

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

VRATUŠEVA
MONOGRAFIJA

ISBN 978-961-268-116-6
VRATUŠEVA MONOGRAFIJA

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

VRATUŠEVA MONOGRAFIJA

LJUBLJANA
2025

SPREJETO NA 5. REDNI SEJI PREDSEDSTVA
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI
DNE 28. JANUARJA 2025.

VRATUŠEVA MONOGRAFIJA

Izdala: Slovenska akademija znanosti in umetnosti

Uredil: Marko Jesenšek

Recenzenta: Ludvik Karničar, Emil Tokarz

Prevod v angleščino: Nada Šabec

Jezikovni pregled: Marko Jesenšek

Fotografija na naslovnici: Arhiv SAZU

Grafična priprava: Katarina Visočnik

Tisk: Cicero, Begunje, d. o. o.

Naklada: 400 izvodov

Ljubljana 2025

Monografija je izšla v sodelovanju
z Ustanovo dr. Šiftarjeva fundacija.

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

32(497.4):929Vratuša A.(082)

VRATUŠEVA monografija / [uredil Marko Jesenšek ;
prevod v angleščino Nada Šabec]. – Ljubljana : Slovenska
akademija znanosti in umetnosti, 2025

ISBN 978-961-268-116-6

COBISS.SI-ID 242521859

Vsebina

<i>Marko Jesenšek</i> , Predgovor	7
<i>Peter Štih</i> , Pozdravni nagovor na simpoziju ob 110. obletnici rojstva Antona Vratuše	11
<i>Marjan Šiftar</i> , Nagovor na simpoziju ob 110. obletnici rojstva Antona Vratuše	13
<i>Damjan Anžel</i> , Nagovor na simpoziju ob 110. obletnici rojstva Antona Vratuše	15
<i>Milan Kučan</i> , Vratušev kratek postanek v slovenski politiki	19
<i>Danilo Türk</i> , Vratuševe izkušnje	22
<i>Marko Snoj</i> , O priimku Vratuša	27
<i>Jože Pirjevec</i> , Spomin na Vrana	30
<i>Zdravko Mlinar</i> , Vratuševa vloga v mednarodnem družboslovnem raziskovanju	38
<i>Matjaž Klemenčič</i> , <i>Dominik Herle</i> , Vratuša in Slovenci v sosednjih državah Republike Slovenije	43
<i>Attila Kovács</i> , O internaciji prekmurskih Madžarov leta 1945 – dokumenta iz korespondence med Vanekom Šiftarjem in Tonetom Ferencem	59
<i>Marjan Šiftar</i> , Vanek in Vran – dva orača in velika prijatelja	68

<i>Albina Nećak Lük, Z Vratušo ob etnični in jezikovni tematiki</i>	79
<i>Silvo Devetak, Vratuša – slovenski svetovljan</i>	85
<i>Matjaž Mulej, Posodabljanje kulture v inovacijam naklonjene navade in prakse</i>	95
<i>Mihaela Koletnik, Prekmursko narečje v Vratuševem rojstnem kraju Dolnji Slaveči</i>	109
<i>Tjaša Jakop, Raziskovanje prekmurskega govora Cankove</i>	134
<i>Marija Bajzek Lukač, Nomen est omen – Jožef Košič</i>	154
<i>Marko Jesenšek, Vratuševa prekmuriana</i>	163
<i>Marija Kozar-Mukič, Vratuša in Porabje</i>	181
<i>Jožica Jožef Beg, Akademik Anton Vratuša – častni član Slavističnega društva Slovenije</i>	195
<i>Hotimir Tivadar, Vratuša in slovenska jezikovna identiteta</i>	204
<i>Jože Osterman, Vratuša in štiristoletnica smrti Primoža Trubarja</i>	225
<i>Mitja Slavinec, Vratuša in PAZU</i>	228
<i>Jože Vugrinec, Vratuša in Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota</i>	233
<i>Mitja Slavinec, Sakši se od sakšoga leko kaj navčij Intervju (akad. pom. akad. dr. Anton Vratuša)</i>	243
<i>Robert Hajszan, Dva jubilara u Gradišću – o Mati Meršiću Miloradiću i Ignacu Horvatu</i>	257

Predgovor

Humanist, družboslovec, slovenist jezikoslovec, literarni zgodovinar in kritik, publicist, urednik, slovenski politik in diplomat, prejemnik številnih državnih odlikovanj in priznanj, univerzitetni profesor akademik Anton Vratuša se je rodil 21. februarja 1915 v Dolnjih Slavečih, umrl je 30. julija 2017 v Ljubljani. Po študiju slavistike na ljubljanski Filozofski fakulteti je leta 1941 doktoriral v Ljubljani z disertacijo *Levec in Ljubljanski zvon*, leta 1950 pa je doktoriral še iz družbenih ved na Visoki politični šoli v Beogradu. Od leta 1941 je sodeloval v NOB, po letu 1945 pa je opravljal številne državniške dolžnosti (npr. državni podsekretar in šef kabineta podpredsednika Zveznega izvršnega sveta Edvarda Kardelja, 1953–1965; direktor Inštituta za družbene vede v Beogradu, 1965–1967; ambasador, stalni predstavnik SFRJ pri Organizaciji združenih narodov v New Yorku, 1967–1969; namestnik zveznega sekretarja za zunanje zadeve, 1969–1971; podpredsednik Zveznega izvršnega sveta, 1971–1978; predsednik Izvršnega sveta Skupščine SRS, 1978–1980; predsednik Zveznega zbora Skupščine SFRJ, 1982). Bil je podpredsednik predsedstva Zveze združenj za družbene vede Jugoslavije in član sveta Mednarodnega združenja za politične vede (IPSA), 1996–1990; član upravnega odbora Inštituta OZN za raziskovanje in izobraževanje (UNITAR), 1969–1990; član uprave Mednarodnega inštituta za oceane na Malti (IOI), 1972–2002. Za izrednega člana SAZU (I. razred za zgodovinske in družbene vede) je bil izvoljen 23. marca 1978, redni član SAZU je postal 23. maja 1985 – na Akademiji je bil predsednik Odbora SAZU za preučevanje narodnih manjšin (1988–2002) in član Odbora SAZU za trajnostni razvoj. Vratuša je bil redni profesor na Visoki politični šoli (1956–1967) in na Univerzi v Beogradu od 1969, na Univerzi v Ljubljani od 1974 in na Mednarodnem centru za promocijo podjetij v Ljubljani od 2004. Leta 1974 je v Ljubljani ustanovil Mednarodni center za upravljanje javnih podjetij v deželah v razvoju (ICPE). Bil je ustanovitelj Vrta spominov in tovarištva, pobudnik za ustanovitev Ustanove dr. Vaneka Šiftarja, dolgoletni predsednik Programskega sveta UŠF in od leta 2006 častni član Zbora ustanoviteljev te ustanove. Bil je častni doktor Univerze v Ljubljani in Univerze v Mariboru (<https://www.sazu.si/clani/anton-vratusa>).

Akademik Anton Vratuša je bil neomajno zvest življenjskim in delovnim vrednotam ter idealom, ki so mu jih določale slovenske in prekmurske korenine – šlo je za prepoznavno vodilo njegovega celotnega družbenega delovanja v pred-, med- in povojnem jugoslovanskem, slovenskem ter mednarodnem okolju. Veliko vrednost in poseben pomen imajo njegov prispevek k narodnoosvobodilnemu boju in prizadevanju za ohranitev slovenskega naroda,

graditev temeljev slovenske državnosti, vzpostavljanje slovenske suverenosti, razvoj znanosti ter krepitve kulturne identitete in mednarodnega ugleda Republike Slovenije.

Slovenska akademija znanosti in umetnosti (I. razred za zgodovinske in družbene vede in II. razred za filološke in literarne vede) je v sodelovanju z Ustanovo dr. Šiftarjeva fundacija pripravila znanstveni simpozij 110. obletnica rojstva Antona Vratuše. Načrtoval sem dvodnevno konferenco, na kateri bo predstavljen pomen Vratuševega dela po tematskih sklopih, ki sem jih pripravil pred simpozijem: (1) Vloga znanosti in njena mednarodna razsežnost: razvoj znanosti (Vratuševe študije in publicistika); (2) Slovensko jezikoslovje: zgodovina (prekmurskega) jezika, dialektologija, jezikovna politika in načrtovanje, protestantizem v Prekmurju (npr. *Jezikoslovna in literarna misel Antona Vratuše*. Ur. Mirko Munda. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, Murska Sobota: PAZU. 2015); (3) Literarna zgodovina in kritika: razvoj prekmurske književnosti, članki in razprave v revijah (npr. *Korš in prešernoslovje, Levec in Ljubljanski Zvon, Levstikova pisma, Doneski k poznavanju Slovencev med Rusi do 1900 s posebnim ozirom na Prešerna* itd.); (4) Vratuševo literarno ustvarjanje: objave v *Novinah, Novinah Slovenske krajine, Kalendaru Srca Jezušovoga, Mladem Prekmurcu* in *Mariborskem večerniku Jutra*; (5) Zgodovina mednarodnih odnosov: protislovja sodobnega sveta, razvitost in emancipacija narodov in držav, gibanje neuvrščenih; (6) Domača politika: npr. zakon o združenem delu, samoupravni sistem in družbeni dogovori, svobodna menjava dela, družbena samozaščita, stalni konferenci mest, politika opiranja na lastne moči, slovenski in jugoslovanski ekonomski red, jugoslovanska in slovenska notranja ter zunanja politika (samoupravljanje, lokalne skupnosti, participativna in politična demokracija, nacionalno vprašanje, gospodarske reforme itd.); (7) Mednarodna politika: mednarodni ekonomski red, delo in položaj neuvrščenih držav v OZN, konferenca UNCTAD, konference Gibanja neuvrščenih, jugoslovansko-italijansko sodelovanje, jugoslovansko-grško sodelovanje, samouprava v afriških državah itd. (8) Prizadevanja za obstoj in emancipacijo slovenskega naroda, graditev temeljev slovenske državnosti, vzpostavljanje slovenske suverenosti, krepitve kulturne identitete in mednarodnega ugleda Republike Slovenije; (9) Kulturna in naravna dediščina; (10) Preučevanje narodnih manjšin: nacionalni odnos, položaj in zaščita manjšin; (11) Romska vprašanja; (12) Vprašanja trajnostnega razvoja: teorije in prakse obalnega morja, Krajinski park Goričko; (14) Vratuševo delo na SAZU; (15) Vratuša in Vrt spominov in tovarištva: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija; (16) Vratuša in PAZU; (17) Vratuša in Slavistično društvo Slovenije; (17) Vratuša urednik in organizator: *Živeti z mejo, Narodne manjšine, Dnevi spominov in tovarištva na Petanjcih, Goričko – na zelenem otoku presahlega morja, Integrated coastal area management for sustainable development: country*

focus on the Republic of Slovenia, Vloga znanosti pri oblikovanju strategije razvoja SR Slovenije, Zbrana dela Edvarda Kardelja itd. (18) Vratuša in zgodovina NOB; (19) Vratuša in Mednarodni center za upravljanje podjetij v družbeni lastnini v deželah v razvoju s sedežem v Ljubljani (ICPE); (20) Vratuša in Mednarodni inštitut za oceane na Malti.

Na dvodnevnem simpoziju – začel se je 19. februarja 2025 (Dvorana SAZU, Ljubljana), nadaljeval se je 20. februarja 2025 (Dvorana PiŠK, Murska Sobota) in se zvečer zaključil s Spominskim dnevom Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija in prireditvijo v poklon Antonu Vratuši (Dvorana Duše Škof v soboškem gradu) – je sodelovalo trideset referentov, ki so pokrili skoraj vsa razpisana tematska področja, za objavo v *Vratuševi monografiji* pa sem dobil dvajset razprav in intervju.

Zahvaljujem se vsem, ki so na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani, Pokrajinski in študijski knjižnici v Murski Soboti in Gradu Murska Sobota omogočili izvedbo simpozija. Hvala predsedniku SAZU akademiku Petru Štihu za predsedovanje Častnemu odboru simpozija, predsedniku Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija Marjanu Šiftarju za pobudo in pomoč pri organizaciji simpozija in soboškemu županu Damjanu Anželu za organizacijo zaključne prireditve. Na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti sta se simpozija udeležila prvi predsednik Republike Slovenije Milan Kučan in nekdanji predsednik Republike Slovenije Danilo Türk. Prisrčna hvala obema predsednikoma, da sta izkazala čast in spoštovanje akademiku Antonu Vratuši in najvišji slovenski znanstveni in umetnostni ustanovi, ki je sprejela Vratušo med svoje člane leta 1978 – misli obeh predsednikov nagovarjata Slovence in uvajata znanstvene razprave, ki so objavljene v *Vratuševi monografiji*.

Marko Jesenšek,
*vodja Organizacijskega odbora simpozija
in urednik monografije*

Pozdravni nagovor na simpoziju ob 110. obletnici rojstva Antona Vratuše

Spoštovana gospoda Milan Kučan in Danilo Türk, nekdanja predsednika RS, spoštovani in dragi Prekmurci, dragi člani in članice SAZU, spoštovane gospe in spoštovani gospodje,

v veliko veselje mi je, da vas lahko v pozdravim na SAZU na prvem delu simpozija ob 110. obletnici rojstva akademika Antona Vratuše, katerega drugi del bo jutri potekal v Murski Soboti. Še posebej sem počaščen, da lahko med nami pozdravim kar dva nekdanja predsednika države, kar daje današnjemu simpoziju prav posebno obeležje.

Ko vas danes pozdravljam na simpoziju, imam tako kot verjetno mnogi med vami, še živo v spominu stoletnico Antona Vratuše, ki smo jo skupaj s slavljenecem praznovali točno na današnji dan pred desetimi leti, 19. februarja 2015, v Prešernovi dvorani Akademije na drugi strani Novega trga. Tudi takratno proslavo, ki je imela značaj prijateljskega druženja, je SAZU organiziral v sodelovanju s Šiftarjevo fundacijo, a tudi s Pomursko akademsko-znanstveno unijo, s katero prav tako dobro sodelujemo. Bil je lep dogodek, ki sta ga kulturno popestrila Vlado Kreslin in Evgen Car, spremljala pa ga je tudi priložnostna razstava o Vratuševem življenju in delu, medtem ko so za dobro razpoloženje poskrbeli prekmurški prijatelji s svojimi dobrotami. Vsaj meni pa je takratna prireditev ostala v lepem spominu tudi zaradi jubilentove prešerne volje, saj smo lahko začutili, kako globoko v srcu mu je Prekmurje.

Visokega jubilanta in svojega dolgoletnega člana je Akademija takrat počastila tudi z zbornikom, ki so ga člani in članice I. razreda SAZU za zgodovinske in družbene vede namenili svojemu kolegu, Akademija pa je bila tudi soizdajateljica monografije o Vratuševi jezikovni in literarni misli. Vratuše smo se v okviru Akademije zadnjič spominjali lanskega februarja, ko je delegacija SAZU obiskala Vrt spominov in tovarštva na Petanjcih, s katerim je bil akademik tesno povezan – zvečer smo v Pomurskem muzeju na gradu v Murski Soboti pred polno dvorano predstavili obsežen zbornik z akademijskega posveta ob stoletnici priključitve Prekmurja matični domovini, dogodek pa je bil zamišljen tudi kot poklon akademiku Antonu Vratuši.

Govoriti o Antonu Vratuši v tem krogu njegovih prijateljev, sopotnikov, poznavalcev in proučevalcev njegovega dela, je nekako tako, kot bi nosil sove v Atene. Pa vendar naj zelo na kratko rečem, da štejem Antona Vratušo med tiste zelo redke blagoslovljence, ki niso samo doživeli več kot sto let, ampak so jih čisto do konca živeli polno, delavno in duhovno sveži. V tem za človeka dolgem času je Vratuša preživel burno stoletje, zaznamovano z

največjimi dosežki in nič manjšimi grozotami obenem. Bil je priča in akter v času, ki je najbolj odločilno zaznamoval slovensko skupnost. Vihar druge svetovne vojne je tudi njemu spremenil življenjsko pot in ga od komaj začete slavistične akademske kariere popeljal preko partizanstva in italijanske internacije v svet politike in širšega družbenega dogajanja povojne Jugoslavije. Kljub temu je uspeval ohranjati stik z univerzitetnim in znanstvenim okoljem. Na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti je še po dopolnjenem stotem letu starosti aktivno sodeloval v Odboru za preučevanje narodnih manjšin, ki ga je sam ustanovil. Vesel sem, da Odbor, ki je od lanskega leta okrepljen z novimi močmi in novo energijo, nadaljuje s svojim delom.

Zahvaljujem se organizatorjem današnjega in jutrišnjega simpozija, v prvi vrsti tajniku II. razreda akademiku Marku Jesenšku, za katerega upam trditi, da je po smrti akademika Antona Vratuše med člani Akademije najbolj zaslužen za to, da ostaja Prekmurje tesno povezano z Akademijo, in seveda neumornemu Marjanu Šiftarju, predsedniku Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija, ki z veliko prizadevnostjo in vztrajnostjo organizira najrazličnejše s Prekmurjem in Prekmurci povezane kulturne dogodke. Zahvaljujem se tudi nastopajočim, vsem pa želim dober simpozij in prijetno druženje. Hvala lepa.

*Akademik prof. dr. Peter Štih,
predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti*

Nagovor na simpoziju ob 110. obletnici rojstva Antona Vratuše

Spoštovani in spoštovane, vesel in počaščen sem, da ponovno sodelujemo in da se ponovno potrjuje odlično sodelovanje Slovenske akademije znanosti in umetnosti in Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija, tokrat ob počastitvi 110. obletnice našega častnega člana in akademika Antona Vratuše.

Anton Vratuša je bil ustanovitelj Vrta spominov in tovarištva ter pobudnik za ustanovitve Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija – zgodovina sodelovanja in prijateljstva našega ustanovitelja in Ustanove s SAZU je dolga. Vratuša je sodeloval in prijateljeval z akademikom Andrejem Kranjcem že pred 2. svetovno vojno, pa s Stojanom Pretnarjem, Ladom Vavpetičem, Jožetom Goričarjem, Maksom Šnuderlom, Antonom Trstenjakom, Bratkom Kreftom, Francem Zadravcem, Marijo Stanonik, Mitjo Zupančičem in številnimi drugimi člani SAZU. Nepozabne delovne in prijateljske vezi so nas povezovali oz. nas povezujejo tudi z mnogimi drugimi akademiki, npr. Cirilom Zlobcem, Matjažem Kmeclom, Jožetom Pirjevcem, Tonetom Pavčkom, Evaldom Flisarjem in predsedniki Akademije Boštjanom Žekšem, ki je že dolgo član našega Programskega sveta Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija, Tadejem Bajdom in Petrom Štihom. Povezovali so nas skupni projekti o Avgustu Pavlu, Adamu Bohorič, Maksu Pleteršniku in Števanu Kuzmiču, predvsem pa obeleževanje 100. obletnice priključitve in združitve prekmurskih Slovencev z matičnim narodom – mislim na simpozij in zbornik *Mi vsi živeti ščemo – Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice*, ki smo ga svečano predstavili lani v Murski Soboti. Upam, da bo v bližnji prihodnosti dopolnjeno zakonsko poimenovanje *prekmurskega praznika*. Sodelujemo tudi z ZRC SAZU, ki je moralni patronat nad Vrtom spominov in tovarištva sprejel že leta 1986 in je bil tudi med ustanovitelji Ustanove. Predvsem pa moram spomniti, da obiskovalce Vrta spominov in tovarištva na vhodu pozdravljata Pavčkova pesnitev in Kmeclovi vrtnici *Trubar* in *Prešeren*, med sprehodom po Vrtu pa se lahko ustavijo tudi pred spominskim drevesom iz Rižarne v Trstu, ki ga je v Vrtu posadil Jože Pirjevec, malo naprej pa pred trto iz vinograda Miška Kranjca in jablano Ivana Minattija.

Dolga, posebna, aktivna in večplastna je bila živa vez med akademikom Vratušo in Ustanovo – taka ostaja tudi posthumno, kar trajno potrjujeta knjigi, ki smo ju skupaj izdali: *Trojno poslanstvo profesorja Urbana* in ob njegovi 100. letnici rojstva *Jezikoslovna in literarna misel Antona Vratuše*.

Ostaja pa, žal, tudi trpek spomin na predlog leta 2014, da bi akademiku Antonu Vratuši ob 100. obletnici rojstva podelil odlikovanje »za njegovo izjemno delo in za zasluge pri uresničevanju suverenosti, blaginje, ugleda in napredka Slovenije na kulturnem, znanstvenem, političnem in mednarodnem področju«. Skupni predlog Ustanove dr. Šiftarjeve fundacije, prvega predsednika Republike Slovenije Milana Kučana, Občine Grad, Zveze združenj borcev za vrednote NOB Slovenije in predsednika SAZU Tadeja Bajda (utemeljitev smo napisali na dvanajstih straneh) je takratni predsednik Republike Slovenije Borut Pahor zavrnil. Kljub temu pa ostajajo neizbrisne sledi in pričevalci Vratuševe velike zgodbe. V Vrtnu spominov in tovarištva, v katerega se je vedno znova rad vračal kot na svoj dom, rasteta *Vranova vrba* in *Vranov hrast*, ki sta bila zasajena spomladi leta 2017. V soboškem parku, v Trubarjevem drevoredu, nas že od leta 1939 pozdravlja *odprta knjiga* v »trajen spomin vsem, ki so s svojo slovensko besedo budili in dvigali svoje rojake« – gre za misel Antona Vratuše, za spomin na zaslužne Prekmurce, ki so ohranjali slovenstvo in prekmurski jezik ter napisali prve prekmurske knjige. Trajen spomin bo tudi monografija ob 110. obletnici smrti Antona Vratuše, ki bo izšla po našem dvodnevem simpoziju – danes se začena na SAZU v Ljubljani, jutri se bo nadaljeval v Murski Soboti in se zaključil s slovesnostjo, ki jo pripravljamo z Mestno občino Murska Sobota, na kateri se bomo poklonili delu ustanovitelja Vrta spominov in tovarištva, pobudnika za ustanovitev Ustanove dr. Šiftarjeve fundacije, častnega občana Mestne občine Murska Sobota in rednega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti Antona Vratuše.

Uspešen simpozij v spomin na 110. obletnico rojstva Antona Vratuše želim in se veselim novih spoznanj o njegovem življenju in delu.

Marjan Šiftar,
predsednik Ustanove dr. Šiftarjeve fundacija

Nagovor na simpoziju ob 110. obletnici rojstva Antona Vratuše

Spoštovani gospod Marjan Šiftar, člani Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija, spoštovani visoki gostje, gospe in gospodje, danes smo o Antonu Vratuši - Vranu, častnem občanu Občine Murska Sobota, izjemni osebi in o Človeku, pisanem z veliko začetnico, že veliko slišali. Bil je humanist, družboslovec, slovenist jezikoslovec, literarni zgodovinar in kritik, publicist, urednik, slovenski politik in diplomat, prejemnik številnih državnih odlikovanj in priznanj, univerzitetni profesor in akademik in – ne pozabimo – slovenski partizan ter prvoborec, tudi namestnik komandanta Rabske brigade. Statve (na njih je v več kot sto letih neumorno tkal in stkal svoj prepoznavni prispevek za slovensko nacionalno zgodovino, za našo kulturno dediščino), kot bi sam dejal, so se za vedno zaustavile pred sedmimi leti. Kaj vse je še bilo na njih, ne vemo, zdi pa se, kot da je Vratuša želel potrditi misel starega modreca: »Nikoli nehati začenjati in nikoli začeti nehavati!«

Vranova življenjska pot je bila raznovrstna in vsestranska, toda vedno se je vračal v rodno gnezdo, ohranjal povezavo s prekmurskimi koreninami in življenjem v svetu ob Muri, s svojimi Prekmurci. Vedno je prisluhnil svojim sorodnikom, svojim Goričancem in imel je posluš za na videz še tako drobne in nepomembne stvari. Pozorno je spremljal življenje mladih in razvoj lokalnih skupnosti od Grada, Murske Sobote, Tišine do krajev na obeh bregovih Mure.

Anton Vratuša je postal častni občan Občine Murska Sobota leta 1974. Meni, rojenemu v sedemdesetih letih minulega stoletja, bi moralo biti lažje in enostavneje govoriti na današnji slovesnosti. Pa ni tako. Govoriti o človeku, rojenem v našem prekmurskem prostoru, v Gornjih Slavečih na Goričkem, pomeni, da je potrebno besede izbirati – Vratuša je bil namreč Človek, ki je vrednote živel in o njih ni samo govoril in pisal: »Vrednote NOB niso prazne parole. To je humanistični odnos do življenja!« Njegovo delovanje med 2. svetovno vojno in po njej, ko se je znašel v središču jugoslovanske in slovenske politike, prepričljivo potrjuje, da so vrednote OF in NOB bile rdeča nit in hrbtenica njegovega izredno bogatega življenjskega dela. Spoštoval in živel je tovarišтво in skupnostno življenje v najžlahtnejšem pomenu besede. Verjel je, da je boljši svet možen, da je humanizem njegova podstat in da je solidarnost uresničljiva. Vztrajno in ustvarjalno je delal za boljši svet socialne pravičnosti in človekovega dostojanstva. Imel je pretanjen občutek za sožitje različnosti, za razumevanjem kulture dialoga v najboljšem voltairovskem pomenu in etično poslanstvo intelektualca. Zanj sta bili značilni študijska in

raziskovalna strast in spodbujal nas je, da se moramo opirati na lastne sile. Ob tem pa je bil skromen človek, ki mu je bilo nerodno govoriti o svojem uspešnem in izjemno bogatem delu.

Tisto, kar bi si morali o njem danes še posebej zapomniti, je, kako delati za dobro skupnosti, biti in ostati ponosen in nikomur ne biti hlapec. Kot človek, ki je služboval v mestih bivše skupne države Jugoslavije in v tujini, ga je oblikovalo tudi domoljubje. Poudarjal je, da so njegova država, domovina in ljudje pomembni, a tega ni nikoli dojemal kot nekaj, kar bi bilo v nasprotju z njegovim razumevanjem sožitja in sobivanja. Samo mislimo si lahko, kako težko mu je bilo opazovati razraščanje raznih nacionalizmov, ki so bili napačno in celo lažno predstavljani kot domoljubje.

Leta 2015 je zapisal: »Socialna država se kar naprej klesti. Posameznik, katerega blaginja je odvisna le od lastnega dela, je vse bolj prepuščen sam sebi. Zaradi izkoriščevalskega kapitalističnega družbenega sistema, ki si državo jemlje v zakup odtujeni finančni kapital in egoizem partitokracije, se je v državi zaprlo na tisoče podjetij in preko sto tisoč delavcev je izgubilo delo. Pod pragom revščine živi že okrog ena četrtina prebivalstva.« Minilo je deset let in marsikaj se je spremenilo tudi na bolje. V spominu in zavesti pa bi nam morala ostati njegova zavest, skrb in občutek ter človeška toplina za ljudi, ki živijo od lastnega dela in so vse bolj prepuščeni sami sebi in odtujeni zaradi skrajnega individualizma, ki nas obdaja – ohraniti moramo družbeno odgovornost. Uspešna ekonomija poganja svet, vendar bo ta svet zgrmel v temno brezno uničenja, če ljudje, ki to ekonomijo vodijo, ne bodo imeli dostojnega življenja – to pa je odvisno tudi od učinkovitega zdravstvenega in izobraževalnega sistema ter od vseh podsistemov, ki delajo naše življenje znosno.

Vse navedeno predstavlja le del Vranovega bogatega življenja od časa, ko je *odšel po veliki beli cesti* s svojega goriškega *brega* v širni svet. Na znanstvenem simpoziju v organizaciji Slovenske akademije znanosti in umetnosti ter Ustanove dr. Šiftarjeve fundacije bodo ugledni predstavniki znanosti, zgodovine in politike tudi danes govorili o Vranovem sodelovanju s številnimi mladimi sodelavci – to je bilo zanj zelo pomembno – ter o njegovi vlogi v Ustanovi dr. Šiftarjeve fundacije ter desetletja dolgem sodelovanju s prijateljem Vanekom Šiftarjem. To je bilo sodelovanje dveh oračev, ki sta kovala in marsikaj skovala skupaj v desetletja trajajočem iskrenem in ustvarjalnem prijateljevanju in sodelovanju. Tkala sta na svojih in na mnogih skupnih statvah že pred drugo svetovno vojno, in sicer vse od prvega sodelovanja pri raziskovanju prekmurskih narečij in izdajanju Mladega Prekmurca do Vanekove smrti. Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija se je zaradi vsestranskega delovanja Antona Vratuše razvila in uveljavila kot pomemben in prepoznaven dejavnik v lokalnem, državnem in tudi čezmejnem okolju na vseh področjih svojega delovanja – od skrbi za Vrt spominov in tovarištva kot izvirnega,

pomembnega dela kulturne dediščine do vseh drugih področij delovanja, za kar je Ustanova prejela tudi Priznanje Mestne občine Murska Sobota.

Ponosen sem, da je Mestna občina Murska Sobota lahko soorganizirala današnje slovesnosti v spomin na našega častnega občana akademika Antona Vratušo.

Damjan Anžel,
župan Mestne občine Murska Sobota

Vratušev kratek postanek v slovenski politiki

Življenje Antona Vratuše, ki mu Slovenska akademija znanosti in umetnosti namenja današnji simpozij, je gotovo ena najbolj nenavadnih in zanimivih zgodb, ki jih je kdaj živel kakšen prekmurski človek. Poskušam ga razumeti kot njegov prekmurski rojak.

Bister kmečki otrok si je že zgodaj zaželel pogleda prek obzorij siromašnih goriških bregov, ki so stisnjeni med avstrijsko in madžarsko trpko sosedstvo. Zaželel si je, da bi z blatnih kolnikov, ki vodijo v brezpotja, *hodil po veliki cesti v svet*. Z odločitvijo, da si svojo intelektualno radovednost poteši na soboški gimnaziji, je iz rodnih Slaveč prvič odločilno zakorakal po tej *veliki cesti*.

Kar koli dobrega ali slabega se mu je med to hojo zgodilo – in obojega je bilo za eno samo človeško življenje skorajda –, izziva razmislek. (1) O tem, katero mesto je v največji meri vplivalo na njegovo svetovljansko držo in širino misli, ki daleč presega običajno slovensko zamejenost. Je to bila že Sobota ali morebiti Ljubljana, Beograd, morda New York, Milano, Pariz, ali katera druga prestolnica? (2) Pa o tem, česa se je loteval z večjo študijsko in raziskovalno strastjo. Gimnazijskih lekcij in prvih literarno-zgodovinskih razprav že pred maturo? Študija slavistike in literarne zgodovine na ljubljanski Filozofski fakulteti, kjer je za raziskavo o prekmurskih narečjih, kar je tudi kasneje ostala njegova strast, dobil svetosavsko nagrado? Je to bil študij jezikov, stenografije? Kasnejši podiplomski študij z doktoratom na Visoki politični šoli v Beogradu, študij mednarodne politike, teorije samoupravljanja in participativnega odločanja oziroma demokracije, teorije in prava obalnega morja, položaja in zaščite manjšin, zgodovine prekmurskih protestantov in položaja Romov? (3) O tem, kdo vse je vplival na izoblikovanje njegove nagnjenosti k raziskovalnemu delu in znanstvenemu načinu mišljenja. So bili to njegovi gimnazijski profesorji, univerzitetni učitelji Fran Ramovš, France Kidrič, Ivan Prijatelj, Rajko Nahtigal, Anton Ocvirk in drugi, ki so v njem spodbudili odločitev, da je hkrati z diplomo pripravljal tudi že disertacijo o Levcu in Ljubljanskem zvonu, žal, nedokončano, ker je zagovor prekinila vojna? (4) O tem, kdo in kaj je oblikovalo njegov klen in premočrten značaj. So to bili njegovi preprosti, a strogi starši, krog Mladega Prekmurca, kolegi iz znamenitega predvojnega slavističnega seminarja, s katerimi se je leta 1941, takoj po okupaciji in še pred Osvobodilno fronto odločil za upor? So to bili interniranci v italijanskih koncentracijskih taboriščih, ki jih je, po prestanem nečloveškem trpljenju in poniževanju, postrojene v brigado iz Raba pripeljal

v Slovenijo? So bili to partizanski tovariši iz političnega in vojaškega vodstva slovenskega odpora Lidija Šentjurc, Luka Leskošek in Edvard Kardelj, s katerim je dolga leta sodeloval kot vodja študijskega dela njegovega kabineta? So to bili njegovi kolegi iz vrst znanih jugoslovanskih diplomatov Bebler, Mates, Kveder, Vejvoda, Velebit, Janez Stanovnik, kdo od ljudi, ki jih je srečeval v OZN in številnih diplomatskih misijah? (5) Pa o ilegalnem delu terenca v okupirani Ljubljani, partizanščina z nevarnim, a zelo občutljivim in vse do danes še neovrednotenim delom na povezovanju slovenske NOB z italijanskim odporiškim gibanjem? O pripravljanju priključitve slovenske Primorske matični domovini in kasnejšim zavzemanjem za odkrivanje resnice o fojbah? Je to bilo sodelovanje na Pariški mirovni konferenci in prizadevanje za povojno priznanje slovenskih zahodnih in severnih meja? Konfrontacija z Informbirojem, izkušnja Madžarske iz leta 1956 in Češkoslovaške iz leta 1968? Nastanek in razmah gibanja neuvrščenih, delo v OZN, v vodstvu jugoslovanske diplomacije in beograjskem vodstvu nekdanje skupne države?

Na vsa ta vprašanja je mogoče odgovoriti, da je Vratuša znanstvenik, akademik, večkratni častni doktor, profesor in pisec. Je diplomat z bogato izkušnjo in poznavanjem mednarodnih odnosov, je partizanski komandant in obveščevalec, je politik, je svetovljan, je borec za mir in za pravičen svet brez krivic. Vse to je, je pa tudi trden Slovenec, ki je trajno zavezan svojim prekmurskim koreninam. Vse to je sledilo odločitvi, da je zapustil Vratušev breg v takratnem od Boga pozabljenem goričkem zakotju in se napotil v veliki svet.

V Vratuševem življenju je mogoče zaznati tudi nekaj hrepenenja, podobnega tistemu hrepenenju, ki osrečuje slepo deklico Korenovo Katico v Kranjčevi *Povesti o dobrih ljudeh*, pa Fujsovo bando, Senčke, Piceke, Koštrce in mnoge druge Kranjčeve prekmurske junake iz ravenskih močvar in goriških globač. Prav to čudno nedoločljivo hrepenenje po boljšem, prijaznejšem, pravičnejšem – kar je utemeljeno v srečevanju z nekdanjo prekmursko revščino in brezperspektivnostjo – ter vera, da je to dosegljivo, določa Antona Vratušo.

Z Antonom Vratušo sva se leta 1978 srečala – on v vlogi predsednika Izvršnega sveta, jaz pa v vlogi predsednika Skupščine Socialistične republike Slovenije. Po koncu sestanka takratnega slovenskega političnega vodstva, na katerem sva bila obveščena, da naju bodo kandidirali za ti funkciji, mi je Vran z rahlim, njemu lastnim nekam plašnim nasmeškom dejal: »A se ti ne zdi, da bi bilo morda pametneje, ko bi najini vlogi zamenjali?« Lahko bi mu bil sin, a tisti dve leti, ko sva sodelovala, v letih ko so se že napovedovale zaostritve jugoslovanske krize, je bilo najino sodelovanje korektno in spoštljivo.

Razlog za njegov razmeroma kratek postanek v slovenski politiki je bila morebiti njegova dolga odsotnost iz Slovenije in s tem povezan pomanjkljiv vpogled v takratna politična razmerja med ključnimi akterji slovenskega

političnega prizorišča, morebiti tudi njegovo razumevanje zgodnjih znamenj prihajajoče demokratizacije ZK in družbe, ki jih je na prejšnjem delu v Beogradu zaznal drugače kot mi v Ljubljani.

Marsičesa, kar je navdihovalo njegovo mladost, morda tudi nekaterih njegovih sanj, seveda ni mogoče izkopati iz preteklosti in oživiti. Čas se je premaknil in neizogibno je bilo potrebno razumeti in ustvarjati novo. Prav odkrivanje in razumevanje novega je morda tisto, kar razkriva najgloblji smisel življenja in dela Antona Vratuše. Gotovo bodo prispevki na tem simpoziju razkrili še kaj iz bogatega življenja in dela tega zanimivega človeka. Tudi razloge za njegova opredeljevanja in dejanja. Bil je človek naloge, ki je razumel življenje tudi kot dolžnost do skupnosti.

Milan Kučan,
prvi predsednik Republike Slovenije

Vratuševe izkušnje

Izhodišče mojega razmišljanja o Vratuši je misel prvega predsednik Slovenije Milana Kučana, da je usoda oz. življenjska izkušnja Antona Vratuše ena najbolj nenavadnih izkušenj, ki jih je imel kdaj kak prekmurski človek – dodajam, da tako nenavadnih, posebnih, zanimivih in vrednih, da je potrebno o njih razmišljati kontinuirano in z različnih vidikov.

Pripadam generaciji, ki Antona Vratušo ni zelo dobro osebno poznala, čeprav smo si v sedemdesetih letih že ustvarili vtis o njegovem delu in morebiti imeli z njim celo že osebni stik. Spominjam se, da sva se v začetku sedemdesetih let srečala na neki proslavi. Vratuša se je pogovarjal z mladimi ljudmi in presenetilo me je, da nekdo, ki ima visoke funkcije v jugoslovanski hierarhiji, želi govoriti z nami o povezanosti jezika in kulture s politiko. Mislim, da je ravno njegovo razumevanje jezika kot jedra identitete naroda in kulture kot najpomembnejšega vidika identitete naroda na eni strani ter politika na drugi strani, bistvo nenavadne izkušnje Antona Vratuše. Povezava med jezikom in državnostjo. Anton Vratuša nam je govoril, kako je pisal doktorat o Franu Levcu in Ljubljanskem zvonu. Upoštevajte, to je bilo v času, ko je bil samoupravni socializem prevladujoča ideologija in je bila politika praktični izraz ideologije. Anton Vratuša, jugoslovanski zvezni funkcionar, je seveda predstavljal ideološko državo in politiko, vendar je mladim ljudem razložil, da je pravzaprav treba gledati širše in da je treba politiko razumeti globlje.

Vratuša je podpiral tudi naše želje po spoznavanju sveta s pomočjo komunikacije o mednarodnih političnih vprašanjih. Mlade ljudi je spodbujal, da smo šli na zanimive mednarodne konference in spoznavali naravo mednarodnega političnega diskurza. Pomembno je, da nam je pomagal pridobiti sredstva za pot, ker je bil prepričan, da je to koristno za razvoj naših pogledov na mednarodne odnose, ki morajo postajati med mladimi ljudmi v Sloveniji širši in vedno bolj poglobljeni.

Iz tega temeljnega spoznanja, izraženega v začetku 70. let prejšnjega stoletja, je izšlo več praktičnih posledic. Posebej želim poudariti tri vidike, ki se mi zdijo zanimivi zaradi nenavadnih izkušenj.

Najprej, Anton Vratuša je bil nekaj let veleposlanik, stalni predstavnik Socialistične Zvezne Republike Jugoslavije pri OZN v New Yorku. Zanimivo je, kako je njegov prispevek ostal živ. Dvajset let kasneje sem kot veleposlanik Republike Slovenije pri Združenih narodih večkrat naletel na diplomate, ki so se spominjali njegovega dela in njegovega sklicevanja veleposlanikov Skupine 77 v sedemdesetih letih. Moja komunikacija z diplomati v OZN je bila veliko kasnejša, dvajset let kasneje, pa vendar je spomin na nekatere

njegove diplomatske tehnike ostal, vključno s tem, da je od časa do časa sklical kakšen sestanek ob nedeljah, kar je seveda odmik od diplomatske prakse. Ampak to se je spoštovalo in o tem se je govorilo tudi 20 let kasneje. Anton Vratuša je bil eden izmed aktivnih pobudnikov Skupine 77, ki živi še danes; seveda je to spomin v popolnoma drugačnih okoliščinah, z bistveno bolj omejenim obsegom delovanja Skupine 77. Zelo lepo je bilo slišati, da je generacija ljudi, ki je takrat vodila gibanje neuvrščenih, uspela ustvariti Skupino 77, pogajalski mehanizem, ki je začel z ambicioznimi projekti, kot je bil predlog za *novi mednarodni ekonomski red*.

Druga posebna okoliščina je dejstvo, da je vodil delegacijo Socialistične Zvezne Republike Jugoslavije na pogajanjih o Konvenciji o pomorskem mednarodnem pravu. Verjetno bo o tem še kaj več povedanega kasneje v teku današnjega simpozija. Pomembno je, da v tistih časih, tj. v sedemdesetih letih, šef jugoslovanske delegacije za pomorsko mednarodno pravo ni bil kdo od klasičnih pomorskih strokovnjakov, ampak nekdo, ki je užival posebno velik ugled na terenu multilateralne diplomacije in je lahko avtoritativno vodil ambiciozno jugoslovansko delegacijo, ki je takrat dala tudi svoj pečat celotnemu procesu pogajanj.

In končno, ko se je nekaj let kasneje vrnil v Slovenijo, je ustanovil Center za javna podjetja v deželah v razvoju, ki je bil prva takšna mednarodna institucija v Ljubljani. Jaz sem bil takrat kot mlad jurist povabljen, da napišem sporazum o privilegijih in imunitetah tega centra. Pri tem sem se na veliko vživel v Antona Vratušo in sem napisal ambiciozen osnutek. Vratuša je vzel ta osnutek v roke, sedli smo za mizo in Vratuša je skrajšal besedilo za približno polovico. Ohranil je tisto, kar je bilo res bistveno za funkcioniranje mednarodne institucije v Sloveniji, medtem ko je vse ostalo okrasje in imenitne pravniške koncepte, ki se mi jih je zdelo potrebno vključiti v osnutek, lepo elegantno izpustil. Tako je Center dobil svojo pravno podobo in svoj pravni status v Republiki Sloveniji.

No, vidite, v teh izkušnjah, ki seveda niso posebej številne, to moram poudariti, se je izkazovala odprtost Antona Vratuše v svet, vendar hkrati z zavedanjem o identiteti, o stanju slovenskega naroda. Mislim, da je Vratuša dobro razumel, da slovenski narod postaja iz kulturnega tudi politični narod in temu je bilo posvečeno njegovo diplomatsko delo. Sledilo je nekaj, kar so kasneje uresničili drugi. Tisto, kar nas zaznamuje, je osamosvojitve Republike Slovenije in ustvarjanje suverene države v polnem, mednarodnopravnem pomenu te besede. Prehod iz enega statusa v drugega se je, na poseben način dogajal že v času aktivnega dela Antona Vratuše.

Prav je, da je to tudi danes v naših mislih. Vredno se je vprašati, kakšno je sporočilo dela in misli Antona Vratuše v današnjih, novih razmerah. Pri nas, razumljivo, obstaja več razlag, kako je Slovenija postala neodvisna država

s polno priznano suverenostjo na mednarodni ravni. Sam imam s tem določeno izkušnjo, tudi zato, ker sem zastopal novo, osamosvojeno Republiko Slovenijo v svetovni »katedrali suverenosti«, v Združenih narodih. Pri razlagah prehoda Slovenije v status polne suverenosti sta razvidna dva temeljna pogleda. Prvi, ki vidi v tem dejanju prekinitvev z dotedanjo zgodovino in idejo diskontinuitete. Slovenija radikalno preide iz nekega prej podrejenega položaja v položaj suverenosti. Drugi pogled je veliko bolj niansiran in razume procese nadaljevanja zgodovine. Pojavlja se vprašanje, ali zgodovino našega prehoda res dobro razumemo, ali jo razumemo v vseh njenih niansah, tudi tega namreč, kaj smo iz našega prejšnjega statusa prenesli v status nove suverene države in kaj ta dediščina pomeni za naše današnje nastopanje. Pri tem se mi zdi pomembno ponovno razmišljati o prispevku Antona Vratuše v prejšnjih obdobjih. Že v obdobju Antona Vratuše so potekali procesi, v katerih se je slovenska narodna identiteta, ki je bila že popolnoma zgrajena v kulturnem smislu, dokončno oblikovala tudi v političnem smislu. Osamosvojitvev Slovenije leta 1991 je bila seveda odločilen korak, vendar se je prehod iz kulturnega naroda v popolnoma izoblikovan politični narod začel že prej. Oblikovanje traja še danes, saj gre za proces, ki še ni zaključen in tudi ne more biti zaključen v tako kratkem obdobju.

Danes se v Sloveniji sprašujemo o mnogih rečeh, ki niso tako zelo različne od tistih, s katerimi se je soočal Anton Vratuša. Jože Pirjevec je svoj referat zaključil z mislijo, ki je bila značilna za Vratušo, da je treba biti glasen, če imaš kaj pametnega povedati. Strinjam se, da je treba biti glasen, zato bi tukaj priporočal nekaj hrabrosti. Ali imaš kaj pametnega povedati, je seveda odvisno od poznavanja in kritičnega razmisleka o problemu, ki ga naslavljaš, in od samokritičnega pogleda na lastno sposobnost razpravljanja in pripravljenosti boriti se za svoja stališča. Formalna suverenost države ni zadnja postaja oblikovanja naroda. Slovenija je danes že popolnoma vzpostavljena in zrela politična nacija, zato bi bilo prav, da ta status potrjuje s potrebno iniciativnostjo in z več hrabrosti.

Danes je prav v tem preizkus kvalitete naše suverenosti. Naivno je bilo pričakovanje, ki so ga izražali mnogi ob naši osamosvojitvi, da bo samostojnost v smislu suverenosti države in njena polna vključitev v evropske integracijske procese kar avtomatično zagotovila našo prihodnost. Danes vidimo, da to ni čisto tako. Vpeti smo v Evropsko unijo in NATO, tudi ponosni smo, da je tako, vendar nam to še ne zagotavlja take prihodnosti, kot bi jo radi in kakršno si tudi zaslužimo. Biti moramo kritični in glasni ter ne smemo pretiravati s skromnostjo pri vprašanju, ali imamo kaj pametnega povedati. Vedeti moramo, da imamo – z nekaj napora – kaj pametnega povedati in to velja tudi ob številnih vprašanjih našega časa, ki je tako močno obremenjen s prerazporejanjem velikih sil, v katerem nastaja nova definicija ključnega

triangularnega odnosa svetovne politike, torej odnosov med ZDA, Kitajsko in Rusijo ob marginalizaciji Evropske unije. To so razmere, o katerih bi lahko bolj poglobljeno in bolj jasno razvili svoje lastno gledanje na stanje in prihodnost sveta. Pripadniki majhnega naroda, kot je slovenski, imamo priložnost razvijati svojo samozavest in svoje razumevanje sveta, upošteva naše lastne zgodovinske izkušnje. Za subtilno razumevanje te priložnosti, tega imperativa našega časa je koristno razumeti tudi izkušnje tako zanimivih osebnosti, kot je bil Anton Vratuša – v svojem času, drugačnem od našega, je dal zelo zanimiv prispevek k pobudam, ki so bile takrat med najbolj ustvarjalnimi pobudami na mednarodni sceni. Danes je mednarodni položaj drugačen od tistega pred pol stoletja, v katerem je deloval Anton Vratuša, vendar priložnosti za ustvarjalno vlogo obstajajo tudi danes. Izkušnje iz preteklosti so lahko navdih za iskanje takšne vloge v prihodnosti.

Te ideje danes ne želim razvijati, ker verjamem, da bo o tem še veliko razmišljanja, ki bo zahtevalo svoj čas. Poudarjam pa misel, ki se mi zdi ključna za trenutek, kakršen je ta simpozij – za res dobro razumevanje problemov sveta se je treba potruditi in ko prideš do spoznanja, da imaš kaj pametnega povedati, je to potrebno storiti; to velja za vsakega posameznika in tudi za vsako suvereno državo.

Danilo Türk,
nekdanji predsednik Republike Slovenije

O priimku *Vratuša*

MARKO SNOJ

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Novi trg 3, SI 1000 Ljubljana;
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2,
SI 1000 Ljubljana, marko.snoj@zrc.sazu.si

Endemično prekmurski priimek *Vratuša* je tvorjen s hipokoristično pripono *-uša*, znano npr. iz priimkov *Ivanuša*, *Petruša*, *Rakuša*, iz prvega člena dvočlenskega slovanskega rojstnega imena *Vratislav* < **Vortislavъ*. Prvi del tega imena je velelnik glagola **vortiti* 'vrniti', iz česar sklepamo, da so ga prvotno dajali otroku, ki se je rodil kmalu po smrti starejšega sorojenca.

Ključne besede: *Vratuša*, slovenščina, priimki, etimologija

The endemic Prekmurje surname *Vratuša* is formed with the hypocoristic suffix *-uša*, commonly found in last names such as *Ivanuša*, *Petruša*, *Rakuša*. It originates from the first element of the two-part Slavic given name *Vratislav* < **Vortislavъ*. The first part of this name is the imperative of the verb **vortiti* 'to return', from which we infer that it was originally given to a child born soon after the death of an older sibling.

Keywords: *Vratuša*, Slovene, surnames, etymology

Besede so kot ljudje. Vse prihajajo od nekod in so nekje doma. Priimek *Vratuša* domuje v panonskem prostoru, točneje v Prekmurju, saj ga predvojna ljudska štetja ne beležijo nikjer drugje. In kakor ljudje imajo tudi besede svoje starše, ki sta navadno dva in vedno različnih spolov. Moški princip je koren, ženski pa pripona. Ljubiteljskega etimologa najbolj zanima, kaj je koren, a tudi pri ljudeh lahko opazujemo, da je mati praviloma pomembnejša od očeta, zato se pravi etimolog najprej osredini na pripono. Podobno kot pri ljudeh je namreč tudi pri besedah: koreni so na razpolago, pripone pa izbirajo. Kaj je torej v korenu posamezne besede, nam bo povedala pripona.

V priimku *Vratuša* zlahka prepoznamo pripono *-uša*, kot jo imamo npr. v priimkih *Ivanuša*, *Petruša* in *Rakuša*. Na prvi pogled je očitno, da je priimek *Ivanuša* izpeljan iz krstnega imena *Ivan*, da je priimek *Petruša* izpeljan iz krstnega imena *Peter* in da je priimek *Rakuša* izpeljan iz vzdevek *Rak*, ki se ohranja kot priimek. Iz tega na splošnejši ravni sklenemo, da se pripona *-uša* rada družijo z najmenitnejšini besedami, tj. z lastnimi imeni, ki so nekakšni plemiči med besedami – zato jih celo pišemo z veliko začetnico. Potomci lastnoimenskega korena in pripone *-uša* so prav tako plemiči, se pravi lastna imena. Po dedukciji nato sklenemo, da je koren priimka *Vratuša* prav tako osebno ime, ki ga na Slovenskem že vsaj od 16. stoletja zaradi tridentinske

prepovedi krščevanja na nesvetniška imena danes ni več, se nam pa še ohranja v prleškem patronimiku *Vratič*.

Etimologija ni večšina ugibanja, temveč temelji na primerjalnem jezikoslovju in rekonstrukciji, ki imata status eksaktnih jezikoslovnih panog. Ugotovitvi, da je koren priimka *Vratuša* lastnoimenski koren *vrat*, dodamo spoznanje, da se hipokoristične pripone, kot je *-uša*, rade združijo s koreni, ki se osvobodijo svoje matične besede – ta pa je navadno zloženska, ki sestoji iz dveh korenov, ene medpone in ene pripone. Povedano po domače. Tako kot imamo iz dvodelnega imena *Miroslav* narejen hipokoristik *Mirko* in tako kot imamo iz dvočlenskega imena *Zorislav* narejeno osebno ime *Zorko*, tako je priimek *Vratuša* nastal iz dvočlenskega rojstnega imena *Vratislav*, katerega obstoj poznamo iz starih zapisov (pri nas na Koroškem npr. l. 1075 *Frazlau*, *Urazlau*, 1091 *Frazlau* – Kronsteiner 1981: 86), do danes pa se nam ohranja v pravoslavni tradiciji, do koder ni segla katoliška tridentinska prepoved krščevanja na nesvetniška imena (Grković 1977: 57). Ohranja se tudi v poljskem krajevnem imenu *Wroclaw*, ki je prvotno Wrocislavovo domovanje, pri čemer se je osebno ime *Wrocislav* (SSNO VI, 207 ss.) po poljskih glasovnih zakonitostih razvilo iz istega praslovanskega **Vortislav* kot južnoslovanski *Vratislav* (Miklošič 1927: 45). In kaj je izvorno rojstno ime *Vratislav*? Iz česa je narejeno in kakšno sporočilo so starši, ki so tako poimenovali svojega otroka, dali okolici, otroku pa za popotnico v življenju? Ime je izvorno velelniška zloženska iz glagola *vratiti*, ki pomeni 'vrniti', in prvine *-slav*. Njegov prvotni pomen je torej 'kdor slovi po tem, da se je vrnil'. Pri Slovanih seveda ne moremo govoriti o reinkarnacij v indijskem pomenu besede, lahko pa govorimo o veri v to, da se je duša umrlega otroka ponovno utelesila v naslednjem. Še v 20. stoletju namreč ni bilo redko, da so otroka, ki se je rodil nedolgo po smrti svojega bratca ali sestrice, krstili z istim imenom kot umrlega. Tako pojmovanje v naši bližini lahko do danes opazujemo v italijanskih rojstnih imenih *Renato* in *Renata* ter francoskih *René* in *Renée*, ki dobesedno pomenita 'ponovno rojeni' oz. 'ponovno rojena'.

Za konec naj samo ošvrknem še problem, ki ga moj prispevek ne bo dokončno razrešil. To je razmerje med prekmurskim priimkom *Vratuša* in vzhodnoštajerskim *Bratuša*, ki je nastal na področju z večjim nemškim kot madžarskim vplivom. Slovanski *v* so namreč Bavarci slišali kot svoj dvo-ustnični *b*, zato so ga praviloma tudi zapisovali z *b*-jem. Dokaz za to je že nemško ime *Breslau* za poljski *Wroclaw*. Domneva, da je priimek *Bratuša* istega izvora kot *Vratuša*, da je razlika v začetnem soglasniku le stvar različnih pisarskih manir, se zdi zelo verjetna, ne pa edina mogoča, saj smo Slovani poznali tudi rojstno ime *Bratrislav* s prvotnim pomenom 'kdor slovi po tem, da ima brate', iz katerega bi bil lahko narejen priimek *Bratuša* na enak način, kakor je *Vratuša* narejen iz rojstnega imena *Vratislav*.

Literatura

Milica GRKOVIĆ, 1977: *Речник личних имена код Срба*. Beograd: Vuk Karadžić.

Otto KRONSTEINER, 1981: *Die alpenlawischen Personennamen*. Wien: Österreichische Gesellschaft für Namenforschung.

Franz MIKLOSICH, 1927: *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*. Drei Abhandlungen: Die Bildung der slavischen Personennamen, Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen, Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung.

SSNO 1965–1987 = Słownik staropolskich nazw osobowych I–VII. Pod redakcją ze wstępem Witolda Taszyckiego. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN. <https://www.rcin.org.pl/dlibra/publication/39927>

SUMMARY

About the Surname *Vratuša*

With regard to the origin of our Pannonian surname *Vratuša* we can say with certainty that it is a derivative of a given name whose stressed component was recorded in our region with the letter sequence *vrat*. The suffix *-uša* forms hypocoristics from personal name bases; for example, we have a surname *Ivanuša* derived from the given name *Ivan*, *Petruša* derived from *Peter*, and *Rakuša* from the nickname *Rak*, which has been preserved as a surname as well.

Determining the exact meaning of the root morpheme *vrat* is challenging. Since the initial consonant in the written form does not reveal whether it represents the etymological *v* or *b*, the surname etymology remains ambiguous. Slavic language of our ancestors had both a personal name beginning with *vrat-* and one starting with *brat-*. The first, **Vortislavъ*, evolved in our region according to expected phonetic changes into *Vratislav* and later into *Vratslav*. It is recorded as early as 1075 as *Frazlau*, *Urazlau*, and in 1091 as *Frazlau*. In Czech, it evolved into *Vratislav*, while in Polish it became *Wrotisław*, from which the Silesian place name *Wrocław* was formed through a similar shortening process. The first component of this two part personal name originates from the Slavic verb **vortiti* ‘to return’. Originally, as the Romance name *Renātus*, this name was given to a child believed to have “returned” to this world. The second name **Brat(r)oslavъ*, is less well documented, with its first component deriving from the noun **bratrъ* ‘brother’. It is likely that from this personal name, places such *Bratoslavci*, *Braslovče* and *Bratonci* were formed in our region. The only dilemma regarding the minimal pair of surnames *Vratuša* : *Bratuša* also applies to the pair *Vratič* : *Bratič*, which, with the patronymic suffix *-ič* are derived from either or both of the first components of these personal names.

Spomin na Vrana

JOŽE PIRJEVEC

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, I. razred za zgodovinske in družbene vede, Novi trg 3, SI 1000 Ljubljana, pirjevecj@gmail.com

V prispevku je predstavljena življenjska pot Antona Vratuše, kakor jo je sam predstavil v pogovorih z avtorjem zapisa Jožetom Pirjevcem. V spominih je izpostavljena Vratuševa misel: »Ravno če si majhen, moraš biti glasen, če imaš seveda kaj pametnega povedati.«

Ključne besede: Anton Vratuša, znanstvenik, partizan, politični delavec, diplomat

This article presents the life journey of Anton Vratuša, as he himself described it in conversations with the author, Jože Pirjevec. His reflections highlight Vratuša's thought: "Precisely because you are small, you must be loud—provided, of course, you have something worthwhile to say".

Keywords: Anton Vratuša, scholar, Partisan, politician, diplomat

Antona Vratušo - Vrana sem spoznal na nenavaden način. Pred več kot štiridesetimi leti, ko je bil predsednik vlade Socialistične Republike Slovenije, sem dobil iz njegove pisarne pismo, da me vabi na pogovor. Bil sem seveda počaščen in radoveden. Ne spominjam se več, kje sva se srečala in o čem sva govorila, pač pa me je po pogovoru povabil na kosilo v Šestico. Leta kasneje mi je razložil, zakaj je prišlo do tistega nenavadnega vabila. Rekel je, da je slovenski ambient bolj malo poznal, ko so ga v Ljubljani zadolžili za predsednika republiške vlade, ker je večino življenja prebil v Beogradu ali na tujem. Želel je bolje razumeti našo stvarnost in se srečati z ljudmi, ki bi mu o njej lahko kaj povedali. Jaz sem mu zdel kot Tržačan očitno zanimiv. Od takrat sva ostala v stiku, ki se je še okrepil, ko sem v devetdesetih letih postal član SAZU, Vran pa je vodil Oddelek za proučevanje manjšin. Povabil me je k sodelovanju, kasneje pa predlagal, da namesto njega predsedujem Oddelku. Najina srečanja so tako postala redna, pa ne samo v prostorih Akademije, temveč tudi pri njem doma ali v kakšnem ljubljanskem gostišču. Bil je prijeten sogovornik in zame zanimiv kot pričevalec novejšje jugoslovanske zgodovine, s katero sem se ukvarjal. Pred približno dvajsetimi leti sem Vranu – predlagal je, da se tikava – predstavil zamisel, da bi z njim, Janezom Stanovnikom in bratoma Osolnik imel intervjuje o njihovi življenjski izkušnji. Vsi so odgovorili pritrdilno. Rezultat teh pogovorov je knjiga, ki je izšla v elektronski obliki pod naslovom *Od Mašuna do New Yorka*. V Mašunu pod Snežnikom, kjer je bilo pomembno partizansko središče za Primorsko, se je začela Vranova profesionalna kariera.

Ne bom obnavljal vsega, kar je povedal na več sestankih, pri katerih je sodeloval tudi moj mlajši kolega Jure Ramšak. Dotaknil se bom samo nekaterih etap Vranovega življenja, ki so mi ostale najbolj v spominu. Bolj oseben in živahen je bil, ko je govoril o svoji mladosti do konca druge svetovne vojne kot pa o desetletjih delovanja v vrhu jugoslovanske nomenklature. Izhajal je iz kmečke družine, v kateri ni bilo pomanjkanja, a obilja tudi ne. Že nekje aprila, je pravil, je zmanjkalo rženega kruha in mati je otrokom, ko so bili lačni, odrezala kos bučnega sira. V družini so sicer molili, včasih tudi rožni venec, a bolj iz navade kot verske vneme. Pomeni, da je Vran odraščal v dokaj liberalnem vzdušju, ki ga je zaznamovalo. Močno je vplival nanj oče, ki je obvladal nemščino in madžarščino in je bil v vasi za pisarja. Želja, da bi tudi sam govoril tuje jezike, je bila prvi razlog, da si je želel po osnovni šoli nadaljevati študij, kar ni bilo preprosto. Starši so mu rekli, da ni denarja. »Ne skrbite,« je odgovoril, »pomagal si bom sam.« Zares se je preživljal tako, da je inštruiral manj nadarjene sošolce. Na ta način se je prebil do univerze v Ljubljani in do doktorata iz slavistike. Ta izkušnja, ki ni bila lahka, o kateri pa je pripovedoval z nasmehom, je močno utrdila njegov značaj, mu dala samozavest, ki ga je spremljala vse življenje. Najbolj omenjena poteza njegovega značaja je prišla do izraza med vojno leta 1941, ko je aprila nekje blizu Ptuja prisostvoval kot rezervni podporočnik razkroju jugoslovanske kraljeve vojske. Najprej je poskrbel, da je poltežko orožje, s katerim je bila opremljena njegova četa, postalo neuporabno, potem pa je podrejene vojake poslal domov. Sam se je preoblekel v hlapca, si priskrbel kolo in se odpeljal v Ljubljano. Tam je pri Kersnikovih, kjer je bil domači učitelj, dobil spodobnejšo obleko, na kar je takoj krenil v slavistični seminar, ki je imel sedež v pritličju NUK-a. Kolegom, ki so ga spraševali, kako naprej, je odgovoril: »Ja, nič, uprli se bomo!« Sklenili so: »Ne damo jim miru, dokler jim ne vidimo peta!« (Pirjevec 2014: 59) Kot pričajo pravkar objavljeni spomini Dušana Moravca, je Vran postal gonilna sila odporništva, ki se je oblikovalo v slavističnem seminarju še pred nastankom Osvobodile fronte in neodvisno od nje. Bil je najstarejši med njimi, imel je doktorat, nekaj vojaške izobrazbe in predvsem vodstvene sposobnosti. Začeli so s širjenjem protiitalijanskih letakov, z napadi na manjše fašistične enote, najrajši na črne strajce, ki so bile najbolj nevarne: »Tako smo se vključili v OF na zelo enostaven način, naravno, pravzaprav s tem, kar smo že delali. Rekel bi, da je Osvobodilna fronta prišla k nam in nas je objela, vzela in smo šli naprej.« (Pirjevec 2014: 60)

To drzno početje ni moglo trajati dolgo. Na začetku februarja 1942 so ga fašisti aretirali in ga skupaj s skupino tovarišev s tovornim vlakom poslali v taborišče Gonars. »V Palmanovi smo se izkrcali in če me je kaj prizadelo v času našega romanja od taborišča do taborišča, je bil pogled na otroke, ki so jih razvrstili ob prašni cesti od Palmanove do Gonarsa, da so pljuvali

na nas in nas zmerjali: 'Briganti!'« V taborišču je hitro prišel v nasprotje z oblastjo. Dežurni oficir je zahteval, da ga pozdravi z rimskim pozdravom. Vran se je uprl, zato so ga za en dan privezali na kol brez vode in hrane. Še ena epizoda iz Vranovega gonarskega obdobja se mi zdi značilna. Skupina okrog Borisa Kraigherja, ki je v nekem šotoru kopala tunnel za beg iz taborišča, ga je povabila, naj se jim pridruži. Odklonil je, češ da ni »organiziran« in da ne ve, ali se bo »tam zunaj« dobro znašel. Njegov odgovor je potrebno razložiti – »biti organiziran« je pomenilo v žargonu tistega časa, biti član partije, »tam zunaj« pa, da si očitno v partizanskih vrstah. Mislim, da se ne motim, če rečem, da je bil do neke mere zadržan do komunistov in do njihove totalitarne miselnosti, zato je raje ostal v taborišču, kjer je organiziral kulturno delo za dvig morale zapornikov.

Fašistična oblast se je po uspešnem pobegu Kraigherjeve skupine odločila, da je Gonars potrebno očistiti neposlušnih elementov. Vrana so oktobra 1942 premestili v Monigo pri Trevisu, nato v Padovo in končno junija 1943 na Rab v zloglasno taborišče lakote. Tu se je vključil v odporniško skupino, ki je tam že delovala. Sodeloval je pri vstaji, ki je izbruhnila na začetku septembra 1943, ko je prišla novica, da je Italija kapitulirala. Že kmalu nato se je znašel z borci Rabske brigade na Mašunu, kjer je bilo ožje vodstvo CK KPS. O dogajanju je Vran napisal knjigo, zato te zgodbe ne bom obnavljal. Predstavil pa bom dve epizodi, ki sta v odročnih gozdovih pod Snežnikom vplivali na nadaljnje Vranovo življenje. Prva je vezana na njegovo sprejetje v partijo. Pri tem je imel odločilno vlogo Jože Jurančič, predsednik tajne organizacije OF na Rabu in že dolgoletni član partije. Vran je o njem trdil, da je bil izjemno širok človek, ki mu je bilo vsako sektaštvo tuje. Prav on je v marsičem spremenil Vranov odnos do partije. Tako ni imel kaj ugovarjati, ko se je nekega dne na vratih barake, kjer je bila zbrana Rabska brigada, pojavil Jurančič in zadovoljen zaklical: »Povem vam veselo novico, da so vsi člani štaba brigade in štabov bataljonov sprejeti v partijo.« Ko sem Vrana vprašal, kako je na to odzval, je odgovoril:

Dogodka sem bil vesel in si mislil: To je lepo priznanje. Sicer pa vidim: povesod, kjer je tveganje, so komunisti in tudi sam sem tvegali. Torej je naravno, da sem tudi formalno v njihovih vrstah. [...] Sam pri sebi pa sem vse do danes ostal svoj. Takšen kot se bil. Nisem imel kaj menjati. (Pirjevec 2014: 73)

Drugi pomemben dogodek v Vranovem življenju je bil prihod dveh garibaldincev v generalni štab Slovenije. Predlagala sta, da bi prišlo do stikov med slovenskim in italijanskim osvobodilnim gibanjem. Kraigher je vedel, da Vran dobro govori italijansko, zato mu je naročil, naj se poveže s Komitejem za narodno osvoboditev v Milanu. Tako se je začelo Vranovo romanje med Severno Italijo in Slovenijo, kar je bila v bistvu prva slovenska diplomatska

misija. Dotedanji vzdevek Vran, skrajšano obliko priimka in imena, je zamenjal nov vzdevek profesor Urban, ki ga je Vratuša prevzel po slovenski narodni pesmi *Ribiška* (»Sem Ribčan Urban, po cejlom svejt sam znan...«). Všeč mu je bila, ker se mu je zdelo, da dobro ponazarja njegovo kozmopolitško razgledanost. Proti koncu življenja si je zelo želel, da bi svojo italijansko avanturo opisal v knjigi, a številni drugi opravki so mu preprečili, da bi dokončal rokopis. Na srečo je Sandi Volk, sodelavec pri tem načrtu, posnel Vranovo pripoved in na podlagi tega pred nekaj leti izdal knjigo *Trojno poslanstvo profesorja Urbana*. Šlo je za neuspešno misijo, ker se Italijani niso mogli sprijazniti z mislijo, da je rapalska meja, ki je po prvi svetovni vojni tako globoko zarezala v slovenski etnični prostor, zastarala. Še največ razumevanja so imeli italijanski komunisti, a tudi ne brez pomislekov, ker so bili odvisni od svojih koalicijskih partnerjev. Italijani nikoli niso popolnoma razumeli, da profesor Urban ne zastopa vsega jugoslovanskega odporništva, temveč samo njegov slovenski del. Krivili so ga za istrske fojbe, o katerih ni imel pojma. Vran ni imel najboljšega mnenja o italijanskih partizanih in tega v poročilih Lidiji Šentjuri ni prikrival. Vprašljivo je, ali ga je znal povsem prikriti italijanskim sogovornikom. Zadnje poročilo o razmerah v Italiji je napisal januarja 1945, februarja pa so ga napotili na Dolenjsko v OZNO, »da bi ji dal širino«, kot so rekli. Tam ni ostal dolgo, saj so ga kmalu nato premestili v Beograd, kjer je mlada revolucionarna oblast potrebovala šolane ljudi, na katere se je bilo mogoče zanesti.

Beograjsko obdobje Vranovega življenja je trajalo do konca sedemdesetih let. O tem obdobju in o obveznostih, ki jih je imel, je bil v pogovorih z mano bolj zadržan kot o svojih mladih letih. Ko sem skušal izvrtati iz njega podrobnosti o zakulisnem dogajanju, o katerem sem nekaj vedel, pa ne dovolj, se je večkrat ogradil z navodilom, ki si ga je postavil sam: »Ne sprašuj več, kot je potrebno za tvoje delovanje!« (Pirjevec 2014: 96) Čeprav se je, kot je trdil, izogibal obveščevalnim službam, so se ga prav te polastile že v okviru OZNE oziroma UDBE, nato pa v generalštabu, kjer je bil zadolžen za spremljanje italijanskega političnega življenja, kolikor je bilo pomembno za Jugoslavijo. Bil je v spremstvu mednarodne skupine izvedencev, tj. predstavnikov velikih sil, ki so prišli spomladi 1946 v Istro in na Primorsko, da se seznanijo z etničnimi razmerami v prostoru in predlagajo novo razmejitev med sosednjima državama. To ga je rešilo, da ga niso poslali na šolanje v Moskvo kot številne druge oficirje JNA. Sodeloval je tudi na Pariški mirovni konferenci, kjer je prvič prišel za dalj časa v stik s šefom jugoslovanske delegacije Edvardom Kardeljem. Konec istega leta je bil prisoten na Generalni skupščini Združenih narodov v bližini New Yorka, po povratku v Beograd pa je nadaljeval delo v »italijanskem referatu«, ki je bil tako pomemben, da je bil pogosto povabljen tudi k Titu. Septembra 1947, ko je Stalin sklenil

strniti najpomembnejše evropske komunistične partije v informacijski biro, je spremljal Kardelja in Đilasa v Szklarsko Porebo na Poljskem, kjer je bil ustanovni sestanek te organizacije. O tem potovanju mi je navedel epizodo, ki je bila v literaturi neznana. Ko so na letališču pristali, jih poljskih gostitelji niso pričakali, da bi jih pospremili v Szklarsko Porebo. Na vročini so jih čakali tri ure, tako da so se izkrcali in legli na tla v senco letalskih kril. »Pod tistimi krili,« je dejal Vran, »je bilo več molka kot razgovora.« (Pirjevec 2014: 88) Šlo je očitno za napad, ki ni napovedoval nič dobrega glede odnosov med Stalinom in Titom – komaj nekaj mesecev kasneje je prišlo med njima do razkola, ki je dosegel višek 28. junija 1948 z izključitvijo KPJ iz Informbiroja. O tem burnem dogajanju mi Vran ni veliko povedal, prav tako pa tudi ne o naslednjem obdobju, ko je jugoslovanski politični vrh začel iskati lastno pot v socializem. Omenil je samo, da je v tem času živel v zgradbi nasproti Kardeljeve vile. S svojega okna je videl Kardelja in Kidriča, kako sta se ure in ure sprehajala po vrtu in živahno razpravljala. Ko je leta 1953 Kidrič umrl, je Kardelj ostal v bistvu sam. Imel je le osebno tajnico, varnostnika in šoferja. Takrat je vodstvo Slovenije sklenilo, naj se Vran preseli iz Generalštaba h Kardelju. Branil se je, saj se je želel vrniti v Slovenijo, a ker so vztrajali, je končno le pristal:

Obdobje dela v državni službi pri tovarišu Krištofu je bilo med najsvobodnejšimi in najprijetnejšimi. Ko sem po 13 letih odšel na drugi dolžnost – v zvezno predsedstvo, nas je bilo v kabinetu že 21 – pravi mali znanstveni inštitut. (Pirjevec 2014: 91)

V tem času so se začela pojavljati prva razhajanja med Kardeljem in Rankovićem. Vran tudi o tem ni veliko govoril, omenil mi je le epizodo iz leta 1953, ko naj bi Kardelj imel slavnostni govor ob 150. obletnici prve srbske vstaje proti Turkom. Vran je šest mesecev zbiral gradivo za ta nastop, saj je Kardelj želel prikazati politične, nacionalne, družbene in ekonomske vzroke Karađorđevićevega upora. Na podlagi zbranega gradiva je Kardelj napisal svoj govor in ga predstavil vodstvu Srbije, ki mu je načeloval Ranković. Ko se je vrnil s seje s šopom papirja, je rekel samo: »V predal!« Kardelj se je bal nacionalizma, najbolj srbskega, čeprav je bil tudi do slovenskega kritičen. »Predvideval je,« je trdil Vran, »da bo Jugoslavijo razneslo, v kolikor bi v republikah prevladal nacionalizem.« (Pirjevec 2014: 95)

Kot Kardeljeva desna roka je bil Vran vpleten v vse pomembne jugoslovanske dogodke v drugi polovici petdesetih in na začetku šestdesetih let. Bil je generalni tajnik jugoslovanske delegacije leta 1955, ko je Nikita S. Hruščov prišel na spokorno romanje v Beograd, da znova naveže stike z jugoslovanskimi »heretiki«; naslednje leto je spremljal Tita in Kardelja na povratnem obisku v Sovjetski zvezi. Leta 1958 je bil delegat na 7. kongresu ZKJ v Ljubljani, kjer je Kardelj predstavil svoj partijski program, ki je bil

usmerjen v demokratizacijo jugoslovanske družbe in v oblikovanje pogojev za neposredno demokracijo ter odmiranje države in partije. Te delno utopične cilje je Vran odobral, kakor tudi neuvrščeno politiko, ki sta jo zastavila Tito in Kardelj. Vodilni so poznali Vranovo zanimanje za neuvrščenost, zato so mu poverili nalogo, da skupaj s Titovim generalnim tajnikom Vladom Popovićem organizira beograjsko konferenco neuvrščenih septembra 1961 – Popović je imel na skrbi vsebinski del, Vran pa organizacijskega.

Uspeh konference je zaznamoval vzpon Vranove kariere. Med letoma 1965–1967 je bil direktor Inštituta za družbene vede, nato pa spet dve leti predstavnik Jugoslavije pri Združenih narodih, kjer se je med drugim začel zanimati za vprašanja glede upravljanja oceanov. Po povratku v Jugoslavijo se je ukvarjal z ustanovitvijo Mednarodnega centra za podjetja v družbeni lasti v državah v razvoju, za katerega je našel primeren sedež v Ljubljani. Realizacijo tega projekta je imel za enega najpomembnejših dosežkov svojega življenja. Mitja Ribičič, takratni predsednik Zveznega izvršnega sveta, ga je leta 1969 predčasno poklical iz New Yorka, da bi kot namestnik Mirka Tepavca, sekretarja za zunanje zadeve, prevzel organizacijo ministrstva in komunikacijo z ambasadami. Na tej funkciji se ni znašel, zato je po dveh letih presedlal na mesto člana Izvršnega sveta, kjer je našel delo, ki ga je bolj zanimalo. Na začetku sedemdesetih let so stekle priprave za Helsinško konferenco, ki je slonela na principih neuvrščenosti: dialog, koeksistenca, konsenz med državami. Ker so ti principi med letoma 1971 in 1972 postali vprašljivi tudi v Jugoslaviji, predvsem zaradi razmaha hrvaškega nacionalizma, je imel do nosilcev »maspoka«, začevši s Savko Dapčević Kučar, kritično stališče. Bolj je cenil srbske liberalce, Latinko Perović in Marka Nikezića, o katerih je menil, da sta demokratično usmerjena, a nekoliko vzvišena. Tudi Nikezić je bil aristokrat svoje vrste – kakor pred njim že Milovan Đilas eden izmed voditeljev, ki niso videli človeka. Ko so jeseni 1972 srbski liberalci, med katere se je uvrščal tudi Tepavac, padli v Titovo nemilost in bili odstranjeni s položajev, so Vranu ponudili mesto sekretarja za zunanje zadeve, a ga je odklonil. Vedel je, da je vodenje zunanje politike Titova domena in ni nameraval prevzeti vloge njegove lutke. Ko so ga vprašali za pojasnilo, je povedal, da je videl, kaj se je zgodilo z Nikezićem in Tepavcem, zato ni hotel doživeti njune usode. Vendar to ni bilo prvič, da se je izognil imenovanju za državno funkcijo. Po Rankovićeви odstavitvi leta 1966 je namreč dobil ponudbo za vodenje zveznega ministrstva za notranje zadeve. Zavrnitev je moral pojasnjevati celo Titu in ko mu je povedal, da je kot otrok ob klanju svinje pobegnul za hišo, da ne bi slišal njenega kruljenja, se je Tito raznežil in obmolknil.

Vtis imam, da se je Vran v sedemdesetih letih, ki jih je zaznamovala ideološka restavracija in Kardeljeva težnja, normirati do potankosti jugoslovansko

stvarnost, začel odmikati od svojega mentorja. Bil je sicer vključen v skupino strokovnjakov, ki so pripravljali mamutsko ustavo iz leta 1974, a bolj simbolično. Ponovno se mu je približal, ko je Kardelj leta 1978 objavil svojo zadnjo študijo *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*. Vranu se je zdelo upoštevanja vredno Kardeljevo stališče, da bo samoupravljanje obveljalo in se razvijalo ter zares osvobajalo ljudi le, če bo imelo lastno ekonomsko osnovo, ne pa če bo predpisano »od zgoraj«. Prepričan je bil, da je za samoupravljanje med vsemi jugoslovanskimi republikami zrela predvsem Slovenija, saj je imela najbolj razvito materialno bazo.

Po vmesnem sodelovanju v vladi Džemala Bijedića – bil je podpredsednik – so Vrana leta 1978 izvolili za predsednika Izvršnega sveta Socialistične republike Slovenije. Bil je vesel, da je končno spet doma, vendar je na tej funkciji ostal samo do julija 1980 – ni mi povedal, zakaj so ga tako naglo zamenjali, samo omenil je, da Slovenci niso bili zadovoljni z njegovim odnosom do Beograda.

Vran je zadnji dve desetletji življenja posvetil študiju, pisanju spominov, skrbi za preživetje Centra za raziskovanje upravljanja javnih podjetij držav v razvoju in seveda Odboru za narodnostne manjšine SAZU. Pogosto je potoval in sodeloval na konferencah doma ter v tujini. O Titu in Kardelju, ki sta zaznamovali njegovo življenje, a sta postala ob in po razpadu Jugoslavije predmet kritičnih ocen, je ohranil pozitivno mnenje. Tita je cenil zaradi njegov vloge v narodnoosvobodilnem boju, zaradi spopada s Stalinom, zaradi samoupravljanja in neuvrščenosti:

Negoval je geslo bratstva in enotnosti, ker se je zavedal ranljivosti večnacionalne zvezne države zaradi sredobežnega delovanja nacionalizmov. Zaradi svoje samostojne neuvrščene politike je uživala Socialistična federativna republika Jugoslavija visok ugled kot pomemben dejavnik miru in varnosti v svetu. (Pirjevec, Ramšak 2014: 111)

Krištofa (Edvard Kardelj) nikoli ni kritiziral, rad pa je poudarjal njegovo širokogrudnost, ki se je izražala tudi v tem, da so v njegovem kabinetu upoštevali vsa pisma ljudi, ki so prosili za pomoč, in so jim skušali pomagati, kolikor je bilo mogoče. O sebi je Vran menil, da ni zapravljal življenja, ki ga je usmerjal skozi vse težave v prepričanju, da je iz njih vedno možno najti miroljuben izhod. Sloveniji je v svojem zadnjem nastopu v ljubljanski skupščini leta 1980 svetoval, naj bo odprta navzven. Žal se z Vranom vsi niso strinjali, saj so mislili, da smo za samostojno nastopanje v svetu premajhni. Vran se je zavedal, da to ne drži: »Ravno če si majhen, moraš biti glasen, če imaš seveda kaj pametnega povedati.« (Pirjevec, Ramšak 2014: 110)

Mislím, da je ta Vranov napotek še danes aktualen, čeprav premalo upoštevan.

Literatura

Jože PIRJEVEC (ur.), Jure RAMŠAK (ur.), 2014: *Od Mašuna do New Yorka: 20. stoletje skozi pričevanja štirih slovenskih diplomatov*. Koper: Univerzitetna založba Annales. <http://www.dlib.si/?URN:NBN:SI:DOC-QI6BZ2FV>>

Jože PIRJEVEC, 2014: Anton Vratuša (21. februar 1915). *Od Mašuna do New Yorka: 20. stoletje skozi pričevanja štirih slovenskih diplomatov*. Ur. Jože Pirjevec in Jure Ramšak. Koper: Univerzitetna založba Annales. 57–112. <http://www.dlib.si/?URN:NBN:SI:DOC-QI6BZ2FV>>

SUMMARY

Remembering Vran's Life

In this article I reflect on how, since the 1980s, I gradually came to know Anton Vratuša. This is a biographical sketch that does not rely on archival research but rather on Vran's personal testimony, as I have preserved it in my memory and partially documented through a series of interviews. Together with my colleague Jure Ramše, we published it electronically under the title *Od Mašuna do New Yorka*. Both geographical names represent two key chapters in Vran's remarkable life—Mašun is tied to his Partisan experience, while New York marks his post-war political and diplomatic career. Vran often reminisced about his past, speaking most freely about his youth, while remaining more reserved when it came to his later role collaborating with Edvard Kardelj as a diplomat and a high-ranking state official.

Vratuševa vloga v mednarodnem družboslovnem raziskovanju

ZDRAVKO MLINAR

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, I. razred za zgodovinske in družbene vede, Novi trg 3, SI 1000 Ljubljana, Zdravko.Mlinar@fdv.uni-lj.si

Vratuša je deloval predvsem kot politik, vendar si je hkrati prizadeval tudi za napredovanje in odpiranje na področju družbenih znanosti. Za Slovenijo pa je še posebej pomembno, da je dosegel ustanovitev in delovanje Mednarodnega centra, kar je spodbujalo povezovanje s svetom, predvsem z manj razvitimi državami – žal ga odločujoča politika v Sloveniji pri tem ni podpirala.

Ključne besede: Anton Vratuša, družboslovje, OZN, *Values and the Active Community* (1973), Mednarodni center za podjetja v družbeni lasti v državah v razvoju

Vratuša was primarily active as a politician, but he also worked to advance and open the field of social sciences. For Slovenia, his achievement in establishing and ensuring the operation of the International Center was particularly significant, as it encouraged global collaboration, especially with less developed countries. Unfortunately, those in Slovene politics who made decisions did not support him in this endeavor.

Keywords: Anton Vratuša, UN, *Values and the Active Community* (1973), International Center for Enterprises in Social Ownership in Developing Countries

Uradno je bilo zapisano, da se je 30. julija 2017 v 103. letu starosti od nas poslovil Anton Vratuša, dolgoletni in ugledni član SAZU, slovenski politik, diplomat, publicist, borec NOB in slavist (Pirjevec 2018: 293–295). Takšna predstavitev označuje njegove glavne vloge, ki jih je imel v svojem življenju z delovanjem v Sloveniji, Jugoslaviji in v mednarodnem merilu. S tem pa ni izraženo tudi njegovo delovanje na področju družboslovja, kar poizkušam izpostaviti s svojim poznavanjem – moja prednost pri tem je dejstvo, da nisem vezan na nekakšno predstavitev iz druge roke, ampak lahko k znanemu nekaj dodam zlasti na osnovi skupnega raziskovalnega delovanja v času, ko je bil Vratuša direktor Inštituta za družbene vede v Beogradu.

Pred desetimi leti je izšel *Zbornik ob stoletnici akad. Antona Vratuše*, ki ga je izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti (Štih, ur., Teržan, ur., Splichal, ur. 2015). Pri tem je posebej izstopal intervju, ki ga je pripravil Jože Pirjevec ob sodelovanju Gorazda Bajca in Jureta Ramšaka (Pirjevec, 2015). S tem smo dobili temeljit vpogled v delovanje Vratuše predvsem kot politika in javnega delavca v vsem njegovem življenjskem obdobju. To ustreza dejanskosti, saj je Vratuša dejansko deloval v interesu nacionalne osvoboditve

Slovenije in samostojne Jugoslavije in je opravljal zelo pomembne vloge v političnem življenju tudi več desetletij po drugi svetovni vojni.

Ob obsežnejših, lastnih in drugih predstavitev njegova delovanja kot politika postavljam v ospredje Vratuševo vlogo z vidika družbenih znanosti, zlasti sociologije in politologije. Z Vratušem sem sodeloval v daljšem obdobju: (1) najprej ko je bil direktor Inštituta za družbene vede v Beogradu (kjer sem tudi jaz študiral na prvem podiplomskem študiju sociologije v tedanji Jugoslaviji med letoma 1958–1960; (2) sledil je sicer presledek, ko je deloval v okviru OZN v New Yorku; (3) kasneje, ko se je vrnil v Jugoslavijo – najbolj sem ga poznal kot koordinatorja jugoslovanskih raziskovalcev v mednarodnem komparativnem raziskovanju o vrednotah lokalnih voditeljev in participaciji občanov v ZDA, Jugoslaviji, na Poljskem in v Indiji, ki je bilo predstavljeno leta 1971 v naši skupni knjigi *Values and the Active Community*.

Za nas, mlade raziskovalce v tedanji Jugoslaviji je to pomenilo tudi nekakšno učno dobo, ko je šlo za vprašanja o indikatorjih sodelovanja ljudi v reševanju skupnih vprašanj v lokalnih skupnostih v štirih zelo različnih državah. Henry Teune in Adam Przeworski sta objavila knjigo *The Logic of Comparative Social Inquiry*, ki je prav na podlagi reševanja problemov tega raziskovanja predstavila metodološko pridobitev za raziskovanje v svetovnem merilu, npr. z razlikovanjem identičnih in ekvivalentnih indikatorjev.

Vratuša je najprej pristopil k izhodiščem za preučevanje jugoslovanske komune. To je bil predmet sodelujočih iz več republik in tudi tema pomembnejšega posvetovanja, ki sem ga organiziral v Ljubljani v okviru skupnega projekta *Sociološko raziskovanje jugoslovanske komune*, Bilten Inštituta za sociologijo in filozofijo (1963). Pri tem smo s sociološkega vidika odstopali od tedaj prevladujočih obravnav, ki so bile – po mojem razumevanju – preveč formalno-pravne in institucionalne. Moje že predhodno preučevanje se je nanašalo na temo moje doktorske disertacije (Mlinar 1967) in naj bi na osnovi svetovne literature tudi nudilo širša izhodišča za sociološko konceptualizacijo komune kot specifične skupnosti ljudi. Ob kritičnem zavračanju prevladujočega, vendar zelo zamejenega institucionalnega in normativnega razumevanja komune, je bila hitro sprejeta moja širša konceptualizacija, ki je upoštevala, da gre pri tem za določene prebivalce, za njihove potrebe ter aktivnosti in vrednote. To navajam zato, ker smo takrat sodelujoči iz Jugoslavije na prvem skupnem mednarodnem srečanju v Cavtatu vsebinsko, organizacijsko in tudi glede finančnih sredstev vstopali v primerjalno raziskovanje z našimi drugačnimi izhodišči. Politolog Philip Jakob in njegova žena Betty Jacob, ki je delovala v OZN, sta bila privržena (čeprav sta prihajala iz ZDA) tudi nam lažje sprejemljivim kvekerskim vrednotenjem, ki so postale eno od izhodišč celotnega mednarodnega projekta. Naše zanimanje pa se je na podlagi predhodnih vprašanj o komuni osredinjalo na aktivno vlogo ljudi v njihovi

lokalni skupnosti po zgodovinskih zgledih pariške komune. Usklajevanje med različnimi pristopi sodelujočih iz štirih držav je bilo zelo zahtevno, saj so vsebinski kot tudi ideološki razlogi ves čas spremljali naše delovanje. Šlo je za čas, ko si je jugoslovanska politika prizadevala, da uresniči nekaj povsem edinstvenega v svetovnem merilu, kar pa ni bilo v skladu s predpostavko o njeni primerljivosti. Anton Vratuša je imel pri tem zelo pomembno vlogo, saj je uveljavljal legitimnost sicer za politiko spornega delovanja v mednarodnem merilu – zagotavljal je umestnost za naše mednarodno delovanje, ki se je odzvalo na pobudo kapitalistične države. Ob Vratuševi prevladujoči politični vlogi je razumljivo, da je njegovo raziskovalno in pedagoško delovanje predstavljalo le nekakšen dodatek k njegovi glavni zavzetosti. Kljub temu lahko rečem, da je s to in z drugimi aktivnostmi deloval kot promotor različnih dejavnosti v mednarodnem merilu. Nesporno je prav njegova zasluga, da je v Ljubljani vzpostavil in usmerjal delovanje *Centra za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju*; prav tako je vplival tudi na vzpostavljanje in delovanje *Centra za teorijo in prakso samoupravljanja Edvarda Kardelja* v Ljubljani, ki ga je operativno vodil Peter Toš in kjer sem uvodoma tudi predstavil svoj referat.

Čeprav je pobuda prihajala iz ZDA, je tudi Vratuša v našem delovanju prepoznal možnosti za uveljavljanje primerjalnega raziskovanja, saj je bila vključena tudi neblokavska Indija, Poljska pa je bila ena od štirih držav, ki je zastopala vzhodni blok. Vran je prevzel koordinatorsko ter začel uveljavljati jugoslovanske posebnosti v času, ko so naši politiki mislili, da jugoslovanski sistem ni primerljiv niti z Vzhodom niti z Zahodom.

Ob kritičnem ocenjevanju Vratuševega delovanja ne smemo zaiti v pretenoznost, da lahko posameznik opravlja tako številne in različne vloge, kot jih je Vran, ki je deloval kot politik, politolog, pravnik, zgodovinar, sociolog, raziskovalec, profesor, aktivist, diplomant, Prekmurec, Slovenec, Jugoslovian in svetovljan. Pristransko hvalisanje bi bilo, če bi uvrstili projekt jugoslovanske komune med Vratuševe pomembnejše znanstveno raziskovalno delo. S tem projektom smo kritično ocenjevali pravni normativizem v dotedanjih obravnavah koncepta komune v Jugoslaviji, že sociologi pa smo presegali pravno-institucionalno zamejenost razumevanja komune, čeprav smo sprva tudi sami ostajali na ravni težko izvedljivih prizadevanj.

Vratuši je bila zelo blizu misel iz programa Zveze komunistov Jugoslavije leta 1958, da nič od tega kar je bilo ustvarjeno, ne more biti tako sveto, da ne bi moglo biti preseženo. Navidezna odprtost ZKJ pa v resnici ni bila v skladu z represivnimi ukrepi do kritičnih mislecev, ki so razkrivali razhajanje med normativnim in stvarnim – v sedemdesetih letih npr. do raziskovalcev in profesorjev na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani (FSPN), in sicer do Veljka Rusa, Janeza Jerovška, Tineta Hribarja

in Vladimirja Arzenška. Vratuša seveda ni izpostavljajal represivnih ukrepov proti sociologom na FSPN, pač pa je ustanovil *Center za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju*, ga uveljavljal in dosegel, da so za njegove potrebe zgradili nove prostore.

V nadaljevanju sva se Henry Teune in jaz posvetila bolj teoretično poglobljenim temam, kar v okviru številnih sodelujočih v skupnem projektu ni bilo mogoče. V knjigi *Developmental Logic of Social Systems* (Teune, Mlinar 1978) sva predstavila logiko prehajanja od kooperativnih k interaktivnim in transakcijskim sistemom. Teune je aktivno sodeloval tudi v organizaciji socioloških srečanj, ki so se nanašale na naše delo v Sekciji za družbeno ekologijo Mednarodnega sociološkega združenja (ISA), npr. na delavnici v Ljubljani – kasneje je izšla knjiga *The Social Ecology of Change* (Mlinar ur., Teune ur., 1978), v kateri je Vratuša objavil tudi svoj otvoritveni nagovor. Mednarodno sociološko združenje (ISA) je v soorganizaciji FSPN v Ljubljani in pod vodstvom podpredsednice ISA Else Øyen organiziralo tudi posvet o primerjalnem raziskovanju z naslovom *Cross-cultural and international research. Theory, method, project and organization*. S Slavkom Splichalom sva v zvezi s tem predstavila referat, ki je bil objavljen v slovenščini (Mlinar, Splichal 1988).

Zapis o Vratuševi vlogi v mednarodnem družboslovnem raziskovanju, kakor sem ga doživljal kot njegov mlajši sopotnik in sodelavec, zaključujem zelo osebno. Ko sem Vrana tik pred smrtjo obiskal v bolnišnici, se me je razveselil s pozdravom: »Kaj je pa tebe prineslo?« To izstopa v mojem spominu nanj.

Literatura

Philip JACOB et al., 1971: *Values and the Active Community. The International Studies of Values in Politics*. Published by The Free Press.

Zdravko MLINAR, 1967: *Teoretične osnove sociološkega raziskovanja integracije družbenih skupin. S posebnim ozirom na lokalne skupnosti*. Doktorska disertacija. Mentor Jože Gričar. Ljubljana: Z. Mlinar.

Zdravko MLINAR, Slavko SPLICHAL, 1988: Primerjalno raziskovanje in razvojni procesi. *Družboslovne razprave* 5/6, 33–42. <http://dk.fdv.uni-lj.si/dr/dr6MlinarSplichal.PDF>

Zdravko MLINAR (ur.) Henry TEUNE (ur.), 1978: *The social ecology of change. From equilibrium to development*. London; Beverly Hills: Sage, cop.

Jože PIRJEVEC, 2018: Normandija 2014. *Zbornik ob stoletnici akad. Antona Vratuše*. (Razprave Razred za zgodovinske in družbene vede, Historia et sociologia, 31). Ur. Peter Štih, Biba Teržan, Slavko Splichal. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 147–150.

Jože PIRJEVEC, 2018: Anton Vratuša (1915–2017). *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 86. knjiga, 2017*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 293–295.

Adam PRZEWORSKI, Henry TEUNE, 1970: *The Logic of Comparative Social Inquiry*. New York – London – Toronto – Sydney: Wiley-Interscience.

Peter ŠTIH (ur.), Biba TERŽAN (ur.), Slavko SPLICHAL (ur.): 2015: *Zbornik ob stoletnici akad. Antona Vratuše*. (Razprave Razred za zgodovinske in družbene vede, Historia et sociologia, 31). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Henry TEUNE, Zdravko MLINAR, 1978: *The developmental logic of social systems*. (Sage Library of Social Research, 60). Beverly Hills, London: Sage, cop.

SUMMARY

Vratuša's Role in International Social Sciences Research

In addition to Vratuša's extensive political activity, I highlight his role from the perspective of social sciences.

I had multiple points of collaboration with Vratuša over an extended period of time while he was the director of the Institute of Social Sciences in Belgrade. This was followed by a brief interval during which he worked within the United Nations Organization in New York. Later, our cooperation resumed when he once again became the director of the Institute of Social Sciences in Belgrade. In this role, he coordinated the efforts of Yugoslav researchers in an international comparative study on the values of local leaders and citizen participation in the United States, Yugoslavia, Poland and India. In the joint book *Values in the Active Community* (1973, we presented the results of this research, which also allowed me to establish numerous connections with scientific institutions in the United States and around the world. These connections also led to my significant roles in the International Sociological Association.

Later, Vratuša succeeded in founding an International Center for Socially Owned Enterprises in Developing Countries, in Ljubljana although Dubrovnik had also been advocating for this initiative.

Vratuša in Slovenci v sosednjih državah Republike Slovenije

MATJAŽ KLEMENČIČ

Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26,
SI 1000 Ljubljana, matjaz.klemencic11@gmail.com

DOMINIK HERLE

Filozofska fakulteta Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2,
SI 1000 Ljubljana, dh5764@student.uni-lj.si

Anton Vratuša je imel na področju naslovne tematike dve vlogi. Bil je na visokih položajih v politiki, in sicer podpredsednik jugoslovanske (1971–1978) in predsednik slovenske vlade (1978–1980), s tem pa je soodločal o politiki SFRJ do slovenskih avtohtonih manjšin. Kot znanstvenik je od leta 1939 objavil več kot 40 enot o položaju slovenskih in tudi drugih jugoslovanskih manjšin v sosednjih državah. Leta 1956 je govoril o čim večji pretočnosti meje z Italijo, med letoma 1988 in 2002 pa je bil predsednik Odbora za proučevanje narodnih manjšin na SAZU.

Ključne besede: Vratuša, Slovenci, narodne manjšine, odprta meja, jezikoslovne razprave

In his long life, Anton Vratuša was active in two areas: political and scholarly. In politics, he held high positions as Vice-President of the Yugoslav Government (1971–1978) and President of the Slovene Government (1978–1980). He was thus one of the main decision-makers on the policy of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRJ) with regard to Slovene autochthonous minorities in neighboring countries. As a scholar, he wrote about Slovene and also other Yugoslav minorities living in neighboring countries. His bibliography since 1939 includes over 40 units. As a politician, he advocated for a more fluid border with Italy as early as 1956. In the years 1988–2002, he was the president of the Committee for the Study of National Minorities at the Slovenian Academy of Sciences and Arts.

Keywords: national minorities, open borders, contributions in the field of linguistics

Anton Vratuša je bil na visokih položajih v jugoslovanski in slovenski politiki, hkrati pa je bil tudi znanstvenik, ki se je zanimal za položaj slovenskih in ostalih jugoslovanskih avtohtonih narodnih manjšin izven meja Federativne narodne republike Jugoslavije (FNRJ) in kasnejše Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ), za mednacionalne odnose v okviru FNRJ in SFRJ in za položaj slovenskih izseljencev (zlasti sezoncev iz Prekmurja). Kot politik je bil na enem izmed najvišjih položajev v jugoslovanski politični hierarhiji (podpredsednik Zveznega izvršnega sveta oz. jugoslovanske vlade),

nekaj časa pa je bil tudi predsednik Izvršnega sveta Skupščine Socialistične republike Slovenije oz. slovenske vlade. Tako je lahko soodločal o jugoslovanski politiki do sosednjih držav in s tem tudi o jugoslovanskih zahtevah v zvezi s slovenskimi manjšinami v sosednjih državah. Iz Vratuševe bibliografije je razvidno tudi njegovo zanimanje za položaj manjšin drugih jugoslovanskih narodov, še posebej v Avstriji in na Madžarskem, kar se je kasneje izkazalo zlasti pri njegovem delu v medakademijskem Odboru jugoslovanskih akademij za študij položaja jugoslovanskih manjšin.

Že pred drugo svetovno vojno se je kot študent slavistike zanimal za položaj Slovencev v Porabju. Na pobudo Frana Ramovša (Jesenšek 2018: 226) je leta 1939 obiskal Porabje na Madžarskem, kjer je zbiral gradivo za svojo diplomsko nalogo (Vratuša 1939), za katero je dobil Svetosavsko nagrado na Univerzi v Ljubljani (Jesenšek 2018: 217). Spoznanja je v pregledni obliki predstavil v razpravi *Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju* (Vratuša 1966: 20–28). Članek temelji na terenskem opazovanju, in sicer gre predvsem za preučevanje jezikovnih značilnosti porabskih Slovencev in primerjavo z jezikom prekmurskih Slovencev. Vratušo je zanimalo, kako je ohranjen slovenski jezik v Porabju. Na terenu je ugotavljal, kako daleč segajo jezikovni pojavi, ki jih je poznal iz domačega narečja. Zanimali so ga jezikovni pojavi v krajih ob Rabi, zato je na terenu preverjal posebnosti v govoru ljudi, ki so živeli v porabskih vaseh (Vratuša 1966: 20–28).

Po Vratuševih ugotovitvah potek slovensko-madžarske meje, ki je bila zarisana po prvi svetovni vojni, še ni imel posledic za ohranjanje slovenskega prekmurskega narečja v Porabju:

Severni gorički govor se nadaljuje še preko meje; le tujca ogovarjajo in pozdravljajo madžarski, kar pa je treba razumeti kot odraz razmer. Edino v Slovenski vasi in v bližnjih Sakalovcih naletimo na pojave, ki jih sicer ne srečamo ob Rabi. To pa je povsem razumljivo: ti dve vasi sta geografsko ločeni od ostalih in najbolj odprti madžarskemu vplivu iz Rabske doline. (Vratuša 1966: 20–22).

Vratuša se ni strinjal s Pavlovo¹ oceno jezikovnega in narodnostnega položaja v Porabju:

Po trianonskem miru je ostalo v madžarskih rokah le devet, pravzaprav po nedavni združitvi Stevanovcev in Otkovcev le osem slovenskih vasi [...]. Teh devet, pravzaprav zdaj le še osem slovenskih vasi v madžarski državi se s tako naglico madžarizira, da jim

¹ Avgust Pavel (1886–1946), jezikoslovec, narodopisec in pesnik. Slavistiko je študiral v Budimpešti. Zaposlen je bil v županijskem muzeju v Sombotelu, kjer je bil namestnik ravnatelja, dejanski vodja in vodja etnografskega oddelka in knjižnice. Napisal je več jezikoslovnih in etnoloških razprav o Slovencih v Porabju in Prekmurju (Novak 2013, Jesenšek ur. 2017)

komaj prisodim še nekaj dob človeškega življenja, ko bodo izgubile svoj več kot tisoč let ohranjeni slovanski značaj in se bodo popolnoma potopile v madžarstvu. Zato je resna znanstvena potreba, da čim prej zberemo njihove jezikovne, slovstvene in narodopisne zaklade. Nekdanje slovensko narodno ozemlje je vsekakor bilo mnogo večje od današnjega. O tem pričajo deloma tudi imena sosednjih madžarskih vasi, ki so slovenskega izvora. (Pavel 1930/31: 125–126)

Pavel (1930/31: 132) je objavil tudi zemljevid, ki ga je predstavil Matija Slavič na Mirovni konferenci v Parizu leta 1919. Vratuša, mladi študent slavistike, se ni strinjal z oceno o madžarizaciji slovenskih porabskih vasi. Pavlova ocena se mu je zdela preveč pesimistična (Vratuša 1966: 20–21) Pri Pavlovi zaskrbljenosti za porabske Slovence je potrebno upoštevati, da je bil madžarski državni uradnik v času diktatorskega režima admirala Miklósa Horthyja, nacionalnega konservativca, ki je bil regent Kraljevine Madžarske do oktobra leta 1944 (Omos 1990). Vratuša, znanstvenik in bodoči politik, je Pavlova stališča komentiral: »Lepa stvar, če se bomo omejili le na reševanje omenjenega, narod pa prepustili usodi!« Opozoril je, da je potrebno preprečiti madžarizacijo Porabja:

Prehodil sem križem vse slovenske vasi ob Rabi in moram reči, da sem prišel do drugačnih zaključkov; pa ne morda na romantični podlagi, ampak iz čisto preprostega razloga: zavoljo konservativnosti preprostega človeka. Saj še v Slovenski vasi, ki je najgloblje v tujem okolju, ne znajo starejši madžarskega jezika. Pričujoče poročilo ne bo zaključena sodba o narečju rabskih Slovencev, niti celoten pregled govorov severnega Prekmurja, ki sem ga prehodil. Za kaj takega stvar še ni dozorela. (Vratuša 1966: 20)

Vratuša se je na terenu srečeval s slovenskimi učitelji in duhovniki, pri tem pa je pokazal narodno zavest in skrb za ohranitev slovenskega jezika med porabskimi Slovenci.

V NOB je sodeloval od leta 1941 Od februarja 1942 do septembra 1943 je bil v internaciji v italijanskih koncentracijskih taboriščih Gonars, Treviso, Padova in Rab. Od kapitulacije Italije septembra 1943 do konca vojne je bil na različnih položajih: namestnik komandanta Rabske brigade, predstavnik predsedstva OF pri Komiteju za nacionalno osvoboditev za severno Italijo (CLINAI) ter Glavnega štaba Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije pri komandi garibaldincev in Korpusu dobrovoljcev svobode v Milanu ter oseba za zvezo med CK KPS in CK KPI za severno Italijo – kot odposlanec jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja in kasneje CK KPS in CK KPJ pri italijanskih predstavnikih odporniškega gibanja se je med vojno pogovarjal tudi o razmejitvi med Jugoslavijo oz. Slovenijo in Italijo pa tudi o manjšinskih vprašanjih.

O tej temi in o odnosih med OF in CLNAI (Narodnoosvobodilni odbor za severno Italijo) je razpravljal 60 let kasneje v članku o manifestu

narodnoosvobodilnega odbora za severno Italijo (Vratuša 2003). Med vojno si je prizadeval za odpravo težav, ki so nastale, ker so organizacije italijanskega odpora v severni Italiji nasprotovale odloku Vrhovnega plenuma OF o priključitvi Primorske matični Sloveniji s 16. septembra 1943. V prvem delu razprave je opisal napore KPS in KPJ ter OF in CLNAI, da bi uskladili stališča o ključnih vprašanih in zagotovili njihovo izvajanje na terenu v okviru skupnega boja proti nacifašizmu. Med pomembnimi dosežki teh dejavnosti je bila tudi objava Manifesta CLNAI (10. junija 1944) za italijansko ljudstvo Julijske Benečije; v drugem delu razprave je Vratuša predstavil in analiziral sporočilo Manifesta.

CLNAI je kot »predstavnik misli in volje ljudstva italijanskih severnih pokrajin« v razglasu najprej obsodil politiko fašistične vlade v Italiji, še posebej aneksijo jugoslovanskega ozemlja v času 2. svetovne vojne. Manifest poudarja, da je bila agresija na Jugoslavijo aprila 1941 največji zločin, in pohvali sodelovanje italijanskih prostovoljcev, vojakov in oficirjev z NOV maršala Tita. Opozarja pa, da del Italijanov, predvsem prebivalci obmejnih provinc, ne vidi jasno stvarnega položaja in še vedno goji nerazumevanje in nezaupanje do slovanskih narodov zaradi stare razdvojevalne politike Habsburške monarhije, deloma pa tudi, ker je Italijane zaslepila (fašistična) propaganda zadnjih dvajset let pred 2. svetovno vojno. Politika nacističnih okupatorjev se je opirala na italijanske fašiste, slovensko belo-modro gardo in ustaše. CLNAI je v izjavi zapisal, da:

[...] italijanski narod priznava popolno nacionalno enotnost in neodvisnost jugoslovanskih narodov, ki jim po pravici pripadata, ki so jo potrdila njihova narodna predstavništva in ki ju je uzakonil najvišji zakonodajni izvršni organ federativne in demokratične Jugoslavije.

CLNAI je priznal Odlok o vključitvi slovenskega Primorja in Istre v Jugoslavijo in pozval k sodelovanju italijanskega odporiškega gibanja z narodnoosvobodilnim bojem jugoslovanskim narodov. Obe strani sta zatrdili, »da je prežgodaj in da ni na mestu, da bi danes začeli kakršne koli razprave o teritorialnih rešitvah«, ker bo to vprašanje »moral/o/ biti rešen/o/ na osnovi narodnostnega principa in samoodločbe.« Manifest se je zaključil s ponovnim pozivom Italijanom Benečije in Julijske krajine, »naj oblikujejo brez obotavljanja in v slehernem kraju narodnoosvobodilne odbore«; naj skupno obudijo v življenje »antifašistične italijansko-slovenske in italijansko-hrvaške odbore«; naj se vključujejo v italijanske oddelke, ki na njihovem območju »pod poveljstvom maršala Tita bijejo skupni narodnoosvobodilni boj«:

Armade maršala Tita so del velikih zmagovitih vojska združenih narodov: borili se boste ob njihovem boku kot ob boku bratov osvoboditeljev; tako boste ustvarjali potrebne pogoje za soglasno reševanje problemov, ki so med našimi narodi in začnete na ta način

«novo obdobje kulturnega italijanskega življenja in ekonomskega mednarodnega sožitja.»
(Vratuša 2003: 77–90)

Dokument kaže na vpliv, ki ga je imel Vratuša kot predstavnik OF na italijanske antifašiste. Pomembna je zlasti omemba »belo-modre garde« in ustašev (prim. Troha 2022).

Po letu 1945 je Vratuša kot častnik JLA opravljal številne dolžnosti v zveznih organih FNRJ v Beogradu in v Narodni republiki Sloveniji. Leta 1953 je postal rezervni polkovnik JLA. Med letoma 1953 in 1963 je bil državni podsekretar in šef kabineta podpredsednika Zveznega izvršnega sveta ter pozneje predsednika zvezne skupščine Edvarda Kardelja. V tem obdobju se je veliko dogajalo zlasti na področju razmejitve med Jugoslavijo in Italijo, saj je bila takrat postavljena meja med Jugoslavijo in Italijo po propadu poskusov, da bi imenovali guvernerja Svobodnega tržaškega ozemlja. Urejali pa so tudi položaj Slovencev v Italiji, žal le na Tržaškem (Jeri 1975).

Formalna zaščita slovenske manjšine na večini poselitvenega ozemlja Slovencev v Italiji je morala počakati na *Globalni zakon o zaščiti slovenske jezikovne manjšine* leta 2001. Sprejemanje tega zakona je trajalo več kot pol stoletja, čeprav je italijanska Ustava po drugi svetovni vojni predvidevala zaščito jezikovnih manjšin in ustanovitev avtonomne dežele Furlanije – Julijske krajine, v kateri bi bile pravice slovenske manjšine varovane s posebnim statutom. Slovenska manjšina je morala na ustanovitev avtonomne dežele Furlanije – Julijske krajine čakati vse do leta 1963, vendar njen posebni statut ni vseboval določil o varstvu slovenske manjšine. Čeprav so se prizadevanja za dosego »globalne« zakonske zaščite pričela že kmalu po drugi svetovni vojni oziroma po Londonskem memorandumu, so postala bolj izrazita po ustanovitvi dežele, ko se je izkazalo, da se pričakovanja niso uresničila. Zahteve po oblikovanju posebnega zaščitnega zakona so postale še bolj očitne po Osimskih sporazumih, ki so državi podpisnici, Italijo in Jugoslavijo, obvezovali, da zaščitita slovensko manjšino v Italiji in italijansko manjšino v Jugoslaviji. Osimski sporazumi so v 8. členu določali, da bosta ob prenehanju veljavnosti Posebnega statuta Londonskega memoranduma obe strani ohranili tiste ukrepe, ki so bili sprejeti že v Statutu; prav tako naj bi obe strani zagotovili enako raven varstva (ob spoštovanju svojega notranjega prava), kot jo je določal Posebni statut. Z Osimskimi sporazumi (Vratuša je bil leta 1975 podpredsednik Zveznega izvršnega sveta) sta obe državi potrdili, da bosta uresničevali Londonski memorandum. Italija je menila, da 8. člen Osimskih sporazumov velja le za zaščito pravic Slovencev v Tržaški pokrajini, zato so si predstavniki slovenske manjšine in politične levice v Italiji prizadevali za zakonodajo, ki bi v enaki meri varovala pravice Slovencev v Tržaški, Goriški in Videmski pokrajini. Boj za ustrezno varovanje manjšinskih pravic je

pri italijanskih oblasteh naletel na nerazumevanje. Namesto da bi pripravili zakon, ki bi ščitil pravice slovenske manjšine na celotnem poselitvenem ozemlju, je Italija z uresničitvijo zahtev manjšine nenehno odlašala in ponujala zakonske predloge, ki niso bili ustrezni. Prizadevanje za dosego zakonske zaščite se je tako zaključilo šele leta 2001, ko je bil v parlamentu sprejet t. i. globalni zaščitni zakon za varovanje pravic pripadnikov slovenske manjšine v Italiji. Zakon je dobil uradno formalno potrditev šele leta 2007, ko ga je podpisal predsednik Giorgio Napolitano, uresničevati pa se je začel še dve leti kasneje, ko je oblast v Italiji prevzela levosredinska vlada. Največ težav z izvajanjem zaščitnega zakona je bilo v Videmski pokrajini, še posebej prizadeti so bili Slovenci na območju Rezije. Izvajanje zakona se je v Reziji zavleklo vse do leta 2012, težave pri uresničevanju zakonodaje pa se tam pojavljajo še danes (Zobec 2017).

Vratuša je o jugoslovansko-italijanskih odnosih zapisal:

Področje političnega sodelovanja je sorazmerno najmanj obdelano. Ne bom pretiraval, če rečem, da smo danes – v celoti vzeto – prvokrat v zgodovini jugoslovansko-italijanskih odnosov prišli tako daleč, da lahko razmišljamo o vsestranskem in resnično enakopravnem sodelovanju. Mislim, da je z dosedanjimi sporazumi, zlasti pa z memorandumom o sporazumu (Memorandum o soglasju v zvezi z reševanjem tržaškega vprašanja, op. avtorjev), ki je definitivno rešil vrsto odprtih vprašanj, ustvarjena možnost tudi za vsestransko politično sodelovanje med našima državama. (Vratuša 1956: 19)

Upal je, da bo uspelo rešiti tudi nekatere druge probleme, »za katere je jugoslovanska javnost posebej zainteresirana, in da bomo na naših mejah uvedli, na temeljih že sklenjenih sporazumov stanje, ki bo v največji možni meri olajšalo probleme nastale s prekinitvijo naravnih gospodarskih in kulturnih zvez med Trstom in njegovim zaledjem.« (Vratuša 1956: 19):

Dovolite mi, da podčrtam naše zadovoljstvo, da je italijanska vlada začela to vprašanje reševati, zvesto, hrabro in odločno. Na tej liniji so že doseženi pomembni rezultati. Zdaj smo na dobri poti, da bo krajevno prebivalstvo v bodoče čim manj občutilo meje v svojem vsakdanjem življenju in gospodarjenju in, da se bodo tudi na meji sami vzpostavili odnosi, ki bodo tamkajšnjemu prebivalstvu omogočili, da ne glede na narodnost zadovoljuje svoje gospodarske, kulturne, socialne in nacionalne potrebe. (Vratuša 1956: 20)

Vratuša je opozoril na sporazume o lokalnem blagovnem prometu med Trstom, Koprom, Sežano in Novo Gorico, predavanje pa je zaključil z željo o prijateljstvu med dvema sosednjima državama, ki morata »storiti vse, da bi prav področja na obeh straneh meje in ozemlja z narodno mešanim prebivalstvom postala most in vzgled dejanskega prijateljskega sodelovanja.« (Vratuša 1956: 20)

Vratuša je o tem govoril že v Rimu leta 1956. Nekaj let kasneje je odprta meja z veliko pretočnostjo ljudi in blaga omogočila, da je to območje v 60-ih letih 20. stoletja postalo zgled za odprto mejo med državami z različnimi družbenopolitičnimi sistemi (V. Klemenčič 1974: 928–936).

V 60-ih letih 20. stoletja so se sprostili mejni režimi in večina državljanov SFRJ je pridobila tudi potne liste, s katerimi so lahko potovali v večino držav sveta (pred tem pa so prebivalci slovenskih obmejnih območij z Italijo večkrat mesečno prestopali jugoslovansko-italijansko mejo s prepustnicami). Odprta meja je pomenila tudi možnost nabave različnih prehranskih in drugih artiklov na v Italiji in Jugoslaviji – šlo je za odmik Jugoslavije v odnosu na mejne režime z državami realnega socializma:

Ob obiskih vzhodnoevropskih profesorjev smo pri nas doma takrat prirejali zajtrke in kosila kjer smo postregli s prehranskimi artikli iz treh dežel Avstrije, Italije in Jugoslavije in na ta način proslavljali jugoslovansko politiko odprtih meja v času, ko so države socialističnega bloka izvajale politiko zaprtih meja. (M. Klemenčič)

Leta 1955 je bila podpisana Avstrijska državna pogodba oz. Sporazum o ponovni vzpostavitvi samostojne in demokratične Avstrije (FNRJ je bila sopodpisnica). Za Jugoslavijo je bilo takoj po 2. svetovni vojni pomembno zlasti vprašanje teritorialne pripadnosti južne Koroške. Kot kompenzacija za to, da ni prišlo do spremembe političnih meja z Avstrijo, je člen 7 zagotavljal posebne manjšinske pravice koroškim in štajerskim Slovincem ter gradiščanskim Hrvatom. Dejstvo je, da tudi 70 let po podpisu Pogodbe določila 7. člena še vedno niso izpolnjena na celotnem slovenskem poselitvenem področju. Jugoslavija je v prvih desetletjih zahtevala njihovo izpolnitev in pošiljala številne diplomatske note Republiki Avstriji (M. in V. Klemenčič 2010: 87–105). V tem času je bil Vratuša na visokih političnih položajih v SFRJ in je o tem tudi soodločal.

Prav tako je kot podpredsednik Zveznega izvršnega sveta oz. predsednik Slovenskega izvršnega sveta soodločal o sklepih predsedstev Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije in Predsedstva SFRJ z dne 19. septembra 1978, ki so izpolnjevanje člena 7 umestili v okvir dobrih medsosedskih odnosov, tako da naj bi manjšine predstavljale most za boljše odnose, razumevanje in prijateljstvo med sosedi. Po določilih Ustave SFRJ iz leta 1974 je obravnava in podpora manjšinam je postala pristojnost Republike Slovenije. Vratuša je ravno takrat postal predsednik slovenskega Izvršnega sveta (M. in V. Klemenčič 2010: 258–268).

Vratuša je bil med letoma 1965 in 1967 direktor Inštituta za družbene vede v Beogradu. Takrat je seveda veliko pozornosti posvečal mednacionalnim odnosom v SFRJ in položaju jugoslovanskih narodnih manjšin izven meja

SFRJ. Direktorji takih jugoslovanskih inštitutov so bili politiki in morali so zagovarjati potrebe takratne politike, kar se je izkazalo tudi pri Vratuševih nastopih na mednarodnih simpozijih.

Leta 1965 je bil prvi referent na ljubljanskem seminarju OZN o človekovih pravicah v večnarodnih skupnostih. O tem vprašanju je razmišljal nasplošno, še zlasti pa so ga zanimale pravice v evropskih država. Ugotovil je, da so vprašanja narodnih manjšin aktualna, hkrati pa je tudi poudaril, da v nekaterih državah, npr. v Veliki Britaniji, nastajajo težave zaradi priseljevanja pripadnikov drugih ras (iz dežel Commonwealtha). Ugotovil je, da je OZN v svoji temeljni listini (UN 1945) izrazila potrebo po koeksistenci med posameznimi narodi in rasami. Izpostavil je vprašanje multinacionalnih skupnosti in narodnih manjšin s posebnim ozirom na ekonomske, politične in kulturne odnose. Narodno vprašanje je še vedno eno najtežjih v okviru posameznih držav in mednarodnih odnosov v svetu. V referatu je izpostavil štiri pomembne sklope: (1) Večnacionalne skupnosti so rezultat preteklega zgodovinskega razvoja in problemi njihovega sožitja. (2) Ekonomske, politične, socialne, družbene in kulturne odnose v večnacionalnih skupnostih. (3) Vprašanje narodnih manjšin. (4) Nekatero značilnosti in probleme novoustanovljenih držav in izgradnja v moderne države – pri tem gre zlasti za Afriko.

Zanimivo je, da je kot zastopnik komunistične Jugoslavije že takrat razmišljal, da bi težave, ki jih predstavljajo meje, lahko rešili z minimalnimi obmejnimi formalnostmi in upoštevanjem enakopravnosti vseh držav. Predstavljal je spremembe v takratni jugoslovanski notranji in zunanji politiki in poudarjal, da naj bi federativna ureditev presegala hegemonijo največjega srbskega naroda v Jugoslavij. Poudaril je enakopravnost posameznikov ne glede na različno religijo in jezik, ki ga govorijo (Ustava SFRJ, 1974). Za preroške so se pokazale Vratuševe besede, da prihajajo časi, ko se bodo ustanovljale nove države ali celo večdržavne skupnosti, kot je npr. danes Evropska zveza (Vratuša 1965: 8–15). Vratušo je še posebno zanimalo vprašanje narodnih manjšin, predvsem je mislil na Slovence v sosednjih državah, saj multinacionalne skupnosti ustvarjajo najbolj občutljiva vprašanja prav na področju narodnih manjšin. Naštel je več razlogov, zakaj se to dogaja: (1) Manjšina se praviloma ne more normalno razvijati brez pomoči od zunaj. (2) Odnos večine do manjšin neposredno vpliva na mednarodne odnose, še zlasti na odnose med državo, v kateri manjšina živi, in njeno domovino zaščitnico. (3) Manjšina je lahko vzrok za vmešavanje v notranje razmere dežele ali celo za mednarodno agresijo, kakršna je bila Hitlerjeva okupacija Českoslovaške leta 1939 (leta 2025 gre za odnose med Rusijo in bivšimi sovjetskimi republikami, za področja, na katerih živijo Rusi, najbolj pa se to kaže v ruskem napadu Rusije na Ukrajino, op. a.). (4) Leta 1965 bi naj bilo vprašanje manjšin celo bolj nevarno kot vprašanje narodov v večnarodnih skupnostih – gre za

določitev kulturne avtonomije, tj. za vprašanje jezika, šole, svobode, kulturnih institucij, uporabe materinščine v javnosti itd. Posamezne države postavljajo vprašanje ogrožanja nacionalne varnosti ob upoštevanju teh pravic.

Vratuša je takim pogledom postavil nasproti vprašanje političnih pravic manjšin. Gre za nediskriminacijo članov manjšin pri lastniških odnosih, možnostih zaposlitve ipd. Hkrati gre tudi za delovanje manjšin v reprezentativnih telesih, kar je pomemben kriterij za pravice članov manjšin, da resnično živijo kot enakopravni člani družbe. Aktivni člani slovenske manjšine v Italiji in Avstriji so danes del državne politike kot poslanci ali senatorji v državnih parlamentih. Zanimivo je, da je Vratuša politik ugotavljal, da morajo te pravice imeti ekonomske temelje – člani manjšin morajo imeti vse pogoje za življenje in delo, če pa tega ni, so tudi politične pravice le formalne. V referatu, ki ga je predstavil v OZN, se je zavedal, da so vsa obstoječa pravila o zaščiti in nediskriminatorni meri mogoča le v razvitih državah, medtem ko bo potrebno razviti drugačno manjšinsko zaščito v okolju rasne nediskriminacije v razvijajočih se državah Afrike in Azije. Zavedati se moramo, da je Vratuša tako razmišljal v času, ko še ni prišlo do migracij iz Afrike v takratno Jugoslavijo (Vratuša 1965).

Vratuša je bil med letoma 1965 in 1967 jugoslovanski veleposlanik v OZN v New Yorku. Za diplomatsko plat njegovega delovanja, ki bi bila zanimiva, se bodo morali bodoči raziskovalci podati vsaj v Beograd v diplomatski arhiv Zveznega sekretariata za zunanje zadeve in pregledati tudi obsežen fond v Arhivu Jugoslavije. Vratuša je med delovanjem v Združenih narodih spoznal tudi slovenske izseljenske skupnosti v ZDA. Sestajal se je s člani Slovenske narodne podporne jednote, ki je takrat bila označena kot prorežimska. Kot visok jugoslovanski politik se je lahko sestajal s komer koli, tudi z vodilnimi v Ligi slovenskih Amerikancev, npr. z arhitektom Simonom Kregarjem. Blizu New Yorka (oddaljeni po tri ure vožnje) sta tudi naselbini prekmurskih Slovencev v Bethlehemu, PA (Kuzmič 2001) in v Bridgeportu CT (Arnež 1971). Vratuša je te naselbine obiskoval v prostem času. V New York Cityju se je verjetno srečal tudi z Johnom Nielsenom, profesorjem na New York University in izumiteljem, ki je kasneje pisal o svoji rodbini na Slovenskem in izdajal knjižice o Seškovi hiši. Rado Lenček iz kolumbijske Univerze, avtor knjige o zgodovini slovenskega jezika (Lenček 1982), bi lahko bil prav tako zanimiv Vratušev sogovornik, žal pa dokumenti o tem niso ohranjeni. Lenček je bil soustanovitelj in dolgoletni predsednik Society for Slovene Studies, združenja znanstvenikov (ne)slovenskega rodu, ki so v ZDA in drugod na Zahodu proučevali slovenske zadeve.

Vratuša je po vrnitvi v Jugoslavijo postal namestnik zveznega sekretarja za zunanje zadeve (1969–1971), podpredsednik Zveznega izvršnega sveta (1971–1978), predsednik Izvršnega sveta Skupščine SRS (1978–1980), poslanec

ter predsednik Zveznega zbora skupščine SFRJ (1982). V tem obdobju je kot formalno najvišji predstavnik SR Slovenije v zveznih organih soodločal o politiki SFRJ do slovenskih avtohtonih manjšin v sosednjih državah. V sedemdesetih letih 20. stoletja se je na tem področju veliko dogajalo. Leta 1972 je prišlo do podiranja dvojezičnih tabel na avstrijskem Koroškem, leta 1976 je bila sprejeta do koroških Slovencev diskriminatorna sedmojuljska zakonodaja, na podlagi katere so med drugim izvedli popis posebne vrste, tako da so iskali Slovence po vsej Avstriji. Koroški Slovenci so tak popis bojkotirali. Jugoslavija je kot sopolpisnica Avstrijske državne pogodbe je poslala avstrijski vladi veliko protestnih not (M. in V. Klemenčič 2010: 165–204).

Leta 1975 so bili podpisani tudi Osimski sporazumi, ki so dokončno določili mejo med Jugoslavijo in Italijo. Slovenska manjšina je imela pri tem veliko vlogo, saj so prenehali veljati členi Memoranduma o soglasju, ki so ščitili slovensko manjšino. Nadomestila jih je klavzula, da se položaj slovenske manjšine ne bo poslabšal (Pirjevec, Klabjan, Bajc 2006). Vratuša, ki je bil podpredsednik Zveznega izvršnega sveta, je imel gotovo pomembno vlogo, čeprav neposrednih dokazov o tem nimamo – o sestankih na gradu Strmol, ki se jih je udeleževal tudi Vratuša, pa je pripovedoval Vladimir Klemenčič.

Vratuša je bil redni profesor in nosilec predmetov samoupravljanja na Visoki politični šoli (1956–1967), na Univerzi v Beogradu od leta 1969 ter na Univerzi v Ljubljani od leta 1974. V tem času je ustanovil Mednarodni center za podjetja v javni lastnini v državah v razvoju – ICPE v Ljubljani (1974) in bil funkcionar več fundacij, društev in ustanov.

Po koncu politične kariere v osemdesetih letih 20. stoletja se je v večji meri posvetil znanstvenemu delu. Na SAZU je bil leta 1986 na njegovo pobudo ustanovljen Medakademijski odbor za proučevanje problemov narodnostnih manjšin in narodnosti (Vratuša 1988: 137). Akademiki iz vseh jugoslovanskih republik so raziskovali položaj avtohtonih manjšin jugoslovanskih narodov v sosednjih državah. Obstajajo objavljeni zapisi in poročila, da so potovali na študijske obiske v kraje, kjer so bivale jugoslovanske manjšine. Po razpadu SFRJ se je ta Odbor preoblikoval v Slovenski odbor za preučevanje manjšin pri SAZU. Sodelovali so zlasti člani inštitucij in posamezniki, ki so se na Slovenskem že desetletja ukvarjali s to problematiko, predvsem npr. Inštitut za narodnostna vprašanja in Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. Vratuša se v svojih objavah, ki so nastale v prvih petih letih delovanja Odbora, ni omejil le na slovenske avtohtone manjšine, ampak tudi na Hrvate in Srbe v Avstriji in na Madžarskem. Obisk na Gradiščanskem v Avstriji je predstavil v panonskem zborniku (*Pannonisches Jahrbuch*), ki je izšel leta 1994. Zanimivo je, da je prispevek objavil v slovenskem jeziku. Gre za oris študijskega potovanja, ki ga je opravila skupina jugoslovanskih akademikov od 25.–30. junija 1990, to je v času, ko je Jugoslavija že bila v razpadanju. Sodelovali

so akademiki iz Ljubljane, Novega Sada, Sarajeva in Zagreba. Seznanili so se z vsemi bistvenimi razsežnostmi življenja gradiščanskih Hrvatov, tako da so se pogovarjali s šolarji in študenti, učitelji in profesorji, s predstavniki cerkev, z nosilci javnih funkcij v mestu, občini, na vasi in v okrajih, s predstavniki strokovnih ustanov v Železnem/ Eisenstadt in na Dunaju. Strokovne podlage za obisk je pripravil član hrvaške akademije znanosti Božidar Finka. Srečali so se z vodilnimi člani tistih hrvaških društev, ki so se zavzemala za ohranjanje identitete hrvaške manjšine na Gradiščanskem, pa tudi z Radoslavom Katičičem, profesorjem na dunajski univerzi, članom hrvaške in avstrijske akademije znanosti. Prisostvovali so dvojezičnemu popuku na dveh dvojezičnih osnovnih šolah v Trajštofu/ Traisdorf. Pogovarjali so se tudi v Hrvaškem akademskem klubu in z voditelji tega kluba na Dunaju. Srečali so se s hrvaškima župnikoma ter s škofom Štefanom Lászlóm – njegova mati je bila gradiščanska Hrvatica, oče pa Madžar. Sestali so se s predstavniki uredništev hrvaških glasil, tiskanih medijev in radija. Obiskali so tudi deželni arhiv in deželno knjižnico v Železnem in hrvaški kulturni center v Šuševu/ Nebersdorf. Ob tem so se seznanili s stališči nekaterih gradiščanskih hrvaških politikov, zlasti članov Socialistične stranke Avstrije, ki so poudarjali, da morajo delovati v prvi vrsti kot člani stranke in ne kot zastopniki manjšine – zagovarjajo mnenje, da morajo pripadniki manjšine, predvsem poskrbeti za dobro obvladovanje nemškega jezika. Podobno je bilo tudi stališče predstavnikov avstrijskih oblasti. Vratuša je predstavil germanizacijske procese med Hrvati na Gradiščanskem in poskuse nekaterih gradiščanskih Hrvatov za ohranjanje identitete. Omenil je prizadevanja slavistov na zagrebški univerzi in jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti za kodifikacijo jezika gradiščanskih Hrvatov, pa tudi za prevod Svetega pisma v jezik gradiščanskih Hrvatov. Pri tem je zanimivo, da je Vratuša pohvalil hrvaško duhovščino, ki je ohranjevala narodno zavest gradiščanskih Hrvatov. Omenil je tudi solidarnost gradiščanskih Hrvatov iz Avstrije s hrvaško manjšino na zahodnem Madžarskem in na Slovaškem – gradiščanski Hrvati so poslali Hrvatom na Madžarskem knjige v vrednosti 40.000 avstrijskih šilingov knjig, Hrvatom na Slovaškem pa v vrednosti 30.000 šilingov (Vratuša 1995: 67–72). Jugoslovanski akademiki so obiskovali tudi Hrvate in Srbe na Madžarskem – rezultat teh obiskov je bil tudi zbornik o položaju hrvaške, slovenske in srbske manjšine na Madžarskem, ki ga je Vratuša uredil skupaj s Čedomirom Popovom (Vratuša, Popov 1991).

Vratuša je leta 1990 uredil zbornik s posveta o splošnem položaju Slovencev v Avstriji in Italiji – v referatu je na simpoziju leta 1989 (Vratuša 1990: 173–186) predstavil probleme slovenskih narodnih manjšin v Avstriji in Italiji. Upošteval je spoznanja, ki jih je dobil na obisku skupine akademikov iz Jugoslavije pri obeh slovenskih manjšinah. V članku obravnava

dve vprašanji. Prvo se nanaša na neizpolnjevanje člena 7 Avstrijske državne pogodbe – Vratuša je izpostavil položaj Slovencev na Avstrijskem Koroškem ob uveljavitvi Koroškega šolskega modela, ki je uveljavil ločevanje otrok v šolah. Drug vprašanje je povezano z zaščito slovenske narodne manjšine v Italiji, ki je postalo aktualno, ker je leta 1975 (po ratifikaciji Osimskih sporazumov med Jugoslavijo in Italijo) prenehal veljati poseben statut v okviru Memoranduma o soglasju iz leta 1954. Vratuša je tudi analiziral nekatera druga vprašanja in dejstva, ki so vplivala na položaj slovenskih narodnih manjšin v Avstriji in Italiji in možnosti, ki so jih slovenske manjšine imele za uveljavljanje svojih pravic. Poudaril je (1) uveljavljanje manjšinskih pravic s pomočjo regionalnega in mednarodnega sodelovanja; (2) vlogo mednarodnih organizacij pri uveljavljanju potrebnih pogojev, da bi narodne manjšine lahko ohranjale in promovirale svoje narodne in kulturne identitete; (3) možnost, da bi manjšine funkcionirale kot enakopravni partnerji z večinskimi narodi v mednarodnih odnosih kot celoti. Posebno pozornost je namenil vlogi, ki bi jo pri tem imela znanost in tesno sodelovanje med znanstvenimi in strokovnimi inštitucijami večinskega in manjšinskega naroda. Vratuša je ugotovil, da lahko iz izkušenj rešujemo vprašanja narodnih manjšin na permanentnih temeljih in v skupnem interesu samo v dialogu s prizadeto manjšino. Metode prisile privedejo do začasnega nezadovoljstva, vendar pa stalni mir v duhu sodelovanja ne more biti dosežen na podlagi takih metod (Vratuša 1990: 173–186).

Slovenska akademija znanosti in umetnosti je zbornik o položaju hrvaške, slovenske in srbske manjšine na Madžarskem izdala tudi leta 1991 (Vratuša, Popov 1991). Vratuša (1991a: 217–246) je v njem objavil razpravo *Družbene spremembe na Madžarskem in položaj Slovencev, Hrvatov in Srbov. Pogovor*, v soavtorstvu (Grafenauer in Vratuša 1991: 67–70) pa je predstavil tudi položaj porabskih Slovencev. V zborniku je izšla tudi njegova samostojna razprava (Vratuša 1991b: 199–215), v kateri je analiziral položaj srbske manjšine v kraju Desk/Deszk. Članek obsega tri dele, to je osebne vtise avtorja, ki so temeljili na prijateljskih pogovorih s predstavniki srbske in madžarske skupnosti v vasi Desk/Deszk, komentarje o njeni (kulturni) zgodovini s pregledom značilnosti majhne srbske narodne manjšine, ki predstavlja 7 % vaše populacije. Vratuša je predstavil vodilno vlogo te manjšine pri kulturnih aktivnostih dvonarodnostne skupnosti v vasi Desk (Vratuša 1991b). Četrti Vratušev prispevek v zborniku je terensko poročilo *Vtisi in spoznanja* (Vratuša 1991c: 183–191), v katerem je poročal o potovanju študijske skupine jugoslovanskih akademikov na Madžarskem od 22. do 29. maja 1989. Vir za to poročilo so bili Vratuševi zapiski pogovorov in sestankov s predstavniki obeh manjšinskih in večinskih narodnih skupnosti in njihovih kulturnih inštitucij. Posebno pozornost je posvetil uporabi jezika narodnih

manjšin v cerkvi, šolah in vsakdanjem življenju, pa tudi socio-ekonomskemu in političnemu položaju narodnih manjšin v madžarski družbi. Poskusil je prikazati sodelovanja jugoslovanskih in madžarskih institucij pri študiju problema narodnih manjšin.

Leta 1990 je bil na Cetinju organiziran mednarodni simpozij o slovan-skem prebivalstvu Albanije, na katerem je Vratuša imel referat o problemih narodnih manjšin (Vratuša 1991č: 767–771). Poudaril je, da imajo narodne manjšine lastne družbene zgodovinske, geopolitične, geografske, sociološke, psihološke in obče civilizacijske razsežnosti. Manjšina mora delovati demokratično in se povezovati s svojim matičnim narodom, pomembno pa je, da lahko v šoli in javnosti uporablja svoj jezik. Pravna zaščita narodnih manjšin mora postati integralni del državnega, ustavnega in pravnega sistema vsake države, matični narod pa mora podpirati svojo manjšino v drugi državi, vendar pri tem dosledno upoštevati nevmešavanje v drugo državo. Vratuša je seveda poudaril, da morajo biti pripadniki manjšine lojalni državi, v kateri živijo. Pomembno vlogo med državami imajo prijateljski odnosi. Vratuša je izpostavil vlogo jugoslovanskih akademij: »Akademije znanosti in umetnosti Jugoslavije so že poprej posvečale posebno pozornost raziskovanju narodnega vprašanja in v tem okviru problemov raziskovanja narodnih manjšin.« Skliceval se je na študijska potovanja skupine jugoslovanskih akademikov, ki so aprila leta 1986 spoznavali položaj narodne manjšine v Avstriji in Italiji – zahteval je, da znanstveniki odgovorno raziskujejo to vprašanje. Poročal je tudi o potovanju skupine akademikov na Madžarsko in v Romunijo, nadaljnje skupne načrte pa je ustavil razpad Jugoslavije (Vratuša 1991: 767–771).

Po osamosvojitvi Slovenije so na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti ustanovili odbor, ki se je ukvarjal s slovenskimi manjšinami.

Na simpoziju ob 100- letnici rojstva in ob 10-letnici smrti Antona Trstenjaka je pripravil referat o manjšinskem vprašanju (Vratuša 2007), v katerem je predstavil Trstenjakova splošna fundamentalna pravila o odnosih med manjšino in večino. Trstenjak je namreč obravnaval psihološke vidike asimilacije in svetoval slovenskim manjšinam na Koroškem in v Furlaniji-juljski krajini, kako reševati odnose med manjšino in večino. Posebno pozornost je posvetil odličnosti materinega jezika in boju za obstoj manjšinskih identitet ter svobodnemu razvoju manjšin. Poskušal je odgovoriti na vprašanje »kako naj manjšina odgovarja na stereotipe večinskega naroda v njej«. Trstenjak je ugotovil, da ima manjšina tri možnosti: (1) Strpno sprejemati stereotip in s tem podlegati čutu svoje manjvrednosti, kar vodi v asimilacijo. (2) Zavestno odklanjati neugodne podobe in si prizadevati za svojo pozitivno podobo, kar prav tako vodi v asimilacijo. (3) Presegati stereotipe in se razviti v elito, ki bo preraščala v kvaliteto življenja, ki je ne more doseči s številčnostjo. Na to je že desetletje pred Trstenjakom opozoril Albert F. Reiterer (1996), Vratuša

pa je navedel še druga Trstenjakova dela v okviru medakademijskega Odbora jugoslovanskih akademij ter kasnejšega Odbora za preučevanje slovenskih manjšin v okviru SAZU (Vratuša 2007: 65–76).

Vratuša je bil izjemen človek, politik in znanstvenik, ki so ga zanimala številna vprašanja s področja družboslovja in humanistike, med drugim tudi položaj slovenskih manjšin v sosednjih državah. Manjšinske pravice je raziskoval, zagovarjal in spodbujal celo življenje – v spominskem prispevku v čast Antonu Vratuši sva jih predstavila s pomočjo standardov, ki jih (vsaj formalno) poznamo v Srednji Evropi.

Literatura

John A. ARNEŽ, 1971: *Slovenian community in Bridgeport, Conn.* New York: Studia Slovenica.

Janko JERI, 1975: *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Cankarjeva založba; Koper: Primorski tisk; Trst: Založništvo Tržaškega tiska.

Marko JESENŠEK (ur.), 2017: *Avgust Pavel med Slovenci, Madžari in Avstrijci*. (Zora, 120). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Univerzitetna založba.

Marko JESENŠEK, 2018: *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*. (Zora, 129). Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru.

Bogo GRAFENAUER, Anton VRATUŠA, 1991: Pri Porabskih Slovencih. *Položaj hrvaške, slovenske in srbske manjšine na Madžarskem*. (Narodne manjšine, 2). Ur. Čedomir Popov in Anton VRATUŠA. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 67–70.

Matjaž KLEMENČIČ, Vladimir KLEMENČIČ, 2010: *Die Kärntner Slowenen und die Zweite Republik: zwischen Assimilierungsdruck und dem Einsatz für die Umsetzung der Minderheitenrechte*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva.

Vladimir KLEMENČIČ, 1974: Odprta meja med Jugoslavijo in Italijo in vloga manjšin. *Teorija in praksa* 11/9–10. 928–936.

Mihael KUZMIČ, 2001: *Slovenski izseljenci iz Prekmurja v Bethlehemu v ZDA (1893–1924). Naselitev in njihove zgodovinske, socialne, politične, literarne in verske dejavnosti*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Rado L. LENCEK, 1982: *The Structure and History of the Slovene Language*. Columbus, OH: Slavica.

Vilko NOVAK, 2013: *Pavel, Avgust (1886–1946). Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi406902/#slovenski-biografski-leksikon>

Maria OMOS, 1990: The Early Interwar Years 1921–1938. *A History of Hungary*. Ur. Peter Sugar, Peter Hanak, Frank Tibor. Bloomington in Indianapolis: Indiana University Press. 319–338.

Avgust PAVEL, 1930/1931: Odprta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev. *Etnolog* 4, 125–145.

Jože PIRJEVEC, Borut KLABJAN, Gorazd BAJC, 2006: *Osimska meja. Jugoslovansko-italijanska pogajanja in razmejitve leta 1975*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

Albert F. REITERER, 1996: *Kärntner Slowenen, Minderheit oder Elite? Neuere Tendenzen der ethnischen Arbeitsteilung*. Klagenfurt: Drava, SZI.

Nevenka TROHA, 2022: Sodelovanje med slovenskim in italijanskim osvobodilnim gibanjem v vzhodni Furlaniji v obdobju med septembrom 1943 in oktobrom 1944. *Prispevki za novejšo zgodovino* 62/2, 100–127.

UN Charter 1945= *UN Charter 1945*. New York: United Nations. <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-1>

Ustava 1974 = *Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije. Ustava Socialistične republike Slovenije*. Ljubljana: Uradni list SR Slovenije.

Anton VRATUŠA, 1939: *Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.

Anton VRATUŠA, 1956: *Perspektive jugoslovansko-italijanskega sodelovanja v okviru evropske politike*. (Politična knjižnica, 20). Beograd: Kultura; Ljubljana: Cankarjeva založba, Tiskarna Umetniškega zavoda.

Anton VRATUŠA, 1966: Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju. *Panonski zbornik*. Murska Sobota: Pomurska založba. 20–28.

Anton VRATUŠA, 1988: Pomembna pobuda naših akademij: Ustanovitev Medakademijskega odbora za proučevanje problemov narodnostnih manjšin in narodnosti. *Naši razgledi* 37/5, 137 (11. 3. 1988).

Anton VRATUŠA, 1990: Nekatere značilnosti današnjega položaja Slovencev v Avstriji in Italiji. *Zbornik referatov in razprav na znanstvenem srečanju 30. in 31. marca 1989*. Ur. Anton Vratuša. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. *Narodne manjšine* 1. 173–186.

Anton VRATUŠA (ur.), Čedomir POPOV (ur.): 1991: *Položaj hrvaške, slovenske in srbske manjšine na Madžarskem*. (Narodne manjšine, 2). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Anton VRATUŠA, 1991a: Družbene spremembe na Madžarskem in položaj Slovencev, Hrvatov in Srbov. *Položaj hrvaške, slovenske in srbske manjšine na Madžarskem*. (Narodne manjšine, 2). Ur. Čedomir Popov, Anton Vratuša. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 217–246.

Anton VRATUŠA, 1991b: Srbi u selu Deska (Deszk). *Položaj hrvaške, slovenske in srbske manjšine na Madžarskem*. (Narodne manjšine, 2). Ur. Čedomir Popov, Anton Vratuša. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. *Narodne manjšine* 2. 199–215.

Anton VRATUŠA, 1991c: Vtisi in spoznanja. *Položaj hrvaške, slovenske in srbske manjšine na Madžarskem*. (Narodne manjšine, 2). Ur. Čedomir Popov, Anton Vratuša. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 183–191.

Anton VRATUŠA, 1991č: Prilog proučavanju problema nacionalnih manjina. *Stanovništvo slovenskog porijekla u Albaniji. Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa*

održanog u Cetinju 21, 22. i 23. juna 1990. Ur. Jovan R. Bojović. Titograd: Istorijski institut SR Crne Gore. 767–771.

Anton VRATUŠA, 1995: Obisk na Gradiščanskem v Avstriji. *Pannonisches Jahrbuch*. 67–72.

Anton VRATUŠA, 2003: Manifest narodnoosvobodilnega odbora za severno Italijo (CLNAI) italijanskemu ljudstvu Julijske Benečije (10. junij 1944, Milano). *Acta Historiae* 11/2, 77–90.

Anton VRATUŠA, 2007: Anton Trstenjak o manjšinskem vprašanju. *Anton Trstenjak: 1906–1996. Zbornik razprav s simpozija SAZU ob 100-letnici rojstva in 10-letnici smrti.* (Razred za zgodovinske in družbene vede; Razprave, 21). Ur. Tine HRIBAR idr. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 65–76.

Miha ZOBEC, 2017: *Prizadevanja slovenske manjšine v Italiji za dosego zakonske zaščite 1975–2009.* Doktorska disertacija. Maribor: Univerza v Mariboru. <https://dk.um.si/IzpisGradiva.php?lang=slv&id=66086>

SUMMARY

Vratuša and Slovenes in the Neighboring Countries of the Republic of Slovenia

In his long life, Anton Vratuša was active in two areas: political and scholarly. He held high positions in politics as Vice-President of the Yugoslav Government (1971–1978) and President of the Slovene Government (1978–1980). He was thus one of the main decision-makers on the policy of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRJ) regarding Slovene autochthonous minorities in neighboring countries. In the 1970s, a lot was happening in this area. During this period, the Osimo Agreements were signed in 1975, bilingual signs in Austrian Carinthia were dismantled in 1972, and a discriminatory policy known as the July 7 legislation was adopted, under which a special Census was conducted in order to determine the geographical area populated with Carinthian Slovenes. Yugoslav diplomacy protested. Vratuša also discussed the “national question” in the then self-governing socialist Yugoslav society. He dealt with these questions as a scholar, editor and organizer of symposia. As a politician, he advocated for a more fluid border with Italy as early as 1956. As a scholar, he began to deal with the position of Slovenes in neighboring countries, especially in the region of Porabje in Hungary as early as 1939, when he described the linguistic situation in Porabje. His bibliography on this topic includes over 40 units; especially from the period after 1988. In the years 1988–2002, he was the president of the Committee for the Study of National Minorities at the Slovenian Academy of Sciences and Arts. During this period, Vratuša edited or co-edited several books on the the position of Slovenes in neighboring countries.

O internaciji prekmurskih Madžarov leta 1945 – dokumenta iz korespondence med Vanekom Šiftarjem in Tonetom Ferencem

ATTILA KOVÁCS

Inštitut za narodnostna vprašanja, Enota Lendava/Lendvai
Kutatócsoport, Kranjčeva ulica/ Kranjec utca 4,
9220 SI Lendava/Lendva, attila.kovacs@inv.si

V pismu, ki ga je 19. januarja 1997 zgodovinar Tone Ferenc poslal Vaneku Šiftarju, je bila tudi kopija dokumenta iz Arhiva Republike Slovenije o tem, da so poleti leta 1945 jugoslovanske oblasti iz naselij v okolici Dolnje Lendave (danes Lendava) v internacijsko taborišče Hrastovec izselile okoli 300 madžarskih družin. Na podlagi omenjenega dokumenta, arhivskih virov iz madžarskega državnega arhiva v Budimpešti in intervjujev z interniranci prispevek predstavlja internacijo prekmurskih madžarskih družin v taborišče Hrastovec julija 1945 ter kasnejšo premestitev dela interniranih v taborišče Strnišče pri Ptujju (Šterntal).

Ključne besede: Madžari v Prekmurju, internacijsko taborišče Hrastovec, internacijsko taborišče Šterntal, internacija, József Kóvágó,

In a letter to Vanek Šiftar, dated 19 January 1997, the historian Tone Ferenc enclosed a copy of a document from the Archives of the Republic of Slovenia, which reported that in the summer of 1945, Yugoslav authorities deported approximately 300 Hungarian families from the settlements around Dolnja Lendava (today Lendava) to the Hrastovec internment camp. Drawing on this document, archival sources from the Hungarian State Archives in Budapest, and interviews with former internees, this article examines the internment of the Hungarian families from Prekmurje at the Hrastovec camp in July 1945, as well as the subsequent transfer of some internees to the Sterntal camp near Ptuj.

Keywords: Hungarians in Prekmurje, Hrastovec internment camp, Sterntal internment camp, internment, József Kóvágó

Mirko Munda (2011) je zbral in uredil korespondenco med Vanekom Šiftarjem in Tonetom Ferencem. Objavil je tudi pismo z dne 19. januarja 1997, v katerem je Tone Ferenc odgovoril na vprašanje Vaneka Šiftarja o internaciji Madžarov iz Prekmurja leta 1945.¹ Ferencovo pismo v celoti navajam in citiram vir o internaciji (Munda 2011: 208–210):

¹ Verjetno ni slučaj, da sta si Vanek Šiftar in Tone Ferenc dopisovala o internaciji prekmurskih Madžarov. Državni zbor Republike Slovenije je namreč leta 1996 sprejel Zakon o popravni krivic (ZPKri) in ob tej priložnosti je bilo med drugim kar precej govora tudi

Dragi Vanek,

Ljubljana, 19. 1. 1997

ko sem pregledoval svoje gradivo iz preteklih let, sem naletel tudi na Tvoje cenjeno pismo, v katerem me sprašuješ o deportaciji Madžarov iz Prekmurja v Hrastovec. Pred kratkim sem našel dokument, ki izpričuje, da se je to res zgodilo julija 1945. leta. Za Tvojo informacijo Ti pošiljam kopijo dokumenta, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije, fond predsedstva narodne vlade Slovenije, škatla 1. Kako kaj živiš? Včasih srečam Tvojega sina in Tvojo snaho, sicer vsakega posebej pri službenem opravilu, in naročim pozdrave zate. Pred 14 dnevi sem se upokojil. Bom pa še baje, če bo minister za znanost in tehnologijo dovolil, sodeloval pri projektu Inštituta za novejšo zgodovino.

Upam, da še ni prepozno, če Ti voščim vse najboljše v novem letu, v katerega smo zakoračili pred nekaj tedni. Zlasti Ti želim mnogo zdravja in tako veselih srečanj, kot je bilo tisto predlani v Veržeju.

Lep pozdrav! Tone Ferenc

Kopija dokumenta, ki ga Tone Ferenc omenja v pismu, je poročilo Staneta Vesela o njegovih izsledkih, v zvezi z usodo izseljenih, madžarskih družin.

Predmet:
poročilo o izselitvi madžarskih družin dne

prepis
31. avgusta 1945

Ministrstvu za notranje zadeve v Ljubljani

Iz potovanja, katerega cilj je bil ugotoviti dejansko stanje o izseljenih madžarskih družinah iz okolice Dol. Lendave, navajam naslednje: Najprej sem se zglasil na Okrajnem odboru OF Murska Sobota, kjer sem pojasnil sekretarju, zakaj prihajam. Po kratkem razgovoru mi je po-jasnil, da iz tega okraja ni bila izseljena nobena madžarska družina (priložena pisna izjava), temveč samo nemške. Verjetno pa so bile te družine izseljene iz lendavskega okraja, kjer je več madžarskih vasi. Nadaljeval sem pot v Dol. Lendavo, stopil na Okrajni odbor OF Toda natančnih informacij mi sekretar ni mogel dati, zato sva stopila na okrajno pooblaščenstvo OZNE, kjer sem dobil naslednja pojasnila: V okraju je 18 madžarskih vasi, iz katerih je 9. julija 1945 okrožna OZNA, ki jo je vodil tovariš Božo, izselila s pomočjo KNOJ-a 225 madžarskih družin, ki so bile baje prepeljane v taborišče Strnišče ali Hrastje, posamezniki pa so šli v zapore in so bili nato postavljeni pred sodi/išče narodne časti. Ti ljudje so bili po večini fašistični eksponenti, za katere je dobro in pošteno misleči madžarski živelj zahteval, da dobijo zaslužen kazen. Kmalu nato so bili nekateri iz taborišča izpuščeni, drugi pa so bili pomiloščeni. Tako se jih je do sedaj že precej vrnilo, po večini moški, ki so bili v zaporih, ter vsi otroci. Druge madžarske družine so ostale nedotaknjene. Ker tu nisem mogel dobiti popolnih podatkov, v katerem taborišču so sedaj ti ljudje, sem šel na Okrožno OZNO v Maribor. Ko sem načelniku OZNE pojasnil, zakaj prihajam, je odgovoril, da jih je o tem pred nekaj dnevi spraševala OZNA za Slovenijo, ki so ji odgovorili, da ni bila izseljena nobena madžarska družina (zato tak dopis od OZNE), pač pa samo nemške, za katere so imeli nalog, da jih selijo. Torej so tudi te družine nemške in so v taborišču Hrastje. Ker je načelnik vztrajal, češ

o internaciji Madžarov iz Prekmurja leta 1945. Uradno je o usodi Madžarov leta 1945 prva javno spregovorila Mária Pozsonec kot predsednica Pomurske madžarske narodne samoupravne skupnosti in obenem poslanka Družbenopolitičnega zbora Skupščine Republike Slovenije na slavnostni seji lendavske občinske skupščine v počastitev občinskega praznika poleti 1990 (Göncz, 2024: 39).

da je bil pred pol ure tam in da jih je videl, ker pa se to nikakor ni ujemalo z izjavami v Dol. Lendavi, sva stopila v taborišče. Ko sva te ljudi dobila skupaj, sva ugotovila, da so madžarske narodnosti, kot omenja brzojavka iz Beograda. Od vseh 225 družin je sedaj v tem taborišču iz Dol. Lendave 17, Dol. Lakoš« 6, Radmožanci 11, Čentiba 9, Mostje 6, Gor. Lakoš 15, Kapca 7, Dolina 15, Motvarjevci 8, Kamovci 3, Genterovci 3, Gaberje 26, Dobrovnik 8, Trimlini 2, Dolga vas 8, Žitkovci 3, Pince 37 oseb. Torej 188 oseb, dve sta umrli, druge so bile izpuščene. Te ljudi so nameravali— kot Nemce — preseliti čez mejo v prihodnjih dneh, zaradi te ugotovitve pa bodo do nadaljnjega počakali. Če ti ljudje ne bodo izseljeni čez mejo, bodo v pretežni večini prišli pred sodišča, vendar ne vsi, ker se je selitev precej površno delala. Okrajni odbor OF v Lendavi je bil mnenja, da so bile te izselitve v marsičem potrebne. Takoj je popustila močna reakcija med Madžari, volitve so bile povsem zadovoljive, prej pa je madžarska manjšina odkrito rovarila proti našemu gibanju. Med temi interniranci so po večini ženske starejše kakor moški. Otrok ni, ker so bili pred kratkim poslani domov in so sedaj pri svojih sorodnikih. Zaradi izčrpanosti je že na domovih nekaj otrok pomrlo. V taborišču je opaziti precej nerednosti, vendar se zadnje čase stanjeboljšuje, posebno glede prehrane, kije bila spočetka zelo slaba. Zanimal sem se za taborišče v Strnišču, v katerega pa je zaradi na-stalih razmer zadnja dva dni vstop strogo prepovedan. O vsem bi se lahko več pogovorilo ustno. S. f. s. n.!

Stane Vesel l. r.

Ferenc (1998: 133–134) se je skliceval na Veselovo poročilo o usodi interniranih madžarskih družin tudi v članku o Nemcih na Slovenskem med drugo svetovno vojno, v katerem med drugim navaja, da so v Hrastovec internirali Nemce in tudi prekmurske madžarske družine.

Žal pa Mundova knjiga (2011) in Ferencov članek (1998) ne opisujeta nadaljnje usode v Hrastovec in Strnišče interniranih prekmurskih Madžarov – s pomočjo Veselovega poročila o izselitvi madžarskih družin, arhivskih virov iz državnega arhiva v Budimpešti in intervjujev z interniranci zato natančneje predstavljam internacijo prekmurskih madžarskih družin v taborišče Hrastovec julija 1945 ter kasnejšo premestitev dela interniranih v taborišče Strnišče pri Ptujju (tudi Šterntal).² Arhivski viri iz Budimpešte in citirano poročilo Stanka Vesela se namreč odlično dopolnjujejo in tako izkristalizirajo zgodbo o tem, kako je podžupan Budimpešte József Kővágó rešil internirane prekmurske madžarske družine pred preselitvijo na Madžarsko.

Prekmurski Madžari poleti leta 1945

Po prihodu Rdeče armade v Prekmurje aprila 1945 ter po vzpostavitvi partizanske oblasti so bili prekmurski Madžari deležni številnih krivic. Tako

² Za taborišči Hrastovec in Strnišče se uporabljajo različni izrazi: *taborišče*, *zbirno taborišče*, *koncentracijsko taborišče* ipd. O poimenovanju poveljnih taborišč prim. Mikola (2007: 7–10); v razpravi uporabljam izraz *taborišče*.

so npr. jugoslovanske/slovenske oblasti v dolnjelendavskih, delno pa tudi v mariborskih zaporih priprle osebe, ki so v obdobju madžarske oblasti med letoma 1941 in 1945 v prekmurskih madžarskih vaseh zasedale različne upravo-politične funkcije, oziroma so prihajale iz vrst vidnih gospodarstvenikov (Varga 1995: 17; Göncz 2006: 159–165). Vsaj eden od posameznikov, ki so bili prepeljani v mariborski zapor, najverjetneje zaradi svoje vloge pri izobraževanju Levente, se iz zapora nikoli ni vrnil domov (Kovács 2011, 178–179). Vzporedno s tem so partizani v Prekmurju zbrali osebe, ki so se vključile v Stranko puščičastih križev³ ali pa so z njo sodelovale, in jih zaprli v taborišče, postavljeno v naselju Filovci, da bi jih »prevzgojili«. Taborišče so uredili v dveh sosednjih družinskih hišah in ju obdali z žično ograjo. V eni hiši je bilo vodstvo taborišča, v drugi stavbi pa so bile pisarne. Na dvorišču obeh hiš je bila zgrajena večja baraka, v kateri so bile zaprte osebe, določene za »prevzgojo«. Po pričevanju taboriščnikov je bilo zaprtih okoli 200 Madžarov in Slovencev. Taborišče so postavili kmalu po osvoboditvi Prekmurja, in sicer v prvi polovici aprila 1945 in je delovalo do začetka septembra istega leta (Göncz 2022: 72–74; Kovács 2015a: 65).

Internacija prekmurskih madžarskih družin v Hrastovec in Strnišče

Prekmursko madžarsko skupnost je leta 1945 najbolj prizadela internacija nekaterih madžarskih družin v taborišči Hrastovec in Šterntal (danes Strnišče pri Ptujju). Jugoslovanske oblasti (partizani) so v noči z 9. na 10. julij v Hrastovec, natančneje v taborišče, ustanovljeno v tamkajšnjem gradu, internirali okoli 550 prekmurskih Madžarov. Interniranci so bili iz vseh madžarskih naselij v nekdanjem dolnjelendavskem okraju, razen iz Petišovec. Predstojniki naselja Petišovci, ki so bili slovenske narodnosti, so namreč preprečili, da bi osebe, ki so bile predvidene za internacijo, odvedli. Tako so internacije prizadele devetnajst naselij v okolici Dolnje Lendave, med njimi je bila tudi vas Motvarjevci, ki je tedaj še pripadala k dolnjelendavskemu okraju. Zanimivo je, da iz madžarskih naselij, ki so pripadala murskosoboškemu okraju (Prosenjakovci, Čikečka vas, Pordašinci, Središče, Domanjševci, Krplivnik in Hodoš), niso internirali nikogar. Na podlagi seznama, ki je nastal 15. julija 1945 v Hrastovcu, je bilo v to taborišče interniranih 558 prekmurskih

³ Nationalsocialistična Stranka puščičastih križev je bila ustanovljena leta 1939, njen voditelj pa je bil Ferenc Szálasi. Vse do jeseni 1943 je bila stranka na obrobju madžarskega političnega življenja. Po neuspelem Horthyjevem poskusu izstopa iz vojne 15. oktobra 1944 so Nemci »njilaše«, kakor so se imenovali pripadniki te stranke, postavili na oblast.

Madžarov.⁴ Ohranjeni seznam interniranih Madžarov omogoča natančno analizo števila internirancev po naseljih dolnjelendavskega okraja: Dolnja Lendava⁵ – 17 družin (65 oseb), Dolnji Lakoš – 6 družin (11 oseb), Radmožanci – 11 družin (33 oseb), Čentiba – 9 družin (31 oseb), Mostje – 6 družin (20 oseb), Gornji Lakoš – 15 družin (45 oseb), Kapca – 7 družin (37 oseb), Dolina – 15 družin (24 oseb), Motvarjevci – 8 družin (44 oseb), Kamovci – 3 družine (13 oseb), Genterovci – 3 družine (9 oseb), Gaberje – 26 družin (70 oseb), Dobrovnik – 8 družin (39 oseb), Trimlini – 2 družini (5 oseb), Dolga vas – 8 družin (18 oseb), Žitkovci – 1 družina (1 oseba), Pince – 37 družin (81 oseb), Banuta – 1 družina (2 osebi), Kot – 5 družin (10 oseb) (Miért? Zakaj? 1998: 41–48).

Sestri Hack iz Dolnje Lendave se dneva internacije spominjata tako (v vseh naseljih dolnjelendavskega okraja so internacije potekale na podoben način):

Ponoči sta po nas prišla dva vojaka in ena debela ženska. Ne vem, kdo je bila, vendar sem slišala, da ji je mama rekla Kristina. Rekla je, da naj pospravimo stvari, ker nas bodo internirali. Kam, tega ni povedala. [...]. Stvari smo pospravili in smo čakali na žensko, da pride po nas. Pospremili so nas v veliko dvorano Hotela Krona, kjer je bilo že ogromno ljudi. Zjutraj so nas pospremili v eno manjšo sobo, vendar tam nismo bili dolgo, ker so nas naložili na tovornjake kot govedo in nas odpeljali. [...]. Popoldne smo prispeli, na grad smo se morali povzpeti po najbolj strmem pobočju. Nam, otrokom, to ni bilo težko, vendar so bile tam tudi starejše osebe. Nato so nas razdelili po prostorih, nas so namestili na nadstropje. V sobi nas je bilo ogromno in smo morali spat na golih tleh. (Huzjan ur. 1998: 70)

Tabela 1: Starost interniranih prekmurskih Madžarov v taborišču Hrastovec (vir: Seznam interniranih prekmurskih Madžarov iz leta 1945; last družine Biró, Lendava).

Starost interniranih oseb	Število interniranih oseb	%
0–15 let	160	28,7
15–55 let (ženske)	198	35,5
15–55 let (moški)	107	19,2
55 let in več	77	13,8
Neznani datum rojstva	16	2,8
Skupaj	558	100

⁴ Eden od interniranih prekmurskih Madžarov, János Rudas, trgovec iz Radmožancev, je namreč podkupil madžarsko govorečega pisarja v taborišču, da mu je pripravil seznam interniranih Madžarov. Poleg priimka in imena je pisar navedel tudi datum rojstva interniranca in naselje, iz katerega je bil interniran. János Rudas, ki je dal pripraviti seznam internirancev, se je iz taborišča srečno vrnil domov, vendar pa ni razkril, da ima zvezek s seznamom interniranih Madžarov. Pred smrtjo je zvezek z imeni zaupal Vendelu Füleju iz Genterovcev, ki je šele po osamosvojitvi Slovenije javno objavil imena Madžarov, ki so bili internirani v taborišče Hrastovec (Göncz 2022: 75; Kovács 2015: 71).

⁵ Danes Lendava.

Del madžarskih internirancev v taborišču Hrastovec, ki v lagerju niso imeli otrok mlajših od 15 let, so 28. julija 1945 premestili v taborišče Šternthal (danes Strnišče pri Ptuj). Ženske in moške so ločili in jih nastanili v posebnih barakah. Otroke, ki so ostali v taborišču Hrastovec, so po petih tednih pustili domov, ker jih je ogromno zbolelo, predvsem pa je med njimi razsajala griža. Trinajstletni Imre Nedelko iz Dolge vasi, ki je bil interniran v taborišče Hrastovec, se odpustitve otrok iz taborišča takole spominja:

Nekega jutra se je na dvorišču dvorca (Dvorec v Hrastovcu, op. avtorja) pojavil v belo oblečeni oficir z dvema vojakoma. Na njegovo povelje so nas prignali na dvorišče. Začuden nas je vprašal, zakaj smo tam, saj je videl le starce, ženske in otroke. [...]. Zatem so obvestili občino v Lendavi, da je v taborišču izbruhnila epidemija tifusa. Na prošnjo predsednice občine je po nas prišla ena ženska iz Dolge vasi z nekaj spremljevalci, vendar so iz taborišča izpustili le otroke, mlajše od 16 let. Tako se je 31 sestradanih, lačnih otrok (med njimi jaz in ena od mojih sester) napotilo iz Hrastovca v Ptuj. Prepeščili smo 25 kilometrov, vendar se noben ni pritoževal. Na Ptuj smo prespali v prostorih župnišča. Drugi dan smo šli na železniško postajo in se z vlakom odpeljali v Čakovec. Bila je nedelja. Kupci iz Prekmurja so izvedeli, da smo prispeli. Navalili so na nas in znanci so nekaj otrok odpeljali s sabo. Mi, ostali, smo z večernim vlakom prispeli v Mursko Središče, kjer nas je moj dedek že čakal s konjsko vprego. Drugo skupino, zelo majhne in zelo bolne otroke pa so iz Hrastovca domov pripeljali z vozovi. (Huzjan ur. 1998: 77–78)

Kljub temu da so otroke poslali domov, je najmanj šest otrok umrlo kmalu po prihodu iz taborišča zaradi boleznih oziroma popolne izmučenosti. Internirani prekmurški Madžari iz taborišča Hrastovec kakor tudi drugi, ki so bili premeščeni v taborišče Šternthal, so se lahko vrnil na svoje domove konec septembra 1945 (Kovács 2015b: 5).

Zakaj je prišlo do internacije prekmurskih madžarskih družin?

Na to vprašanje je zelo težko odgovoriti, ker so bili prekmurški Madžari, internirani v taborišča Hrastovec in Strnišče, nedolžni. Dejstvo je, da so večino moških (vzdrževalci družin), ki so bili internirani v taborišče Hrastovec, nove oblasti zaprle v različne zapore ali pa so bili na »prevzgoji« v taborišču v Filovcih. Večina interniranih oseb v Hrastovcu je bila v sorodstvenih odnosih s posamezniki, ki so v obdobju madžarske okupacije med letoma 1941 in 1945 opravljali nekatere politično-upravne funkcije, imeli vidnejšo gospodarsko vlogo ali pa so bili člani Stranke puščičastih križev (Kovács 2015b: 4–5; Göncz 2022, 75).

Po mnenju mnogih prekmurskih madžarskih sodobnikov je bila internacija v Hrastovec in nato v Strnišče »odgovor« na internacijo primorskih kolonistov

v Sárvár leta 1942.⁶ Mnenj sodobnikov (zaenkrat) še ni mogoče dokazati z arhivskimi viri, vsekakor pa lahko z njihovo pomočjo pokažemo, da so oblasti želele internirane prekmurske Madžare preseliti na Madžarsko. O tem priča že citirano poročilo Stanka Vesela, kjer je med drugim navedeno:

Te ljudi so nameravali – kot Nemce – preseliti čez mejo v prihodnjih dneh, zaradi te ugotovitve pa bodo do nadaljnjega počakali. Če ti ljudje ne bodo izseljeni čez mejo, bodo v pretežni večini prišli pred sodišča, vendar ne vsi, ker se je selitev precej površno delala. (Munda 2011: 210)

Taborišči Hrastovec in Strnišče sta bili verjetno le začasni postaji pred izselitvijo internirancev – izselitve oziroma preselitve na Madžarsko je na koncu preprečil podžupan Budimpešte József Kővagó.⁷ Kővagó je bil obveščen o internaciji prekmurskih madžarskih družin (med interniranci je bila tudi njegova mati Istvánné Küronya, ki je živela v Dolnji Lendavi) in je poslal dopis na madžarsko zunanje ministrstvo, ki je o tem informiralo Zavezniško kontrolno komisijo v Budimpešti – v uradnem dopisu so med drugim navedli:

Madžarsko prebivalstvo Dolnje Lendave in okolice je bilo priprto konec maja in v juniju. 9. julija je bilo okoli 300 madžarskih družin s tovornjaki prepeljanih neznano kam brez hrane in rezervnih oblačil. Po mnenju nekaterih so jih prepeljali v Mursko Soboto, po mnenju drugih pa na Ptuj ali v Maribor. (MNL OL 1945–1964)

Zavezniška kontrolna komisija je madžarsko verbalno noto posredovala Jugoslaviji. Jugoslovansko zunanje ministrstvo je v telegramu dne 25. avgusta 1945 prosilo Narodno vlado Slovenije za pojasnilo o interniranih Madžarih iz Prekmurja (MNL OL 1945–1964). Slovensko notranje ministrstvo je poslalo v Prekmurje svojega sodelavca Staneta Vesela, ki je na terenu raziskal primer in pripravil poročilo (31. avgust 1945) za predstojnike v Ljubljani. 3. septembra 1945 je bilo Veselovo poročilo posredovano zunanjemu ministrstvu v Beograd (Ferenc 1998: 134).

Osemnajstletni prekmurski Madžar József Biró iz Genterovcev, ki je bil interniran v Hrastovec in nato premeščen v Strnišče, je povedal:

Sredi septembra smo postali neke noči med vajami pozorni na to, da sta bila komandant taborišča v vojaški obleki, njegov namestnik pa v civilni, postavljena ob zid jedilnice, pred njima pa so stali trije možje v častniških uniformah. Zelo smo se ustrašili, saj si nismo mogli predstavljati, kaj se dogaja. Naslednje jutro nam ni bilo treba na delo. Dopoldne smo videli, da spremlja namestnika taborišča oborožen vojak v bunker in da so roke tega zloglasnega človeka vklejnene v lisice. Od tega dne smo dobili štirje hleb kruha, že čez

⁶ O internaciji primorskih kolonistov v Sárvár prim. Kovács (2013: 186–200).

⁷ Kővagó József se je prvotno pisal Küronya in je bil po rodu doma iz Prekmurja.

nekaj dni sva si ga delila dva in tudi hrana je postala malo boljša. Konec septembra so nam dovolili oditi. (Huzjan ur. 1998: 32–33)

Glede na navedena dejstva in pričevanje lahko z veliko verjetnostjo trdim, da je imel pri septembrski izpustitvi interniranih Madžarov pomembno vlogo podžupan Budimpešte Kóvágó József. Zahvaljujoč njemu so bili namreč o internaciji obveščeni organi notranje uprave v Beogradu in Ljubljani, ki o tem niso vedeli ničesar. Po Veselovem poročilu so organi notranje uprave v Ljubljani ukrepali in dovolili, da so se internirani Madžari vrnili na svoje domove.

Internacija prekmurskih madžarskih družin v številkah

Na osnovi podatkov s seznama internirancev, ki ga je naročil in hranil János Rudas, je bilo od 558 interniranih oseb 160 mlajših od 15 let (28,7 %), 77 oseb (13,8 %) je bilo starejših od 55 let, za 16 oseb datum rojstva ni znan. V skupini internirancev neotrok in nestarcev (starost od 15 do 55 let), je bilo 305 oseb, in sicer 198 žensk (blizu dve tretjini) in 107 moških (19,1 %). Večina interniranih oseb (dobrih 80 odstotkov) so bili starejši ljudje (stari več kot 55 let), ženske in otroci.

Na podlagi dosedanjih raziskav je od 558 interniranih prekmurskih Madžarov v taboriščih Hrastovec in Strnišče umrlo najmanj 19 oseb, med njimi vsaj šest otrok. V taborišču Hrastovec je umrlo pet, v Strnišču pa šest interniranih prekmurskih Madžarov, ki so tam tudi pokopani. Takoj po vrnitvi iz taborišča so zaradi bolezni in onemoglosti umrli dve odrasli osebi in šest otrok.

Literatura

Tone FERENC, 1998: Nemci na Slovenskem med drugo svetovno vojno. »Nemci« na Slovenskem 1941–1955. Ur. Dušan Nečak. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 99–145.

László GÖNCZ, 2022: »Magyar voltál, azért ...« (Márai Sándor). A muravidéki magyarok meghurcolása 1945-ben. *Családok a kitelepítések árnyékában*. Ur. János Bali, Zita Deáky, Gabriella Vámos. Budapest: ELTE. 68–83.

László GÖNCZ, 2024: *Madžarska narodna skupnost v času demokratičnih družbenih sprememb in osamosvojitve Republike Slovenije. Ustavnopravna ureditev avtohtonih narodnih skupnosti ter položaj in izzivi madžarske narodne skupnosti v Sloveniji v obdobju 1989–1991*. (Ethnicity, 19). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

László GÖNCZ, 2006: *Felszabadulás vagy megszállás? A Mura-mente 1941–1945*. Lendva: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.

Štefan HUZJAN (ur.), 1998: *Miért?/Zakaj?* (Ledavski zvezki/Lendvai füzetek, 16). Ur. Štefan Huzjan, László Göncz, Lili Kepe Kocon, Jolanda Harmat Császár. Lendava: Zavod za kulturo madžarske narodnosti/Lendva: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.

Attila KOVÁCS, 2011: A Turza család – egy dobronaki néptanítói família. *Naptár 2012. A szlovéniai magyarok évkönyve*. Lendva. 170–183.

Attila KOVÁCS, 2013: Represija v Prekmurju med drugo svetovno vojno – primer internacije kolonistov iz okolice Dolnje Lendave v Sárvár. *Prispevki za novejšo zgodovino* 53/1, 186–200.

Attila KOVÁCS, 2015a: A II. világháború és az azt követő megtorlások áldozatai Szlovéniában és a Muravidéken. *Délvidéki szemle. Történettudományi folyóirat*. 1/1, 59–71.

Attila KOVÁCS, 2015b: 70 éve internálták a muravidéki magyarokat Hrastovecra és Sterntálba. *Népújság* 59/27, 4–5 (9.7.2015).

Milko MIKOLA, 2007. *Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za pravosodje Republike Slovenije.

MNL OL, 1945–1964 = *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, XIX-J-1-K, ADM, Jugoszlávia 1945–1964*, 15 doboz.

Mirko MUNDA (ur.), 2011: *Ob Muri in daleč čez. Korespondenca Vaneka Šiftarja z nekaterimi pomurskimi rojaki*. (Knjižna zbirka Sopotja). Murska Sobota: Franc-Franc; Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija. 208–210.

Sándor VARGA, 1992: A szlovénia magyarok II. *Honismeret* 1995/3, 17–19.

SUMMARY

On the Internment of Prekmurje Hungarians in 1945 in the Light of a Document from the Correspondence between Vanek Šiftar and Tone Ferenc

After the Red Army entered Prekmurje in April 1945 and the Partisans assumed control, many injustices were inflicted on the region's Hungarian population. The harshest episode occurred in July 1945. On the night of July 9th to 10th, the Yugoslav authorities (the Partisans) interned 558 Prekmurje Hungarians from 19 settlements in Hrastovec, specifically in the camp established within the castle. Some of the internees were later transferred to the Sterntal camp near Ptuj. With the exception of the village Petišovci, all Hungarian settlements near Dolnja Lendava were affected by the internment. The majority of internees (just over 80%) were elderly people, women, and children. Most internees were able to return home from Hrastovec or Sterntal by the end of September. Of the total 558 internees, 19 died during their detention, including six children.

Vanek in Vran – dva orača in velika prijatelja

MARJAN ŠIFTAR

Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, Petanjci 19,
SI 9251 Tišina, marjan.siftar@gmail.com

V prispevku je prikazano dolgoletno sodelovanje Antona Vratuše in Vaneka Šiftarja. Vran je bil tesno povezan z Vanekovo družino, Vrtom spominov in tovarištva ter Ustanovo dr. Šiftarjeva fundacija – bil je predsednik Programskega sveta in kasneje častni član Ustanove, ki se je po veliki Vratuševi zaslugi uveljavila kot pomemben in prepoznaven dejavnik v lokalnem, državnem in čezmejnem okolju na vseh področjih delovanja.

Ključne besede: Anton Vratuša, Vanek Šiftar, Vrt spominov in tovarištva, Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, prijateljstvo, sodelovanje

This article presents the long-standing collaboration between Anton Vratuša and Vanek Šiftar. Vran maintained a close bond with Vanek's family, the Garden of Remembrance and Comradeship, and the Dr. Šiftar Foundation. He served as the Chair of the Foundation's Program Council and later became its honorary member. Thanks to Vratuša's invaluable contributions, the Foundation has become a distinguished and influential presence in the local, national and cross-border spheres across all areas of its work.

Keywords: Anton Vratuša, Vanek Šiftar, the Garden of Remembrance and Comradeship, Dr. Šiftar Foundation, exceptional friendship and collaboration

Uvod

V pripravah na simpozij sem ponovno prebiral korespondenco dveh prijateljev, Vaneka¹ in Vrana,² dveh oračev, ki sta marsikaj skovala v desetletja trajajočem iskrenem in ustvarjalnem prijateljevanju in sodelovanju. Tkala sta na skupnih statvah vse od prvega srečanja pri raziskovanju prekmurških narečij in izdajanju Mladega Prekmurca pred drugo svetovno vojno do Vanekove smrti. Uresničila sta mnogo idej in pobud v Mladem Prekmurcu,

¹ Ivan Vanek Šiftar (*1919, †1999) – pravnik, pedagog, publicist, družboslovec, politik, zaslužni profesor Univerze v Mariboru, ustanovitelj Vrta spominov in tovarištva na Petanjcih.

² Anton Vratuša (*1915, †2017) – slavist, politik, diplomat, publicist, nosilec partizanske spomenice 1941, redni profesor na Fakulteti družbenih znanosti Univerze v Beogradu in na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti, aktivni soustvarjalec razvoja in življenja Vrta spominov in tovarištva na Petanjcih in Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija.

organizirala in izpeljala številne raziskovalne in knjižne projekte, skrbela sta za Vrt spominov in tovarištva, bila sta pobudnika ustanovitve Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija. Del tega dolgoletnega sodelovanja je razviden iz njune korespondence (Munda 2011), ki je primerljiva s podobnimi v zgodovini, npr. z objavljeno korespondenco med Karlom Marxom in Friderikom Engelsom.

Njunega sodelovanja se dobro spominjam, saj je bila moja življenjska pot tesno prepletena z življenjem in delom dveh velikih prijateljev – ob njiju in z njima sem rasel, spoznaval svet in si nabiral izkušnje; zaznamovala sta mojo mladost, življenje, delovno in vrednostno podstat.

Anton Vratuša - Vran je bil naš družinski prijatelj, tesno povezan s Šiftarjevino na Petanjcih in s štirimi generacijami Šiftarjev. Spoznaval sem ga kot enega izmed najstarejših še živečih in aktivnih prvoborcev slovenskega partizanskega in narodnoosvobodilnega gibanja; kot znanstvenika, akademika, večkratnega častnega doktorja, profesorja in pisca; kot diplomata z bogatimi izkušnjami in poznavanjem mednarodnih odnosov; kot politika in svetovljana, borca za mir, razumevanje in miroljubno sodelovanje med narodi in državami ter za pravični svet brez krivic; kot človeka, ki si je neutrudno prizadeval za obstoj in identiteto slovenskega naroda ter za razvoj Slovenije.

Vratuševo življenje je bilo prav gotovo eno izmed najbolj nenavadnih, zanimivih in vznemirljivih, pa tudi bogatih zgodb slovenskega človeka v prejšnjem stoletju. Bil je samorastnik, ki je dozorel v eno izmed najpomembnejših in najuglednejših osebnosti v zgodovini Prekmurja in Slovenije dvajsetega in enaindvajsetega stoletja. Vratuša je soustvarjal novejšo slovensko zgodovino. Ko je leta 1978 postal predsednik slovenske Vlade, me je povabil, da se pridružim ekipi v njegovem kabinetu. To je bil velik izraz zaupanja in delovni izziv, ki sem ga sprejel z veliko odgovornostjo. Delo v Vratuševem kabinetu je bilo zame izjemna šola – nova fakulteta in posebna oblika dodatnega podiplomskega usposabljanja.

Vratuša in Vrt spominov in tovarištva

Vrana in Vaneka, z njima pa tudi mene, sta še na poseben način povezovala Vrt spominov in tovarištva na Šiftarjevini in sredi devetdesetih let nastajajoča Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija na Petanjcih – Ustanova³ vstopa v

³ Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija je bila ustanovljena leta 1996 na pobudo Vaneka Šiftarja. Med ustanovitelji so bili: številne občine v Pomurju, ZRC SAZU, Univerza v Mariboru, ZZB za vrednote NOB, Zavarovalnica Triglav, NLB, večja pomurska oz. slovenska podjetja (Mura, Radenska ...) in družina Šiftar.

trideseto leto delovanja, letos pa obeležujemo 80. obletnico Vrta,⁴ ki mu je Tone Pavček posvetil pesnitev, s katero pozdravlja obiskovalce na vhodu v Vrt spominov in tovarištva.

Vratuša je dejavno sodeloval pri nastajanju Vrta, ki je že dolgo zaščiten kulturni spomenik, botanični vrt in poseben pomnik, ki spominja na grozote druge svetovne vojne ter na boj proti fašizmu in nacizmu. Sporoča, kako dragoceni so mir, spoštovanje, razumevanje in sodelovanje med ljudmi, narodi in državami.

Vratuša je bil nepogrešljivi svetovalec in opora prijatelju Vaneku že pri prvih razmišljanjih o Ustanovi, zato je bilo razumljivo, da je bil prvi (in tudi dolgoletni) predsednik Programskega sveta Ustanove.

Kot predsednik Programskega sveta in kasneje kot častni član Ustanove ter iskreni prijatelj je bil aktivno vpet v aktivnosti Ustanove. Bil je avtor številnih prispevkov o zgodovini Vrta in nastajanju ter delovanju Ustanove (Vratuša 1996, 2000, 2001, 2002, 2004); urednik več monografij, ki jih je izdala Ustanova (Vratuša 2005, 2015, 2015a, 2018); pobudnik in nosilec številnih, tudi mednarodno pomembnih in odmevnih projektov in tradicionalnih vsakoletnih prireditev v Vrtu (npr. *Jambori spominov in dobrega sosedsstva – Naši zakladi*); pobudnik literarnega razpisa za učence in dijake osnovnih in srednjih šol (*Vanekov Ograček mladih talentov*); povezovalc Slovencev doma in v zamejstvu (to je bil njegov vseživljenjski projekt).

Leta 2015 smo Vranu v zahvalo za vse, kar je ustvaril, kot edinemu doslej podelili posebno *Veliko zahvalno listino* za »izjemno ustvarjalen prispevek za ohranjanje in razvoj Vrta spominov in tovarištva na Petanjcih ter uveljavljanje njegovega svobodoljubnega in humanističnega poslanstva ter pri ustanavljanju Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija in njenem delovanju na kulturnem, znanstvenem izobraževalnem, mednarodnem in na področju produktivnega medgeneracijskega sodelovanja ter za njeno vse bolj prepoznavno aktivno vlogo v lokalnem, slovenskem in čezmejnem okolju«.

Ustanova se je po izjemni Vratuševi zaslugi uveljavila kot pomemben in prepoznaven dejavnik v lokalnem, državnem in čezmejnem okolju na vseh področjih svojega delovanja – o zgodovini, vlogi in pomenu Vrta in Ustanove je zapustil številne zapise ter o tem govoril v svojih javnih nastopih.

Vratuša je bil tudi trdna opora v času, ko usoda Vrta ni bila jasna. Ostal je aktiven soustvarjalec Ustanove do konca svojih dni, za kar ga je prijatelj

⁴ Apolonija Šiftar (moja babica) je zasadila prvi spominski drevesi na vhodu Šiftarjeve domačije v spomin na sinova, ki se po vojni nista vrnila domov. Materini vrbi žalujki sta postali temelj Vrta spominov in tovarištva, njegova izgradnja pa je postala življenjska naloga njenega tretjega sina (in mojega očeta) Vaneka.

Vanek večkrat zaprosil, še zlasti, ko je bil v letih 1993 in 1994 zelo črnogled glede usode Vrta, saj se takrat Vrtu ni obetalo nič dobrega:

Dragi Tonek, ker sem Ti že pisal o vsem, moram ponoviti tudi to, o čemer sva se kot prijatelja z najdaljšim »stažem« večkrat pogovarjala: ponavljam, prosim Te, da spremljaš usodo vrta in pomagaš z vsem razumevanjem, kot si do sedaj. (Munda 2011: 356)

S sprejemom v Vrtu sva naredila, kar nama je že nekako domače (jutri pride risat akademski slikar Golia ...) in dobro, za konec je vse bolj jasno – vrt bo umrl z mojo smrtjo in na to se je treba pripraviti. [...] V vrtu se je celo – nepričakovano – kar posebej raznežil dr. A. Trstenjak, ki so ga v tistih časih grdo »mazali« v Slovincu in krepko se je držal predvsem glede NOB. (Munda 2011: 362)

Vran prijatelja ni pustil na cedilu in ga je bodril: »Drago mi je, da raste zanimanje zanj. Tako je prav.« (Munda 2011: 373).

Vratuša je bil nepogrešljivi promotor Vrta, njegovih sporočil in vrednot, na katerih je utemeljen. Številna drevesa in druge rastline smo v Vrtu zasadili zahvaljujoč Vratuši (npr. vrtnice, ki jih je Vrtu podaril tretji /1961–1971/ generalni sekretar Organizacije združenih narodov Maha Tray Situ U Tant. Vratuša je na petanjsko Šiftarjevino povabil tudi številne ugledne obiskovalce iz Slovenije in tujine.

Skrb za Vrt spominov in tovarištva in delovanje Ustanove

Skrb za Vrt je temeljna naloga Ustanove – opredeljena je v uvodnem delu Akta o ustanovitvi in Statutu Ustanove, oz. je v skladu z motivom in cilji ustanovitelja Vrta ter soglasjem vseh ustanoviteljev Ustanove. Temeljno poslanstvo Ustanove je »varstvo kulturne in naravne dediščine, še posebej ohranitev in razvoj Vrta spominov in tovarištva v vsej njegovi neokrnjeni substanci in simboliki« (UA UŠF 2002: 2. člen).

Vrt na Petanjcih je posebna spominska botanična zbirka. Njegovo temeljno sporočilo *Žrtvam fašizma in nacizma v spomin, živim v opomin* potrjujejo in ohranjajo številna drevesa in druge rastline iz domačega in mednarodnega okolja. Matjaž Kmecl je o njem zapisal: »Kar je v Ljubljani Pot spominov in tovarištva, je tu [na Petanjcih] Vrt spominov in tovarištva.« Himna Vrta in Ustanove je že dolgo Kajuhova pesem *Bosa pojdiva, dekle, obsorej*; Vrtu je pesnik, partizan, član SAZU Tone Pavček posvetil posebno pesnitev; Vrt je že dolgo del Mreže botaničnih vrtov in arboretumov v Republiki Sloveniji; leta 1986 je vodstvo ZRC SAZU prevzelo moralni patronat nad Vrtom; Vrt je od leta 1968 kulturni spomenik in naravna znamenitost, zaščiten z odlokom Mestne občine Murska Sobota; leta 2005 ga je kot kulturni spomenik zaščitila Občina Tišina. Zgodovina Vrta je predstavljena v številnih publikacijah

Ustanove, na njeni spletni strani in tudi v medijih – prva publikacija o Vrtu (Kuhar idr. 1985); prva posebna TV-predstavitve Vrta (Šišernik 1979); prvi obiski in zasaditve spominskih dreves iz tujine: 1967 – Martin Lüge, Norveška; 1968 – delegacija ZDA.

Vrt je nepogrešljiv del kulturne dediščine sveta ob Muri in Pomurske regije, saj aktivno soustvarja kulturno, izobraževalno, raziskovalno in turistično življenje v lokalnem in širšem okolju – je del mednarodne kolesarske poti, začetek in konec *Keplerjeve zvezdne pohodne poti*, mednarodne poti *Garden Route* in slovensko-avstrijske kolesarske poti. Uspešno uresničujemo tudi preroško vizijo in spodbudo Miška Kranjca, prijatelja, podpornika in enega izmed ustanoviteljev Vrta, da naj Vrt postane »neko duhovno zbirališče, ki ne bo tečajniško in komisijsko, kamor bodo ljudje radi hodili« (pismo M. Kranjca V. Šiftarju, 1960). Vrt je že vrsto let tudi sedež Raziskovalne postaje ZRC SAZU Prekmurje.

Vrt je v zadnjih desetih letih obiskalo okoli 17.000 ljudi, in sicer iz tujine (od ZDA do Ruske federacije, od Norveške do Makedonije), zamejstva (od Slovencev iz Avstrije, Madžarske, Italije in Hrvaške do gradiščanskih Hrvatov) in Slovenije (mnogo tudi v času kovida) – med skupinami so izstopale številne civilno-družbene, strokovne in javne organizacije, službe in ustanove (npr. borčevska in upokojenska društva, šole, tigrovci, veterani vojne za Slovenijo, slovenski vojaški gorniki...), med posamezniki pa številni popotniki, kolesarji in turisti. Dolg je seznam vseh gostov v Vrtu, vseh, ki so soustvarjali ali aktivno bogatili življenje v Vrtu in posamezne dogodke v njem – med njimi npr. predsednika RS Milan Kučan in Danilo Türk, predsednica RS Nataša Pirc Musar, domači in tuji ministri, ambasadorji Japonske, Indije, Nizozemske, Ruske federacije, Makedonije itd., predstavniki tujih ustanov, akademiki, univerzitetni profesorji, politiki in visoki cerkveni dostojanstveniki, ugledni umetniki in kulturni delavci, učenci, dijaki in študenti itd.

V zadnjih letih (2011–2024) je bilo v Vrtu okrog 500 javnih in internih dogodkov. Vse so na vhodu pričakali Tone Pavček s pesnitvijo, ki jo je posvetil Vrtu, vrtnici *Prešeren* in *Trubar*, ki ju je že pred leti zasadil Matjaž Kmecl, ki je njun oče, žlahtnitelj in velik ljubitelj vrtnic, ter vrtnice iz Nove Gorice in Ljubljane.

Po daljših pripravah in aktivnostih v okviru projekta o Revitalizaciji Vrta med letoma 2011–2013, ki ga je sofinanciral EU, so pristojni organi Ustanove (Uprava, Programski svet, Zbor ustanoviteljev) leta 2013 sprejeli Dolgoročni načrt razvoja Vrta.

Ob 25. obletnici delovanja Ustanove je bilo rečeno (in to velja še danes):

Ustanova je drevo, ki ima že trdne korenine in bogato krošnjo, ki se uspešno razrašča, ki je stalni vrelec ustvarjalnosti, novih pobud in optimizma, kar simbolizira tudi skulptura

umetnika Štefana Hauka *Prekmurski totem*, s katero smo obogatili kulturno-umetniško podobo Vrta in spominsko kiparsko zbirko v njem. (Šiftar 2021)

Ustanova je v skladu z ustanovnim aktom aktivna tudi na številnih področjih, ki so povezana z vrednotami, poslanstvom in sporočili Vrta (npr. kultura, znanost, publicistika), hkrati pa sodeluje s številnimi partnerji v Sloveniji in tujini.

Ustanova s partnerji organizira v Vrtu na Petanjcih (in na drugih lokacijah) kulturne prireditve (predstavitve knjig, likovne kolonije, pesniška branja, razstave, spominske slovesnosti ...); različne dejavnosti v okviru programa *Ograček mladih* (literarni natečaj in druge aktivnosti mladih in za mlade – pobudnik je bil Anton Vratuša); *Vanekove večere*, tj. javne pogovore z uglednimi gosti o naravovarstvenih in drugih aktualnih družbenih temah; različne posvete, okrogle mize, tudi mednarodne simpozije; tradicionalno devetomajsko prireditev *Dan spominov in tovarištva – Naši zakladi*. Ustanova je aktivna tudi na založniškem področju in je vpeta v številne širše družbene akcije in projekte. Izjemno aktivna je bila pri pripravi in organizaciji 100. obletnice priključitve Prekmurja in združitve prekmurskih Slovencev z matičnim narodom (2017–2019) in številnih drugih projektih širšega regionalnega, državnega in čezmejnega pomena. Navajam le nekaj ilustrativnih podatkov: (1) (So)organizacija 15 simpozijev in okroglih miz (prvi simpozij leta 1999: *Protestantizem – zatočišče izgnanih na Petanjcih /Nadasdyjev dvorec/*). (2) Izvedba 92 *Vanekovih večerov* (predstavitve ekoloških/naravovarstvenih, zgodovinskih in drugih aktualnih temah). (3) (So)izdaja več kot 30 knjižnih enot ter več publikacij o Vrtu in Ustanovi (zadnja je t. i. osebna izkaznica Ustanove). (4) Organizacija več kot 30 posebnih predstavitev knjig. (5) Na dosedanjih 13 literarnih natečajih za osnovne in srednje šole (prvi v šol. letu 2009/2010) je sodelovalo več kot 150 osnovnih in srednjih šol v regiji s 350 pisnimi prispevki. (6) V Vrtu potekajo učne in likovne delavnice ter strokovna srečanja učiteljev, profesorjev in ravnateljev šol. (7) V Galeriji Ustanove je bilo 12 slikarskih in več drugih razstav ter likovnih kolonij. (8) (So)organizacija 23 tradicionalnih prireditev (9. maja) *Dan spominov in tovarištva – Naši zakladi*. (9) Organizacija posebnih spominskih dogodkov in sodelovanje pri izvedbi družbeno pomembnih projektov in akcij (npr. zaščita Mure, 500. obletnica reformacije, 100. obletnica priključitve Prekmurja in združitve prekmurskih Slovencev z matičnim narodom, 75. obletnica konca 2. svetovne vojne, 80. obletnica ustanovitve OF in 100. obletnica rojstva Slave Klavora, 100. letnica rojstva Antona Vratuše, Evropsko leto kulturne dediščine 2018, podpora kandidaturi Lendave za evropsko prestolnico kulture, podpora Krajinskemu parku Goričko, podpora prizadevanjem za razglasitev Trubarjeve domačine na Raščici za kulturni spomenik državnega pomena, 500. obletnica rojstva

Adama Bohoriča, mednarodni projekt Kamnite solze, 110. obletnica rojstva Miška Kranjca, obeleževanje vloge in pomena dela jezikoslovca Avgusta Pavla). (10) Sodelovanje s kraji v Pomurski regiji, slovenskimi občinami in kraji (Ljubljana, Maribor, Velenje, Sevnica, Izola, Pivka, Kobarid), tujimi mesti in kraji (Dunaj, Celovec, Gorica, Sombotel, Monošter) in v mednarodnem projektu Green belt (Češka, Makedonija).

Naša zavezanost temeljnim izhodiščem, ciljem in poslanstvu, ki so opredeljeni v ustanovnih aktih, je predstavljena v številnih dokumentih, nazadnje v t. i. osebni izkaznici Ustanove *Zakladnica naravne in kulturne dediščine ter kulturno-znanstveno oporišče* (2023/24), ki je predstavljena na naši spletni strani.

Ustanova je pomembna civilnodružbena institucija v lokalnem, regionalnem, državnem in tudi čezmejnem prostoru. Franc Kuzmič je ob 20. obletnici Ustanove poudaril:

Ustanova je zaživela bolj kot katera koli druga v naši državi in širše, je uresničila veliko želja in napovedi. V kolikor tega ne bi bilo, bi gotovo zijala velika vrzel. Statistično gledano je bilo narejenega več kot bi pričakovali – in to skoraj izključno volontersko. Pri projektih so sodelovali ljudje, strokovnjaki različnih področij, ki so se zavedali, kaj pomeni obdelati že obstoječe in to izročiti v ustni ali pisni obliki bodočim generacijam. (Kuzmič 2016: 91)

Vranova vrba

Vratuša se je vedno rad vračal v Vrt spominov in tovarištva, kjer se je počutil kot doma. Vanek je 19. junija 1998 pisal Vranu: »Svojo 70-letnico sem preživel s sinom in seveda z Zito na Pohorju na Osankarici, s Teboj pa sva želela – kot edinem iskrenem še živečem predvojnem prijatelju – na Mašunu.« (Munda 2011: 330) 27. aprila 1998 je prav tako hrabil svojega prijatelja: »Ako bi le kaj mogel in znal, bi Ti rad pomagal in, veruj, bova s Teboj. Ko bo preveč vsega, pridi v varno zavetje Vrta spominov in tovarištva in lažje Ti bo!« (Munda 2011: 374).

Konec marca 2017 smo v Vrtu zasadili Vranovo vrbo in Tonetov hrast – žal že brez Vrana, ki si je neizmerno želel, da bi bil tudi takrat med nami, a mu je zdravje to preprečilo. Poslal je pismo, v katerem je med drugim zapisal:

Tone Pavček je v svojem slavnostnem govoru ob dnevu mladinske kulturne prireditve (v Vrtu) navdušeno vzkliknil: 'Posadila je mati ob vhodu na vrt dve vrbi žalujki. Prileteli sta dve gulgulki, zapeli pesem življenja, pregnali smrt. (OA MŠ, 2017)

Temu dodajam osebno naročilo Vranovi vrbi žalujki in Tonetovemu hrastu: »Utrdita svoje korenine in razprita svoji krošnji ter ponudita svoje cvetje in plodove bodočim rodovom narave in ljudi.« (AUŠF)

Spomin na Antona Vratušo

Meni in mnogim, ki so Vrana poznali, ostaja v spominu njegova življenjska in delovna spodbuda, da »se nemo zvijsili, nikak in nigdar«. Večkrat mi je pripovedoval, kaj vse je še na njegovih statvah – nazadnje sva se o tem pogovarjala, ko sem ga spomladi 2017 obiskal v bolnici. Zdelo se mi je, da želi potrditi izrek starega modreca: »Nikoli nehati začenjati in nikoli začeti nehavati.« Njegova želja, da bi dokončal in objavil *profesorja Urbana*, dragoceno pričevanje o pomembnem poglavju Vratuševega partizanstva, je ostala neizpolnjena. K temu ga je spodbujal že njegov prijatelj Vanek:

Ko se tako pogovarjam s teboj, se ponovno vračam k temi: ne pozabi na analitično obdelavo svojega poslanstva pri garibaldincih, ker je že vse preveč megleno. Kaj pa bo ostalo, če Vi, ki ste poznali in snovali v živo, ne zapustite mladim resnice? (Munda 2011: 328).

Zdaj je minilo že leto, ko si dejal, da boš napisal (ali vsaj začel pisati), kako je živel Urban tam med garibaldinci – ne pozabi, ker je tem področju velika praznina. (Munda 2011: 354)

Zelo pomembno pa je, da se lotiš obdobja po letu 1943, da boš s svojo raziskovalno prodornostjo zavezal jezik marsikateremu klepetavemu, moralno »pokvarjenemu« zgodovinarju – lažipolitiku. (Munda 2011: 37)

Vran je Vaneku pritrjeval:

Čim se konča vse v zvezi z Rabsko brigado, se vrnem nazaj na to problematiko. Gradiva imam že precej, toda še vedno premalo, da bi lahko začel pisati. Potrebujem še nekaj mesecev za pregled gradiva – v Italiji je izredno obsežna literatura, malo pa bo treba navezati stike tudi z arhivi, potem še enkrat pogledam koncept. Šele nato bo zrelo za pisanje. Tudi to bo vzelo nekaj mesecev. (Munda 2011: 373)

To je potrdil tudi meni, saj je bil trdno odločen, da bo ob vsem drugem vendarle dokončal tudi *profesorja Urbana*. Pošalila sva se, da mora čim prej priti iz bolnice in končati delo, ker tiskarji že čakajo: »Še samo dve poglavji in zaključek moram napisati,« je večkrat omenjal v zadnjem letu svojega življenja. Dela sam, žal, ni več dokončal. *Urbana* smo posthumno izdali SAZU, Ustanova in založba Beletrina (Vratuša, Volk 2012).

À propos! Upravljalci slovenske države ob Vratuševem visokem življenjskem jubileju niso prepoznali in zmogli primerno ovrednoti njegovega izjemnega opusa. Septembra 2014 so predlagatelji – Ustanova dr. Šiftarjeva

fundacija, prvi predsednik Republike Slovenije Milan Kučan, Občina Grad, Zveza združenj borcev za vrednote NOB Slovenije in predsednik SAZU Tadej Bajd – poslali predsedniku Republike Slovenije Borutu Pahorju predlog za podelitev odlikovanja Antonu Vratuši »za njegovo izjemno delo in za zasluge pri uresničevanju suverenosti, blaginje, ugleda in napredka Slovenije na kulturnem, znanstvenem, političnem in mednarodnem področju«. Utemeljitev je bila napisana na dvanajstih straneh. Predlog ni bil sprejet!

Ostajajo pa neizbrisne sledi, ostajamo pričevalci njegove velike zgodbe. V Vrto spominov in tovarštva rasteta Vranova vrba in Vranov hrast; v Trubarjevem drevoredu soboškega parka nas že od leta 1939 pozdravlja »odprta (spominska) knjiga«, ki spominja na zaslužne Prekmurce, ki so pisali prve knjige in tako ohranjali slovenstvo in prekmurski jezik – v »trajen spomin vsem, ki so s svojo slovensko besedo budili in dvigali svoje rojake«, je zapis na spomeniku, ki ga je prispeval takratni prekmurski akademik Anton Vratuša.

Zaključek

V več kot dvajsetih letih sodelovanja pri delu Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija je tudi Vrana in mene do zadnjega povezovalo strastno, izjemno in vsestransko tovarštvo. Številni (skoraj tedenski) sestanki, obiski na terenu, skupne seje in načrtovanja so bili krona najinega dolgoletnega skupnega delovanja. Vratuša mi je pisal 15. januarja 2011:

Dragi Marjan, dan po najinem obisku v Piranu [...] je prišlo tvoje ljubeznivo voščilo za vse dobro v novem letu. Žal, takrat nisem utegnil odgovoriti, ker sem hitel v Beograd, da bi obiskal Nevenko, ki jo je dolgoletna huda bolezen že skrajno izčrpala. [...] Pred odhodom iz bolniške sobe smo se najavili za tretji dan. Toda štiri ure po tem je prišel telegram, ki nas je obvestil, da je pacientka uro za in pol po našem obisku izdihnila. Od 27. decembra 2010 jo obdaja večni mir v družinski grobnici na novem groblju v Beogradu. [...] Zdaj sem tukaj na Rimski 14, zakopan v letna poročila, ki jih je treba pripraviti tako na SAZU kot v Mednarodnem centru. Istočasno pripravljam nove programe. Tako, dragi Marjan, moj dolg do Tebe izpolnjujem šele danes. Hvala za dobre želje in stokrat hvala za Tvojo pomoč in sočutje zlasti po dnevih globokih sprememb v našem življenju. [...] Tudi Tvoja Vesna se je oglasila. Ganljiva je bila njena skrb in pripravljenost, da nama z Vero pomore. (OA MŠ, 2017)

Prehojena pot – »vse kar smo na njej uspeli stkati na naših statvah« – je opora in spodbuda vsem nam, ki smo povezani z Vrto in Ustanovo in tudi vsem, ki nam bodo sledili, da bo Vrt ostajal živ, naravni spomenik, pomnik in opomin: poklon žrtvam fašizma in nacizma in borcem za svobodo izpod njunega uničujočega jarma, pa tudi še kako aktualen opomin in poziv vsem nam, živim, da se zlo kakršnega sta predstavljal fašizem in nacizem ne bi

več ponavljalo pa tudi ne vsakršno nasilje v naših, medčloveških odnosih in da bo še naprej oaza miru ter prostor mladosti in vsestranske ustvarjalnosti. (Šiftar 2021).

To pot je z neizbrisnim prispevkom zavzeto in vztrajno gradil tudi Anton Vratuša Vran, prijatelj Vaneka Šiftarja z »najdaljšim stažem«.

Literatura

AUŠF = *Arhiv Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija*. Petanjci.

Franci JUST (ur.), 2010: *V svet po veliki, beli cesti. 95. let akademika Antona Vratuše*. (Knjižna zbirka Redkosti). Murska Sobota: Franc-Franc; Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija.

Peter KUHAR idr., 1985: *Petanjci – vrt spominov*. (Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, 45). Ur. Lado Pahor idr. Ljubljana: Komunist.

Franc KUZMIČ (ur.), 2016: *Začrtana in prehojena pot. Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija 1996–2016*. Ur. Franc Kuzmič s sodelovanjem Marjana Šiftraja in Ernesta Ružiča. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija

Mirko MUNDA, 2011: *Ob Muri in daleč čez. Korespondenca Vaneka Šiftarja z nekaterimi pomurskimi rojaki*. (Knjižna zbirka Sopotja). Murska Sobota: Franc-Franc; Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija.

OA MŠ = Osebni arhiv Marjana Šiftarja. Petanjci.

Marjan ŠIFTAR, 2021: Govor podpredsednika uprave Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija Marjana Šiftarja. *25. obletnica Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija. Slovesnosti v Vrto spominov in tovarištva, 6. julij 2021*.

Metka ŠIŠERNIK, 1979: Čas, ki živi, ponos preteklosti, optimizem prihodnosti. *TV Ljubljana, oktober 1979*.

UA UŠF, 2002 = *Ustanovitveni akt Ustanove dr. Šiftarjeva fundacije*. Petanjci. <https://www.dr-siftar-fundacija.org/wp-content/uploads/2010/10/USF-ustanovitveni-akt.pdf>; https://www.dr-siftar-fundacija.org/wp-content/uploads/2010/10/usf_ustanovni_akt_brez_op.pdf

Anton VRATUŠA, 1996: Petdeset let Vrta spominov in tovarištva. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 67/1, 85–93.

Anton VRATUŠA, 2000: Vrt spominov in tovarištva. *Protestantizem – zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nádasdyjev dvorec)*. Ur. Jože Vugrinec. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija; Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU. 379–401.

Anton VRATUŠA, 2001: Vrt spominov in tovarištva. *Šiftarjev zbornik. Pravo – narod – kultura*. Ur. Borut Holcman, Franci Ramšak. V Mariboru: Pravna fakulteta; Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija. 379–399.

Anton VRATUŠA, 2002: Dr. Šiftarjev vrt spominov in tovarištva na Petanjcih. Torišče znanstvene in izobraževalne dejavnosti. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 73/2–3, 311–316.

Anton VRATUŠA, 2004: *Vrt spominov in tovarištva*. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija.

Anton VRATUŠA, 2005: *Živeti z mejo. Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost*. Ur. Jože Vugrinec. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija. 34–37.

Anton VRATUŠA, 2015: *Po petnajstih letih. Protestantizem včeraj, danes in jutri*. Ur. Franc Kuzmič in Polonca Šek. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija; Murska Sobota: Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar; Ljubljana: Znanstveno raziskovalni center SAZU; Pomurska akademsko znanstvena unija. 15–22.

Anton VRATUŠA, 2015a: *Goričko – na zelenem otoku presahlega morja: vodnik po znamenitostih občin z območja Krajinskega parka Goričko*. Ur. Franci Just, Franc Kuzmič, Anton Vratuša (urednik, avtor dodatnega besedila). Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija.

Anton VRATUŠA, Sandi VOLK, 2021: *Trojno poslanstvo profesorja Urbana*. Ljubljana: Beletrina

SUMMARY

Vanek and Vran—Two plowmen and Great Friends

The Garden of Remembrance and Comradeship in Petanjci, located at “Šiftarjevina”, along with the emerging Šiftar Foundation in mid-1990s, fostered a deep connection between Vran (Anton Vratuša) and Vanek (Vanek Šiftar) and also included me in that bond. Vratuša actively participated in the creation of the Garden of Remembrance and Comradeship, which has long been a protected cultural monument, a unique botanical garden, and a special memorial—a tribute to the horrors of World War II and the fight against fascism and Nazism. It conveys the profound value of peace, respect, understanding, and cooperation among people, nations, and states. Many trees and other plants were planted in the Garden thanks to Vratuša, including the UN Secretary General U Tant’s rose. He also invited many distinguished guests from Slovenia and abroad to visit the Garden. Vratuša was an honorary member of the Šiftar Foundation and the first Chair of its Program Council. He was a key initiator and leader of its significant scientific, journalistic, cultural, and other projects, author of numerous contributions about the Garden and the Foundation, and the driving force behind its traditional annual events, such as the *Masts of Memories and Good Neighborly Relations—Our Treasures* and *Vanek’s Corner of Young Talents*. He also played a crucial role in fostering cross-border relations. The Dr. Šiftar Foundation, thanks to Vratuša’s efforts, has established itself as an important and recognizable force in the local, national and cross-border environment, across all areas of its activities. Regarding the significance of the Garden of Remembrance and Comradeship, he once wrote, “The Garden is becoming a school of nature for both young and old, as well as a center for cultural and other events that resonate not only in the immediate and wider surroundings, but also beyond Slovenia’s borders.” Throughout his life, Vratuša was a steadfast pillar of support to Vanek, his childhood friend, even in times when the continuation of the Garden of Remembrance and Comradeship was uncertain. He always enjoyed returning to the Garden, where he felt at home. At the end of March 2017, we planted Vran’s willow and Tone’s oak—sadly, without Vran, though he dearly wished to be there with us. Unfortunately, poor health prevented him from attending.

Z Vratušo ob etnični in jezikovni tematiki

ALBINA NEČAK LÜK

Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje, Filozofska fakulteta
Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI 1000 Ljubljana,
albina.necak@guest.arnes.si

V prispevku poskušam opozoriti na delo Antona Vratuše na področju raziskovanja položaja narodnih manjšin in mednacionalnih odnosov ter jezika in njegove identitetne in identifikacijske funkcije. Na kratko se dotaknem najinega osebnega odnosa, tj. tega, kako se me je dotaknil kot kolega in človek.

Ključne besede: Anton Vratuša, mednacionalni odnosi, narodne manjšine, jezikovna politika

In this article, I highlight Dr. Vratuša's research on national minorities and interethnic relations, and the role of language in identity and identification. I also briefly reflect on our personal relationship and how he has influenced me as both a colleague and a person.

Keywords: Anton Vratuša, interethnic relations, national minorities, language policy

Sreča je, ko se delo dobro opravi.

In ko imaš nekoga rad.

Tone Pavček

Vratuša je v mladih letih dobil vzdevek Vran. Verjetno po vranje črnih lasih in drži, verjetno pa so pri izbiri odločale tudi prve tri črke njegovega priimka. Vzdevek je vse življenje s ponosom nosil. V mnogih kulturah *vran* simbolizira več pomenov, med drugimi tudi modrost in inteligenco, preobrazbo in vizijo, tj. sposobnost opazovanja in napovedovanja. Kdorkoli mu je psevdonim nadel, je zadel v črno.

Čeprav sva oba Prekmurca, sva se z Vratušo spoznala šele v Ljubljani leta 1965, ko je Inštitut za novejšo zgodovino sodeloval pri organizaciji seminarja OZN o mednacionalnih odnosih (CP 1965); ob tem je poveden podatek, da je leta 1965 Vratuša postal direktor Inštituta za družbene vede v Beogradu (1965–1967). Na seminarju OZN o mednacionalnih odnosih je nastopil kot plenarni govornik skupaj z dvema strokovnjakoma s področja človekovih pravic, za uvodničarjem Albertom Verdootom,¹ svetovno znanim specialistom za

¹ Srečno naključje je hotelo, da sem leta 1984 na povabilo Univerz v Barceloni in na Palmi ter Mednarodnega centra za etnične manjšine in narode (CIEMEN) skupaj z njim ter

jezikovne pravice narodnih manjšin (Belgijec prav letos praznuje stoti rojstni dan), ter za Kanadčanom Ottom Klinebergom, znanim psihologom, ki je že v tridesetih letih prejšnjega stoletja spodbijal apriorna stališča o inferiornosti afriške rase s svojimi, za tisti čas kontroverznimi znanstvenimi izsledki.

Vratuša (1966: 11–42, 1975: 8–25) je v obsežnem prispevku o zapletenih vprašanih večnacionalnih družb razgrnil raznolik nabor konceptov narodnostne politike ter raznotero prakso mednacionalnih odnosov v različnih državah. Zaobjel je ideološke nastavke, opozoril je na ključne dejavnike, ki vplivajo na urejanje mednacionalnih odnosov in položaj manjšin. Posebej je izpostavil (a) različne smeri zgodovinskega razvoja večnacionalnih skupnosti, (b) ekonomske, politične, družbene in kulturne vidike odnosov v večnacionalnih skupnostih in (c) značilnosti in težave novih skupnosti, ki na poti v moderne narode iščejo svojo državnost. Podrobno se je zadržal ob analizi položaja in potreb narodnih manjšin.

Čeprav je mednarodna skupnost med tem ustvarila veliko možnosti za tvorno sobivanje v večnacionalnih skupnostih (sprejete so bile številne univerzalne in regionalne resolucije, konvencije in deklaracije) in se je svet spremenil v temeljih, se Vratuševa razprava bere, kot da je pisana za današnji čas:

Očitno je, da dokler bo svet razdeljen zaradi dejanske diskriminacije in neenakosti, tako dolgo ne bo mogoče najti rešitve za problem manjšin kakršne koli vrste ali, *a fortiori*, za problem rasnih in nacionalnih manjšin.² (Vratuša 1966: 29)

Na teoretske koncepte urejanja odnosov med narodi in manjšinskimi skupnostmi je opozoril s primeri iz takratne jugoslovanske izkušnje ter se navezal na načela Združenih narodov o človekovih pravicah ter koncepte takrat nastajajoče in istega leta sprejete *Mednarodne konvencije o odpravljanju vseh oblik rasne diskriminacije*. Gre za eno najstarejših konvencij Urada ZN za človekove pravice, ki v 1. členu med razlogi za zatiranje in diskriminacijo navaja tudi narodnostno ali etnično poreklo:

V tej Konvenciji pomeni izraz »rasna diskriminacija« kakršnokoli razlikovanje, izključevanje, omejevanje ali dajanje prednosti na temelju rase, barve kože, porekla, narodnega ali etničnega izvora, ki ima namen ali dejanski učinek onemogočiti komurkoli ali ga prikrajšati za enakopravno priznavanje, uživanje ali uresničevanje človekovih pravic

kolegom iz Švice predavala o urejanju mednacionalnih odnosov v našem okolju; Verdoot je spregovoril o teh vprašanih v Belgiji, Uri v Švici, jaz pa sem govorila o položaju Slovenije in slovenskega jezika v takratni SFRJ. Polne predavalnice in srečanja s Katalonci, ki so stremeli po avtonomiji Katalonije v Španiji, ostajajo eden najljubših spominov na mojo strokovno pot.

² It is evident that as long as the world is divided by *de facto* discrimination and inequality, so long it will be impossible to find any solution to the problem of minorities of any kind or, *a fortiori*, the problem of racial and national minorities. (Vratuša 1966: 29)

in temeljnih svoboščin na političnem, gospodarskem, socialnem, kulturnem in vsakem drugem področju javnega življenja. (MKORD 1965: 332)

Vratuša je široko in problemsko zastavljeno razpravo napisal tudi z mislijo na njegovo delo v OZN, saj je dve leti kasneje postal ambasador, stalni predstavnik SFRJ pri Organizaciji združenih narodov v New Yorku (1967–1969).

To je bil čas, ko so se v Jugoslaviji postavljal nova razmerja med jugoslovanskimi narodi in narodnostmi. Po 7. kongresu ZK leta 1958 v Ljubljani (kraj je bil verjetno izbran po skrbnem premisleku), so se odpirale poti k novim gospodarskim konceptom, snovalo se je samoupravljanje, ki ga je Vratuša v svojem prispevku izrecno omenja. Rušili so se stari centralizacijski naklepi o skupnem jugoslovanskem narodu in dominantnem srbohrvaškem jeziku, vrstile so se zahteve po uveljavljanju določil leta 1963 sprejetih zvezne in republiških ustav tudi v praksi, tj. v vseh oblikah javnega življenja. Jugoslavija, predvsem pa Slovenija je oblikovala nove, vzorčne modele izobraževanje na narodno mešanih območjih (v Prekmurju in Slovenski Istri), kar naj bi k podobnemu, človekovim pravicam zavezanemu razmišljanju in ravnanju vzpodbudilo tudi demokratično usmerjene sile v s Slovenci poseljenih deželah sosednjih držav, tj. v Furlaniji Julijski krajini v Italiji in na Koroškem ter Štajerskem v Avstriji. Slovenski znanstveniki in umetniki so zahtevali, naj se slovenščina uporablja v vseh oblikah javnega življenja. Burno se je pozivalo, da mora slovenščina v Sloveniji samoumevno zamenjati srbohrvaščino v vseh sporazumevalnih okoliščinah. Najostreje so bile zahteve, da se mora slovenščina uveljaviti na televiziji, tj. v takrat novem mediju. Prizadevali so si za TV poročila in oddaje za otroke ter mladino v slovenskem jeziku, za slovensko podnaslavljanje filmov itd. Akcijsko naravnano delovanje na področju mednacionalnih odnosov in jezika, ki je dobilo kasneje zalet v Sekciji za slovenski jezik in Jezikovnem razsodišču pri SZDL,³ se je začelo prav sredi šestdesetih let 20. stoletja. Vratuša je bil vpet v politiko pri samem viru dogajanja in informacij, saj je bil Državni podsekretar in šef kabineta podpredsednika Zveznega izvršnega sveta Edvarda Kardelja (1953–1965) – v veliki meri je bil idejni utemeljitelj smernic in zasnov prihajajočega časa. Podrobno je poznal leta 1939 objavljeni Speransov *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* in tudi Kardeljeve kasnejše poglede na družbeni razvoj, vključno s pogledi na sočasni razvoj mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji (Vratuša 1979). Bolj usposobljenega *porte parole* jugoslovanskih pogledov na mednacionalne odnose in plenarnega govornika na najvišjem svetovnem odru si leta 1966 ni mogoče predstavljati. Vratuševa razprava je bila ključni programski dokument na seminarju OZN v Ljubljani.

³ SZDL = Socialistična zveze delovnega ljudstva.

Leta kasneje je etnična tematika postala rdeča nit najinega sodelovanja. Blizu sva si bila tudi po osnovni izobrazbi – kot jezikoslovca (on slavist, jaz romanistka in germanistka) sva se sociolingvistično povezala. Vratuševi objavi pred diplomo in doktoratom (Vratuša 1939, 1940) sta značilni sociolingvistični raziskavi jezikovnih razmer v Prekmurju in Porabju (zapis o Slovencih v Porabju (Vratuša 1940) je objavil pod psevdonimom Vran).

Sprva so bila najina srečevanja dokaj sporadična, do kontinuiranega sodelovanja pa je prišlo v devetdesetih letih pri delu v njegovem v Odboru za manjšine pri SAZU, še bolj pa s članstvom v Ustanovi dr. Šiftarjeva fundacija. V tistem obdobju sem raziskovala dejavnike, ki vplivajo na širjenje, ohranjanje in opuščanje jezikov, torej psihosocialne vzvode, ki govorcu vzbujajo občutke lagodja ali nelagodja ob izbiri in rabi lastnega jezika. Gre za vprašanje posameznika z maternega jezika, ki neposredno vpliva na etnično in jezikovno vitalnost jezikovnih in etničnih skupnosti. Tematika se je zdelala Vratuši kot naročena za sociolingvistično strokovno srečanje o identitetnih vprašanjih narodnih manjšin (Vratuša 2000). Zadolžil me je, naj pripravim strokovno zasnovo in izvedbo okrogle mize z naslovom *Ali je opuščanje maternega jezika manjšin mogoče zaobrni in kako?* Prispevki s tega uspešnega srečanja so objavljeni v zajetni monografiji (Nečak Lük 1998).

Nekoliko manj gladko je potekal najin naslednji skupni projekt za Ustanovo dr. Šiftarjeva fundacija. Vratuša me je zadolžil, naj pripravim dejavnost, v katero bodo vključeni učenci pomurskih osnovnih in srednjih šol. Zamislila sem si širši projekt, ki bi v tekočem šolskem letu vključeval predavanja vidnih osebnosti iz Prekmurja in od drugod na določeno projektno temo. Učenci bi tako pridobljeno znanje in svoj pogled na tematiko strnili v zapisih in jih predstavili v *Vrtu spominov in tovarištva*. Projekt je bil kadrovsko, finančno, časovno itd. zahteven za Ustanovo in za predvidenega izvajalca. Vratuši je bila zamisel o vsakoletni prireditvi z novo izbrano temo všeč in tako se je rodil kasnejši *Ograček mladih talentov*. Nerodno je bilo samo to, in to me je močno začudilo, da sem o njegovi odločitvi izvedela posredno, od drugih. Ob najinem naslednjem srečanju, ko sem po daljšem času prišla na sestanek Ustanove, je Vratuša sedel za mizo in razpravljaval z navzočimi. Ko me je zagledal na vratih, me je glasno pozdravil in mi rekel v pristni goričanski prekmurščini: »Ka mi ešče furt zamejriš?« S tem napol opravičilom mi je sporočil več, kot bi lahko povedale še tako izbrane besede. To je bil čudovit primer sociolingvističnega obrazca, ki je nazorno pokazal, kakšno družbeno vlogo igra naše narečje, naša prava materinščina. Implicitno mi je razkril, da je je ob prvi priložnosti hotel povedati, da najin nesporazum teži tudi njega. S svojo jezikovno izbiro me je spomnil na vse, kar naju je družilo in povezovalo. Domačnost, ki jo ustvari domača govornica, je preplavila formalni okvir dogodka in samodejno sem zamahnila z roko: »Pozabi! Med nama je vse v

redu! Takšen roben spodrsrljaj (v življenju jih je veliko), pač ne more izničiti, kar nama je skupno...« Vratuša – svetovljan, Slovenec, pristni Prekmurec, Vran – je znal pokazati svojo človeško občutljivost in empatijo.

Vratušo je narava obdarila z neizmerno energijo, ki ga tudi v visoki starosti ni zapustila. Bil je človek trdnih načel, nepremakljive discipline, hitrih odločitev in neposredne akcije. To mu je bilo verjetno privzgojeno že v otroštvu, ko je v svojem okolju dnevno zaznaval človekovo odvisnost od narave. *Kdor ne gane, zaostane*, je reklo, ki bi mu pristajalo. Po tem načelu je tudi izbiral sodelavce. Vedno je imel pred očmi konkreten cilj in v žepu načrt, kako in kdaj ga doseči. Navdušil me je, ko je nekaj let, preden nas je zapustil, na seji Programskega sveta Ustanove ob zaključku petletnega obdobja, narekoval program za naslednje petletje. Bil j epragmatični voditelj, ki je spretno izbiral sodelavce. Takoj je zaznal zamisel, ki je dobra za skupnost in vodi k napredku, ter se je usmeril k njeni uresničitvi. Če sodelavec ni deloval po njegovih načrtih, ga je pač brez nepotrebne hrupa zamenjal. Vedno mu je šlo za stvar.

V mojih predstavah bi mu prav tako kot Vran, če ne še bolj, pristajal vzdevek Bor – bor je pri azijskih ljudstvih v taoistični filozofiji simbol dolgoživosti. Simbolizira vzdržljivost in odpornost v stiski, saj lahko bor preživi težke zime, in teh je Vran v mladosti, v svojih partizanskih časih, preživel kar nekaj. Hkrati pa skrivenčeni borovci predstavljajo vrlino starosti in modrost. Takšen je bil, še zlasti v poznejših letih naš Vran.

Ne vem, kakšen slogan, če sploh, si je postavil za svoje delo. Vsekakor mu povsem pristaja Pavčkovo vodilo *Sreča je, ko se delo dobro opravi. In ko imaš nekoga rad*. Anton Vratuša je dobro opravil svoje delo, vem pa tudi, da je imel ljudi in mnoge svoje sodelavce rad. Verjamem, da ga je zaradi tega marsikdaj obšel občutek, ki mu pravimo sreča. Več mu ne bi mogla želeli.

Literatura

CP 1965 = Conference proceeding. Seminar on the Multi-national Society, Ljubljana, Yugoslavia, 8 to 21 June 1965. Organised by the United Nations in co-operation with the Government of Yugoslavia. Seminar on the Multi-national Society. Ljubljana: Yugoslavia; New York: United Nations.

MKORD, 1965 = Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije. Sprejeta na Generalni skupščini Združenih narodov 21. decembra 1965. *Uradni list SFRJ – Mednarodne pogodbe št. 6/67, Akt o notifikaciji nasledstva glede konvencij Organizacije združenih narodov in konvencij, sprejetih v mednarodni agenciji za atomsko energijo objavljen v Uradnem listu RS – Mednarodne pogodbe št. 9/92*. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/Zakonodaja-ki-ni-na-PISRS/Kulturna-raznolikost/a948f0676d/RAS-Mednarodna-konvencija-o-odpravi-vseh-oblik-rasne-diskriminacije.pdf>

International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, 1965. UN General Assembly resolution 2106 (XX). <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-elimination-all-forms-racial>.

Albina NEČAK LÜK, 1998: Sporočila izza okrogle mize »Ali je opuščanje maternega jezika manjšino mogoče zaobrtni in kako?« na znanstveno kulturnem srečanju »Živeti z mejo«. Murska Sobota, 5. in 6. junij 1998. *Živeti z mejo. Materinščina, dejavnik osebne in skupnostne narodnostne identitete*. (Narodne manjšine, 4). Ur. Vera Klopčič. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja; Slovenska akademija znanosti in umetnosti; Monošter: Zveza Slovencev na Madžarskem. 369–373.

Anton VRATUŠA, 1939: Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju. *Slovenski jezik* 2/3–4. 213–228.

Anton VRATUŠA, 1940 = Vran: Tri o rabskih Slovencih. *Sodobnost* 8/1–2, 30–39.

Anton VRATUŠA, 1966: *Complexity of Problems in Multi-National Society*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. 11–42.

Anton VRATUŠA, 1975: Complexities of the problem. *The Multinational society. Papers of the Ljubljana seminar*. Ed. Wiliam Francis Mackey, Albert Verdoodt. Rowley, Massachusetts: Newbury House Publishers. 29–62.

Anton VRATUŠA, 1979: Misel Edvarda Kardelja. *Teorija in praksa* 16/7–9, 789–797.

Anton VRATUŠA, 2000: Materinščina, dejavnik osebne in skupnostne narodnostne identitete. *Živeti z mejo* (Narodne manjšine, 4). Ur. Vera Klopčič. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja; Slovenska akademija znanosti in umetnosti; Monošter: Zveza Slovencev na Madžarskem. 9–22.

SUMMARY

With Anton Vratuša on Etnic and Linguistic Themes

I first met Anton Vratuša in Ljubljana in 1965, when IES organized a UN seminar on the protection of national minorities. Years later, ethnic issues became the central theme of our collaboration. We were also close in terms of education—both linguists, he a Slavist, and I a Romanist and Germanist. We found common ground in the emerging interdisciplinary field of sociolinguistics. Initially, our meetings were sporadic, but continuous cooperation developed when I became a member in the Dr. Šiftar Foundation and lasted until his passing.

In this article, I highlight Dr. Vratuša's research on national minorities and interethnic relations, and the role of language in identity and identification. I also briefly reflect on our personal relationship and how he has influenced me as both a colleague and a person.

Vratuša – slovenski svetovljan

SILVO DEVETAK

Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta, Mladinska 9,
SI 2000 Maribor, silvo.devetak@um.si

Prvi del članka se nanaša na poglede Dr. Antona Vratuše na mednarodne odnose v času od 1948 do 1981 leta, pri čemer avtor izpostavlja njegova razmišljanja o treh vprašanjih, o politiki neuvrščенosti, o vlogi Organizacije združenih narodov in o procesu nastajanja novih mednarodnih ekonomskih odnosov. V drugem delu članka obravnava avtor njegovo sodelovanje z Vratušo pri začetnih postopkih za ureditev jugoslovansko italijanske meje.

Ključne besede: neuvrščенost, Organizacija združenih narodov, mednarodni ekonomski odnosi, jugoslovansko-italijanska meja

The first part of the article addresses Anton Vratuša's views on international relations in the period from 1948 to 1981. The author highlights Vratuša's perspective on three areas: the policy of non-alignment, the United Nations Organization, and the process of forming new international economic relations. In the second part of the article, the author discusses his cooperation with Vratuša in the initial procedures for regulating the Yugoslav-Italian border.

Keywords: non-alignment, United Nations Organization, international economic relations, Yugoslav-Italian border

Anton Vratuša - Vran je bil nedvomno slovenski svetovljan. Vse življenje se je ukvarjal s problemi sveta, v katerem je živel in to ne samo kot funkcionar jugoslovanske države, ampak predvsem kot razmišljujoč intelektualec in jezikovni poliglot, ki ima svoje poglede na vprašanja o človeštvu.

Njegova zunanjepolitična dejavnost se je začela že med narodnoosvobodilno vojno, ko so ga poslali v Italijo, da bi navezal stike s italijansko komunistično partijo in s predstavniki tamkajšnjega osvobodilnega gibanja. Pomagal naj bi razreševati dve za Slovenijo izredno pomembni vprašanji. Vrhovni plenum Osvobodilne fronte je 16. septembra 1943, po razpadu Kraljevine Italije, sprejel sklep o »priključitvi Slovenskega Primorja k matični domovini«, kar so novembra potrdili na zasedanju AVNOJA v Jajcu. Slovensko narodnoosvobodilno gibanje je takrat že politično in delno tudi vojaško – razen Benečije, kjer vojaški poseg ni bil uspešen, – nadzorovalo to ozemlje. Oblikovali so lokalne organe oblasti in ustanavljali šole, kar je bilo zelo pomembno glede na prepoved šol in uporabe slovenskega jezika v javnosti za časa fašizma.

Vratuša je imel dve nalogi: (1) Pridobiti soglasje Komunistične partije Italije, ki je bila takrat in še nekaj let po vojni vodilna politična sila, da se

slovenski etnični prostor po koncu vojne priključi Sloveniji v okviru Jugoslavije. (2) Pridobiti italijansko osvobodilno gibanje (CLNAI) za skupni boj s slovenskimi partizani proti Mussolinijevi na novo ustanovljeni fašistični SALO republiki in nemškemu nacističnemu okupatorju.

Glede prvega vprašanja so bile stvari zapletene. Palmiro Togliatti, vodja KPI, se je v pismu CLNAI 19. oktobra 1944 sicer izognil presoji o dokončnosti meje, kar bi samo »povzročilo nesporazume med italijanskim in slovanskim prebivalstvom«, vendar je v celoti podprl rešitev, da Jugoslavija in ne britanski ali ameriški zavezniki okupirajo Trst in del Julijske Krajine. V literaturi je zaslediti stališče, da je Togliatti s tem na ideološki podlagi močno podprl jugoslovanske zahteve po Trstu in delu Furlanije-Julijske Krajine. Vendar nekatere osebnosti KPI niso bile pripravljene javno podpreti tega stališča, saj so se bali, da bi s tem odtujili italijanske nacionaliste ali ker so celo tudi sami, različno močno, podpirali pripadnost Trsta k Italiji. Niso se strinjali z zahtevo Togliattija v začetku maja 1945, naj delavci »pozdravijo Titovo vojsko kot osvoboditelje« (Agarossi, Zaslavsky 2011). Tudi Togliatti je glede tega vprašanja očitno podpiral volivce in sožitje z drugimi, tudi nacionalističnimi skupinami. Novembra 1946 je v razgovorih s Titom izrazil upanje, da bo Jugoslavija pristala na to, da Trst ostane v Italiji in pri tem predlagal, da Jugoslavija pridobi Gorico (Agarossi, Zaslavsky, 2011: 144–145). Odklonilno stališče KPI, zlasti pa njene tržaške organizacije, se je okrepilo po razcepu Jugoslavije s Sovjetsko zvezo in drugimi socialističnimi državami leta 1948. Na čelu prokominformske usmeritve v Trstu je bil Vittorio Vidali, vodja lokalne organizacije italijanske partije. Vprašanje jugoslovansko-italijanske meje se je po mnogih zapletih rešilo šele leta 1975, ko je bil podpisan Osimski sporazum.

Glede drugega vprašanja je Vratuša 16. julija 1944 s Komitejem narodne osvoboditve za okupirano Italijo (CLNAI) v imenu POOF za Slovensko Primorje sklenil sporazum o »organizacijskem sodelovanju«, na podlagi katerega so italijanske garibaldinske enote sodelovale z slovenskimi partizani (Vratuša, Volk 2021). To vprašanje je Vratušo zanimalo tudi po vojni. Po podpisu londonskega Memoranduma o soglasju leta 1954, s katerim naj bi rešili t. i. tržaško vprašanje, je za italijanski študijski center za mednarodno spravo predstavil svoj pogled na italijansko-jugoslovanske odnose, in sicer v »okviru evropske politike«, o tem je predaval tudi v Rimu tudi (Vratuša 1956).

Vratuša se je intenzivno ukvarjal z zunanjo politika Jugoslavije in z mednarodnimi odnosi do začetka osemdesetih let prejšnjega stoletja v okviru pariških pogajanj za mirovni sporazum z Italijo leta 1947, kot pooblaščen minister v zunanjem ministrstvu FLRJ (1952–1953), kot vodja kabineta Edvarda Kardelja, ki je bil v tem času tudi predsednik Zveznega sveta za mednarodne odnose (1953–1965), kot vodja jugoslovanske delegacije SFRJ pri OZN v New

Yorku (1967–1969), kot namestnik državnega sekretarja za zunanje zadeve (1969–1971) in posredno tudi kot podpredsednik Zveznega izvršnega sveta (1971–1978). Sodeloval je na številnih mednarodnih konferencah, na katerih so obravnavali ali urejali različna vprašanja takratnega sveta in na številnih sestankih s tujimi državnimi organizacijami.

Mednarodna vprašanja je obravnaval tudi v svoji publicistični dejavnosti in v številnih govorih, ki jih je imel ob različnih priložnostih. V ta okvir lahko prištejemo tudi njegovo članstvo v upravnih organih mednarodnih organizacij: Mednarodno združenje za politične vede – IPSA (1986–1990), Inštitut OZN za raziskovanje in izobraževanje – UNITAR (1969–1990) in Mednarodni inštitut za oceane na Malti – IOI (1972–2002). K temu je treba dodati še njegovo predsedovanju Svetu Mednarodnega centra za podjetja v družbeni lasti v državah v razvoju, ki ga je leta 1974 ustanovil v Ljubljani.

V nekaj stavekih je nemogoče ovrednotiti Vranova razmišljanja o svetu, v katerem je živel in delal. Na splošno lahko zapišem, da se je dosledno zavzemal za pravične mednarodne odnose na temelju enakopravnosti vseh držav in narodov, in sicer na političnem kot tudi na ekonomskem, kulturnem in na drugih za človeštvo pomembnih področjih. Njegovi pogledi na so danes še kako aktualni, saj prihaja do sistematičnega rušenja vsega, kar smo desetletja ustvarjali z velikim trudom, npr.: OZN in njene specializirane organizacije ter delovna telesa, mednarodno pravo, dogovorjeni sistem razvijanja mednarodne trgovine, mednarodno sodstvo itd.

V ospredje njegovih razmišljanj postavljam tri področja, s katerimi se je najbolj ukvarjal: (1) Svet temelji na miru, sodelovanju in vsestranskem razvoju; (2) OZN je simbol miru in sodelovanja; (3) Mednarodno področje.

Svet temelji na miru, sodelovanju in vsestranskem razvoju

Vratuša se je vse življenje zavzemal za svet, ki temelji na miru, sodelovanju in vsestranskemu razvoju in v katerem bi vladalo miroljubno reševanje sporov, solidarnost, pravičnost, spoštovanje enakopravnosti vseh držav in narodov, gospodarsko in tehnološko razvitih in tistih v razvoju, nevmešavanje v notranje zadeve in multilateralno politično in pravno urejanje mednarodnih vprašanj na vseh področjih, ki so pomembna za pravičen razvoj človeštva, bogatih in revnih. V obravnavanju teh vprašanj je izhajal iz medsebojne odvisnosti držav in narodov v takratnem času (Vratuša 1971).

V politiki neuvrščenosti je videl primerno mednarodno politično gibanje v boju za uresničitev teh idealov. Njegovo prepričanje je prišlo do izraza zlasti po uspešnem razvoju gibanja neuvrščenih po beograjski konferenci leta 1961, ko si je Jugoslavija skupaj z drugimi neuvrščenimi državami

prizadevala to politično filozofijo uveljaviti v svetu, ki je bil razdeljen na dva bloka in ko je nevarnost nuklearnega spopada lebdela v zraku ter je bila za las preprečena v kubanski krizi leta 1962. Vratuša je dobil možnost za polno uveljavljanje politike neuvrščenosti v okviru takrat najširšega skupnega političnega foruma, tj. v Generalni skupščini OZN, ko je leta 1967 postal vodja jugoslovanske delegacije v ZN (Vratuša 1969). V tej politiki je videl tudi primerno sredstvo za uveljavljanje mednarodnega položaja Jugoslavije v šestdesetih letih.

Vsa leta je pazljivo spremljal in v svojih spisih ali govorih komentiral razne vidike neuvrščenega gibanja, tako vsebinska vprašanja, o katerih so govorili na konferencah in delovnih sestankih t. i. skupine 77, kot tudi politična, ekonomska in druga vprašanja dežel v razvoj, ki so sestavljale to skupino in razširjala njeno vlogo v takratnih mednarodnih odnosih.

Ocenjeval je, da je neuvrščenost združuje sveta na novih podlagah (Vratuša 1975). Prepričan je bil, da je neuvrščenost zunanjepolitična usmeritev večine takrat neodvisnih držav (Vratuša 1976: 13). V neuvrščenosti je videl primerno politiko za nerazvite države sveta (Vratuša 1971). Pozitivno je ocenjeval porast zanimanja za to politiko v državah Latinske Amerike (Vratuša 1971). Poudarjal je, da neuvrščeni niso več glasovalni stroj velikih sil v OZN, ampak avtonomen dejavnik v sprejemanju sklepov Generalne skupščine (Vratuša 1974: 20).

S posebno pozornostjo se je ukvarjal s stališči te skupine glede mednarodnih ekonomskih odnosov. V tem pogledu je vreden posebne pozornosti članek iz leta 1974, v katerem obravnava vlogo neuvrščenih držav v boju za »novi mednarodni ekonomski red« (Vratuša 1974a: 20–22). Vratuša (1977) je bil trdno prepričan, da je neuvrščenost dejavnik spreminjanja mednarodnih političnih in ekonomskih odnosov. Gibanje kljub težavam, ki se pojavljajo zaradi notranjih razhajanj in predvsem takratne blokovske politike, uspešno deluje (Vratuša 1979: 4), ker zrcali bistvene interese vsega človeštva (Vratuša 1979a: 29). Leta 1981 je za zagrebški Vjesnik v enem od zadnjih prispevkov o tem vprašanju prikazal značilnosti dvajsetletne zgodovine gibanja neuvrščenosti (Vratuša 1981).

Organizacija združenih narodov

Vratuša je ocenjeval, da je predvsem OZN kot dejavnik miru in sodelovanja, ki bo v praksi politično-organizacijsko uresničeval prej obravnavana načela. Že leta 1948 je videl OZN kot mesto sodelovanja med narodi (Vratuša 1948). Analitično je razmišljal o vlogi OZN v takratnem svetu (Vratuša 1968: 74). Obravnaval je vlogo OZN pri obravnavanju in reševanju mednarodnih

nasprotij (Vratuša 1950); spodbudila ga je resolucija Generalne skupščine OZN *Združeni za mir* (1950), v kateri je zapisano, da se Generalna skupščina sestane na izrednem zasedanju, ko Varnostni svet (zaradi veta stalnih članic) ne more opravljati svojih odgovornosti glede vzdrževanja mednarodnega mira in varnosti. Generalna skupščina je npr. sprejela (nezavezujoče) sklepe, na podlagi katerih so rešili sueško krizo leta 1956, v katero so bili vojaško vpleteni Izrael, Francija in Velika Britanija, in nاپotili mirovne sile ZN na Sinajski polotok – resnici na ljubo brez podpore ZDA, ki je v tem videla možnost, da izpodrine Veliko Britanijo in Francijo iz Bližnjega Vzhoda, tega ne bi bilo mogoče doseči.

Vratuša (1971c: 3–4) je ocenjeval, da je OZN najbolj primerno mesto za razprave o miru in napredku sveta. OZN je videl kot mednarodno organizacijo, v kateri so tudi najmanjše države imele možnost, da povedo svoje mnenje o varnostnih, političnih, gospodarskih in drugih problemih sveta (Vratuša 1970), predvsem pa kot zelo primerno torišče za delovanje in povezovanje neuvrščenih držav in držav v razvoju (Vratuša 1970a).

Mednarodni ekonomski odnosi

Vratuša (1970b) je že leta 1970 opozoril, da so mednarodni ekonomski odnosi na razpotju. Leta 1975 je analiziral stanje, v katerem so se nahajali mednarodni ekonomski odnosi (Vratuša 1975a), dve leti kasneje pa je obravnaval probleme, s katerimi so se srečevali pri oblikovanju novega mednarodnega ekonomskega reda (Vratuša 1977a). V svojem zadnjem članku o tem vprašanju pa »cilje boja za nove mednarodne ekonomske odnose« povezuje z nacionalnimi interesi dežel v razvoju oz. s tovrstnimi predlogi gibanja neuvrščenih držav (Vratuša 1980). Pomembno sredstvo za urejanje teh vprašanj je videl v Konferenci Združenih narodov za trgovino in razvoj – UNCTAD (Vratuša 1972), ki je leta 1995 omogočila pretvorbo Splošnega sporazuma o carinah in trgovini iz leta 1947 (GATT) v današnjo Svetovno organizacijo za trgovino (STO). Tudi Konvencijo ZN o mednarodnem pomorskem pravu, ki so jo po dolgoletnih pogajanjih sklenili 10. decembra 1982 na Jamajki, je imel za uspeh v boju za oblikovanje novih mednarodnih odnosov (Vratuša 1982). Razmere v Sredozemlju je videl – morda preveč optimistično – kot morje miru in prijateljstva (Vratuša 1977b).

Ko je bil Vratuša namestnik zveznega sekretarja za zunanje zadeve Miloša Minića (1969–1971), sem z njim sodeloval v prelomnih dogajanjih glede urejanja meje z Italijo. Kaj je bil razlog za najino sodelovanje? Italija ni nikoli ratificirala londonskega Memoranduma o soglasju iz leta 1954, s katerim se je razširila civilna uprava Italije na cono A (Trst in okolica) in Jugoslavije na

cono B (Koper in Buje z okolico). Italija je vztrajala, da njena suverenost v coni B ni nikoli ugasnila. Z ljudmi na tem področju je poslovala, kot da so njeni državljani, Berlusconi pa je v Kopru zgradil svoj televizijski imperij, ki je pokrival celotno Italijo. Ob vsaki priložnosti je Italija z diplomatskimi dejanji ponavljala to stališče. Veliko kriznih dogodkov sploh ni prišlo v javnost, ampak jih je jugoslovanska stran pojasnjevala kot krizne razmere, npr. neuspešno reševanje trgovinskih ali podobnih vprašanj. Jugoslavija ni v celoti razširila svoje zakonodaje na ozemlje bivše cone B. Zvonko Perišić in Milesi Feretti, ki sta predsedovala jugoslovansko-italijanskemu odboru za manjšinska vprašanja, ustanovljenim s Specialnim statutom Memoranduma o soglasju, sta leta vodila tajne razgovore o tem vprašanju, ki niso rodili uspeha.

Leta 1968 je Italija predlagala tajna pogajanja o osemnajstih točkah. Ocenjevali smo, da se je Italija najbrž prestrašila, da se ne bi intervencija Varšavskega pakta v Čehoslovaški nadaljevala v Jugoslavijo in bi v tem primeru lahko odprto mejno vprašanje izkoristili za svojo prisotnost v Trstu, tj. na severnem Jadranu. Beograd se je prav tako žele pogajati, saj bi s tem končno odvrnil veliko breme v odnosih z Italijo, ki so se sicer zlasti na ekonomskem področju zelo ugodno razvijali.

V Sloveniji pa je v zvezi s tem prišlo do nasprotovanj med Izvršnim svetom in Skupščino – IS je načelno podpiral začetek pogajanj, vodstvo Skupščine pa je sprejelo pomisleke svoje Komisije za mednarodne odnose in je nasprotovalo pogajanjem na podlagi predlaganega italijanskega predloga. Iz obširnega spleta stališč navajam štiri stvari, s katerimi smo utemeljevali naše stališče: (1) Italija v bistvu odpira pogajanja o državni meji v celoti. (2) S predlogi še povečuje svojo »suvereno« prisotnost v bivši coni B in širše. (3) Po ukinitvi MOS-a in specialnega statuta bi slovenska manjšina ohranila le takrat obstoječe in zelo pomanjkljive pravice v Tržaški pokrajini. (4) Predlogi niso bili ekonomsko sprejemljivi, npr. da bi na Krasu Italija zgradila mednarodno letališče, ki bi sprejemalo takrat največja letala in da bi zgradili prekop, ki bi Jadransko morje po Sloveniji povezoval z Donavo.

Predlagali smo, naj se prekine italijanska praksa, da Koprščino in Bujščino razume kot ozemlje, na katerem ni prenehala italijanska suverenost in da Jugoslavija v popolnosti razširi svojo zakonodajo na to ozemlje. Stališče Skupščine je postalo uradno stališče Slovenije.

Nastal je velik razkorak z Zveznim sekretariatom za zunanje zadeve, ki ga je vodil Miloš Minić, njegov namestnik pa je bil Anton Vratuša. Z Beogradom smo imeli obsežno korespondenco, ki je vsebovala številne različice predlogov in komentarjev obstoječega delovanja. Operativno smo pripravljali izhodišča za sestanke Perišia in Milesi Feretti, ki pa jih niso upoštevali. Naj omenim samo predlog za ustanovitev prostocarinske cone med tržaškim in

koprskim pristaniščem in predlog za celovito zaščito slovenske in italijanske manjšine, ki sva ga pripravila s takratnim podpredsednikom Izvršnega sveta Hrvatske Novakom Pribičevićem.

Razlike z Beogradom so bile politično zelo občutljive, med drugim tudi zato, ker se je v tem času v sosednji republiki razvijala hrvaška pomlad, ki je pretresla jugoslovansko politično prakso. V Beogradu se je pojavila ocena, da so tudi v Sloveniji prisotne separatistične ideje, ki so povezane z liberalnimi pogledi na razvoj gospodarstva in cestno afero leta 1969. Poleg tega se je trudoma pripravljaj prvi (in zadnji) obisk Tita v Italiji, ki naj bi, tako smo pričakovali, z italijanskim predsednikom Saragatom dogovoril okvire za jugoslovansko-italijanska pogajanja o meji. V napetem vzdušju se je Tito sestal s slovenskim vodstvom in poudarjal pomen morebitne ureditve meje za mednarodni položaj Jugoslavije. V zabeležki o tem sestanku sem prebral, da je predsednik Skupščine SR Slovenije, Sergej Kraigher, ki je koordiniral slovenska stališča, dejal, da se Slovenija s tem povsem strinja, ampak da morajo slovenski predstavniki zastopati interese SR Slovenije – za tiste časa je bilo tako stališče zelo nenavadno.

Decembra 1970 je bilo vse pripravljeno, da bi Tito obiskal Italijo. Kraigher je odločil, da se bom udeležil obiska tudi jaz, ker me je hotel »imeti pri roki«, če bi potreboval strokovno mnenje o mejnem vprašanju. V Vranovem beograjskem kabinetu sem s kovčkom v roki čakal na odhod v Italijo, vendar pa je Vran vstopil in mi z značilnim nasmeškom sporočil, da je obisk odpovedan, ker je italijanski zunanji minister Aldo Moro pred dnevi izjavil, da ni nikoli prenehala italijanska suverenost nad cono B.

Odpoved obiska, to je bil naš predlog, je potrdila naša stališča glede mejnega vprašanja. Jugoslavija je prvič javno in ostro protestirala. V zelo zapleteno dogajanje med Ljubljano in Beogradom je bil vpleten tudi Vratuša, ki je poskrbel, da so naša stališča prišla v Beogradu do »pravih ušes«, hkrati pa nam je svetoval, kako je potrebno primerno delovati.

Z odpovedjo obiska smo dosegli preobrat v obravnavanju mejnega vprašanja in odprli pot za njegovo dokončno rešitev. V Rim smo šli marca naslednje leto. Po razgovorih Tita in Saragata so se začeli o mejnem vprašanju (neuspešni) pogovori »četverice« (Perišić, Milesi Feretti, italijanski ambasador v Beogradu Macotta, jugoslovanski ambasador v Rimu Pavičević). V začetku leta 1974 smo v Zveznem sekretariatu za zunanje zadeve na zelo izviren način sprožili javno izmenjavo diplomatskih not o tem vprašanju. Na Konferenci o varnosti in sodelovanju v Evropi, ki je bila v Ženevi in ki je postavila nedotakljivost evropski meja kot eno od načel kasnejše Deklaracije (sprejete leta 1975 v Helsinkih) smo prisili Italijo na tajna pogajanja. Leta 1975 so potekala na gradu Strmolu – prišlo je do podpisa in dve leti kasneje do ratifikacije Osimskega sporazuma (Brezigar, Devetak 2022).

Zaključek

Anton Vratuša - Vran je bil velik človek, ki je ob svojem svetovljanskem razmišljanju in delovanju vedno postavljaj na vidno mesto ljubezen do svojega naroda – to mu je bilo najbrž prirojeno v Prekmurju in se je nadaljevalo, ko se je leta 1941 pridružil narodnoosvobodilnemu gibanju.

Literatura

Elena AGAROSSO, Victor ZASLAVSKY, 2011: *Stalin and Togliatti. Italy and the origins of the Cold War*. Washington DC, Stanford: Wilson Center Press; Stanford University Press. 136–157.

Bojan BREZIGAR, Silvo DEVETAK, 2022: *I segreti del Trattato di Osimo. Intervista al prof. Silvo Devetak. Scritture Osime. Intervista con prof. Silvo Devetak*. (Slovenski izobraževalni konzorcij). Gorica, maj 2022. Dokumentacija na <https://iscomet.org/OsimskiDokumenti.pdf>.

Anton VRATUŠA, 1948: Sodelovanje med narodi v luči tretjega zasedanja OZN. *Vprašanja naših dni* 51, 961–968.

Anton VRATUŠA, 1950: Pet let Organizacije Združenih Narodov v luči mednarodnih nasprotij. *Delo* 19/2, 22–64 (16. 2. 1950).

Anton VRATUŠA, 1956: *Perspektive jugoslovensko-italijanske saradnje u okviru evropske politike*. (Politična knjižnica, 20). V Beogradu: Kultura; v Ljubljani: Cankarjeva založba.

Anton VRATUŠA, 1967: Mednarodni položaj Jugoslavije in politika neuvrščenosti. *Delo* 9/169, 4 (24. 6. 1967).

Anton VRATUŠA, 1968: Vloga Združenih narodov v sodobnem svetu. *Delo* 1968, 74, 3 (16. 3. 1968).

Anton VRATUŠA, 1969: Ujedinjene nacije i nesvrstani. *Medjunarodna politika* 467, 1–3 (prevedeno na radne jezike UN).

Anton VRATUŠA, 1970: Aktivno i ravnopravno učešće svih zemalja doprinosi jačanju UN. *Medjunarodna politika* 480, 3–5 (objavljeno na jezicima radnim UN).

Anton VRATUŠA, 1970a: Ujedinjene nacije i nesvrstani. *Medjunarodna politika* 483, 6–10 (prevedeno na radne jezike UN).

Anton VRATUŠA, 1970b: Ekonomski odnosi na raskršću. *Medjunarodna politika* 508–509, 10–12 (prevedeno na radne jezike UN).

Anton VRATUŠA, 1971: Nesvrstani i nerazvijeni. *Medjunarodna politika* 520, 1–4 (prevedeno na radne jezike UN).

Anton VRATUŠA, 1971a: Medjunarodni odnosi u medjuzavisnom svetu. *Medjunarodna politika* 507, 8–10 (prevedeno na radne jezike UN).

- Anton VRATUŠA, 1971b: Porast interesa na nesvrstavanje u zemljama Latinske Amerike. *Medjunarodna politika* 510, 8–9 (prevedeno na radne jezike UN).
- Anton VRATUŠA, 1971c: Akcija za mir i progres Posle jubilarnog zasedanja UN., *Medjunarodna politika* 499, 3–4 (prevedeno na radne jezike UN).
- Anton VRATUŠA, 1972: Treća konferencija UN u trgovini i razvoju – Rezultati, zadaci, perspektive. *Medjunarodna politika* 562, 4–7 (prevedeno na radne jezike UN).
- Anton VRATUŠA, 1974: Nič več glasovni stroj – neuvrščeni v OZN. *Delo* 237/20 (20. 9. 1974).
- Anton VRATUŠA, 1974a: Nesvrstani u borbi za novi medjunarodni ekonomski poredak. *Komunist* 1974, 926, 20–22 (12. 6. 1974).
- Anton VRATUŠA, 1975: Pokret nesvrstanosti, faktor ujedinjavanja sveta na novim osnovama. *Diplomatski arhiv*.
- Anton VRATUŠA, 1975a: Medjunarodni ekonomski odnosi. *Medjunarodna politika* 608–9, 11–13 (prevedeno na radne jezike UN).
- Anton VRATUŠA, 1976: Nesvrstanost – spoljno–politička orijentacija većine nezavisnih zemalja savremenog sveta. *Borba* 1976, 289, 13 (19. 10. 1976).
- Anton VRATUŠA, 1977: Non–elighment – the factor of changing international political and economic relations. *Socialism in Yugoslavia. Theory and practice*. 10 sveska. 97–107.
- Anton VRATUŠA, 1977a: Problemi u vezi sa uspostavljanjem novog medjunarodnog ekonomskog poretka. *Arhiv za pravne i društvene nauke* 2–4, 205–225.
- Anton VRATUŠA, 1977b: Mediteran more mira i prijateljske saradnje. *Naše teme* 3, 622–624.
- Anton VRATUŠA, 1979: Gibanje kljub težavam premaguje blokovske pritiske. Intervju o 6. samitu neuvrščenih. *Delo* 1979, 212, 4 (12. 10. 1979).
- Anton VRATUŠA, 1979a: Gibanje neuvrščenosti črpa svojo moč iz bistvenih interesov človeštva. *Delo* 1979, 278, 4 (6. 10. 1979).
- Anton VRATUŠA, 1980: Ciljevi borbe za novi ekonomski poredak. *Borba* 1980, 90, 4 (4. 10. 1980).
- Anton VRATUŠA, 1981: Ideje, ljudi i godine nesvrstanosti (1961–1981). Intervju. *Vjestnik* 1981, 3, 5 (30. 12. 1981).
- Anton VRATUŠA, 1982: Konvencija o pravu mora – Akt od epohalnog značaja za medjunarodnu saradnju. *Medjunarodna politika* 771, 6 (prevedeno na radne jezike UN).
- Anton VRATUŠA, Sandi VOLK, 2021: *Trojno poslanstvo profesorja Urbana*. Ljubljana: Beletrina.

SUMMARY

Vratuša—a Slovene Cosmopolitan

Anton Vratuša spent his entire life dealing with the problems of the world in which he lived, not only from the perspective of the political interests of the Yugoslav state, but also from the perspective of a reflective intellectual who has his own views on addressing issues concerning all of humanity. His foreign policy activities began during the National Liberation War, when on July 16, 1944, he concluded an agreement on organizational cooperation with the National Liberation Committee for Occupied Italy (CLNAI) on behalf of the POOF for the Slovenian Littoral. He later directly dealt with foreign policy and international relations as Minister Plenipotentiary in the Ministry of Foreign Affairs of the Federal People's Republic of Yugoslavia (1952–1953), Permanent Representative of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia to the UN in New York (1967–1969), and Deputy State Secretary for Foreign Affairs (1969–1971). He also dealt with these issues operationally as the head of the cabinet of Edvard Kardelj, who was at that time the president of the Federal Council for International Relations. He participated in numerous international conferences, where various issues of the contemporary world were discussed or regulated, and in meetings with foreign state organizations. In his journalistic activity, he advocated for fairer international relations in both the political and economic fields. As the president of the board of the International Center for Socially Owned Enterprises in Developing Countries (1974–1982) he was able to also contribute to the latter in practical terms. Dr. Vratuša's greatness lay in his ability to harmonize cosmopolitan thought and action with a deep, visible love for his nation—something that was likely ingrained in him from birth in Slovene Prekmurje.

Posodabljanje kulture v inovacijam naklonjene navade in prakse

MATJAŽ MULEJ

Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta
SI 2000 Maribor, Razlagova 14, matjaz.mulej@um.si

Prekmurska industrializacija je desetletja premalo skrbela za razvoj inovativnosti. Zelo sposobne ljudi je prepustila drugim območjem. V razpravi predstavljam nekaj predlogov, kako inovirati kulturo v inovacije naklonjene navade in prakse – nastali so na pobudo Antona Vratuše pred skoraj dvajsetimi leti. Javni podatki kažejo, da razprava, žal, še ni zastarela.

Ključne besede: posodabljanje kulture, inovativna družba, podjetništvo, Prekmurje, raznolikost zaposlenih, sistemsko razmišljanje, usposabljanje, ustvarjalno med-strokovno sodelovanje

The industrialization of Prekmurje has, for decades, placed too little emphasis on fostering innovation. Many highly skilled individuals relocated to other regions for better job opportunities. Therefore, we present several proposals here, all unified under the theme of this paper. It was written nearly twenty years ago at the initiative of the academician Prof. Dr. Anton Vratuša. Public data shows that, unfortunately, there has been little to no progress in this area.

Keywords: cultural innovation, innovative society, entrepreneurship, Prekmurje, workforce diversity, systemic thinking, training

Izbrani problem in vidik obravnavanja¹

Klavdija Šek (2007) je empirično ugotovila, da je v gospodarstvu Prekmurja premalo ustvarjalnih navad in inoviranj, zato pa tudi visoke produktivnosti, konkurenčnosti in sodobne kakovosti življenja. Predlagala je vrsto potrebnih ukrepov za izboljšanje razmer. Branko Škafar (2007) je vzporedno z njenim raziskovanjem razvil nov model za pospeševanje razvoja kakovosti, inovativnosti in inoviranju naklonjene organizacijske kulture v organizacijah, katerih tržni pritisk ne sili k inoviranju tako močno kot druge. Številne raziskave

¹ Z Antonom Vratušo sva sodelovala od leta 1975. Predaval je na prvih treh od dvajsetih *Poletnih šol o novih vidikih samoupravljanja v SFRJ* na Ekonomsko-poslovni fakulteti Univerze v Mariboru. Njegov Mednarodni center v Ljubljani mi je odprl vrata na tuje univerze. Leta 2007 sem na njegovo pobudo pripravil tudi ta članek, ki je še vedno aktualen.

zahodnih avtorjev o tržnem vplivu na invencijsko-inovacijske procese predpostavljajo, da nekdanja rutini in solidarnosti pretirano naklonjena kultura inovira tako, da postane naklonjena inoviranju (Mulej 2006a; 2006b). Tržni pritisk deluje samo tam, kjer je (1) ponudba (precej) večja od povpraševanja in (2) ljudem nista tuja inoviranje in podjetništvo v vednosti, znanju ter vrednotah (Hrast idr. ur. 2006; 2007; GZS 2007; Korez-Vide ur., 2007; Planet GV, 2007; Potočan ur. 2007; Potočan ur., Mulej ur, 2007; Rebernik idr. ur., 2004; Rebernik idr. ur. 2007; Rozman ur., Kovač ur., 2006; Snoj idr. ur. 2007; Schwarz idr. (ur.), 2007; SZK, 2007), sicer se tržni pritisk izpridi, kot so se reforme ruskega gospodarstva v času Gorbačova. Zgodovinske izkušnje kažejo, da je treba začeti z inovacijo stila vodenja in kulture, ne pa tehnologije (Reich 1984; Rosenberg, Birdzell 1986). Enako kažejo empirične študije o poti manjših podjetij iz krize zaradi uspešne rasti (Gerber 2004) in o tem, kako so svetovna podjetja postala najbolj uspešna (Collins 2001) in ostala taka veliko desetletij (Collins, Porras 1994). Slovenija je zamudnica takega razvoja že iz avstroogrskih, kraljevinskih in sodobnejših jugoslovanskih časov (Mulej 2007a), zato je zanjo, še zlasti pa za njena manj posodobljena območja, npr. Prekmurje, pomemben preplet naslednjih postopkov: (1) Razvoj družbe od slučajnostnega do sodobnega trga. (2) Razvoj zahtev trga do podjetij od oskrbovalnega do sonaravnega značaja. (3) Dvovgeneracijski cikli razvoja prevladujoče kulture iz predindustrijske v sodobno. (4) Uveljavljanje lastnosti inovativne družbe in inovativnega poslovanja mimo teh ciklov. (5) Posodabljanje kulture in uporaba nove zamisli za svoje inovacije (odprto inoviranje in vzpon ustvarjalnega razreda).

Postopki so odvisni od usmeritev gospodarskega in družbenega razvoja.

Razvoj družbe od slučajnostnega do sodobnega trga in inovativne družbe

Inovativno družbo, ki je vir največjega bogastva, predstavljam v Tabelah 1 in 2.

Moj pogled v prekmursko stvarnost temelji na raziskavah drugih, javnem obveščanju in pogovorih v Prekmurju. Ljudje veliko (in preveč) pričakujejo od državnih organov in organizacij, čeprav bi morali biti odgovorni in samostojno skrbeti zase. Preveč pričakujejo od nekaj velikih poslovnih sistemov, s tem pa prenašajo odgovornost na manjše število ljudi in slabo podpirajo njihovo inoviranje. Vzgojno-izobraževalne organizacije naredijo premalo za podjetnost, podjetništvo in inoviranje, zato ljudje slabo sledijo razvoju trga, prim. Tabela 3 (Mulej, Ženko 2004)

Tabela 1: Inovativna družba (Mulej idr. 1994).

<p>Inovativna družba se razlikuje od rutinerske, ker:</p> <ul style="list-style-type: none"> – uporablja vse dosežke razvoja svetovne civilizacije; – hitro prevzema in uporablja lastne možnosti in tuje (možne) inovacije; – z lastnim znanjem in ustvarjalnostjo dograjuje tuje znanje, <p>da bi se razvijala in uspešno uporabljala proizvodno, organizacijsko in drugo tehniko in tehnologijo. To ji pomaga dosegati visoko mednarodno konkurenčnost in kakovost življenja. Inventivnost in inovativnost sta kot lastnost in kot dejavnost razviti do (vsaj) evropske ravni, enako tudi pogoji za njiju. Visoko cenijo ustvarjalne (so)delavce, znanstvene in druge inventorje (avtorje novih zamisli) in inovatorje (ustvarjalce v praksi koristno uporabljenih novih zamisli), ker so najkoristnejši in najpomembnejši (so)delavci in (so)občani. Neustvarjalni ljudje imajo težave, še zlasti tisti, ki ustvarjajo manj, kot bi v resnici zmogli.</p>
--

Tabela 2: Smisel inovativne družbe in pot do nje – štiri možne smeri ukrepanja za prehod v inovativno družbo (Mulej, Ženko 2004).

Smoter (končni cilj je visoka kakovost življenja – ljubiti, biti, imeti).
↕
Celovita konkurenčnost na osnovi sistemske kakovosti (produktivnost, ekonomičnost, kakovost, izbira po okusu odjemalcev in edinstvenost ponudbe – v soodvisnosti), uravnovešenega razvoja (sonaravnostjo) in zadostne ter potrebne solidarnosti.
↕
Inovativna družba (inovativno gospodarstvo in poslovanje, nenehna ustvarjalnost in zlasti inovativnost tudi v vseh drugih organizacijah, ustvarjalno podjetništvo, ustvarjalno privatno lastništvo, ustvarjalna demokracija v vsem življenju, ne le političnem itd.).
↕
Ustvarjalnost, zlasti kot inovativnost (sposobnost in dejavnost ustvarjanja invencij, sugestij, potencialnih inovacij in inovacij iz lastnih in tujih invencij, tj. iz predlogov in možnih inovacij) kot prevladujoča in zelo cenjena lastnost in dejavnost, stil življenja in dela.
↕
Pospešen prehod iz rutinerske v inovativno družbo z ukrepi, ki jih uveljavljajo: (1) državni organi in organizacije, (2) vse druge organizacije kot poslovni sistemi, (3) vzgojno-izobraževalne organizacije (redne in vseživljenjske), (4) trg (kot trg kupca in državno podprt trg kupca, ne slučajnost ali trg proizvajalca)

Tabela 3: Razvoj trga in potrebe po inoviranju (Mulej, Ženko 2004)

TIP TRGA	PREVLADUJOČI SMOTER PROIZVODNJE	PREVLADUJOČA VLOGA OBLASTI	TRŽNI POLOŽAJ GLEDE NA PONUDBE PROIZVAJALCEV
SLUČAJNOSTNI TRG	Za lastne potrebe proizvajalca	Presoja pri sporih, mir pred tujci, roparji idr.	Nejasen, odvisen od slučajnosti
TRG PROIZVAJALCEV	Za znanega oz. čakajočega kupca	Podpora proizvajalcem in presoja pri sporih, mir pred tujci, roparji ...	Ponudba < povpraševanje, konjunktura, inoviranje ni potrebno
TRG KUPCEV	Za neznanega kupca, na katerega ponudnik čaka z upanjem in trudom, da pride	Razvoj konkurence in sposobnosti konkurirati, presojati pri sporih, mir pred tujci, roparji ...	Ponudba > povpraševanje, prodati je težko, inoviranje in sistemsko (= kar najbolj celovito na interdisciplinarni podlagi) razmišljanje potrebna ponudba
DRŽAVNO PODPRT TRG KUPCEV	Za neznanega kupca, na katerega ponudnik čaka z velikim upanjem in trudom, da pride	Podpora odjemalcem proti monopolom, razvoj konkurence in sposobnost konkurirati, na delovna mesta in presojati pri sporih, mir itd.	Ponudba >> povpraševanje, prodati je zelo težko, inoviranje in sistemsko razmišljanje stajna

Inovativna družba se vedno manj uresničuje in vedno bolj oddaljuje. Razpon bogastva med najbolj inovativnimi in najmanj inovativnimi družbami sveta nenehno narašča – trenutno razmerje je 500 : 1 (narodni dohodek na prebivalca na državo). Ali se bo Prekmurje inoviralo ali pa se bodo njegove težave stopnjevale?

Postopek, ki sem ga prikazal v Tabeli 3, ni več počasen. Prehod iz ene stopnje na drugo ne traja dve generaciji ali približno 70 let (zakon dvogeneracijskih ciklov), kot se je posodabljala prevladujoča kultura med prehajanjem iz predindustrijske v sodobno družbo (Mulej 1994). V sodobnih razmerah prevladuje svetovni trg, na katerem se velika večina slovenskih organizacij pojavlja v kooperantskem odnosu, tudi če navidezno poslujejo samo v Sloveniji.

Razvoj zahtev trga do dobaviteljev

Zaradi postopkov, ki jih prikazujem v Tabelah 3 in 4, Slovenija nima časa, da bi čakala na naravno posodabljanje kulture v skladu z zakonom dvogeneracijskih ciklov. Svojo kulturo mora inovirati namensko in pospešeno, kar velja tudi za Prekmurje. Razvojnim usmeritvam, ki jih prikazujem v Tabeli 4, se zaradi odprtih meja in globalnega gospodarstva moremo izogniti. Ali bomo to dejstvo znali upoštevati, je odvisno od naših vrednot, vednosti in znanja (upoštevajoč tudi okoliščine in možnosti). Potrebe zaznamo in opredelimo za bolj prednostne ali manj prednostne, še preden opredelimo (utemeljene!) cilje v skladu s tem, kako zaznamo prednostnim potrebam ustrezne možnosti. Na ljudi vplivajo zunanje razmere in osebne lastnosti, ki se spreminjajo, kot je prikazano v Tabeli 5.

Tabela 4: Razvoj zahtev od oskrbnega do sonaravnega podjetja

Obdobje	Razmerje med ponudbo in povpraševanjem	Zahteve odjemalcev/kupcev	Pogoj za uspešno ponudbo	Bistvene sposobnosti ponudnika
1945–1960	Ponudba < povpraševanje	Možnost kupiti kar koli	Oskrbno podjetje	Inovirati, da brez pravih virov ustvari ponudbo/oskrbo
1960–1970	Ponudba > povpraševanje	Ugodna cena (nizki stroški)	Učinkovito podjetje	Inovirati, da zniža svoje stroške
1970–1980	Ponudba >> povpraševanje	Ugodna x-cena (ne kakovost)	Kakovostno podjetje	Inovirati, da ustreže ceni in standardom kakovosti
1980–1990	Ponudba >>> povpraševanje	Kot prej x-izbira	Fleksibilno podjetje	Inovirati, da se prilagodi ceni, kakovosti različnim zahtevam kupcev
1990–2000	Ponudba >>>> povpraševanje	Kot prej x-enkratnost	Inovativno podjetje	Inovirati, da je ponudba tudi edinstvena
2000–	Ponudba >>>>> povpraševanje	Kot prej X skrb za naravno in družbeno okolje ²	Sonaravno podjetje	Nenehno inovirati s celovitim pristopom, da je zelo malo stranskih učinkov, ki uničujejo naravne pogoje za obstoj ljudi

² Leta 2007 še niso obstajali mednarodni svetovni standard o družbeni odgovornosti korporacij ISO 26000 (ISO, 2010), sodobne obvezne pobude z direktivami Evropske unije (Hrast, 2023; Hrast 2024) in strokovna literatura o inovativni trajnosti in družbeno odgovorni družbi (npr. Mulej idr. 2019; Mulej idr. 2023a, 2003 b, 2003 c).

Tabela 5: Krožna soodvisnost vrednot, kulture, etike in norm

Vrednote človeka kot posameznika (= Kaj je zame vredno napora, kaj je zame normalno?)	↔	Kultura družbene skupine (= Kaj ljudje prevladujoče štejejo za vredno napora kaj je za ljudi normalno vredno?)
↕		↕
Norme (= Kaj mora kdo po naši etiki nujno upoštevati, da je za nas sprejemljiv?)	↔	Etika družbene skupine (= Kaj je po naši kulturi sprejemljivo in prav, kaj pa je narobe?)

V Prekmurju je torej potrebno inovirati prevladujočo kulturo. Etika in norme morajo postati vir podpore in prakse, da je inoviranje normalna navada in vrednota (vsaj) vseh vplivnih ljudi. Ljudje se že dolgo trudijo, da bi se to zgodilo, a še vedno prevladujejo premalo inovativne kultura, etika in norme. Danes ni več dovolj biti priden za tekočim trakom, se ozko specializirati, a pri tem ne upoštevati strokovnosti in razvijati gospodarstvo, ki je ustvarjalno in inovativno za uporabnike in lastno korist. Prav tako se ni dovolj zadovoljiti le z zgodnejšimi tremi stopnjami, ki jih prikazujem v Tabeli 6.

Tabela 6: Verjetni ponudniki in odjemalci (hkrati verjetni uporabniki), po stopnjah dognanosti novosti

Stopnja dognanosti (možne) novosti	Verjetni ponudniki	Verjetni odjemalci
<i>Invencija</i> (= obetavna nova zamisel)	Nihče, ker se nanjo pozabi (če ne postane sugestija)	Nihče, ker ni v ponudbi in se nanjo pozabi (če ne postane sugestija)
<i>Sugestija</i> (= zabeležena obetavna nova zamisel)	Izumitelji in (raziskovalne) organizacije brez prave volje in znanja za tehnični razvoj, proizvodnjo, trženje in trgovanje	Podjetniki, pripravljeni tvegati in ponuditi nizko odškodnino lastniku invencije, tj. izumitelju ali organizaciji
<i>Potencialna inovacija</i> (= uporabna, a še ne koristno uporabljena novost)	Izumitelji in raziskovalno-razvojne organizacije, ki imajo znanje in voljo za tehnični razvoj, manj za proizvodnjo, trženje in trgovanje	Podjetniki, pripravljeni na proizvodno in tržno, manj pa na tehnično-tehnološko in drugo raziskovalno in razvojno tveganje
<i>Inovacija</i> (= dokazano koristna novost – v praksi o tem odločajo odjemalci, ne lastniki))	Razvojne in proizvodne organizacije, ki želijo rentniške prejeme in posredno širitev svojega trga (redko izumitelji posamezniki)	Podjetniki in menedžerji, ki niso pripravljeni proizvodno in tržno tveganje, kot na tveganje zastarevanja in odvisnosti

Priti do konca, kot ga prikazuje Tabela 6, ni enostavno, a je nujno. Uspeti ni normalno, sploh pa ne s prvim poskusom, pač pa je nujno vztrajati, da obvladamo celoten preplet pogojev iz Tabele 7.

Tabela 7: Enačba pogojev za nastanek inovacije = v praksi uporabnikov koristne novosti

Invencija in sugestija x podjetnost/podjetništvo x menedžment x celovitost x sodelavci x kultura inoviranja x dobavitelji x odjemalci x konkurenti x naravno okolje x zunaj podjetniški pogoji x slučajni vplivi = sreča.

Seveda ni dovolj samo enkrat obvladati celoten preplet pogojev iz Tabele 7, ampak je potrebno upoštevati tudi difuzijo novosti (Rogers 2003). Potreben je dovolj širok krog uporabnikov novosti kot inovacije, da pride dovolj velika korist tudi do lastnikov in avtorjev.

Odprto inoviranje in vzpon ustvarjalnega razreda

Sodobna praksa, ki jo imenujemo *odprto inoviranje* (Chesbrough 2003; Chesbrough idr. 2006), odpira možnosti tudi za manjše organizacije. Ugotavlja, da tudi organizacije z manj kot 10.000 zaposlenimi včasih raziskujejo in se ne razvijajo in poslušajo le rutinsko. Zelo velike multinacionalke z več tisoč raziskovalci, npr. Procter & Gamble, ugotavljajo, da ne morejo več vsega vedeti in znati same, ampak povsod iščejo vednost, znanje in nasvete, možne inovacije in inovacije (Huston, Sakkab 2006). Sposobnost in volja (interdisciplinarno) sodelovati sta bistven pogoj za uspeh. Med vrhunskimi menedžerji, npr. v IBM (2006), se je uveljavilo spoznanje, da je inoviranje stila poslovanja vsaj tako pomembno kot tehnično-tehnološko – z odličnimi poslovnimi prijemi je lažje prodati malce zastarel izdelek kot inovativni izdelek zastarelimi prijemi. Oboje pa je lažje inovirati, če nabiraš ideje povsod in jih razvijaš v inovacije. To vključuje tudi lastne sodelavce, torej inoviranje menedžmenta od zastarela *Jaz mislim, vi delate in molčite* v sodobni način *Vsi delamo, vsi mislimo, nihče nima pavšalne plače, ampak je vsaka poljubno visoka v odvisnosti od inoviranja, a nizka ali ničelna brez inoviranja*.

Regije, tudi Prekmurje, lahko naberejo, izkažejo in prodajo veliko znanja in vednosti (ne le naravne pogoje), če upoštevajo spoznanje iz študije o razlogih, zakaj so nekatere regije bistveno uspešnejše od drugih (Florida 2005). Florida živi v območju, ki je cvetelo v časih trdega dela, bolj pridnosti kot ustvarjalnosti, danes pa ima resne težave. Zakaj so nekatere regije danes v ZDA bolj razvite od drugih? Florida odgovarja: »Upoštevajte pravilo 3T

– tehnologija, talent in toleranca do medsebojne različnosti so sinergija vseh dejavnikov!«. Enako ugotavljajo Malačič idr. (2006) za Slovenijo.

Ni smiselno razmišljati zgolj o investicijah (= tehnologija), številu ljudi, njihovi izobrazbi in poklicni usmerjenosti (= to ne pove, koliko ustvarjalnega talenta imajo in uporabljajo ter kako njihovo usmeritev okolje sprejema), ampak se je potrebno mnogo bolj, kot je bilo doslej običajno v ekonomski literaturi in politični praksi, ukvarjati z medsebojno strpnostjo ljudi. Kolikor več strpnosti do medsebojno različnih ljudi (od tradicionalno družinskih do svojstvenih, vključno z npr. istospolno usmerjenimi) kaže kraj/območje v praksi, toliko več talentiranih, ustvarjalnih ljudi se bo tam naselilo in pritegnilo nove naložbe (velja seveda tudi obratno). To rojeva razvoj, ki je odvisen predvsem od inovacije kulture.

Območja železarstva imajo v ZDA danes veliko težav, ker so gradila na množicah manj kvalificiranih pripadnikov delavskega razreda (podobno kot tudi Prekmurje). Odstotek delavskega razreda med zaposlenimi v ZDA se je znižal iz 40 na 20 odstotkov; ljudje zaslužijo malo, regija ima nizko kupno moč in slabe razvojne sposobnosti. Storitveni razred (še vedno je veliko govora o storitveni družbi) tudi ne omogoča razvojne sposobnosti; sicer je večinski, a se preživlja s slabimi plačami. V bistvu omogoča pogoje za dobro delo ustvarjalnemu razredu, ki je v 20. stoletju v ZDA porasel iz 5 na 35 %; zasluži največ, ker tudi največ prispeva. Porast ustvarjalnega razreda, ki (še) ni dovolj organiziran in homogen, da bi nastopal kot razred, ampak je razred le statistično, omogoča, da v nekaterih regijah (in tudi državah) bolj in v drugih manj prevladuje podjetniška, inovativna, učeča se, informacijska, ustvarjalna inovativna družba.

Regija in njeno (lokalno in širše družbeno) vodstvo morajo predvsem ustvariti življenjske razmere, v katerih se bodo ljudje dobro počutili, čeprav imajo različne vrednote in drugače izrabljajo svoj delovni in prosti čas (seveda pa morajo biti poštenjaki). Pritegovati mora ljudi, a ne kar vseh povprek, ampak ustvarjalne talente od tehnično-tehnoloških in podjetniških do glasbenih in drugih umetniških skupin. Ustvarjanje takih privlačnosti se ne konča pri plačah: dobre plače so za take ljudi razumljive, gre pa za nadaljnje vrste zadovoljstva – lepo naravo, dobro šolstvo, gledališče, džez klube, šport, enostavno komuniciranje s svetom itd. Predvsem pa mora prevladujoča kultura zagotoviti poseben položaj redkim rutinerjem (=zagovorniki starega brez spreminjanja) in ne inventorjem (= izumitelji novega) in inovatorje (= predelovalci novih zamisli v nove koristi uporabnikov novosti). Florida je ugotovitve podkrepil z zanimivim statističnim gradivom – za Slovenijo so prikazane v Malačič idr. (2006).

V Prekmurju in Pomurju je potrebno nemudoma inovirati navade – strpnost je morda le brezбриžnost, ki premalo podpira tveganje in podjetne ljudi.

Nekaj ukrepov za pospešeno inoviranje navad/kulture

Enostransko razmišljanje in vrednotenje ne vsebuje tolerance, ampak je škodljiva večinska navada, ker povzroča, da ljudje marsikaj (bistvenega) spregledajo. Potrebno je razviti ozko specializacijo in ohraniti medstrokovno ustvarjalno sodelovanje med tistimi, ki se sicer ne strinjajo, a se prav zato dopolnjujejo. Drug drugemu so potrebni, saj so soodvisni v praksi in kulturi, etiki, normah in vrednotah. Postopek se seveda začne z vrednotami tistega, ki je vpliven. Gre za sistemsko razmišljanje, ki ga prikazujem v Tabeli 8. Teorija sistemov ni orodje za bolj ali manj dognan opis nekega pojava z nekega in edinega vidika, ampak za zadostno in potrebno celovitost, kot je razvidna iz Tabele 9 (Mulej 2007b).

Tabela 8: Povzetek osnovnih lastnosti sistemskega razmišljanja

Sistemsko/celovito razmišljanje	Nesistemsko/enostransko razmišljanje
Soodvisnost, odnos, odprtost, dialektični sistem vidikov	Neodvisnost, odvisnost, zaprtost, posamičen vidik
Kompleksnost (in tudi kompliciranost)	Poenostavljenost, kompliciranost, deli sami
Atraktorji, vplivne sile (→ odnosi)	Izolacija, nič vplivnih sil (→ nič odnosov)
Emergenca, emergiranje (→ sinergija)	Nič procesov, ki ustvarjajo nove lastnosti
Sinergija, sistem, hierarhija sistemov	Nič novih lastnosti na osnovi odnosov
Celota in celovitost, medstrokovnost/interdisciplinarnost	Samo deli in lastnosti delov, enostrokovnost
Omrežje, medsebojni vplivi (strok ...)	Nič medsebojnih vplivov (stroka itd.)

Navidezna celovitost je škodljiva, popolna ni izvedljiva. Potrebna in zadostna je srednja pot, zahteva pa odgovornost avtorjev, ki odločajo, katere vidike in povezave upoštevati, katere pa opustiti; zanemarjene lastnosti prakse seveda ne nehajo vplivati.

Tabela 9: Razlika med (1) navidezno, (2) potrebno in zadostno ter (3) popolno celovitostjo

←----->		
Enostranskost z omejitvijo na en sam izbrani vidik – miselna slika.	Dialektični sistem (= omrežje), ki prepleta vse bistvene in samo bistvene vidike v miselno in/ali čustveno sliko o obravnavanem pojavu, ker ustreza zakonu zadostne in potrebne celovitosti in zato dovolj zreducira redukcionizem, da omogoča dovolj stvarno obravnavo.	Popolna celovitost z omrežjem čisto vseh vidikov – miselne slike.

Zanimiva izkušnja iz prakse kaže, da si službe za marketing, raziskave in razvoj pomagajo z antropologi in etnologi. Netehnične in neposlovne vede lažje uganejo, kakšne utegnejo biti potrebe odjemalcev, ki danes še niso znane in dostopne z marketinškimi raziskavami po običajnih metodah. To krepi zadostno in potrebno celovitost in spreminja znanje, vednost in možnosti v inovativnost, inovacije in korist ter inovira kulturo.

Štiri skupine osnovnih ukrepov, ki pospešujejo inovacijo kulture: (1) Dopolnitev vloge državnih organov, ki ukrepajo s prisilo, plačevanjem in obdavčevanjem, tako da bi ukrepali tudi kot velik kupec na trgu kupcev in/ali državno podprtem trgu kupcev – javnemu sektorju smejo dobavljati samo najbolj inovativne organizacije; voditi jih smejo samo dokazano inovativni strokovnjaki, ki sistemsko razmišljajo; dobavitelji so samo najbolj inovativni, saj sicer ne bodo konkurenčni. Zastavljeni cilj je mogoče doseči s 3T-kulturo. (2) Marketinške službe organizacij dopolnijo svojo vlogo tako, da se ukvarjajo z iskanjem zamisli po načelu *odprto inoviranje*. Tudi manjša podjetja uporabljajo to načelo, saj skoraj nihče ne more uspeti, če se zapira vase. Predlogi in potencialne inovacije, ki jih dano podjetje ne zmore uporabiti hitro, ne gredo v predale, ker tam zastarijo, ampak na trg – ali kot nova podjetja ali kot prodajne ideje na trgihpredlogov in/ali potencialnih inovacij. (3) Vse šole, zlasti pa poslovne in inženirske, ponujajo strokovno znanje za specializacije v podjetništvu in za ustvarjalno interdisciplinarno sodelovanje, inoviranje in sistemsko razmišljanje. (4) Nihče ne more dobiti vodilne vloge, če ni opravil takega usposabljanja in dokazal inovativnosti.

Vsi štirje ukrepi se prepletajo in jih je težko uveljaviti, čeprav je brez nji težko živeti. Najtežje je prepričati možne investitorje in rutinerje, da se lotijo nečesa novega (The Economist 2007). Zavedati pa se moramo, da je to stopnja na poti v boljše življenje. Znanost po sodobnih merilih ne zadošča, šele inoviranje, ki je umetnost, postaja znanost (The Economist 2007).

Dve tromeji v Prekmurju in Pomurju predstavljata odprtost v širni svet. Raznolikost ljudi (občanov in zaposlenih) ni več vir zaprtosti, zato je potreben pospešen prehod v menedžment raznolikosti (Krofič 2007; Treven 2002; Treven 2007; Treven in Mulej 2005, 2006a, 2006b, 2007).³

³ Leta 2007 še nisem poznal dovolj dobro E. de Bona in njegovih odličnih metod za krepitev ustvarjalnosti kot večine, npr. *6 klobukov*, *6 vrednosti in vrednot*, *lateralno razmišljanje*, *CoRT* itd. Uporabo lateralnega razmišljanja je leta 1967 opredelil kot metodo za izogibanje ustaljenim idejam in zaznavam, zato da bi našli nove. Njegove ideje so odrpale nova obzorja tudi mnogim vrhunskim svetovnim organizacijam – 70 njegovih knjig je prevedenih v 36 jezikov, tudi v slovenščino (pri prevajanju sem pomagal Nastji Mulej).

Zaključek

Prekmurje je prijetna pokrajina prijetnih ljudi, ki so predolgo živeli od pri-dnosti kot od ustvarjalnosti, ustvarjalne kadre pa so iz pokrajine predvsem izvažali. V spremenjenih razmerah je potrebno inovirati kulturo v pokrajini ob Muri – zaprta meja to ožej, odprta pa zelo olajšuje. *Odprto inoviranje* omogoča, da Prekmurje aktivira vednost in znanje od povsod, seveda pa je najprej potrebno toliko inovirati prekmursko kulturo, da *pravi* niso samo *domači*, ampak ljudje postanejo strpni tudi do drugačnih – ker so drugačni, postajajo koristni, saj se z njimi domači dopolnjujejo; soodvisni so zaradi razlik. Etika soodvisnosti je bistvo kulture sodobnih strokovnjakov, ki vedo, da morajo in želijo sodelovati z drugimi ravno zato, ker so drugačni strokov-njaki. Sodobni razvoj sveta nekdanje zaprtosti ne spreminja v dobro življenje.

Literatura

James C. COLLINS, 2001: *Why Some Companies Make the Leap and others don't. Good to Great*. Sidney: Random House Business Books.

James C. COLLINS, Jerry I. PORRAS, 1994: *Built to Last. Successful Habits of Visionary Companies*. New York: Harper Business.

Henry CHESBROUGH, 2003: *Open Innovation. The New Imperative for Creating and Profiting from Technology*. Boston: Ma. Harvard Business School Press.

Henry CHESBROUGH, Wim VANHAVERBEKE, Joel WEST, 2006: *Open Innovation: Researching a New Paradigm*. Oxford, New York: Oxford University Press Inc.

Edvard de BONO, 1973: *CoRT Thinking. Advanced Practical Thinking Training, Inc.*

Edvard de BONO, 2006: *Lateralno razmišljanje*. Ljubljana: New Moment.

Edvard de BONO, 2005: *Šest klobukov razmišljanja*. Ljubljana: New Moment.

Edvard de BONO, 2014: *Naučite svojega otroka razmišljati*. Maribor: Rotis.

Edvard de BONO, 2025: *Šest medalj vrednosti (in vrednot)*. Ljubljana. UMNA.

ECON, 2007 = Something new under sun. A special report on innovation. *The Economist*, October 13th. 1–24. <https://www.economist.com/sites/default/files/special-reports-pdfs/9928159.pdf>

Richard L. FLORIDA, 2005: *Vzpon ustvarjalnega razreda*. Velenje: IPAK.

Michael E. GERBER, 2004: *Mit o podjetniku. Zakaj večina podjetij ne uspe in kako to spremeniti*. Ljubljana: Lisac & Lisac in Gea College.

GZS, 2007 = *Trendi na področju družbene odgovornosti 2007*. Gospodarska zbornica Slovenije – Območna zbornica Maribor s projektnimi partnerji. Gradivo s konference, 23. 10. 2007. Ljubljana: Gospodarska zbornica Slovenije.

Anita HRAST, 2023: *Globalne usmeritve na kratko – DO in TR*. www.irdo.si; https://www.fos-unm.si/media/pdf/NPOT/povzetki_2022/2022_IRDO_Globalne_usmeritve_na_kratko_za_FOs_17_3_2022_ok.pdf

Anita HRAST, 2024: Trajnostno poročanje. www.irdo.si

Anita HRAST (ur.), Matjaž MULEJ (ur.), Jožica KNEZ-RIEDL (ur.), 2006: *1. konferenca Družbena odgovornost in izzivi časa 2006*. Zbornik prispevkov. Maribor: IRDO.

Anita HRAST (ur.), Matjaž MULEJ (ur.), J. KNEZ-RIEDL (ur.) T. VRANA (ur.), 2007: *2. konferenca Družbena odgovornost in izzivi časa 2007*. Zbornik prispevkov. Maribor: IRDO.

Larry HUSTON, Nabil Y. SAKKAB, 2006: Connect and Develop. Inside Procter & Gamble's New Model for Innovation. *Harvard Business Review*, 1–9. <https://hbr.org/2006/03/connect-and-develop-inside-procter-gambles-new-model-for-innovation>

IBM, 2006 = *The Global Innovation Outlook*. Armonk, NY: IBM.

Romana KOREZ-VIDE (ur.), 2007: *1st International Scientific Meeting. Slovenia and Hungary as Partners in the Processes of National and European Socioeconomic Development*. Maribor: Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta.

ISO (2010): ISO 26000; http://www.iso.org/iso/discovering_iso_26000.pdf.

Aleksandra KROFIČ, 2007: *Povezava med raznolikostjo zaposlenih in inovativnostjo podjetja*. Magistrsko delo. Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta. Maribor.

Janez MALAČIČ idr., 2006: *Študija o kazalcih ustvarjalnosti slovenskih regij*. Služba za regionalni razvoj R Slovenije. Ljubljana: Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Matjaž MULEJ, 1994: Three Years of Support for a Theory: Two-Generation Cycles in the Transition from a Pre-industrial to a Modern Society. *Cybernetics and Systems* 5, 861–877.

Matjaž MULEJ, 2006a: *Absorpcijska sposobnost tranzicijskih manjših podjetij za prenos invencij, vednosti in znanja iz univerz in inštitutov*. Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za management.

Matjaž MULEJ, 2006b: Zakaj v Sloveniji še ni dovolj inoviranja – gospodarsko in kulturno razvojni razlogi. *Naše gospodarstvo* 52/3–4, 39–48.

Matjaž MULEJ, 2007a: Management inovacij v proizvodnji na osnovi sodelovanja marketinga, raziskav in razvoja. Ur. Matjaž Mulej, Matevž Kokol, A. *Dodatno študijsko gradivo za študente MBA*. Maribor: Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta.

Matjaž MULEJ, 2007b: Systems theory – a worldview and/or a methodology. *Systems Research and Behavioral Science* 24/3, 347–357.

Matjaž MULEJ idr., 1994: *Inovacijski management. I. del: Inoviranje managementa*. Maribor. Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta.

Matjaž MULEJ, Zdenka ŽENKO, 2004a): *Dialektična teorija sistemov in invencijsko-inovacijski management. (Kratek prikaz)*. Maribor: Management Forum.

Matjaž MULEJ idr., 2019: *Uvod v politično ekonomijo družbeno odgovorne družbe*. Maribor: IRDO in Kulturni center Maribor.

Matjaž MULEJ idr. (ur.), 2024: *Inovativna trajnostna družbeno odgovorna družba, 1. knjiga. Nekaj ekonomskih spodbud zoper propad človeštva*. Ljubljana: IRDO. <https://www.irdo.si/wp-content/uploads/2024/07/1.-knjiga-Inovativna-trajnostna-druzbeno-odgovorna-druzba.pdf>

Vojko POTOČAN (ur.), 2007: *The International Conference on Health Care Systems Organization and Management in Modern Environment (HCOM 2007)*. Maribor: University of Maribor, Faculty of Economics and Business; Osijek: University of Osijek, School of Medicine.

Vojko POTOČAN (ur.), Matjaž MULEJ (ur.), 2007): *Transition into Innovative Enterprise*. Maribor: Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta.

Miroslav REBERNIK idr. (ur.), 2004: *Slovenian Entrepreneurship Observatory 2003*. Maribor: Institute for Entrepreneurship and Small Business Management, Faculty of Economics and Business, University of Maribor.

Miroslav REBERNIK idr. (ur.), 2007: *Nurturing Champions of Innovation and Entrepreneurship*. Faculty of Maribor: Economics and Business, Institute for Entrepreneurship and Small Business Management.

Robert B. REICH, 1984: *The Next American Frontier*. New York: Penguin Books.

Everet M. Rogers, 1995: *Diffusion of Innovation*. New York: The Free Press.

Rudi ROZMAN (ur.), Jernej KOVAČ, (ur.), 2006: *Družbena odgovornost in etika v organizacijah: zbornik referatov*. Maribor: Univerza v Mariboru, Fakulteta za organizacijske vede; Kranj: Zveza organizatorjev Slovenije; Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta.

Nathan ROSENBERG, Luther E. BIRDZELL, 1986: *The Past. How the West Grew Rich*. New York: Basic Books.

Klaudija ŠEK, 2007: *Kako ustvarjalne lastnosti zaposlenih vplivajo na inovativnost v organizacijah*. Magistrsko delo. Maribor: Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta.

Boris SNOJ idr. (ur.), 2007: *1st International Scientific Conference: Marketing Theory Challenges in Transitional Societies*. Maribor: Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta, Inštitut za marketing.

SZK, 2007 = 16. konferenca Slovenskega združenja za kakovost. *Kakovost, inovativnost in odgovornost*. Ljubljana: Slovensko združenje za kakovost, Ljubljana, 2007.

Erich J. SCHWARZ idr. (ur.), 2007: *Entrepreneurship in a Changing Europe. Proceedings*. Celovec/Klagenfurt: University of Klagenfurt, Institute of Innovation Management and Entrepreneurship. Celovec.

Branko ŠKAFAR, 2006): *Inovativnost kot pogoj za poslovno odličnost v komunalnem podjetju*. Droktorska disertacija. Maribor: Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta.

Sonja TREVEN, 2002: Upravljanje raznolikosti zaposlenih. *Naše gospodarstvo* 48/5–6, 616–629.

Sonja TREVEN, Matjaž MULEJ, 2005: Sistemski pristop k obvladovanju raznolikosti zaposlenih v globalnem okolju. *Organizacija, revija za management, informatiko in kadre* 38 (7), 321–329.

Sonja TREVEN, Matjaž MULEJ, 2006a: *The systematic approach to gaining of competitive advantage through employee diversity management*. World Congress of Sociology. Durban. ISA

Sonja TREVEN, Matjaž MULEJ, 2006 b) Employee Diversity Management in the Context of Dialectical Systems Theory. *Cybernetics & Systems* 37/8, 815–837.

Sonja TREVEN, Matjaž MULEJ, 2007: The systemic approach to the encouragement of innovativeness through employee diversity management. *Kybernetes* 36/2, 144–156.

Sonja TREVEN, Urška TREVEN, 2007: Obvladovanje raznolikosti zaposlenih kot sredstvo za zagotavljanje večje kreativnosti in inovativnosti organizacije. Ur. Vladislav Rajkovič idr. *Ustvarjalna organizacija. Zbornik 26. mednarodne konference o razvoju organizacijskih znanosti*. 1924–1934.

UDO, 2007 = *Upravljanje družbene odgovornosti. Strokovno gradivo*. Ljubljana: Planet GV, Poslovno izobraževanje

SUMMARY

Innovating Culture and Promoting Innovation-Friendly Habits and Practices

Prekmurje is less innovative that its needs require. While proposals exist, their successful implementation would benefit from considering economic and social development trends, which indicate that the most prosperous regions are those with the highest concentration of the “creative class”. Development could be accelerated by: (1) A government decision and practice ensuring that only the most innovative organizations supply the public sector, led by proven experts capable of systemic thinking; (2) Businesses and other organizations operating under the principle of “open innovation”; (3) Schools—especially business and engineering ones—training students not only in their specialization but also in entrepreneurship, interdisciplinary collaboration, innovation, and systemic thinking; (4) Leadership roles being granted only to individuals who have completed such training and demonstrated innovation. Such measures would lead to cultural innovation and open doors for other innovations. Implementing diversity management among employees would enhance this process.

Prekmursko narečje v Vratuševem rojstnem kraju Dolnji Slaveči

MIHAELA KOLETNIK

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Korška cesta 160,
SI Maribor, mihaela.koletnik@um.si

V prispevku predstavljam narečno podobo krajevnega govora vasi Dolnji Slaveči, rojstnega kraja Antona Vratuše. Ta krajevni govor slovenska dialektologija uvršča v goričko podnarečje prekmurskega narečja panonske narečne skupine. V prispevku je predstavljeno glasoslovje slaveškega govora, opisane so glasoslovne in naglasoslovne značilnosti in podani fonološka analiza ter oblikoslovni in leksikalni oris.

Ključne besede: dialektologija, panonska narečna skupina, prekmursko narečje, goričko podnarečje, Dolnji Slaveči, Anton Vratuša

This paper presents the local dialect of Dolnji Slaveči, the birthplace of Anton Vratuša. According to the Slovene dialect classification, the local dialect of Dolnji Slaveči belongs to Goričko sub-dialect of Prekmurje dialect, which is part of the Pannonian dialect group. This paper presents the phonetics of the Dolnji Slaveči dialect, describes phonetic and accentual features, and provides a phonological analysis along with a morphological and lexical overview.

Keywords: dialectology, Pannonian dialect group, Prekmurje dialect, Goričko sub-dialect, Dolnji Slaveči, Anton Vratuša

Uvod

Dolnji Slaveči,¹ razloženo naselje na zahodu Goričkega v dolini potoka Lukaj ob cesti Motovilci–Kuzma, se v virih prvič omenjajo leta 1365 kot *Alsozcleueche*, leta 1366 kot *Alsozaloucha* in leta 1499 kot *Alsozalocha* (Zelko 1982: 82). Med letoma 1763 in 1787 je kraj zapisan kot *Ober Slavecze* oder *Felső Slavecze* (Snoj 2009: 380). Dolina potoka, ta zaradi globokega korita le redko poplavi, je široka, pobočja s skrbno obdelanimi njivami, kjer goje največ pšenico, koruzo in ječmen, ter manjšimi travniki so položna. Hiše so v dnu doline in raztresene po obeh pobočjih in vršnih delih slemen. Ob

¹ Izvorno zelo verjetno **Sláviči* je množinski patronimik hipokoristika *Slavo*. Krajevno ime je torej prvotno označevalo naselje Slavičev, to je Slavovih potomcev. Ta patronimik se na Slovenskem ohranja kot priimek *Slavič*. Zaradi že v 14. stoletju izpričanega priponskega *-e-* za nenaglašeni *-i*, ki sicer po vsej verjetnosti odseva lokalni *e-*jevski izgovor nenaglašene *-i*, pa je mogoče tudi, da je ime kraja tvorejno iz drugače tvorjenega hipokoristika ali patronimika, morda **Sláveř'i* (Snoj 2009: 380).

hišah rastejo sadno drevje in brajde, na slemenu in pobočjih pa so mešani, v glavnem zasebni gozdovi, ki segajo globoko proti dolini. Nekaj zaslужka prinašajo mlečna in mesna govedoreja ter prašičereja.

Slika 1: Dolnji Slaveči.
Foto: Mihaela Koletnik

Slika 2: Rojstna hiša Mikloša Küzmiča.
Foto: Mihaela Koletnik

Hiše so strnjene v več skupin: v vzhodnem delu so Ažija, Kukojska in Ferkova Gasa, v zahodnem Beli Breg, Olabe, Ungarjev breg in Vratušev Breg, v severnem pa Grajka, Recekova Graba in Šumarski Vrh (Sever 1995: 125). Šola v vasi je bila od leta 1895 do 1968, ko je bil pouk opuščen, šolsko poslopje pa prodano zasebniku. Prvo gasilsko društvo je iz leta 1935, nekdanji mlin sredi vasi, katerega prvi lastnik je bil Žid Werner, je danes opuščen. Ob cesti proti Gradu stoji baročno znamenje, imenovano Beli križ. Od tod sta doma Mikloš Küzmič (1737–1804), rimskokatoliški duhovnik, pisatelj, prevajalec, narodni buditelj in dekan Slovenske okrogline, ki je s Štefanom Küzmičem postavil temelje knjižne prekmurščine, ter Anon Vratuša (1915–2017), literarni zgodovinar, jezikoslovec, politik in diplomat (Močan 1980: 292).

Nabor gradiva in metodologija

Obravnavano in analizirano narečno gradivo sem pridobila z vodenimi pogovori in odgovori informantov na vprašalnico za Slovenski lingvistični atlas (SLA). Prvih 14 razdelkov, t. i. leksikalni del vprašalnice, obsega 665 zaporedno oštevilčenih vprašanj, sledi razdelek *Razno*, nato pa razdelek *Gramatična vprašanja*, oštevilčen od 700–870. Skupaj s podvprašanji obsega vprašalnica skoraj 3000 vprašanj. Narečno gradivo sem iz govorjene v pisno

obliko pretranskribirala v skladu s slovensko narečno fonetično transkripcijo (Kenda-Jež 2011: 27–30) in zapisala s pomočjo vnašalnega sistema ZRCola.² Tako obdelano gradivo je bilo izhodišče za moje jezikoslovno preučevanje. Lastna terenska raziskava, v kateri so sodelovali trije informanti, je potekala meseca januarja 2025.³

Narečna umestitev govora kraja Dolnji Slaveči

Slovenska dialektologija uvršča krajevni govor kraja Dolnji Slaveči v prekmursko narečje panonske narečne skupine, kot sta jo poimenovala Tine Logar in Jakob Rigler na *Karti slovenskih narečij* (1983).⁴ Panonska narečna skupina združuje še slovenskogoriško,⁵ prleško in haloško narečje.⁶

Prekmursko narečje, ki je najbolj vzhodno slovensko narečje, se govori v Prekmurju,⁷ ob zgornji Rabi v okolici Monoštra ter v nekaj vaseh ob slovensko-avstrijski meji v t. i. Radgonskem kotu. Glede na prvotno delitev slovenskega jezikovnega prostora, ki je odraz dveh naselitvenih valov, pripada prekmursko narečje jugovzhodni skupini, torej tistemu delu, ki so ga naselili Slovani z območja južnoslovanske jezikovne skupine ob Savi in Dravi navzgor. Kot najvzhodnejše slovensko narečje ohranja prekmurščina prvine, ki so v drugih narečjih že izgubljene, tu pa so se ohranile zaradi tisočletne izoliranosti od matičnega naroda.

² Vnašalni sistem ZRCola (<http://ZRCola.zrc-sazu.si>) je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani razvil Peter Weiss.

³ Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek*), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

⁴ Tine Logar in Jakob Rigler sta narečno skupino poimenovala po Panonski nižini. Ta je poimenovana po rimski provinci *Pannonia*, katere ime, izpeljano iz ide. korena **pen-* 'močvirje, blato', iz katerega je npr. tudi stprus. *pannean* 'močvirje', got. *fani* 'blato', je predromanskega izvora in prvotno pomeni 'močvirje, blato' (Snoj 2009: 301).

⁵ Tako je bilo na moj predlog (Bregant 1995) preimenovano goričansko narečje, da bi se izognili prekrivanju s prekmurskim goričkim podnarečjem, ki se govori po Goričkem, gričevnati pokrajini v severovzhodni Sloveniji ob tromeji z Avstrijo in Madžarsko, po kateri so poimenovani tudi njeni prebivalci (Goričanci, Goričanke).

⁶ Tako na *Dialektološki karti slovenskega jezika* kot v knjigi *Dialekti* (1935) Ramovš slovenskogoriško, prleško, prekmursko in haloško narečje imenuje severovzhodna štajerska dialektična skupina. Razlikovanje od štajerske narečne skupine je omogočilo novo, tj. Logar-Riglerjevo poimenovanje teh narečij po Panonski nižini.

⁷ Prekmurje je pokrajina, ki je zemljepisno, kulturno in zgodovinsko vpeta med tri v več pogledih zelo različne narode. Z vseh strani so na ta del slovenskega etničnega prostora skozi zgodovino dotekali različno močni kulturni ter posledično tudi jezikovni vplivi, kar se danes kaže v jezikovni razčlenjenosti tega prostora.

Današnja podoba prekmurskega narečja je rezultat mnogih zgodovinskih, političnoupravnih in cerkvenoupravnih dejavnikov.⁸ Zaradi številnih in ostrih razdelitev Prekmurja vse do 18. stoletja so se na tem območju oblikovala tri temeljna podnarečja: severno – goričko (ob zgornji Ledavi in v Porabju), osrednje – ravensko (od Cankove prek Murske Sobote do Filovcev in Kobilja) in južno – dolinsko (vzdolž reke Mure). Zinka Zorko (1998: 42) ugotavlja, da se med seboj razlikujejo po mlajših prekmurskih razvojih, ki se kažejo zlasti v (1) različnih odrazih za dolgi in kratki *a*; v goričkem in ravenskem podnarečju se kratki in nenaglašeni *a* zaokrožujeta, v dolinskem pa se pod vplivom prleškega narečja zaokrožuje dolgi *a* v *o*/*â*:, kratki naglašeni in nenaglašeni *a* pa ostajata odprta vokala; (2) v razvoju končnega *-l* v *-o* v goričkem in ravenskem podnarečju ter *-u* v dolinskem; (3) v izgovoru zvočnika *j*, ki se v dolinskem in delu vzhodnega ravenskega podnarečja izgovarja kot *j*, sicer kot *dj*, *g*, *k* ali *dž*, medtem ko so starejši glasoslovni in oblikoslovni razvoji enotni.

Govor kraja Dolnji Slaveči se uvršča v prekmursko goričko podnarečje.

Glasoslovni oris slaveškega govora

Naglas

Vsa panonska narečja so netonemska, naglas je torej dinamičen ali jakosten in ni vezan na določeno mesto v besedi. Naglašeni samoglasniki so dolgi ali kratki, nenaglašeni samo kratki. Dolgi in kratki naglašeni zlogi so možni v vseh besednih zlogih večzložnih besed. Izvedena sta bila oba splošnoslovenska naglasna premika (*zlâto* → *zlatô*; *ðko* → *ôko* → *okô*; *dūšà* → *dúša*), naglasno mesto je praviloma isto kot v panonskem izhodiščnem sistemu, naglašeni so *e*, *o* in *ə* pred nekdanjimi kratkimi zadnjimi naglašenimi zlogi: *'žⁱāna*, *'no:uga*, *'mⁱägla*, po terciarnem premiku so v posameznih primerih naglašeni

⁸ V času tisočletne ogrske nadvlade so bili Prekmurci upravno razdeljeni v dve župniji, pri čemer se je madžarska cerkvena uprava naslonila na takratno političnoupravno ureditev ozemlja. K Železni županiji (Vasvármegye) je spadalo celotno današnje Porabje, Goričko in kraji v okolici Murske Sobote (Ravensko), medtem ko je jugovzhodni del z Doljno Lendavo pripadal Zalski županiji (Zalavármegye). Cerkvenoupravno so bili Prekmurci iz Železne županije priključeni h györski škofiji, tisti iz Zalske županije pa k vespremski. V 11. stoletju je bil del zalskih župnij (Bogojina, Turnišče, Dobrovnik, Dolnja Lendava) pripisan k novoustanovljeni zagrebški škofiji. Upravna meja med župnijama je bila tako od 1176. leta tudi cerkvena meja med györsko in zagrebško škofijo. Vse do 18. stoletja so bili ogrski Slovenci upravno razdeljeni, dokler se niso 1777. leta združili v takrat ustanovljeni škofiji s središčem v Sombotelu, kar je ugodno vplivalo na razvoj deželne zavesti (Slavič 1999: 23).

samoglasniki v odprtih zlogih: *'vūja*, naglašeni so samoglasniki (tudi v predponah in predlogih) po umiku naglasa s kratkega zloga: *p'rinas*, *p^hoplat* ter samoglasniki v besednih oblikah, analogičnih po osnovni: *'kū:īpitj*, *'pi:īsatij*. V sedanjiški glagolski spregatvi naglasnega vzorca tipa *nesem* in *berem* ter v imenovalniku ednine srednjega spola je ohranjeno končniško naglaševanje: *ne'se:īn*, *be're:īn*, *zo've:īn*; *kore'hē:ī*, *pošte'hē:ī*. Ohranitev dolgega tematskega samoglasnika *-e* v sedanjiku kaže na zveze z zahodnoslovanskimi jeziki, posebno s slovaščino (Zorko 2003: 74).

Samoglasniki

Govor kraja Dolnji Slaveči loči naglašene samoglasnike, ki so dolgi ali kratki, in nenaglašene samoglasnike, ki so samo kratki. Sistem dolgih in kratkih naglašanih samoglasnikov je monoftongično-diftongičen, sistem nenaglašanih samoglasnikov pa je monoftongičen.

Sistem dolgih naglašanih samoglasnikov sestavljajo: *i:ī*, [*e:ī*], *e:ī*, *e:ī*, *a:*, *o:u*, *u:u*, *ū:ī* in *r:*.

Izvor:

- i:ī** < dolgi *i* – *'zi:īma*, *'li:īst*, *'zi:īt* = zid, led *'pi:īšen*, led *'li:īce*, *me'zi:īnec*, *o'bi:īstj* 'ledvice', *b'ri:ītva*, *m'li:īn*, *sa'ni:ī*, *plas'ti:īč* 'kopica sena za čez noč', *pre'di:īvo*, *mar'ti:īnček*, *'li:īske* = listje, *'si:īn*, *st'ri:īc*, *t'ri:ī*, del *-l* ž ed *c'vi:īlila*, del *-l* m ed *'ži:īvo* = živel, prid ž *'zi:īdana*, prid m *'ži:īfčen*
 < **i* po umiku naglasa – del *-l* ž ed *'pi:īsala*, del *-l* s ed *'ti:īščalo*, Imn *'pi:īšanci*
 – v izposojenkah – *k'ri:īš*, *'vi:īno*
- [e:ī]** < včasih dolgi polglasnik (ə) v položaju pred *n* in *r* – *'lɛ:n*, *vi'xɛ:r* = viher 'vihar'
 < novoakutirani polglasnik (ə) v nezadnjem besednem zlogu v položaju pred *n* – *'sɛ:ne* 'sanje'
 < dolgi *e* in *i* v položaju pred *r* – *ve'čɛ:r*, *'mɛ:r* = mir, *pa'pɛ:r* = papir
 – v izposojenkah – *klo'zɛ:t* 'stranišče'
- e:ī** < dolgi nosni *e* (ɛ) – *'zɛ:ītj* = vzeti, led *'vɛ:īžen*, del *-l* m ed *p'lɛ:īso* = plesal, del *-l* ž ed *'zɛ:īla* = vzela, *'pɛ:ītek*, *'rɛ:īp*, *ci'pɛ:ī* = cepé 'cepec', Red *že'nɛ:ī*, *ro'kɛ:ī*, Imn ž *svi'hɛ:ī*, *mi'jɛ:ī* = muhe, prim *'vɛ:īkšj*
 < dolgi *e* – *'lɛ:īt*, *'mɛ:īt* = med, *'pɛ:īč*, *ge'sɛ:īn* = jesen, *f'čɛ:īla* = bečela 'čebela', Imn *lid'gɛ:ī* = ljudje, Red *me'nɛ:ī*, prid ž *ve'sɛ:īla*

- < dolgi polglasnik (ə) – *'vɛ:ɪs* = vas, *'dɛ:ɪn* = dan, *no'xɛ:ɪt* = nohet
 < *ɛ po umiku naglasa – *g're:ɪda*, *'pɛ:ɪta*, *'mɛ:ɪka* = mehka
 < novoakutirani *e* v nezadnjem besednem zlogu po (zgodnji) podaljšavi
 – Imn *'rɛ:ɪbra* 'rebra', *ne'bɛ:ɪsa*; 2ed *ne'sɛ:ɪš*, 3ed *pe'čɛ:ɪ*, *ras'tɛ:ɪ*, *be'rɛ:ɪ*,
ski'bɛ:ɪ = skube 'skubi'
 < dolgi jat (ě) v položaju pred *m* ali *n* – *v're:ɪmen* = vremen 'vreme',
s'tɛ:ɪna, *ži'vɛ:ɪn* = živem 'živim'
 – v izposojenkah – *špan'cɛ:ɪratj* = špancirati 'sprehajati se'
- e:ɪ** < dolgi jat (ě) – *'mɛ:ɪsec* 'mesec' in 'luna', *m'le:ɪko*, *z've:ɪzda*, *s're:ɪda*,
'le:ɪs, *s've:ɪča*, *pov're:ɪsɫ* = povreslo, *č're:ɪvlj* 'visoki čevlji do kolen',
g'ne:ɪzdo, *k'le:ɪt*, D/Med ž *f kr'č'me:ɪ*, v *zem'le:ɪ*, I/Tdv *ro'ke:ɪ*, *ko'se:ɪ*,
 Imn *'le:ɪta*, prisl *'re:ɪsan* 'res', *'mɛ:ɪšatj*, *m're:ɪtj* = umreti, 1ed *'se:ɪkan*,
 del -l ž ed *'ge:ɪla* = jela 'jedla', *š'čɛ:ɪla* 'hotela', prid ž *'re:ɪtka*, prid m
'be:ɪlj; po izpadu izglasnega *x*: *g're:ɪ* = greh, *s'me:ɪ* = smeh
 < *ě po umiku naglasa – *č're:ɪvo* = črevo, *d're:ɪvo*⁹ = drevo
- a:** < dolgi *a* – *'ža:strek* 'jastreb', *gr'ba:jn* = gribanj 'jurček', *d'var*, *'ra:st* =
 hrast, *ko'va:č*, *t'ra:va*, *g'la:va*, *b'ra:jda* = brada, *'va:pno* = apno, *ko'la:č*
 'hlebec', *v'la:s* = las, *kr'š'ča:k* = klobuk, *po'ta:č* 'kolo', *'la:pec* = hlapec
 'del cepca, s katerim se udarja' in 'hlapec', Imn *'ža:buka* = jabolka,
 Rmn *k'ra:f* = krav, *smi'ža:tj se* = smejati se, *'ka:latj* 'cepiti drva', *do'ma:*,
 1ed *p'ra:vin* = pravim 'praviti, reči', 2ed *z'na:š* 'vedeti', prid m *ər'ža:vi*
 = rjavi, prid ž *'za:jgna* = zadnja, *S'la:večj*, *Slave'čarj*, *Slave'čarke*
 < redko staroakutirani *a* v zadnjem besednem zlogu – *'ta*: 'tja'
 < redko dolgi polglasnik (ə) (vpliv knjižnega jezika) – *'ča:st*
 – v izposojenkah – *'va:raš* 'mesto', *ci'ga:jn*, *'ka:mra* 'mrtvašnica', *š'pa:jzba*
 'shramba', *'va:jnkiš* = vankiš (< **vañkuš* (Jakop 2016: 201)) 'blazina za
 pod glavo', *'ma:ndɫ* 'plašč', *paj'da:š* 'prijatelj', *'va:ga*, *š'na:jder* 'krojač',
šk'ra:mpɫ = škrapelj 'krepelj'
- o:u** < dolgi *o* – *'no:us*, *tis'to:u* = testo, *pot'ko:uf* = podkov 'podkev', *'vo:usek*,
'to:u, *'no:uč*, *'mo:urɟe* = morje, *p'lo:ut* 'plot, ograja', *pro'so:u*, *'ko:ula*
 'voz', *š'o:ula*, *'bo:uk* = bog, Imn *zo'bo:uvge* = zobovje, *si'no:uvge* = si-
 novje, *ro'go:uvge* = rogovje, Oed ž z *ro'ko:uf*, z *no'go:uf*, *s'to:u*, *'po:ulek*
 = poleg, prid ž *'go:ula*, del -l s ed *bi'lo:u*
 < dolgi nosni *o* (ɔ) – *k'lo:up*, *d'ro:uk* = drog, *k'ro:uk* = krog, *'ro:up* =
 rob 'skrajni zunanji del česa', *go'lo:up* = golob, *'go:ubec*, *'po:ut* 'steza',

⁹ Redko tudi *d're:ɪva*.

- 'mo:uš = mož, ot'ro:u**bi**, 'zo:u**p** = zob, 'ro:u**ka**, Ted ž ko'so:u, f křč'mo:u, zem'lo:u, prid ž 'vo:u**ska**
- < *o in *o po umiku novega cirkumfleksa – 'go:u**s**anca = gosenica; 'o:u**t**ava = otava
- < *o in *o po umiku naglasa – 'so:u**s**it = sosed; del -l m ed 'o:u**t**pro = odprl
- v izposojenkah – 'šo:u**l**a, 'ro:u**mar**, 'šo:u**pa** = šopa 'škopa', k'ro:u**ta**
- u:u** < dolgi ŷ – 'vu:u**k** = volk, 'du:u**k** = dolg 'sam.', 'gu:u**t** = golt 'grlo', 'pu:u**š** = polž, 3ed 'mu:u**v**i = molvi 'tuliti, zavijati', prid ž 'žu:u**ta** = žolta 'rumena' in 'plavi (lasje)
- < redko staroakutirani ŷ v nezadnjem besednem zlogu – prid ž 'du:u**ga** = dolga
- v izposojenkah – ka'pu:u**t** 'suknjič', 'ru:u**t** = rud 'oje'
- ü:ü** < dolgi u – 'vü:ü**š** = uš, 'lü:ü**čan** = lučam 'mečem', g'rü:ü**ška**, 'lü:ü**kna**, p'lü:ü**ča**, k'lü:ü**č**, 'dü:ü**ša**, 'lü:ü**pat**i, 'lü:ü**ščit**i, b'rü:ü**sit**i, prid m g'lü:ü**ip**i 'gluh', prid ž d'rü:ü**iga**
- < *u po umiku naglasa – del -l ž ed 'kü:ü**ip**ila, Rmn 'lü:ü**id**i 'ljudje'
- < *i po asimilaciji – b'lü:ü**iz**i = blizu
- v izposojenkah – b'rü:ü**itof** 'pokopališče', š'kü:ü**ifka** 'smrekov storž'
- r:** < dolgi r – 'pr:st, s'mr:t, prid m 'tr:d**i**, 'br:f = brv, o'br:f = obrv, 'kr:f = krv 'kri', pos'tr:f = postrv, 'čr:f = črv, 'pr:t 'rjuha', 'mr:tvec 'mrlič', 'tr:st 'trta', 'mr:z**l**ca = mrzlica, 'sr:p

Sistem kratkih naglašanih samoglasnikov sestavljajo: i, ⁱe, [e], ⁱä, [ä], ^uä, [o], ^uo, u, [ö], ü in r.

Izvor:

- i** < staroakutirani i v nezadnjem besednem zlogu – 'lipa, 'riba, 'žila, vi'tica 'potica, br'di**ne** = bradinje 'mah', pes'nica 'pest', 'picek 'pišče', 'žito 'rž, 'iža = hiža 'soba' in 'hiša', 'tikef = tikev 'buča', di'vica = devica 'vdova', no'rit**i** 'lagati', do'git**i** = doжити 'molsti', mo'lit**i**, š'tir**i**, š'tirge = štirje, bi'lica = belica 'jajce', Imn roš'čice 'ročice', f'tič**i** = ptiči, prid ž 'kisila
- < staroakutirani i v zadnjem/edinem besednem zlogu – f'tič = ptič, 'miš, 'rit, 'sir
- < dolgi i v položaju pred *n* – s'vi**na**, 'ši**nek** = šijnjak 'vrat, tilnik'

- v izposojenkah – *'cigeu* ‘opeka’, *'cintor* ‘pokopališče’, *'pisker* ‘lonec’, *'cirkef*, *'firma* = birma, *'virt* ‘gospodar’, *'virtinja* ‘gospodinja’, *'kikla* ‘krilo’, *š'k'riña* = skrinja ‘krsta’, *'birka* ‘ovca’
- iĕ** < staroakutirani jat (*ĕ*) v nezadnjem besednem zlogu – *b'rⁱĕza*, *'cⁱĕsta*, *'pⁱĕna*, *'lⁱĕto* ‘leto’ in ‘poletje’, *ko'lⁱĕno*, *ž'rⁱĕbec* ‘kobilji mladič moškega spola’, *ne'dⁱĕla* = nedelja, *že'lⁱĕzo*, *'rⁱĕzatj*, *trⁱ'pⁱĕtj*, *'gⁱĕstj* = jesti ‘jesti’ in ‘hrana’, led *dⁱĕlan*, del -l m ed *v'rⁱĕzo*, *dⁱĕlo* = delal, del -l m mn *'mⁱĕlj* = imeli
- < staroakutirani jat (*ĕ*) v zadnjem besednem zlogu – *dⁱĕt* = ded ‘moški’,¹⁰ *'rⁱĕn* = hren
- < dolgi jat (*ĕ*) v položaju ob *r*, *m* – *č'rⁱĕšña*, *b'rⁱĕskef*, *d'rⁱĕvge*¹¹ = drevje
- < dolgi *e* v položaju pred *n*, *u* – *li'sⁱĕnj*, *pe'pⁱĕu* = pepel
- < novoakutirani polglasnik (*ə*) v zadnjem besednem zlogu v položaju pred *u* – *ro'gⁱĕu* = rogelj ‘rog’, *čon'kⁱĕu* = čontelj ‘členek’
- v izposojenkah – *'lⁱĕder* ‘usnje’, *d'rⁱĕta*, *'mⁱĕžnar* ‘cerkovník’, *š'kⁱĕr* ‘orodje’, *p'rⁱĕdga* = pridiga
- [e]** < staroakutirani jat (*ĕ*) v nezadnjem besednem zlogu v položaju pred *j* (< **x*), *n* (< **m*) – *st'r^eja*, Red *o'r^eja* = oreha, *'vejka* ‘veja’; prid m *'n^eš'kj* = nemški
- < novoakutirani *e* v nezadnjem besednem zlogu v položaju pred *n* – *'ž^enska*, Imn *ra'm^enke* = remenke (< **rumenka* (Bezljaj 1995: 170)) ‘pirhi’
- < redko umično naglašeni *e* – *'ž^ena*, *'t^eta*
- iä** < umično naglašeni *e* – *'vⁱäle*, *'čⁱälo*, *'bⁱädro* = bedro ‘stegno’, Ded *'vⁱäbj*, *'sⁱästra*, *'äden*, *'nⁱästj*, *'pⁱächtj*, del -l ž ed *s'pⁱäkla*, *'nⁱäsla*, del -l m ed *'pⁱälo* = peljal, *zad'vⁱäčera* = zadvečera ‘popoldne’
- < staroakutirani nosni *e* (*ĕ*) v nezadnjem besednem zlogu – *pok'lⁱäknotj* = pokleknoti ‘poklekniti’, Red *te'lⁱäta*, *žre'bⁱäta*, *di'vⁱäta*, prid ž ž'*mⁱätna* ‘težka’
- < staroakutirani nosni *e* (*ĕ*) v zadnjem besednem zlogu – *'zⁱät*, *'vⁱäch*
- < **ĕ* po umiku naglasa – *'gⁱächmen* = ječmen, *'gⁱäzik* = jezik
- < novoakutirani *e* v nezadnjem besednem zlogu – *'mⁱäla* = melja ‘moka’, Red *k'mⁱäta*, del -l m ed *'nⁱäso* = nesel, led *'mⁱälen* = meljem, *'sⁱäden*
- < novoakutirani *e* v zadnjem besednem zlogu – *k'mⁱät*

¹⁰ Največkrat starejši in neporočen.¹¹ Tudi *d'rⁱĕvže*.

- < novoakutirani polglasnik (ə) v nezadnjem besednem zlogu – 'mⁱäša = maša, prid m 'vⁱäškj = vaški, led 'gⁱänen 'ganiti'
- < novoakutirani polglasnik (ə) v zadnjem besednem zlogu – 'pⁱäs, gⁱnⁱäs = dnes 'danes'
- < umično naglašeni polglasnik (ə) – 'mⁱägla, s^tiäber
- < *e po umiku naglasa – prid ž 'vⁱäyuka = velika, 'dⁱäbela = debela
- v izposojenkah – c^viäk 'žebelj', 'rⁱäca = reca 'raca', 'gⁱäzaro = jezero 'tisoč', 'bⁱätek = beteg 'bolezen'
- [ä] < redko novoakutirani e v nezadnjem besednem zlogu – š^tärj = kateri, 'zälge¹²
- v izposojenkah – b^läk 'trebuh', b^läkastj 'trebušast'
- u^a < staroakutirani a v nezadnjem besednem zlogu – 'm^uätj, b^rd^uäjca = bradavica, k^räva, og^räček = ogradček 'vrt (za zelenjavo in rože)', 'ž^uägoda = jagoda, 'ž^uäbuko = jabolko, 'l^uäce = hlače, s^räkca = sra-kica 'srajca', 'p^uäzge = pazduha, 'k^uämen, m^lätec 'mlatič', Red b^räta, Imn s^täriške = starišje 'starši', 'd^uätj, zⁿätj 'vedeti', pe^lätj, del -l m ed 'n^uäjšo, prid m ed s^lävečkj, prid ž s^lävečka, 'd^uäleč, 'z^uäjtra = zajutra 'zjutraj'
- < staroakutirani a v zadnjem besednem zlogu – b^rät, g^rä 'fižol', prid m zd^räf = zdrav, fk^räj = vkraj 'proč', p^räf = prav
- < dolgi polglasnik (ə) v primeru 'l^uäs = laž (vpliv knj. jezika)
- < *a po umiku naglasa – 'k^uäk = kako, 't^uäk = tako
- v izposojenkah – š^täla, 'b^uätašj 'gumijasti škornji', 'ž^uäga, 'f^uärof 'župnišče', 'f^uäšanek 'pust'
- [o] < novoakutirani o v zadnjem besednem zlogu v položaju pred u (< *-l) in n – pre^kou = prekol 'poleno' (Ramovš 1924: 12); 'k^on
- < *ä v položaju pred m – 'p^omet, 'm^oma = mama 'stara mama', 'r^ona = rana, Omn z 'v^omj 'vi', z 'n^omj 'mi'
- < *ä v položaju pred n (tudi n < *m) – 'r^on = hram 'podstršje', d^lon = dlan, 'd^on = dam, led zⁿon = znam 'vedeti'
- < *j skupaj z r (r^o) pred u < *l – d^rou = drl, m^rou = mrl 'umrl'
- v izposojenkah – 'č^onta 'kost', š^por 'ključavnica', 'g^omba 'gumb', 'x^omer 'kladivo'

¹² Tudi 'zälže.

- u** < novoakutirani *o* v nezadnjem besednem zlogu – *'v^uola* = volja, *so^buota*, *^uosŋ* = osem, 1ed *^uodin*, *p^r^uosin*, 3 ed *'v^uoña* 'smrdi', del *-l* m ed *^uodo* = hodil, *p^r^uoso* = prosil, Ded *'k^uomj* = komu, prid m *'d^uober*
- < novoakutirani *o* v zadnjem besednem zlogu – *'p^uot* = pod 'tla', 'dno' in 'spodnja deska na vozu', *'k^uoš*, *k^r^uop*, *'p^uost*, *'g^uor*, *'d^uoj* = dol
- < staroakutirani nosni *o* (*o*) v nezadnjem besednem zlogu – *'d^uoga*, *'t^uoča*, *'r^uopček*
- < **o* po umiku naglasa – *'m^uoški*
- < umično naglašeni *o* – *^uori* = oreh, *č^l^uovik* = človek, *'b^uožič*, *'k^uosa*, *^uokno*, *'k^uoza*, *^uoča* 'oče', Imn *'k^uoscj*, *z^g^uoraj*, prid ž *'d^uobra*, *'m^uoja*
- < dolgi *o* v položaju pred *j* – *'l^uoj*, *g^l^uoj*
- < **o-* po umiku naglasa z zadnjega kratkega zaprtega zloga – *'p^uoplat* = podplat 'spodnji del stopala' in 'spodnji del obuvala', *^uobit* = obed 'kosilo', *^uoplin* = oplen
- v izposojenkah – *'m^uoš*, *'p^uojep* 'fant', *'c^uota* 'cunja', *š^t^uok* 'podboj', *'b^uoter*, *š^k^uof*, *p^l^uo* = ploh 'hlod', *'p^uodgan* = podgan 'podgana'
- u** < staroakutirani *ŷ* – *'vuna* = volna, *'sunce* = solnce 'sonce', prid ž *'puna* = polna, *'kučet* = kolčet 'kolk'
- < stalno dolgi *ŷ* – *'žuna* = žolna, *s^kuza* = solza, *'buj^a*¹³ = bolha, prid m *'dužen* = dolžen, Imn *s^tube* = stolbe 'stopnice'
- v izposojenkah – *'kuča* 'hiša', *k^rumpič* 'krompir', *'kuk^rca* = kukorica 'koruza', *š^uster* 'čevljar', *bi^žusj* = bajusi 'brki', Imn *'fusek^lnj* 'nogavice', *'sumič* 'komar'
- [ö]** < *e* (< **ě-*, **-ä*) položajno – *'vöra* = vera, *'vöter* = veter, *'vö* 'ven'
- < **u* položajno – *'vöra* 'ura'
- < **i* položajno – *'vömen* = vimen 'vime'
- < **i* po umiku naglasa – prid m *'šörkj* = široki 'širok', prid ž *'šörka* = široka
- v izposojenkah – *'förtok* = firtoh 'ženski predpasnik', *'šörc* = šurc 'moški predpasnik'
- ü** < staroakutirani *u* v nezadnjem besednem zlogu – *'müja* = muha, *'gümla* = gumno, *vⁿük*, Red *'küpa*, *k^rüja* = kruha, *'kürnjek* = kurnjak 'kokošnjak', *'vüzen* = vuzem 'velika noč', *č^ütj*, *p^lüvatj*

¹³ Tudi *'bua*.

- < staroakutirani *u* v zadnjem besednem zlogu – *k'rü*¹⁴ = kruh, '*küp*, *p'lük* = plug, *f'küp* = vkup
 - < **u* po umiku naglasa – '*vüja* = uho, '*süjo* = suho, *k'lü:ičanca* = ključavnica
 - < **i-* položajno – '*müva* 'midva', '*vüva* 'vidva'
 - v izposojenkah – *g'rünt* = grunt 'posestvo', '*püta* = puta 'brenta', '*žüpa* = župa 'juha', '*lük* = luk 'čebula', Imn '*püšlj* 'butara', prid m ed '*püklavj* 'grbast'
- ř** < staroakutirani *ř* – '*křma* 'posušena trava, seno', '*mřkeřca* = mrkevca 'korenje', '*dřva*, '*křčma* 'gostilna', '*sřna*, '*vřba*
- < *ř* po umiku naglasa – '*čřtalo*

Nenaglašeni samoglasniki so *i/ĭ, ü, u, e, o, a* in *ř*. Posebnosti: nenaglašeni *i* je tudi iz nenaglašenega *u* – *si'sitĭ*, *di'sitĭ*, *lid'ge:ĭ* = ljudje in nenaglašenega jata (*ě*) – *dik'lina* 'dekle', '*öplin* = oplen, '*so:usit*, *si'detĭ*, '*viditĭ*, *smi'ž:a:tĭ* = smejati, *tis'to:u* = testo. V izglasju se izgovarja manj napeto, nekoliko niže od naglašenega *i*. Nenaglašeni *u* je tudi iz nenaglašenega zlogotvornega *ĭ* – *gu'či:in*, Imn '*ž:a:buke* = jabolka, '*ž'üabučnica* = jabolčnica 'jabolčnik'. Nenaglašeni *o*, ki je ozek, je tudi iz *-aĭ, -iĭ, -ěĭ* in *-əĭ* v deležniku na *-l m* – '*be:ĭžo*, *p'r'oso*, '*ži:ĭvo*, '*n'äso*. Nenaglašeni *ř*, ki je nastal tudi po onemitvi samoglasnika ob *r* – *tr'ge:ĭ* = trije, 3ed *tr'be:ĭ* = trebe 'trebati', *gř'ba:jn* = gribanj 'jurček', se v vzglasju besede izgovarja skupaj s polglasnikom – *ər'ž:a:vĭ* = rjavi. Kot posledica vokalne redukcije sta za slaveški govor značilna še zlogotvorna zvočnika *ĭ* in *ŋ* – *pov're:ĭsĭ* = povreslo, '*ma:ndĭ* 'plašč', '*š'ma:rŋce*, '*Kučŋca*.

Soglasniki

Soglasniki na Dolnjih Slavečih – zvočniki: *m, n, ŋ, l, r, v, j, ŷ* in nezvočniki – *p, b, f, t, d, c, s, z, č, ž, š, ž, k, g, h* so nastali iz enakih izhodiščnih splošno-slovenskih soglasnikov, poleg tega pa še:

- n* < **-m* – 1ed '*vi:ĭdin*, *p'r'osin*, '*d'ėlan*, Oed s *k'rüjon* = s kruhom, s *k'lü:ičon*, Dmn *d'v'äran*, '*vüzen* = vuzem 'velika noč', '*rön* = hram 'podstršje'
- < **-ŋ* – '*pė:n* = panj 'tnalo', *g'le:ĭžen* = gleženj
- < **r* po prekozložni disimilaciji *r-r* > *n-r* – prid ž *zmant'ra:na* 'izmučena'

¹⁴ Tudi *k'rüj*.

- n* < **n̥* – *s'viña*, *'lü:ikna*, *'niva*, *č'r'ęšna*, Oed ž *'nin* = z njim, ž *'no:uf* = z njo, 3 ed *'v^uona* 'smrdeti', (živino) *na'piña* = napinja 'napenjati', *mrav'lińjek* = mravljinjak 'mravljišče', *šk'riña* = skrinja 'krsta', prid ž *p're:igña* = sprednja
 < **n̥* – *'uogen*, *'kon*
 < **n̥* < **-nbj-/*-nbj-* – *gos'tüvañe* 'svatba', *kos'mi:ñe* 'dlaka', *ka'mę:ñe*, *zna'mę:ñe*
- l* < **l̥* – *'zēmla*, *k'lü:ič*, *'v^uola*, *'p^uostela*, *ne'd'ęla*, *'m'āla* = melja 'moka', Mmn *na p'lü:ičaj*, *'p^uāžel* = paželj 'parkelj', *'lückj* = ljudski 'tuj'
 < **lV* < primarna skupina **dl/*tl* – del *-l* ž ed *'ge:ila* = jedla, *c'v'āla* = cvela
 < **n* v skupini *mn* – *'gümla* = gumno
 < **l̥* < **-lbj-*, **-lbj-* – *'zelge*¹⁵
- v* < kot proteza pred **u-* – *'vüja* = uho, *'vü:iš* = uš, *'vüjec* = ujec, *'vüna* = ujna, *v'la:s* = las, prid m *ved'na:kj* = ednaki 'enak'
 < kot proteza pred **q-* – *'vo:ugelge* = ogelje 'ogljje', prid ž *'vo:uska* = ozka, prid m *'vo:uskj* = ozek
- j* < kot zapolnitev zeva po onemitvi **x* v položajih *VxV/*-Vx* – *'müja* = muha, *st'reja* = streha, *s'neja* = snaha, Red *k'rüja*, *g'r^uāja* = graha 'fižol', Imn *'r^uāsje* = razsohe 'vile'; v končnicah: Mmn *pr b'r^uātaj*, *na po'ta:čaj*; toda z onemitvijo v izglasju: *p'l^uo* = ploh 'hlod', *g're:ij* = greh, *g'r^uā* = grah 'fižol'
 < **-vi-* – *bo'r^uojca* = borovica 'brin', *gla'ž^uojna* = glažovina 'šipa' in 'steklo'
 < kot prehodni *j* – *'mujčice* 'mačice', del *-l* m ed *'n^uājšo* = našel, *'šujster* 'čevljar', *'va:jnkiš* = vankiš 'blazina za pod glavo', *'vüjzda*, *'p^uāžel* = paželj 'parkelj', *b'ra:jda* = brada, *'mu:jcek* = mucek
- u* < **-l* – *'cigeu* = cigel, *'k^uotjeu* = kotel, *'prpjeu* = prpel 'poper'
 < v del *-l* m ed, ko je naglašen zadnji/edini zlog – *'šo:u* = šel, *'zeu* = vzal, *š'čöu* = htel 'hoteti', *d'röu* = drl 'dreti', *si'šiu* = sušil, *'da:u* = dal
 < **l̥* – *'k^uāšeü* = kašelj, *ki'këü* = kukelj 'vogal', *ro'g'ęü* = rogelj 'rog'
- t* < v skupini *sr* – *str'žę:in* 'sršen'

¹⁵ Tudi *'zälže*.

- k* < **j* za nezvenečim nezvočnikom¹⁶ – Imn *s't^uāriške* = starišje 'starši',
'li:īske = listje
 < **t* v skupini *tl* – Imn *mek'le:ī* 'metla', *čon'k'ēu* = čontelj 'členek'
 < **t* v skupini *tm* – *k'mica* = tmica 'tema'
 < **t* – *'k'āden* = teden
 < **l* v skupini *sl* – *s'kuza* 'solza'
- g* < **j* pred sprednjimi samoglasniki – *ge'se:īn* = jesen, *'mo:urge* = morje,
 Imn *si'no:uvge* = sinovje, *š'tirge* = štrije, *lid'ge:ī* = ljudje, *'g'āčmen* =
 ječmen, *led do'gin* = dojim, *'g'ēstī* = jesti 'jesti' in 'hrana', *'p'ēрге*¹⁷ =
 perje, *2ed or'ge:īš* = orješ; tudi *'gūžina* = južina 'malica'
 < **d* v skupini *dn* – *g'n'ās* = dnes 'danes', prid *ž p're:īgna* = prednja
 'sprednja'
 < **d* v skupini *dl* – *g'le:ītvo* = dletvo 'dletvo'
- d* < -*VjV*- – *'čidī* = čiji 'čigav' (Ramovš 1924: 169; Bezljaj 1976: 81)
- f* < **v* pred nezvenečimi nezvočniki – *'mrkefca* = mrkevca 'korenje',
s'fo:ura = svora 'sora', *'uofsa* = ovsa 'osa', *fk'r'āj* = vkraj 'proč', prid
 m *'zi:īfčen*, *f'šo:ulo*, *f'cirkef*, Red *'za:fca*, *f'te:īgnitī* se = vtegniti se
 'stegniti'
 < **v* v izglasju – *pot'ko:uf* = podkov 'podkev', *'tikef*, *b'r'ēskef*, *'čy:f* = črv,
 Oed *ž z ro'ko:uf* = z rokov 'z roko', *p'r'āf* = prav
 < *vu-* < **u-* – *f'čitī* = učiti, *f'č'nitī* = učiniti 'narediti'
 < **p* (< **p* in **b*) pred *č*, *t* – *f'tič* = ptič, *f'če:īla* = bečela 'čebela'
 < **x* pred *k* – *'l'āfkī* = lahki
 < **u-* < **u-* pred nezvenečimi nezvočniki – *fk'ra:la* = ukrala 'ukradla',
fk'rādntī = ukradniti 'ukrasti'
- č* < **t* – *t're:īčī* = tretji
- š* < **x* pred **č* – *led š'čē:īn* 'hoteti', *'nišče*¹⁸
 < **x* (< **k*) pred *t* – *š'tārī* = kateri, *š'to* = kdo
 < **s* v skupini *sk-* – *šk'riina* = skrinja 'krsta'
 < **s* v zlogu pred **š* v primeru *'r'āsoške* = razsoške 'vilice'

¹⁶ Prehod *j > k* je rezultat prehoda *j > g* pred sprednjimi samoglasniki in prilikovanja po zvenečnosti *g > k* v položaju ob nezvenečem nezvočniku (Gostenčnik 2022: 142).

¹⁷ Tudi *'p'ērže*.

¹⁸ Kar kaže na to, da je prehod *xt/xč > št/šč* starejši od onemitve *x*-ja pred soglasnikom (Gostenčnik 2022: 143).

- < *s v zlogu pred *č v primeru *š'čista* = sčista 'čisto, popolnoma'
- ž < *z v položaju pred *ń – Oed ž *'nin* = z njim, ž *'no:uf* = z njo, prid ž *z'mřžńena* = zmrznjena
- x < kot zapolninitev zeva po izpadu *j* – *ti'xinec* = tuhinec 'tujec', Red *bi'xe:ij* 'bolha'
- ž < *j pred zadnjimi samoglasniki – *s'ko:urža* = skorja 'lubje', *'ž'ågoda* = jagoda, *'ž'åblan* = jablan 'jablana', *'ž'ålinč* = jelič 'smreka', *'žo* = jel 'jedel', *'ža:strek* 'jastreb', *smi'ža:ti se* = smejati se, *ər'ža:vi* = rjavi; tudi: *d'r'ėvže* = drevje, *gr'mo:uvže* = grmovje

Oblikoslovni oris slaveškega govora

Samostalniška beseda

Samostalnik. V sklanjatvi samostalnika so ohranjena vsa tri števila, vsi trije spoli in večina končnic, enakih knjižnim, saj se zaradi minimalnega samoglasniškega upada končnice ne reducirajo, le končni *i* se rahlo zniža. Srednje-spolske končnice v množini s tematičnim *a* povzročajo globinsko prehajanje samostalnikov srednjega spola v ženski spol, saj imajo levi ujemalni prilastki ženskospolske končnice.

Moške sklanjatve. Samostalniki moškega spola se sklanjajo po vzorcu: *po'ta:č-ø -a -i -ø -i -on; -a -of -oma -a -oma -oma; -i -of -on -e -aj -amj*.¹⁹ Premični naglasni tip je dobro ohranjen: *č'l'ovik člo'v'ėka*, *'g'åzik ge'zika*, *'u'ori o'reja*, *'p'otok po't'oka*, mešani naglasni tip pa se ohranja tudi pri samostalnikih, ki imajo v knjižnem jeziku nepremični naglas: *s'ne:ik sni'ga:*, *'le:is li'sa:*, *'bo:uk bo'ga:*, *'zo:up zo'ba:*, *g'n'oj gno'ja:*, *v'ra:k vra'ga:*, *'bi:ik bi'ka:*. V množini je pogosto podaljševanje osnove z *-ov-* pred končnico *-je*. Ta se fonetično realizira kot *-ge-*: *bri'go:uvge*, *zo'bo:uvge*, *vla'so:uvge*, *vra'go:uvge*. Po končniškem naglasnem tipu se sklanja samostalnik *pes*: *p'äs*, *p's'å p'sovj* *p's'å p'sovj p'son*.

Samostalniki z osnovo na govorjeni samoglasnik v sklonih z neničto končnico osnovo podaljšujejo z *-j*: *B'ra:nko*, *B'ra:nkoja*, *'a:uto 'a:utoja*, samostalniki na *-r* pa osnove ne podaljšujejo: *xek'ta:r xek'ta:ra*, *lo'ga:r lo'ga:ra*. Preglasa za *c, j, č, ž, š* govor ne pozna: *s ko'va:čon*, z *'vüjcon*. Samostalnik *deca* je v

¹⁹ Morfonološke spremembe končnic: *-u* → *ü* → *i*, *-om* → *-on*, *-ov* → *of*, *-ax* → *-aj*.

imenovalniku množine moškega spola: *D'ęca so se š'pilałj*, v neimenovalniških sklonih pa ženskega: *di'cę:i d'ęci d'ęco d'ęci d'ęcof*.

Po drugi moški sklanjatvi se sklanja samostalnik *oča* v ednini, le da je v orodniku končnica *-on*: *^hoča ^hoče ^hoči ^hočo ^hoči z ^hočo*.

Samostalnikov tretje moške sklanjatve v slaveškem govoru ni najti, samostalniki četrte sklanjatve pa se sklanjajo po pridevniški sklanjatvi.

Ženske sklanjatve. Nepremični naglasni tip prve sklanjatve je enak knjižnemu, odstopanje je opaziti le v orodniku ednine in mestniku dvojine: *'lip-a -e -i -o -i -of; 'lip-i -ø -ama -i -ama -ama; 'lip-e -ø -an -e -aj -amj*.²⁰ Tako se sklanjajo tudi samostalniki končniškega naglasnega tipa po umiku naglasa na levo: *'mäglä -e*. Mešani naglasni tip je dobro ohranjen: *'ro:uka ro'ke:i 'ro:uki ro'ko:u 'ro:uki ro'ko:uf*. Po tem zgledu se sklanjajo tudi samostalniki *'no:uga no'gę:i, 'v^uoda vo'dę:i, 'žęna ž'e'ne:i, 'zęmlä zem'le:i, 's'ästra sest'rę:i, 'pe:ita pe'tę:i, 'k^uosa ko'sę:i, s'viňa svi'ňę:i*. V dajalniku in mestniku ednine je opaziti ohranjanje samostalniških jatovskih končnic: *na zem'le:i, f'fkrč'mę:i*.

Čeprav so oblike samostalnikov srednjega spola dobro ohranjene, so nekateri že v ednini prešli med ženskospolske, npr. *'vüja 'vüje, 'gümlä 'gümlę, 'o:uka 'o:uke*, vendar tudi še *o'ko:u*.

Samostalniki druge ženske sklanjatve se sklanjajo po nepremičnem: *'miš-ø -i -i -ø -i -jof; -i -i -ama -i -ama -ama; -i -i -an -i -aj -amj* ali premičnem naglasnem tipu: *'no:uč no'či:i 'no:uč'i 'no:uč 'no:uč'i noč'jo:uf*; tako še: *'mo:uč mo'či:i, k'le:it kle'ti:i, 'pe:ič pe'či:i, 'po:ut po'ti:i, 'ma:st mas'ti:i, 'vü:iš vi'si:i, 'krf'kr'vi:i*.

Po drugi ženski sklanjatvi se v ednini sklanjajo tudi samostalniki, ki se v knjižnem jeziku končujejo na *-ev*: *'bükef 'bükvj, b'r'ęskef b'r'ęskvj, 'tikef 'tikvj, 'čerkef 'čerkvj*.

Samostalnikov tretje ženske sklanjatve, npr. *'Iris*, je malo, četrta sklanjatev pa je enaka ženski pridevniški sklanjatvi.

Srednje skalnjatve. Samostalniki srednjega spola imajo nepremični: *'ž^uajc-e -a -i -e -i -on; 'ž^uajc -i -ø -oma -i -oma -oma; 'ž^uajc-a -ø -on -a -aj -amj*, premični *'řäle te'řäta te'řät'i 'řäle p^r te'řät'i s te'řätön* in mešani naglas: *s^r'cę:i s^r'ca: 's^rci s^r'cę:i 's^rci 's^rcon*, redko končniškega: *kore'ňę:i kore'ňä:*; *pro'so:u pro'sa: pro'sę:i pro'so:u pro'sę:i pro'so:un*.

Osnova je lahko podaljšana z *-n*- že v imenovalniku: *v'řę:imen v'řę:imena, 'vömen 'vömena, 's'ęmen 's'ęmena*, s *-t-* v rodilniku: *de:ite di'řäta, žre'bę:i žre'biäta*, podaljševanja osnove z *-es-* pa govor ne pozna: *te:ilo te:ila, d're:ivo d're:iva, č're:ivo, č're:iva*.

²⁰ Morfonološke spremembe končnic: *-ov* → *of*, *-am* → *-an*, *-ax* → *-aj*.

Ženskospolska *e*-jevska končnica ujemalnega pridevniškega prilastka v množinski besedni zvezi kaže na mlajšo težnjo po feminizaciji nevtér: 'žu:ute ž^uájca, 'tiste 'le:íta, 'd^uobre ž^uábuka.

Redki samostalniki srednjega spola v ednini prehajajo med ženske samostalnike, npr. 'vüja 'vüje, 'gümla 'gümle 'o:uka²¹ 'o:uka, o'ča:le. Množinska samostalnika pljuča in jetra sta ženskega spola: p'lü:iča -ø -am -a- aj -amí; 'ge:itra – z 'ge:itramí.

Med ničto sklonljive samostalnike srednjega spola se štejeta 'g'ęsti 'hrana' in 'pití 'pijača'. Tretja sklanjatev posamostaljenih pridevnikov je enaka pridevniški sklanjatvi.

Samostalniški zaimki. Po človeškem osebkú se sprašuje s š'to 'k^uoga 'k^uomí 'k^uoga p^r 'kun s 'kin, po vsakem drugem osebkú pa s 'k^uá 'kaj – s 'čin. Vprašalna zaimka opravljata tudi vlogo oziralnih zaimkov. Nikalna zaimka sta 'nišče, 'nika 'nič, mnogostna 'm^uálo'k^uá, 'm^uáloš'to. Osebni zaimki: 'gäs/'gä me'ne:í/'me:íne me 'mⁱäní mi me'ne:í/'me:íne me p'rimení z 'mⁱáuf; enako se sklanja tudi 'ti:í. Dvojina: 'müva/'müví 'n^uájí 'n^uáma; 'vüva/'vüví; 'mi:í 'n^uás, 'vi:í 'v^uás; 'un 'níäga 'níämí, 'una 'né:í – ž 'no:uf; 'nidva/'níva 'onadva, 'níví 'onidve; povratni osebni zaimek: se'be:í – s 'seuf. Poljubnostna zaimka sta š'to 'kdo' in 'k^uá 'kaj, nedoločna 'n'ęšče, ni'ka:k 'nekdo', 'n'ęke, 'nika 'nekaj, celostna 's^uákší 'vsak', f'síä, drugostni so d'rü:ígí d'rü:íga d'rü:igo.

Pridevniška beseda

Pridevnik. Pridevniška oblika za moški spol se v imenovalniku ednine najpogosteje končuje na *-i* tudi za nedoločno obliko: 'le:ípí, g^lu'opkí, ve'sę:ílí, æ'dę:íčí, s'le:ípí, 'l'áfki, 'šürki. Nedoločna oblika se ohranja, če se pridevnik končuje na *-en*: ži:ífcen, s'me:íšen, 'z^uálosten, s'^räčen.

Sklanjatev za moški spol: 'le:íp-í -oga -omí -oga -on -in; 'le:íp-íva -í²² -íma -íva -íma -íma; 'le:íp-í -í -in -e -í -imí. Za ženski spol je posebna sklanjatev le v ednini: 'le:íp-a -e -oj -o -oj -of, medtem ko so v dvojini in množini posebne končnice le v imenovalniku in tožilniku ('le:ípiví; 'le:ípe).

Pridevniki se stopnjujejo z obraziloma *-ši* in *-ęjši* v primerniku ali pa opisno z bole: 'visikí²³ 'višiší 'na:j'višiší, 'niskí 'nižiší 'na:j'nižiší, 'l'áfki lef'ke:jší 'na:jlef'ke:jší; 'vo:uskí 'b^uole 'vo:uskí 'na:j'b^uole 'vo:uskí.

²¹ Tudi o'ko:u.

²² Po onemitvi končnega *-x* (*-ix* → *-í*).

²³ Tudi 'viskí.

Pridevniški zaimki. Svojilni zaimki *'m^uoj 'm^uoja 'm^uojo; t^v^uoj t^v^uoja t^v^uojo;* Sklanjatev: *'m^uoj 'm^uojega 'm^uojemj 'm^uoj/'m^uojega 'm^uojen 'm^uojin; 'm^uoja 'm^uoje 'm^uojoj 'm^uojo 'm^uojoj 'm^uojof; 'm^uojiva; t^v^uojiva; 'hⁱägof, 'h^e:nj; 'n^uáš, 'v^uáš 'hⁱxof; povratni svojilni zaimek *s^v^uoj s^v^uoja s^v^uojo.* Kazalni zaimki: *'t^e:i/'ätj, 'ta:/'äta, 'to:u; 't^eval/'ätiva, 't^evj/'ätivj; 't^e:i/'ätj/'äte, 'ta:/'äta; 'tistj, 'tista, 'tisto; ^uof, ^uova ^uovo; 'ta:kšj 'ta:kša 'ta:kšo.* Vprašalni, oziralni in poljubnostni zaimki imajo enako obliko: *š'tärj š'tära š'täro; 'k^uäkšj 'k^uäkša 'k^uäkšo, 'čidj 'čigav.* Nedoločni zaimek je *'ništernj,* celostni *'s^uäkšj, 'ce:ilj.**

Števniki. Končnice za izražanje spola, sklona in števila so pri števnikih načeloma iste kot pri pridevnikih. Števnik *'äden 'äna 'äno* se sklanja kot pridevnik. Glavna števnika za vrednost *dve* in *tri* imata deloma posebne končnice: *d'va:/d've:j d've:ix d'vöma d'va:/d've:j pr d'vöma z d'vöma; trg'e:j/t'ri:j t're:ix t're:in trg'e:j/t'ri:j pr t're:ix s t're:jmj; š'tirge š'tirj, 'pe:it 'š^e:jst, 'säden, ^uosen, de've:jt, de's^e:jt, d'v^uäjstj, 'änod'v^uäjstj, t're:jstj, š'tirdeset, s'to:u, g^häzaro = jezero 'tisoč.* Od štirideset dalje so desetice na prvem mestu: *š'tirdeset'äna.* Pri vrstilnih števnikih se v obliki *t're:jčj* pojavlja jotacija.

Ločujejo z množilnimi števnik: *t'ro:uj^e di'ce:j* 'troje otrok', s katerimi se štejejo tudi množinski samostalniki: *t'ro:uj^e 'l^uäce* 'troje hlač'. Večkratna danost istega se izraža z množilnimi števnik: *'duplička 'nit* 'dvojna nit'.

Glagol

Glagol ni doživel velikih sprememb. Razmerje med osebkom in vršilcem dejanja se izraža s tvoranim, redkeje trpnim načinom. Nedoločnik je dolg. Opisni deležnik na *-l* se rabi za opisovanje tvoranih časov in naklonov, trpni deležnik na *-n/-t* za izražanje trpnosti, deležnik stanja na *-n/-t* pa je navadna pridevniška beseda: *d'v^uärj so otp're:jte; po'se:ikane 'vejke; z'mržnenj s'ne:ik* 'srež'. Deležnik na *-č* je redek in postane pridevnik: *pi'ke:jča t'ra:va; ž'ge:jča 'v^uoda.* Glagolnik ohranja iste pomene kot v knjižnem jeziku.

Glagol se sprega po tematski spregatvi, pri čemer se v prvi osebi dvojine ohranjata osebili *-va* za moški in *-ve* za ženski spol: *'pi:išen 'pi:išeš 'pi:iše; 'pi:iševal/'pi:iševe 'pi:išeta 'pi:išeta; 'pi:išemo 'pi:išete 'pi:išejo.* Priponska osebila so prevzeli tudi brezpriponski glagoli: *san si je, sva/sve sta sta, smo ste so;* oblike za preteklik: *'biu 'bi:ila bi'lo:u, bi'li:j bi'l^e:j* in prihodnjik (te so reducirane): *mo boš de, va/ve ta ta, mo te do;* zanikano: *'nⁱämo 'nⁱäde, 'nⁱäval/'nⁱäve 'nⁱäta, 'nⁱäte 'nⁱädo.* Enako tudi: *'da:ta 'da:te* 'dasta, daste', *'ge:jta 'ge:jte* 'jesta, jeste'. Dvozložni glagoli imajo tematski *e* v osebilo naglašen: *pe'č^e:j in pe'č^e:jⁱš pe'č^e:j; pe'č^e:jval/pe'č^e:jve pe'č^e:jta pe'č^e:jta; pe'č^e:jmo pe'č^e:jte pe'č^e:jjo.* Velelnik: *s'pⁱäčj, s'pⁱäčitel/s'pⁱäčte.* V velelniških osebilih je možen

upad samoglasnikov. Ohranjen je dolgi nedoločnik na *-ti* oz. *-čtj* pri glagolih z osnovo na *-č*: *'pi:isatj*, *'ve:izati*, *ko'sitj*, *'p'äčtj*, *'r'äčtj*, *s'le:ičtj*. Moškospolski deležnik na *-l* ima končaj *-o/-u*: *'d'elo*, *'v'ozo*, *na'pi:iso*, *'šo:u*, *'biu*, *smi'žau*, *'zeu*.

Druge posebnosti: po analogiji s sedanjikom prehajata *d* in *n* tudi v nedoločnik: *fk'r'adnotj* *fk'ra:dnen*, *'n'äpnitj* *'n'äpnen*; glagol *iti* ima sedanjik *'iden*,²⁴ velelnik *'idj* *'ite*; *videti*: *pog'l'ädni*, *hoteti*: *š'č'etj* *š'č'en*. Pogosta je tvorba nedovršnikov tipa *o'da:vlen*, *pla'č'ü:ivlen*, *'ši:ivlen*. Pripona *-ni-* v nedoločniku lahko ohranja odraz starega nosnega *q*: *pok'i'äknotj*; prim tudi del *-l* s ed *mi'no:ulo* 'minilo'. Za zanikani pomožnik je poleg tipa *'ne:isan* 'nisem' znana tudi oblika *san* *'ne:j* 'nisem'; enako še npr.: *je* *'ne:j* 'ni', *smo* *'ne:j* 'nismo', *ste* *'ne:j* 'niste', *so* *'ne:j* 'niso'.

Neosebne oblike

Narečno posebni prislovi so: prostorski – *b'lü:izj* 'blizu', *'d'äleč* 'daleč', *'d'oj* 'dol', *'iätj* 'tu', *fk'r'äj* 'proč, vstran', *'furt* 'stran, zdoma', *'ge* 'kje', *'ge'k'uolj* 'kjer koli', *'g'uor*, *'indri* 'drugje', *'k'uoma* 'kam', *'nindri* 'nekje', *'no'ri*, *ot'ke:ic* 'od kod', *ot'z'uaja* 'odzadaj', *'po:ulek* 'poleg, zraven', *'pre:ik* 'prek, čez', *'se'l'äs(i)* 'sem', *'vö* 'ven', *vi'ne:j* 'zunaj', *z'g'uoraj*, *'ta*: 'tja', *'ton* 'tam'; časovni: *'d'uä* 'kdaj', *d'go:uč* 'drugič', *f'č'araj*, *g'n'äs* 'danes', *'inda* 'nekoč', *'po:ud'ne:j* 'opoldne', *'ra:nč* 'ravnokar', *pr'le* 'prej', *'sigdar* 'vedno', *v'g'ojno* 'zgodaj zjutraj', *v'l'etj* 'poleti', *v'n'uočj* 'ponoči' *zad'v'äčera* 'popoldne', *'z'uäj* 'zdaj'; vzročni: *za'k'uä* 'zakaj', *za'to:u*; lastnostni: *'d'uobro*, *g'vüšno* 'zagotovo', *'fa:jn* 'dobro, izvrstno, odlično', *'k'äuko* 'koliko', *'k'uäk* 'kako', *'l'äko* 'lahko', *'pa*: 'zopet, znova' *po'm'älj* 'počasi', *'t'äuko* 'toliko', *'v'äčik* 'drugače', *'t'uäk* 'tako', *'trno* 'zelo', *ž'm'ätno* 'težko'; *na* *'te:jncj*, *na* *'l'äfcj*, *na* *'šürcj*.²⁵

Stopnjujejo se opisno ali z obrazili: *ž'm'ätna*, *'b'uole* *ž'm'ätna*, *'na:j'b'uole* *ž'm'ätna*; *'m'älo*, *'me:ne*, *'na:j'me:ne*. Elativno stopnjevaje: *p'r'äc'j* *'m'uočna*, *'trnok* *li'po:u* 'zelo lepo'.

Predlogi se po obliki in sklonskem vezanju ne ločujejo od knjižnih. Veznik *ka* opravlja vlogo knjižnega *da*, *čig'li* 'čepprav'; posebni členki: *'ba:r* 'samo', *'äšče* 'še', *'läkar* 'baje', *'vej* 'saj', *'v'äčj* 'sicer'.

²⁴ Za glagol *iti* se v prekmurskem narečju namesto korena *gre-* uporablja *ide-*, ki izhaja iz nadomestne nedoločniške osnove **id-* (Jakop 2017: 59).

²⁵ Obrazilo *-ci* je nastalo iz mestnika ednine po drugi palatalizaciji (Zorko 2009: 280).

Besedje

Izpisano razlikovalno besedje po Vprašalnici za slovenski lingvistični atlas kaže na številne slovenske panonizme, ki bogatijo skupno slovensko leksiko, ter na prevzete nemške, manj madžarske, romanske in hrvaške besede.²⁶ Med panonizmi navajam nekaj najbolj značilnih: *bo'r^uojca* 'brin', *b^uāk* 'oven', *ci'pe:ij* 'cepec', *če'mⁱären* 'jezen', *čeme'ritij* 'jeziti', *čⁱäden* 'bister, pameten', *d'ęca* 'otroci', *d'ękla* 'dekle', *d'^värj* 'vrata', *g'le:ijtvo* 'dleto', *g'lü:ijpi* 'gluh', *gos'tüvañe* 'poroka', *g'r^uā* 'fižol', *g'ra:jšček* 'grah', *gu:ut* 'grlo', *g^um^la* 'gumno', *'inda* 'nekoč', *'indrij* 'drugje', *ko'la:č* 'hlebec', *ko'nica* 'stranska deska na vozu', *ko'p^uāna* 'korito za prašiče', *kore'nęj* 'korenina', *'ko:ula* 'voz', *ko'ko:ut* 'petelin', *kos'mina* 'dlaka', *'křf* 'kri', *křš'ča:k* 'klobuk', *'kučēt* 'kolk', *k'va:r* 'škoda', *'la:pec* 'cep', *'lompe* = lampe 'usta', *'lüčkj* 'tuj', *'lü:ičatij* 'metati', *man'jo:ust* 'lenoba', *'me:ikiča* 'meča', *mlado'žⁱęnec* 'ženin', *'na:šec* 'nahod', *'na:stela* 'stelja', *'nindrij* 'nekje', *'no:užic* 'nož', *o'bi:ijstij* 'ledvice', *og'r^uāček* 'vrt za zelenjavo in rože', *o'zimice* 'trepalnice', *^uograt* 'sadovnjak', *'pa:vok* 'pajek', *'pe:n* 'tnalo', *pes'nica* 'pest', *'picek* 'pišče', *p'la:ntavij* 'šepav', *plas'ti:ijč* 'kopica sena za čez noč', *pos've:ijt* 'luč', *po'ta:č* 'kolo', *pot'ko:uf* 'podkev', *p'rⁱękļt* 'veža', *pre'ko^u* 'poleno', *ra'mⁱęnke* 'večbarvni pirhi', *'ra:nč* 'ravnokar', *'re:ijč* 'beseda', *'ro:ubec* 'ruta', *ro'k^uāfcj* 'spodnje krilo', *'rōn* 'podstrešje', *'r^uāsoje* 'vile', *'r^uāsoške* 'vilice', *'šinjek* 'vrat', *sku'ze:ij* 'solze', *s'ņeja* 'nevesta', *so'kⁱęu* 'grča', *s'tube* 'stopnice', *s've:ijtkj* 'prazniki', *ti'xinec* 'tujec', *'tikef* 'buča', *'tu:učanca* 'slaba hiša (iz slame in blata)', *^uosļca* 'kopica sena za čez zimo', *'vej* 'saj', *'vejka* 'veja', *vi'tica* 'potica', *'v^uōnatij* 'smrdeti', *'vüjec* 'stric, materin brat', *'vüna* 'teta, materina sestra', *'za:vec* 'zajec', *za'vica* 'zajklja', *zg'r^uābitij* 'uloviti', *z'mo:učaj* 'surovo maslo', *z'n^uātij* 'vedeti'; *'ž^uālinč* 'smreka', *'ža:strek* 'jastreb'.

Najstarejše nemške izposojenke v prekmurščino segajo že v staroiskonemško (od 7. do 11. stoletja) in srednjevisokonemško (do 13. stoletja) dobo, poznejše nemške izposojenke so predvsem iz bavarske nemščine, npr.: *b'r^ü:ijtof* 'pokopališče' ← srvnem. *vrīthof* s prvotnim pomenom 'negovan ograjen prostor (pri cerkvi)', *'cerkef* ← starosredjenemško **kīrka*, *'cigeu* 'opeka' ← stvnem. *ziagal* 'opeka', *'c^uōta* 'cunja' ← nem. *Zotte* 'resa', *c'^väk* 'žebelj' ← srvnem. *zwęc* 'lesen ali železen žebelj', *d'rⁱęta* ← stvnem. ali srvnem. *drāete* 'vrv, žica', *d'r^uōt* 'žica' ← nem. *Draht*, srvnem. *drāt* 'žica', *'f^uārof* 'župnišče' ← nem. *Pfarrhof*, *f^uāšaneč* 'pust' ← nem. *Fasching*, *g'^lāš* 'steklenica' ← srvnem. *glas* 'steklo, steklen kozarec', *g'r^unt* 'posestvo' ← srvnem. *grunt* 'tla, zemlja, posestvo', *'ximper* 'rdeča malina' ← *Himbeere*, *'xōmer* 'kladivo' ← nem. *Hammer*, *'ka:jla* 'zagozda' ← nem. *Keil* 'klin, zagozda', *'ki:ijkla* 'krilo'

²⁶ Etimologije so povzete po Snoju (2016).

← srvnem. *kittel* '(žensko ali moško) vrhnje, srajci podobno oblačilo', *klo'zε:t* 'stranišče' ← nem. *Klosett*, *k'ro:ʏta* 'krastača' ← srvnem. *krot(t)e*, stvnem. *krota*, *k'rumpič* 'krompir' ← kor. nem. *gruntpirn*, *grumper*, *krumpir*, štaj. nem. *grundbir* 'krompir', *'küga* ← stvnem. **kuga*, *koga* 'kužna bolezen, epidemija, kuga', *'küna* 'kuhinja' ← stvnem. *kuhhīna* ali srvnem. *kuchīn* 'kuhinja', *'l'ēder* 'usnje' ← nem. *Leder* 'usnje', *'lonc* = lanec 'veriga' ← srvnem. *lan*, *lanne* 'veriga', *'lük* 'čebula' ← pslovan. **lūkъ* ← pgerm **lauka-*, *'ma:ndl* 'plašč' ← nem. *Mantel*, *'m'ēžnar* 'cerkovník' ← srvnem. *mesnære*, *p'l'uφ* = ploh 'hlod' ← srvnem. *bloch*, *bloc*, *'p'uojep* 'fant' ← stvnem. *puobe*, srvnem. *buobe*, *'p'uφ* 'duhovnik' ← stvnem. *pfaffo* 'duhovnik', srgr. *páp(p)as* 'nižji duhovnik', *'püšlj* 'butara' ← avstr. bav. nem. *Puschel* 'šop, šopek', *'püta* 'brenta' ← bav. srvnem. *put(t)e* 'posoda, brenta', srvnem. *büt(t)e*, stvnem. *butin(na)*, *s'kije* 'smučí' ← nem. *Ski* 'smučka', *š'k'ēr* 'orodje' ← stvnem. *giskirri*, srvnem. *geschirre*, *šk'ra:mpļ* = škrapelj 'krepelj' ← srvnem. *krepel* 'krepelj', *š'k'uφ* ← stvnem. *biscof*, *š'na:jder* 'krojač' ← nem. *Schneider*, *'šo:ʏla* ← srvnem. *scho-ule* 'šola', *'šo:ʏpa* 'škopa' ← nem. *Schoupf* 'šop', *š'pa:jzba* 'shramba' ← avstr. bav. nem. *Speis*, *š'pφr* 'ključavnica' ← srvnem. *sparre* 'drog tram', tudi *sperre* 'zapah, ključavnica', *š'r'ājf* = šravf 'vijak' ← avstr. nem. *Schraufe*, *Sc'fraufen* 'vijak', *š'tiu* = štil 'toporišče pri sekiri' ← srvnem. *stil* 'ročaj, držaj', *š't'uφk* 'podboj' ← nem. *Stock*, *'šujster* 'čevljar' ← srvnem. *schuohster*, *'uorgle* ← nem. *Orgel*, *'va:ga* ← stvnem. *wāga*, srvnem. *wāge*, *'va:jnkiš* = vankuš 'blazina za pod glavo' ← stvnem. *wagakussīn*, srvnem. *wangeküssen*, *wangeküsse* 'vzglavnik, blazina', *'virt* 'gospodar' ← srvnem. *wirt*, *'ž'uākjeu* 'žakelj, vreča' ← srvnem. *sackel*, *sackelīn*, *'ž'uāga* ← stvnem. *saga* 'žaga', *'žüpa* 'juha' ← srvnem. *suppe*, *ž'la:jf* 'zavora' ← srvnem. *sleife*, *sleipfe*.

Prek nemščine so največkrat prevzeti tudi romanizmi: *'firma* 'birma' ← stvnem. *firmōn* 'birmati' ← srlat. *confirmare* 'birmati', *'k'uφtjeu* 'kotel' ← germ. **katila-* ← lat. *catillus*, *catīnus* 'skleda, posoda', *'m'ušt* 'sadjevec' ← srvnem. *most*, nem. *Most* 'vinski mošt, vino iz sadja' ← furl. *most*, it. *mosto*, *ol'ta:r* ← poznolat. *altāre*, *'pisker* 'lonec' ← srvnem. *phister*, *phistrīne* 'pekarna' ← lat. *pistrīna* 'enako', nato pa 'pekarna' > *'peč (za peko kruha)' > *'pekač (za peko kruha)' > 'lonec', *p'r'ēdga* 'pridiga' ← srvnem. *predige*, *bredige* ← poznolat. *praedica* 'pridiga', *'p'uφdgan* ← rom., *'r'āca* 'raca' ← furl. *raze* ali nar. it. *razza* 'raca', *'ro:ʏmar* ← star. it. *romèro* 'romar', *šk'riña* 'krsta' ← stvnem. *scrīni* 'skrinja' ← lat. *scrīnium* 'tok, podolgovata okrogla škatla za hranjenje knjižnih zvitkov, mazil ipd.', *špan'ce:īratj* 'sprehajati se' ← nem. *spaziären* ← it. *spaziare* 'bloditi, postopati' ← lat. *spatiārī* 'sprehajati se, postopati', *š't'uāla* ← it. *stalla*, furl. *stale* 'hlev' ← germ. **stalla-*, *'vi:īno* ← lat. *vīnum* 'vino'.

Madžarizmi: *'b'ātek* 'bolezen' ← madž. *betegség*, *'birka* 'ovca' ← madž. *birka* ← rus. *byrka*, *bi'žusj* = bajusi 'brki' ← madž. *bajusz* 'brk, brki', *'bo:ʏta*

= bolta 'trgovina' ← madž. *bolt*, 'čõnta 'kost' ← madž. *csont*, 'f^uálat 'kos' ← madž. *falat* 'kos, grižljaj', 'gⁱázaro = jezero 'tisoč' ← madž. *ezer*, 'gõmba 'gumb' ← madž. *gomb*, 'xa:me 'naramnice' ← madž. *hám* ← srvnem. *hëme*, 'x^uásek 'korist' ← madž. *haszon* 'korist, dobiček', 'o'ko:uros = *obkoroš 'kor' ← madž. *kórus*, 'ru:ut = rud 'oje' ← madž. *rud* 'drog', 'sumič 'komar' ← madž. *szúnyog*, 'va:raš 'mesto' ← madž. *város*.

Hrvatizmi: *b'loña* ← verjetno v zvezi z dalmatinskim *plana* 'deska', 'cintor 'pokopališče' ← hrv. *cîntor*, 'istina 'resnica' ← hrv. *îstina*, *ka'pu:ut* 'suknjič' ← hrv. *kâpût*, 'kuća 'hiša' ← hrv. *kûća*, 'pi:tati 'vprašati' ← hrv. *pítati*, *s'v^uáditij* se 'spreti se' ← hrv. *svâditi*.

Preko hrvaščine je prevzeta beseda 'kukurca 'koruza' ← hrv. *kukùruz* ← turš. *kokoroz* 'koruza', preko hrvaščine/srbščine ali madžarščine beseda *paj'da:s* 'prijatelj' ← hrv., srb. *pàjdāš*, *pàjtāš* ali madž. *pajtás* ← turš. *paydaş*, *pādaş* 'sopotnik, prijatelj', iz madžarščine ali hrvaščine pa je prevzet členek 'bar 'vsaj' ← madž. *bár* 'vsaj' ali hrv. *bàrem*, *bār* 'vsaj'.

Zaključek

Govor kraja Dolnji Slaveči izkazuje definicijske lastnosti panonske narečne ploskve vzhodne slovenščine. Značilno zanj je ohranjanje kračine vseh issln. kratkih naglašanih zložnikov. Govor v naglašanih zlogih pozna kolikostna in kakovostna nasprotja. Poleg sovpadov v razvoju dolgega in kratkega vokalizma, navedenih med definicijskimi lastnostmi, umično naglašena *e* in *ə* sovpadeta z refleksom za **e*-/**ĕ*- > DS *i*ü, umično naglašeni *o* pa z **ò*-/**ò*- > DS *u*o. Dolgi in/ali kratki naglašeni samoglasniki so ob zvočnikih *m*, *n* (tudi *n* < **m*), *ń*, *r*, *j*, *v* in *u* (< **l*) podvrženi položajnim razvojem, ki pa niso absolutni, saj pogosto v istih okoljih do posebnega položajnega razvoja ne prihaja.

Novoakutirani *o* v nezadnjem besednem zlogu v primeru 'ko:uža se namesto pričakovanega odraza *u*o odraža kot *o:u*, tj. kot dolgi *o*, kar Ramovš (1924: 205) in Greenberg (1993: 476) interpretirata kot odraz **ò*- s podaljšavo po analogiji, Gostenčnikova (2022: 144, 147) pa kot položajni razvoj ob ž. Novoakutirani *e* v nezadnjem besednem zlogu v primeru *g'le:žžen* (< pslovan. **glèžnъ*) se odraža kot dolgi jat, kar Gostenčnikova (2022: 147) prav tako razlaga s položajnim razvojem novoakutiranega *e* ob ž.

Leksema *češnja* in *breskev* – *č'rⁱėšña*, *b'rⁱėskef* ne izkazujeta odraza novega cirkumfleksa. Umik novega cirkumfleksa izkazujeta leksema z dolžino na prvem zlogu *gosenica* in *otava* – 'go:usanca (< **gosnica*), 'o:utava. Pri leksemih *peta*, *greda*, *mehka* je odraz za **ĕ* regularen – *g'r^e:ida*, 'p^e:ita, 'm^e:ika.

Leksemi *nebesa, rebra, metla* (Rmn) – *'re:ɨbra, ne'be:ɨsa, 'mɛ:(i)keɨ* izkazujejo zgodnjo podaljšavo novoakutiranega *e* v nezadnjem besednem zlogu, Rmn leksema *kosa* – *'ko:ɨs* pa izkazuje zgodnjo podaljšavo novoakutiranega *o*.

Slaveški govor pozna vse splošnoslovenske naglasne spremembe (pomik cirkumfleksa na naslednji zlog, umik na prednaglasno dolžino, nastanek novega cirkumfleksa), od nesplošnoslovenskih pa: umik na prednaglasno kračino (*'k^uɔsa, 'žⁱäna*) in nadkračino (*'mⁱägla*), kjer so vsi novonaglašeni zlogi kratki, mlajši umik naglasa z zadnjega dolgega (*'vüja*) ali kratkega zloga (*p^hɔplat, p^rinas*) ter umik novega cirkumfleksa (*'go:ɨsanca*).

V sklanjatvenih vzorcih so ohranjena vsa tri števila in vsi trije spoli, v spregatvenih vzorcih z osebili *-va* za moški in *-ve* za ženski spol so opazne analoške izravnave. Besedje kaže na številne slovenske panonizme, ki bogatijo skupno slovensko leksiko, ter na prevzete nemške, manj romanske, madžarske in hrvaške besede.

Krajšave in kratice

avstr. = avstrijsko, bav. = bavarsko, D = dajalnik, DS = Dolnji Slaveči, del = deležnik, ed = ednina, furl. = furlansko, germ. = germansko, hrv. = hrvaško, I = imenovalnik, issl. – izhodiščno slovensko, it. = italijansko, kor. = koroško, lat. = latinsko, M = mestnik, m = moški spol, madž. = madžarsko, mn = množina, nar. = narečno, nem. = nemško, O = orodnik, pgerm. = pragermansko, pslovan. = praslovansko, R = rodilnik, rom. = romansko, rus. = rusko, s = srednji spol, sam. = samostalnik, srb. = srbsko, srg. = srednjegrško, srlat. = srednjeveškolatinsko, srvnem. = srednjevisokonemško, star. = starejše, stvnem. = starovisokonemško, štaj. = štajersko, T = tožilnik, turš. = turško, ž = ženski spol, 1 = 1. oseba, 2 = 2. oseba, 3 = 3. oseba

Literatura

- Igor ANTIČ, 1999: *Nemško-slovenski slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Elizabeta BERNAJK, 1995: *Madžarsko-slovenski in Slovensko-madžarski slovar*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- France BEZLAJ, 1976: *Etimološki slovar slovenskega jezika A–J*. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik in Mladinska knjiga.
- France BEZLAJ, 1982: *Etimološki slovar slovenskega jezika K–O*. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik in Mladinska knjiga.
- France BEZLAJ, 1995: *Etimološki slovar slovenskega jezika P–S*. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik in Mladinska knjiga.
- France BEZLAJ, 2005: *Etimološki slovar slovenskega jezika Š–Ž*. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik in Založba ZRC.

- Mihaela BREGANT, 1995: *Severozahodni goričanski govori*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Januška GOSTENČNIK, 2022: Fonološki opis govora kraja Večeslavci (SLA T397). *Jezikoslovni zapiski* 29/2, 125–148.
- Marc L. GREENBERG, 1993: Glasoslovni opis treh prekmurskih govorov in komentar k zgodovinskemu glasoslovju in oblikoglasju prekmurskega narečja. *Slavistična revija* 41/4, 465–487.
- Marc GREENBERG, 2002: *Zgodovinsko glasoslovje slovenskega jezika*. Maribor: Aristej.
- Tjaša JAKOP, 2016: SLA V107A(a).01 'blazina za pod glavo'. *Slovenski lingvistični atlas 2 »Kmetija«, 2.2. Komentarji*. Ur. Jožica Škofic, Matej Šekli. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. 201.
- Tjaša JAKOP, 2017: Govor Cankove od Pavlovega Glasoslovja (1909) dalje. *Avgust Pavel med Slovenci, Madžari in Avstrijci = August Pavel among the Slovenians, Hungarians and Austrians* (Zora, 120). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 53–64.
- Marko JESENŠEK, 2013: *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*. (Zora, 90). Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba.
- Marko JESENŠEK, 2018: *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*. (Zora, 129). Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba.
- Marko JESENŠEK, 2021: *Poglavja iz razvoja slovenskega jezika*. (Zora, 145). Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba.
- Marko JESENŠEK, 2024: *Poglavja o različicah slovenskega jezika*. (Zora, 155). Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba.
- Karmen KENDA-JEŽ, 2011: Fonetična transkripcija. *Slovenski lingvistični atlas 1, Človek (telo, bolezni, družina), 1, Atlas (SLA 1.1)*. Ur. Jožica Škofic. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 27–30.
- Mihaela KOLETNIK, 2008: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. (Zora, 60). Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti.
- Tine LOGAR, Jakob RIGLER, 1983: *Karta slovenskih narečij*. Ljubljana: Geodetski zavod Slovenije.
- Vladimir MOČAN, 1980: Dolnji Slaveči. *Krajevni leksikon Slovenije. IV. knjiga. Podravje in Pomurje*. Ur. Roman Savnik v sodelovanju s Francetom Planino. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 191.
- Slavica POTOČNIK: *Dolnji Slaveči*. Dostop 28. 1. 2025 na <https://www.obcina-grad.si/obcinskevsebine/651>.
- Fran RAMOVŠ, 1924: *Historična gramatika slovenskega jezika II: konzonantizem*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

- Fran RAMOVŠ, 1931: *Dialektološka karta slovenskega jezika*. Ljubljana: Rektorat Univerze kralja Aleksandra.
- Jakob RIGLER, 2002: *Zbrani spisi I*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Bela SEVER, 1995: Dolnji Slaveči. *Krajevni leksikon Slovenije*. Uredili Milan Orožen Adamič, Drago Perko, Drago Kladnik. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 125.
- Matija SLAVIČ, 1999: *Naše Prekmurje: zbrane razprave in članki*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Marko SNOJ, 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan in Založba ZRC.
- Marko SNOJ, 2016: *Slovenski etimološki slovar*. Tretja izdaja. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC. Dostopno na: <https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar>.
- Jožica ŠKOFIC (ur.), 2011: *Slovenski lingvistični atlas 1, Človek, (telo, bolezni, družina), 1. Atlas (SLA 1.1), 2. Komentarji (SLA 1.2)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Ivan ZELKO, 1982: *Historična topografija Slovenije. Prekmurje do leta 1500*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Zinka ZORKO, 1998: Narečne prvine v Ivanocyjevem Kalendarju Najszvetejšega szrca Jezusovega (1904–1906). *Slovensko-madžarski jezikovni in književni stiki od Košiča do danes*. Ur. Istvan Nyomárkay, Stjepan Lukač. Budimpešta: Košičev sklad. 39–59.
- Zinka ZORKO, 2003: Oblikoslovje in leksika v govoru Cankove. *Avgust Pavel*. (Zora, 23). Ur. Zinka Zorko, Miha Pauko. Maribor: Slavistično društvo. 73–94.
- Zinka ZORKO, 2009: *Narečjeslovne razprave o koroških, štajerskih in panonskih govorih*. (Zora, 64). Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti.

SUMMARY

The Prekmurje Dialect in Vratuša's Birthplace Dolnji Slaveči

The first-ever mention of Dolnji Slaveči, the birthplace of Anton Vratuša, appears in 1365 as *Alsozcleueche*. The scattered settlement, surrounded by slopes of carefully cultivated fields and small meadows, stretches for 3 km along the valley of Lukaj stream alongside the Motovilci–Kuzma road. The local dialect of Dolnji Slaveči belongs to the Prekmurje dialect of the Pannonian dialect group, more precisely to the northern, i.e. Goričko sub-dialect, primarily spoken in upper Lendava and in Porabje. All Pannonian dialects are non-tonemic, i.e. the accent is based on intensity, not pitch and is not tied to a specific position in a word. The local dialect of Dolnji Slaveči retains all Slovene accent shifts, with the stress position generally remaining the same as in the Pannonian original system. Additionally, there is stress withdrawal from a short final syllable onto *e*, *o* and *a*. Typical of the dialect are quantitative contrasts in stressed syllables. The prosodic inventory includes long and short stressed as well as unstressed vowels. Short vowels are pronounced slightly diphthongically (*b'rⁱēza*, *k'mⁱät*, *t^uoča*, *k'r^uáva*). In morphology, the dual form is firmly preserved in all cases. However, the neuter endings in the plural with thematic *a* cause a deep transition of neuter nouns into the feminine gender, as their left-matching modifiers take on feminine endings. Masculine nouns adopt the *-i* ending

in dative and locative, while the feminine nouns end in *-ov* in the singular instrumental case. Some neuter nouns are feminized already in the singular form. The current verb conjugation is thematic, with the preserved singular *-ve* for the feminine. Adverbs retain their archaic forms, e.g. *'nindri* 'nekje', *'inda* 'nekoč', *'ätj* 'tu', *'äs/!se* 'sem'. The lexis suggests a number of Slovene Pannonianisms, as well as words borrowed from German and, less frequently, Hungarian.

Raziskovanje prekmurskega govora Cankove

TJAŠA JAKOP

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti,
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, SI 1000 Ljubljana,
tjasa.jakop@zrc-sazu.si

V prispevku prikazujem narečno gradivo prekmurskega govora vasi Cankova, ki je bilo zbrano na terenu po vprašalnici za *Slovenski lingvistični atlas* (od konca 90-ih let do danes) in je v članku primerjano z narečnim gradivom, objavljenim 1909 v glasoslovni razpravi o cankovskem narečju Avgusta Pavla. V prispevku je predstavljeno raziskovanje cankovskega govora ter analiza govora na različnih jezikovnih ravneh: na glasoslovni, oblikoslovni in leksikalni.

Ključne besede: dialektologija, panonska narečna skupina, prekmursko narečje, Cankova, Avgust Pavel

This article presents the local dialect of Cankova, which belongs to the Prekmurje dialect. The dialectal material was collected in the field, using the questionnaire for the Slovenian Linguistic Atlas (SLA) from the late 1990s to the present. The article compares this material with dialectal data published in 1909 in Avgust Pavel's phonological study of the Cankova dialect. The paper also describes research of the Cankova dialect, analyzing its linguistic features across different levels: phonological, morphological and lexical.

Keywords: dialectology, Pannonian dialect group, Prekmurje dialect, Cankova, Avgust Pavel

Uvod¹

Anton Vratuša je bil leta 2010 eden od glavnih pobudnikov načrtovanega projekta *Prekmurski jezik v slovnici in korespondenci Avgusta Pavla*, v pripravo katerega je bila vključena tudi avtorica prispevka (žal projekt, ki bi ga vodil M. Jesenšek, ni bil podprt). Poleg skupnega dela za prijavo omenjenega projekta sem se z Vratušo srečevala na raznih simpozijih, ko je predstavljala prispevke na temo Pavlovega raziskovanja glasoslovja Cankove, s katerim sem se prvič srečala pri pisanju diplomskega dela (Jakop 1998), v okviru katerega sem prevedla 1. del Pavlove razprave *A vashidegkúti szlovén*

¹ Prispevek je nastal v okviru programa Dediščina na obrobjih: novi pogledi na dediščino in identiteto znotraj in onkraj nacionalnega (P5-0408).

nyelvjárás hangtana (*Glasoslovje slovenskega cankovskega narečja*) iz 1909, in sicer *Vokalizem*.

K Pavlu in glasoslovju Cankove se vedno znova vračam, npr. Jakop (1998; 2003: 56–72, 2006: 352–359; 2017: 53–64; 2017a: 339–345) in Jakop idr. (2011) – leta 2017 je na simpoziju *Avgust Pavel med Slovenci, Madžari in Avstrijci* sodeloval tudi Vratuša (2017: 203–211), ki je kot uvodničar predstavil politiko dobrososedski odnosov med Slovenijo, Avstrijo in Madžarsko.

Področje raziskovanja

Prekmurje je ozemlje med Muro in mursko-rabskim razvodjem na skrajnem severovzhodu Slovenije. Je del naravno in gospodarsko zaokroženega Pomurja in obsega pretežni del Goričkega, jugozahodno tretjino Lendavskih goric ter ravnino na levi strani Mure: Dólinesko in Ravénsko. Pokrajina na levem bregu reke Mure je torej geografsko razdeljena na tri dele: severni (Goričko), osrednji (Ravensko) in južni (Dolinsko).

Cankova je vas, ki leži na zahodnem delu prekmurskega ozemlja. Nahaja se v bližini Gornje Radgone, ob cesti iz Murske Sobote proti Rogoševcem. Zahodno od vasi je nekdanji obmejni prehod Cankova (avstrijsko naselje Bad Radkesburg je oddaljeno le nekaj kilometrov). Ime naselja **Cankova* (*ves*) prvotno vsebuje svojilni pridevnik od osebnega imena *Canek*, *Cank* z imenotvorno različico, *Canjko*, *Cajnko*, ki se ohranjajo kot priimki (Snoj 2009: 87). Madžarsko ime za Cankovo je *Vashidegkút*, nemško pa *Kaltenbrunn*, kar pomeni 'mrzel izvir/studenec'.

Vas Cankova je osrednje naselje istoimenske občine Cankova, ki leži na skrajnem jugozahodu Goričkega ob avstrijski meji in združuje osem naselij (Cankova, Domajinci, Gerlinci, Gornji Črnci, Korovci, Krašči, Skakovci in Topolovci) ter ima okrog 2000 prebivalcev. Njen sedež je na Cankovi. V središču vasi je osnovna šola, cerkev svetega Jožefa z župnijo ter ob njem park z vodometom in spomenikom Avgusta Pavla (rojen na Cankovi 1886, umrl v Sombotelu 1946). Večina prebivalstva živi polkmečko življenje na manjših kmetijah z dodatno zaposlitvijo v Murski Soboti ali bližnji Avstriji (podatki s terena, 2016).

Prekmursko narečje

Prekmursko narečje je del panonske narečne skupine. Govorijo ga na območju levega brega Mure, vključno s Porabjem na Madžarskem in Radgonskim kotom v Avstriji. Prekmursko narečje sestavljajo tri različice: goričko, ravénsko

in dólinsko, ki se med seboj razlikujejo v mlajših inovacijah v glasoslovju, npr. v izgovoru kratkega in dolgega *a* ali zvočnika *j* (tega ohranja le dólinsko podnarečje, drugod pa ima položajne variante *dj*, *g* ali *dž*).

Slika 1: Doprsni kip Avgusta Pavla v središču Cankove (foto: T. Jakop, 2009)

Slika 2: Izsek iz Karte slovenskih narečij (Karta Tineta Logarja in Jakoba Riglerja 1983, dopolnili sodelavci Dialektološke sekcije ISJFR ZRC SAZU, SLA 3.1 2023: 11).

Po definiciji Tineta Logarja (1975: 115) se prekmursko narečje govori v Prekmurju, ob zgornji Rabi v okolici Monoštra na Madžarskem in v nekaj vaseh ob madžarsko-avstrijski meji v Avstriji. Narečje pozna samo jakostno (tj. netonemsko) naglaševanje, ima pa kolikostno nasprotje: dolgi in kratki samoglasniki so možni v vseh besednih zlogih. Prav ta lastnost ga bistveno loči od drugih slovenskih narečij, ki dovoljujejo kratko naglašene samoglasnike samo v zadnjih ali edinih besednih zlogih. Sistem dolgih samoglasnikov je monoftongično-diftongičen.

Vilko Novak (1936: 5) je razdelil prekmursko narečje na tri govore: južnega govorijo Dolinci od Murske Sobote do Lendave, med Muro in Lendavo; srednjega govore Ravenci od Murske Sobote proti Cankovi; severnega ali goričkega pa Goričanci. Na tri podnarečja, severno, osrednje in južno, je prekmurščino razčlenila tudi Zinka Zorko (1994: 232): severno podnarečje se govori ob zgornji Ledavi in v Slovenskem Porabju, osrednje od Cankove, prek Murske Sobote do Filovcev in Kobilja, južno, tj. dolinsko, pa vzdolž Mure.

Gorička različica se torej govori severno od Cankove in v Porabju, ravensko narečje od Cankove (ob meji z Avstrijo) proti vzhodu in južno od Murske Sobote do Rakičana, dolinsko pa južno od Rakičana (oz. Murske Sobote) do reke Mure in ob Ledavi. Ločnice med temi področji so nastale zaradi naravnih ter politično- in cerkvenoupravnih dejavnikov, mejo med severnim in osrednjim delom pa je izoblikoval naravni relief goričkega gričevja. Severni

del je imel središče v Monoštru in Gornji Lendavi (današnji Grad), osrednji v Murski Soboti, južni pa v Turnišču in Dolnji Lendavi (današnja Lendava). V zamejstvu na Madžarskem se govori t. i. porabska različica, ki zajame krajevne govore vse do Monoštra (Koletnik 2008: 10–14).

Av gust Pavel (1909) prvi klasificiral oz. ločil tri prekmurske različice: severno – goričko, ki se govori ob zgornji Ledavi in v Porabju, osrednjo – ravensko, ki se govori od Cankove preko Murske Sobote do Filovcev in Kobilja, ter južno – dolinsko, ki je v rabi vzdolž Mure:

Cankovsko narečje se razprostira zahodno od jezikovnega okoliša »Ravencem« v neposredni sosesčini štajerske meje. Cankova sama je približno tri četrt ure oddaljena od nemško govoreče Radgone in leži ob mejnem potoku Kučnica (*Küçüca*). Okoli Cankove so vasi z izključno slovenskim prebivalstvom: Korovci (*Koròyfcä*), Gerlinci (*Göroncä*), Črnici (*Čřncä*), Krašči (*Krásčä*), Topolovci (*Topolòyfcä*), Skakovci (*Skàkofcä*); prebivalci skoraj vseh teh vasi spadajo k »Ravencem«. O tamkajšnjih govorcih pravi (1909: 4): »*Ravenci* (*Rovënci*; *Ravénäc*) so prebivalci ravnine, ki se pričinja pri Cankovi, približno do Murske Sobote: vasi Cankova (*Cänkova*), Skakovci (*Skàkofcä*), Krajna (*Krâjna*), Polana (*Polâjncä*) itd. V njihovi govorici je precej tujk, zlasti nemških, zato je njihov besedni zaklad, kar se domačih besed tiče, najbolj reven. (Pavel 1909: 5–6)

Na koncu uvoda je Pavel z ledinskimi imeni opisal lego Cankove in dodal tudi sociolingvistične opazke:

Na Cankovi se torej srečujejo trije tuji vplivi: 1. prek Radgone prodira močan nemški tok, ki se v cankovskem narečju najbolj odraža v besednem zakladu; 2. vpliv narečja slovenskih vasi, ležečih onstran Kučnice; 3. madžarščina v državni upravi in šoli ima seveda največji vpliv na besedni zaklad, vendar so tudi v glasoslovju posamezni pojavi, ki bi jih bilo najprimerneje razložiti kot posledico vpliva madžarščine. Te tri tujejezične vplive potrjujejo podatki, s katerimi se bomo v razpravi srečevali na vsakem koraku. (Pave (1909: 5–6)

Govor Cankove uvrščamo v ravensko-gorički govor. Cankova je tudi točka v mreži za *Slovenski lingvistični atlas*; v mreži za Slovenski lingvistični atlas (SLA), ki ima danes že 417 točk (krajev), ima Cankova št. 387 (T387). Cankovsko narečno gradivo sem zbirala na terenu (tudi) po vprašalnici za *Slovenski lingvistični atlas*. Po omenjeni vprašalnici je narečno gradivo za Cankovo zbrala tudi Marija Gere (Gere 1993), leta 2001 pa Zinka Zorko (Zorko 2008: 74–86).

Glasoslovje narečja Cankove

Pavel je v *Glasoslovju* predstavil vse glasoslovne značilnosti tega prekmurskega narečja. Navajam nekaj njegovih značilnosti: (1) Zaokroženje kratkega

in nenaglašenea *a* je značilno tako za ravensko kot goričko varianto prekmurščine, npr. *màti*, *kàmän*, *žàgati*. (2) Dolgi *a* je nezaokrožen, sprednji oz. rahlo *e*-jevski (*ä*), npr. *vlàs*, *mlátiti*. (3) Za dolgi *e* imajo dvoglasnik oz. diftong *eĭ*: *lèis*, *mlèiko* 'mleko', *dèitā* 'dete', za dolgi *o* pa diftong *ou*: *mòust*, *šə̀nòu*. (4) V panonski narečni skupini se je dolgi *u* pomaknil v izgovoru naprej (*ü*), npr. *vüjác*, *grúška*, značilno pa je tudi, da *-m* v izglasju prehaja v *-n*, npr. *sādän* 'sedem', *z mòužon*, *màn* 'imam'.

c) Hangsúlyos szótagban, a mint az eddigi példák-ból láttuk, mindig visszatér az eredeti zárt *e*, esetleg *éi* diftongus. Néhány kivételes esetben azonban — talán az analogikus hatás — talán a korábbi eltérő hangsúlyviszonyok következtében, accentuált szótagban is érvényesült az *e > i* hangváltozás. Ilyenek: *lèikè* = mint, valamint; *nädüzän likè ōfca*; *přlū žə stánän likè tí!* öblg. *lèky*, *lèki*. — A *ne*-vel összetett állítólagos értelmű névmások hangsúlyos előtagja, a *ni*- kezdetű s tagadólagos értelműekkel való alaki összekeveredés folytán: *nèkälko* = valamelyes; *nèkälko mē dōyk dāi!* szlov. *nèkōlik*; — *nègda say ga pōzno* = valamikor ismertem; *nègda jū dōsta bōykšū bilōy kak zāi!* = valamikor sokkal jobb volt, mint mostanság! *od nēgda māo* = régtőlóta; -- *nèkan jū odīšo, pa sän nāvén kāmā?* != valahová elment, magam sem tudom, hová?!; — *nèka mālō mē jū prōso!* = valami keveset kért tőlem; *nèki*, *nèkšī*, *nèkšnē* *ēlvēk mā jū prāi ūsko* = valaki keresett állítólag! *nèštār nē mōškē* = valamelyik ember, nem egy ember; *nèštār nōkrāt*, *nèštār dūč* = nem egyszer, egynehányszor; szlov. *nèkaj* = etwas; *nèkam* = irgendwohin; *nèkda*, *nèkdaj* = einst, ehemals; *nèki* = ein gewisser; *nèkšī*, *nèkšīkrat*. V. ö. még a horv. szb. népköltészet következő stereotip sorát: «*Iz gore mu niko progovara.*» < *njetko+nitko*; — *ozimicū*; *vūdrj ga za ozimicū* (> «*özmicū*» is); szlov. *ošēmei*, *ozēmec*, *-mca*; *ozēmice* = die Augenlider; — *šabīdravāc*, *šabīdras*, *šabīdratē*; szlov. *švédravec*, *švéder*, *švéder*; — *čī*, *čī*, *čē* = ha; ha hangsúlyos, akkor többnyire «*čē*»-nek hangzik.

Slika 3: Odlomek iz Pavlovega *Glasoslovja slovenskega cankovskega narečja* (1909: 54)

Samoglasniki

V 1. delu Glasoslovja Pavel v poglavju Vokalizem samoglasnike cankovskega narečja prikazuje s tabelo (Pavel 1909: 7); našteje 18 monoftongov: *i*, *í*, *ı*, *é*, *ē*, *e*, *ä*, *á*, *ā*, *o*, *ó*, *ö*, *ō*, *u*, *ú*, *ü*, *ü*; posebej našteje dvoglasnike, npr. *èi* (*lèis* = les, *mlèiko* = mleko), *òu* (*nòus* = nos, *šə̀nòu* = seno), *üu* (*māklin štüu* = metlin štil 'držaj metle', del *-l m san büu* = sem bil 'biti'), *āo* (npr. *kòtāo* = kotel, *āo* (npr. *tāo* = tal 'del', del *-l m orāo* = oral 'orati') itd.

Današnje cankovsko narečje loči naglašene samoglasnike, ki so dolgi in kratki, in nenaglašene samoglasnike, ki so samo kratki. Inventar prozodemov torej zajema dva naglasa (*ˈV*, *ˈV*) in nenaglašeno kračino (*V*). Sistem dolgih

naglašeni samoglasnikov je monoftongično-diftongičen. Kratki naglašeni samoglasniki v nezadnjem besednem zlogu se niso podaljšali.

Dolgi naglašeni samoglasniki

<i>i:ĩ/i:</i>			<i>ü:</i>			<i>u:ũ/u:</i>
	<i>ɛ:</i>					
		<i>ɛ:ĩ/e:ĩ</i>		<i>ø:ũ/o:ũ</i>		
			<i>á:</i>			

Kratki naglašeni samoglasniki

<i>i</i>			<i>ü</i>			<i>u</i>
	<i>ɛ</i>				<i>ø</i>	
		<i>e [ä]</i>	<i>ö</i>			
			<i>á</i>		+	<i>ɻ</i>

Izvor samoglasnikov cankovskega narečja

Dolgi naglašeni samoglasniki so nastali iz starih in novih cirkumflektiranih samoglasnikov.

i:ĩ/i: < **ī* (*b'ri:ĩtva* (**P** *briĩtva*),² *li:ĩce* (**P** *licä*), *m'li:ĩn* (**P** *mlin*), Imn *vi'š:i*: in *vi'š:i:ĩ* (**P** *viši*))

ɛ: < **ē* (*'pe:tek* (**P** *pétäk*), *'pɛ:t* in *'pɛ:ĩt* (**P** *pét*), *'rɛ:p* in *'rɛ:ĩp* (**P** *rép*), *dä've:t* in *dä've:ĩt* (**P** *dävét*), *dä'sɛ:t* in *dä'sɛ:ĩt* (**P** *däsét*))³
< stalno dolgi polglasnik – **ā* (*'dɛ:n* = dan (**P** *dén*), *'tɛ:st* = tast (**P** *tést*), *'vɛ:s* (tudi *'vɛ:ĩs*) = vas (**P** *vés*), *nø'xɛ:t* 'noht' (**P** *no(j)ét*))

² Pavlovi podatki iz *Glazoslovja* (Pavel 1909) so označeni z veliko in odebeljeno črko **P**; večino narečnih podatkov, zapisanih z novo transkripcijo, je zbirala avtorica prispevka na terenu od 2006 dalje (Jakop 2006>).

³ Za **ē* imamo v večini primerov dvojni refleks, medtem ko Pavel (1909) navaja le primere z monoftongom.

- e:ī** < * \bar{e} ('l̥e:īs 'gozd, les' (P l̥e:īs), m'l̥e:īko 'mleko' (P ml̥e:īko), 'c̥e:īline (P c̥e:īline), 'd̥e:īte (P d̥e:ītä), k'l̥e:īšče (P kl̥e:īščä), d've:ī (P dv̥e:ī); prid m s'l̥e:īp̥i (P sl̥e:īp̥i), 'b̥e:īl̥i (P b̥e:īl̥i); otp're:īti (P otp'r̥e:īt̥i))
< stalno dolgi e – * \bar{e} ('l̥e:īt, 'p̥e:īč, s̥r'c̥e:ī, lid'g̥e:ī (toda P l̥éd, p̥éč, s̥rčé, lidd'è))
- á:** < * \bar{a} (v'l̥á:s = vlas 'las' (P vl̥ás), 'p̥á:lec (P p̥áläc), 'zá:tanek (P zátanäk); m'l̥á:tit̥i m'l̥á:tiñ (P ml̥át̥iti ml̥át̥in), 't̥á:lat̥i 'deliti' (P tát̥ati))
- o:ū** < * \bar{o} ('n̥o:ūč 'noč' (P n̥o:ūč), 'n̥o:ūs 'nos' (P n̥o:ūs), 'bo:ūk (P b̥o:ūg), s̥e'n̥o:ū (P s̥eñòu), k̥o'ko:ūt = kokot 'petelin' (P k̥okòut), 'k̥o:ūla 'voz' (P k̥òula), s'to:ū (P stòu))
< stalno dolgi nosni o – * \bar{o} ('s̥o:ūsed 'sosed' (P s̥òus̥id), 'r̥o:ūka (P ròuka),⁴ ot'ro:ūb̥i 'otrobi' (P otròub̥d̥ä), 'z̥o:ūp (P z̥òub), 'm̥o:ūš (P mòuš))
- ü:** < * \bar{u} (p'l̥ü:ča (P pl̥üča in pl̥üj̥ča), 'M̥ü:ra (P M̥õra), 't̥ü: (P t̥ü); 'v̥ü:jec (P v̥üj̥c) 'materin brat', g̥o's't̥üvañe (P gost̥üvañä) 'gostija', g'r̥ü:ška (P gr̥üška); prid m 's̥ü:j̥i (P s̥üj̥i))⁵
- u:ū/u:** < * \bar{u} ('gu:ūt = golt 'grlo' (P gút), 'vu:k (P vúk); prid m 'du:k (P dúg, dúgi); P gúcat̥i = golčati 'govoriti')

Kratki naglašeni samoglasniki so nastali iz starih in novih akutiranih samoglasnikov.

- i** < * \bar{i} - in * \bar{i} ('xiža in 'iža 'hiša' (P (h)iža), 'riba (P riba), 'tik̥äf (P tik̥äv), 'žit̥o (P žito), 'ñiva (P Ied in Imn ñiva); 'miš (ž) (P miš), 'rit (P rit), f'tič = ptič (P ftič), 'sir (P sir); prid m 'sit (P sit))
- e** < * \bar{e} - in * \bar{e} (b'reza (P br̥eza), 'c̥esta (P c̥esta), 'd̥eča 'otroci' (P d̥eča), 'd̥ekla (P d̥ekla), n̥ä'd̥ela (P n̥äd̥ela), ne'vesta (P n̥äv̥esta), s't'reja = streha (P str̥èja), 'l̥et̥o (P l̥et̥o), ž̥ä'l̥ež̥o (P ž̥äl̥ež̥o); 'd̥et̥ (P d̥èd); 's̥e = sèm (P s̥è))
- e [ä]** < umično naglašeni e ('sästra (P s̥ästra), 'täle, (P t̥älä), 'rätkef = redkev (P r̥ät̥käv), 'ž̥äna (P ž̥äna), mlad̥o'ž̥änäc 'zaročenec, ženin'

⁴ Po analogiji tudi 'n̥o:ūga (P n̥o:ūga).

⁵ V Glasoslovju Pavel zapisuje glas *l̥*, ki ga opiše kot kratek samoglasnik med zelo ozkim *e* in *i*, v nenaglašnem položaju pa da se izgovarja polglasniško (kot *ð*).

- (**P** mlàdožänäc/mladožänäc); 'nästj (**P** nästj), del -l ž ed: s'päkla (**P** päkli), vel 'näšite in 'näste (**P** nästä))
- < *ǰ- in *-ǰ ('mäša = maša (**P** mäša), d'värj = dveri 'vrata' (**P** na dvàraĭ); 'pes = pes (**P** päs), 'däs = dež (**P** däs in däsč), g'näs = danes (**P** gnäs))
- < umično naglašeni polglasnik (s'täbär (**P** stäbär), 'mäglä (**P** mäglä))
- < *ǧ- in *-ǧ (s'räča (**P** sräča), 'dätälca = deteljica 'detelja' (**P** dätälca); 'zät = zet (**P** zät), 'väč (**P** väč))
- < *è- in *-è ('mäla = melja 'moka' (**P** mäla), 'zälže = zelje (**P** zäl'dä), 'sädän (**P** sädän); k'met/k'mät (**P** kmät))
- ä**
- < *ä- ('kâmen (**P** kâmän),⁶ s'lâma (**P** slâma), 'mâtj (**P** mâtj), k'râva (**P** krâva), s'râkca = srakica 'srajca' (**P** srâkca), 'žâbokŋo = jabolko (**P** d'âboko ali d'âboka), 'pâvočina = pavučina 'pajčevina' (**P** pâvučina ali pâvočina), 'pâmet (**P** pâmät), og'râček = ogradček 'vrt' (**P** ogrâčäk); 'dâtj (**P** dâtj), s'pâtj (**P** spâtj), z'nâtj 'vedeti' (**P** znâtj))
- < *â- (b'rât (**P** brât))
- o**
- < *ò- ('čŋoba = čoba 'ustnica' (**P** čŋobä), 'vŋola = volja (**P** vŋola), sŋ'boŋta (**P** sobŋoto, Ted))
- < *ò- ('nŋoš 'nož' (**P** nŋoš), 'kŋoš (**P** kŋoš), 'kŋoin (**P** kŋòin), k'rŋop (**P** krŋop), 'pŋop (**P** pŋop) 'župnik')
- < *ŋ- in *-ŋ ('tŋoča (**P** tŋoča), 'mŋočník (**P** mòčník), 'dŋoga (**P** dòga) 'doga, deščica pri sodu')
- < umično naglašeni o ('vŋoda (**P** vŋoda), kŋoza (**P** kŋoza), č'lŋovik (**P** člŋovik in člŋovek), 'kŋoteu (**P** kŋòtëu); prid m 'bŋoži (**P** bŋòži), prid s 'dŋobro (**P** dòbro); 'dŋi 'dol' (**P** dòi))
- ö**
- < e (< *ǧ̌-, *-ǧ̌) položajno ('vöter 'veter' (**P** vötär), Red, Idv člŋ'vöka (**P** člŋovöka), 'Böltjncj (**P** Böltjncä = Beltinci), Red 'vö s 'čela 'grdo gledati' (**P** vögléda))
- < *u položajno ('vöra 'ura' (**P** vöra))
- ü**
- < *û- in *-û (k'rüj (**P** krü, toda krüja), 'čüdo (**P** čüdo), p'lük, (**P** plüg); 'lüşčjtj (**P** lüşčjtj))

⁶ V skladu z nacionalno fonetično transkripcijo kratki zaokroženi *a* (ki ga Pavel zapisuje kot *ä*) danes zapisujemo z *ä*, npr. 'kâmen, b'rât.

- u** < * \bar{f} , * \bar{f} - in *- \bar{f} (*s'kuza* 'solza' (P *skùza*), *s'tube* = stolbe 'stopnice' (P *stùba*); prid m '*dužen* (P *dùžän*), '*kustj* = tolsti 'debel' (P *kùstj*); '*tučtj* (P *kúčtj*); '*vuna*; prid m '*pun*, prid ž '*duga*)
- r** < * \bar{r} in * \bar{r} (*přst* (P *přst*), *s'mřt* (P *smřt*), '*křf* 'kri' (P *křv*))

Soglasniki

V 2. delu *Glasoslovja* Pavel v poglavju Konzonantizem soglasnike cankovskega narečja prikazuje s tabelo (1909: 93), in sicer jih našteje 25 in jih deli na zveneče (*b, d, đ* oz. *d', g, (dz), dž, v, z, ž, j, r, l, m, n*) in nezvенеče (*p, t, í* oz. *t', k, c, č, f, s, š, (ch), h*) oz. na zapornike: *p, t, t', k, b, d, đ, g*; zlitnike: *dž (dz), c, č*; pripornike: *f, s, z, š, ž, h (ch), v, j*; jezičnike: *r, l* in nosnike: *m, n, n', ŋ*).

Izvor soglasnikov cankovskega narečja

- n** < *-*m* ('*vüzen* = vuzem 'velika noč'; Oed: *z b'râton* (P *z bráton*), *s kô'va:čon* (P Oed: *z môužon*); '*sädän* (P *sädän* 'sedem'); led: *g'lē:dan* in *g'lē:īdan*, '*nošjn*, '*čü:jen* 'slišim', '*iden*⁷ 'grem', *kü'püvlen*, *san 'čü:la* (P led: *näščän* 'nočem', *nämran* 'ne morem', *màn* 'imam', *zavrēn*, *nä fòlgan*, *vīdo san*)
- n'** < **n'* ('*niva* (P *niva*), '*ši:nēk* = šijnjak 'vrat, tilnik' (P *šinäk*), '*č're:šna* (P *črēšna*), *gòs'tüvanē* (P *gostüvanä* 'gostija'))
< **n'* < *-*n_{bj}*-/*-*n_{bj}*- (*kòs'miñe* = kosminje 'dlaka' (P *kosminä*))
- l** < **l* ('*mäla* = melja 'moka' (P *mäla*), *nädēla* (P *Ted nädēlo*), *k'lü:ič* (P *klíč*), *p'lü:ča* = pljuča (P *plúča* in *plúiča*), '*poštäla* (P *pòštälca*), *živ'lenje* (P *živlèjna*)
< **lV* < primarna skupina **dl*/**tl* (del -*l* ž ed: *p'rē:la* in *p'rē:ila* = predla (P *prēla jä* [manjka naglasno znamenje]), *c'vālā* = cvetla (P *cvāla*), P *zmāla jä* = pometla je)
- v** < kot proteza pred **u*- ('*vōra* 'ura' (P *vōra*), '*vüja* 'uho' (P *vüja*), '*vüjec* = ujec (P *vüjác*), '*vüš* (P *vüš*), '*vü:izda* 'uzda' (P *vüzda*))

⁷ Za glagol *iti* se v prekmurskem narečju namesto korena *gre-* uporablja *ide-* (npr. *ideva*), ki izhaja iz nadomestne nedoločniške osnove **id-* (Jakop 2017: 59).

- j** < *x – kot zapolnitev zeva po onemitvi *x v položaju *VxV (*'müja* = muha (**P müja**), *st'reja* = streha (**P strèija**), *'vü:ja* 'uho' (**P vüja**); prid m *'sü:jj* = suhi 'suh' (**P süji**); *'kü:jatj* 'kuhati' (**P köjatj**))
 < *-x – kot zapolnitev zeva po onemitvi *x v položaju *-Vx (*g'rāj* 'fižol', **P strāj** 'strah'; *k'rüj* (toda **P krù** z onemitvijo v izglasju); Mmn: *pr d'vāraj* = dverih 'vrata' (**P na dvāraj**))
 < *-vi- (*bra'dājca* = bradavica (**P bradājca**))
- k** < *j za nezvenečim nezvočnikom (*s'tāriške* = starišje 'starši' (**P stāriškā**))
 < *t v skupini *tm* (**P kmica** = tmica 'tema'; *kměčä* = tmeče 'temno')
 < *t v skupini *tl* (Imn *'mäkle* = metla 'metla' (**P mākla**))
 < *l (*'käden* = teden (**P kädän**))
 < *l v skupini *sl* (*s'kuza* = solza (**P skūza**))
- g** < *j pred sprednjimi samoglasniki (*'gāzāro* = jezero 'tisoč' (**P d'āzāro**), *'ge:itra* 'jetra' (**P d'ētra** ali **gētra**), Imn *lid'ge:ī* 'ljudje' (toda **P lidd'ē**); 3ed *'ge:ī* 'jesti' (**P d'ēi**))
 < *d v skupini *dn* (*g'nās* = dnes 'danes' (**P gnās**); prid *ž 'zā:gna* = zadnja (**P zāgnj** = zadnji))
 < *d v skupini *dl* (**P glēitva**, danes *d'leto*)
- f** < *v pred nezvenečimi nezvočniki in v izglasju (*f 'krmj*, **P f šòulo**, *'ofca*, **P kàufka** 'kavka'; *'tikāf* = tikev 'buča' (**P tikāv**), *'rätkef* = redkev (**P rätkāv**), *'křf* 'kri' (**P křv**), Oed z *ž'licof*, s *pe'sćo:uf*, z *'mātārjof* (**P s pūkšof**, s *frāćof*))
- ž** < *j (*'žābokō* = jabolko (**P dāboko** ali **dāboka**), *'žāljnč* (**P dālīč**) '(bo-žična) jelka', *vāč'erža* = večerja (**P vāč'ērda**), *'zālže* = zelje (**P zāld'ä**), *'pāžže* = pazdje (**P pāzd'ä**) in *pōt 'pāžžamj* 'pazduha'; prid *k'rā:vža* (*š'tāla*) 'kravji (hlev)'m **P krāv'dj d'ārām** 'kravji jarem')
 < *(l +) j < *l (*š'velža* = švelja 'šivilja' (**P šv'eld'a**))

Skupina -šč- je ohranjena (< *št*): *k'le:jšče* (**P klējščä**), *óg'nišče* (**P ogniščä**), *pr'gi:jšče* (**P pr'gíščo**); *'lüščitj* (**P lüščitj**) 'luščiti (koruzo)'. Tudi skupina črě- je ohranjena: *č're:šna* (**P črěšna**), *č're:ivō* (**P črvòu**); tudi *žrě-*: *žrā'bē:j* = žrebe.

Za narečje so značilni tudi zlogotvorni zvočniki (kot posledica vokalne redukcije), npr.

r (*sr'shen* (**P srš'en**), Red *kr'vi:ī*, 3ed *pr'ne'se:ī* 'prinesti'; **P frtā_o** na *trī* 'četrt na tri')

l ('mántl̩ 'ženski plašč', 'kis̩lca = kislica, 'pālca, kl̩'bü:ɪk = klobuk (**P** kl̩bük),
P p̩ɛnzl̩ 'čopič', k̩apl̩ca = kapljica, p̩š̩l̩ 'šopek')
n (do 'Kuč̩nce (**P** Kùč̩nca) = Kučnica, 'x̩ɔɲt're:ɪgar̩j 'naramnice')

Vzglasni *x* lahko onemi: **x**- > Ø ('lá:pec = hlapec (**P** l̩áp̩c), 'l̩áče = hlače (**P** l̩áč̩ä), toda 'x̩iža in 'iža 'hiša' (**P** (h)̩iža); 3ed 'x̩ɔd̩j in 'ɔd̩j (**P** ɔd̩j) 'hoditi').

Od soglasniških posebnosti je najbolj zanimiva jotacija. Na tem mestu ima Pavel v *Glamoslovju* (1909: 93 itd.) večinoma samo *d'* [dj], medtem ko se danes v cankovskem narečju zvočnik *j* lahko izgovarja kot *g* ('g̩e:ɪtra = jetra (**P** d̩ĕtra ali g̩ĕtra), 'g̩äz̩äro = jezero 'tisoč' (toda **P** d̩äz̩äro), zu'b̩ɔ:uv̩ge = zobovje 'zobje' (**P** zobd̩ĕ, tudi zobg̩ĕ), lid'g̩e:ɪ 'ljudje' (toda **P** lidd̩ĕ); 'g̩ezd̩j̩t̩j = jezdititi (**P** d̩ĕzd̩j̩t̩j ali g̩ĕzd̩j̩t̩j), 3ed 'g̩e:ɪ 'jesti' (**P** d̩ĕj̩)) ali *dž* ('ž̩ábok̩ɔ = jabolko (**P** d̩ábok̩o ali d̩ábok̩a), 'ž̩äl̩j̩nč (**P** d̩äl̩č) '(božična) jelka', vä'č̩er̩ža = večerja (**P** väč̩ĕr̩ĕda), b̩ä'ž̩us̩j = bajusi 'brki' (**P** bad̩üs̩j, bajüs̩j),⁸ ledev'ž̩e:ɪ = ledevje 'križ' (toda **P** l̩ädäv̩d̩ĕ); prid *k'rá:vža* (š't̩äl̩a) 'kravji (hlev)' (**P** kräv̩d̩j̩ d̩ár̩äm 'kravji jarem'). Ti primeri kažejo, da je prehod *j* > *g* > *dž* mlajši pojav.

Oblikoslovje narečja Cankove

Na splošno lahko rečem, da oblikospreminjevalni in oblikotvorni vzorci v cankovskem govoru ohranjajo psl. sklonske končnice, vse tri spole in vsa tri števila.

Samostalnik

Ohranjeni so vsi naglasni tipi: nepremični (*b'rât b'râta*; '*sin* 'si:ɪna, 'si:ɪnɔn (Oed), toda **P** sin sin̩ü, za sin̩ôn), premični (*č'l̩ɔvik čl̩ɔv̩ka*, **P** čl̩ɔvik čl̩ɔv̩ka); '*jezik*'/'*gezik* je'zika, **P** d̩ž̩ɪk, z g̩äz̩ikɔn), mešani (*pro'so:u pro'sä:*, toda **P** pros̩òu pròusa) in končniški (*v'l̩á:s vl̩á:sä:*, '*n̩ɔ:us n̩ɔ:sä:*, toda **P** n̩òus n̩òusa). Dvojina je popolnoma ohranjena pri vseh spolih samostalnikov: *d'vá: 'pojba*, *d'vá: 'si:ɪna* (R, M in Odv: '*si:ɪnoma*), *d'vá: zu'b̩á:* (R, M in Odv: *zu'b̩á:ma*); *d've:j 'r̩ɔ:ɪkj̩*, *d've:j 'rebr̩j̩*; **P** *dvá siná*, *dvá fot̩iva*, *zdv̩òma* [z dvema] *žút̩iv̩ima ps̩áma*; *dv̩èj rib̩j̩*, *dv̩èj žút̩iv̩j̩ kobil̩j̩* (Pavel 1909: 48). Tudi nekateri parni samostalniki imajo dvojinske oblike, npr. *s't̩áriša* = stariša 'starša' (< **stariša* < **starĕj̩ša*) poleg Imn *s't̩áriške* = starišje 'starši' (**P** *st̩árišk̩ä*).

⁸ Prevezeto iz madž. *bajusz* 'brki'.

Samostalniki moškega in ženskega spola se danes večinoma sklanjajo po nepremičnem naglasnem tipu:

	I	R	D	T	M	O
ed.	'sin (P <i>sìn</i>)	'si:ina (P <i>sinú</i>)	'si:inj (P <i>sínj</i>)	'si:ina (P <i>sinú</i> / <i>síná</i>)	'si:inj	'si:inon (P <i>za</i> <i>sinòn</i>)
dv.	'si:ina (P <i>siná</i>)	'si:inoꝑ (P <i>sinú</i>)	'si:inoma	'si:ina	'si:inoma	'si:inoma
mn.	'si:inj (P <i>sinòuvj</i>)	'si:inoꝑ (P <i>sinú</i>)	'si:inòn	'si:ine	'si:inaj	'si:inami/ 'si:inj

	I	R	D	T	M	O
ed.	ž'lica	ž'lice	ž'licj	ž'lico	ž'licj	ž'licoꝑ
dv.	ž'licj	ž'lic	ž'licama	ž'licj	ž'licama	ž'licama
mn.	ž'lice	ž'lic	ž'lican	ž'lice	ž'licaj	ž'licamj

Ohranjeni so tudi vsi trije spoli samostalnikov (in pridevnikov), čeprav Pavel v *Glasoslovju* piše:

Del besed srednjega spola je prešel v kategorijo ženskega spola in s tem spremenil tudi končnice; takšne so: *d'áboka* ali *d'áboko* 'jabolko'; *òkna* ali *òkno*; *čüda* ali *čüdo*; *gnèjzda* ali *gnjzdòu* itd. Besede srednjega spola so prešle v ženski spol na podlagi skupnega tožilnika tako, da se je iz tožilnika, ki se končuje na *o*, razvil novi imenovalnik. (Pavel 1909: 17)

Sicer samostalniki srednjega spola ohranjajo spol, npr. '*rebrò*, '*sädlo* (P *sädlo*), '*se'no:u*, '*č're:ivò* (P *črvòu*), '*čüdo* (P *čüdo*), '*m'le:jko* (P *mlèjko*), '*päro* (P *päro*), '*d're:ivò* (P *drèivo* (tudi *djrvòu*)), '*leto* (P *lèto*), '*g'ne:jzdo* (P *gnèjzda* ali *gnjzdòu*); nekateri samostalniki pa se (tudi) feminizirajo, npr. '*šenca*, '*bädra* (P *bédra*), star. *ku'lēna* in nov. *ku'lenò* (P *kòulēna*), '*vü:ja* (P *vü:ja*) 'uho', '*òkna* in '*òkno* (P *òkna* in *òkno*), '*ne'bò:u* (toda P *nèba*).

Tudi samostalniki srednjega spola se večinoma sklanjajo po nepremičnem naglasnem tipu:

	I	R	D	T	M	O
ed.	'òkna (P <i>òkna/òkno</i>)	'òkna	'òknj	'òkna	'òknj	'òknon
dv.	'òknj	'ò:uken	'òknoma	'òknj	'òknoma	'òknoma
mn.	'ò:ukna (P <i>òukna</i>)	'ò:uken	'òknon	'ò:ukna	'ò:uknaj	'òknj/ 'òknamj

Pridevnik

Pridevnik je v govoru Cankove v nedoločni obliki, če se končuje na *-en*: 'bätežen (P *bätäžän*) 'bolan', 'tüčen 'debel', večina pridevnikov pa se v Ied m končuje na *-i*: 'së:irj (P *sëiri* 'sivi'), 'sü:jj (P *süj*) ali 's'lo:ukj 'suh', 'välkj, 'püklavj 'grbast', 'p'lântavj 'šepav', 'kustj 'debel', čer'v:ati 'trebušast', 'g'lü:ipj 'gluh', 's'le:ipj, 'nõ:urj 'nor'). Tudi srednji spol se ohranja: 'së:deno m'le:iko 'kislo mleko' (P *pognãšno mlëiko* 'dopoldan pomolzeno mleko'). Značilne so dvojinske oblike pridevnikov na *-iva*, *-ivi* (npr. 'le:ipjiva, 'le:ipjivj, P *dvá dúgiva, dvëj žútivj*) in rodilniška končnica *-oga* pri pridevnikih moškega spola (npr. 'tãkšnoga, 'dõbroga, 'le:ipoga, 'süjoga, P *svëtoga, dôbroga, nõuvoga, drúgoga, štãroga*).

Sklanjanje pridevnikov moškega in ženskega spola:

	I	R	D	T	M	O
ed.	'le:ipj (P <i>lëipj</i>)	'le:ipoga	'le:ipomj	'le:ipoga	'le:ipon	'le:ipin
dv.	'le:ipjiva	'le:ipj	'le:ipjima	'le:ipjiva	'le:ipjima	'le:ipjima
mn.	'le:ipj	'le:ipj	'le:ipjin	'le:ipe	'le:ipaj	'le:ipimj

	I	R	D	T	M	O
ed.	'le:ipa (P <i>lëipa</i>)	'le:ipe	'le:ipoj (P <i>lëipoi</i>)	'le:ipo (P <i>lëipo</i>)	'le:ipoj	'le:ipof
dv.	'le:ipjivj	'le:ipj	'le:ipjima	'le:ipjivj	'le:ipjima	'le:ipjima
mn.	'le:ipe (P <i>lëipã</i>)	'le:ipj	'le:ipjin	'le:ipe	'le:ipaj	'le:ipimj

Glagol

Glagoli v govoru Cankove poleg dvojinskega osebila *-va* za moški spol poznajo še *-ve* za ženski spol (npr. 'ideva : 'ideve),⁹ torej v dvojini poznajo ločevanje glagolskih končnic po spolu (česar v sodobnem knjižnem jeziku ni). V *Glasi slovu* najdemo naslednje primere (Pavel 1909: 66): *müva idäva; müva sva vidla; vüva sta šlä*. Za panonski prostor so značilne posebne oblike nedoločnikov in deležnikov na *-l* glagolov na *-noti -nem* (iz praslovanske **-nq-*; v knj. sln. *-(n)iti -(n)em*). Takšne oblike najdemo tudi v govoru Cankove ('zãcnotj (P *zãcnotj*) 'začeti', 'süjnotj (P *zasünotj*) 'zapreti, zapahiniti'; P *gãnotj*,

⁹ Za glagol *iti* se v prekmurskem narečju namesto korena *gre-* uporablja *ide-* (npr. *ideva*), ki izhaja iz nadomestne nedoločniške osnove **id-*, npr. 'iden 'grem'.

gùtnotì ‘požreti, srkniti’, *spàdnotì* ‘pasti’; *stànolì, jã spádnola, pobãgnola sta*). Glagol *spomniti (se)* ima posebno obliko *s'pò:ùtiti* ‘spomniti’, **P** *spòùtiti sä*.

Primer za spreganje glagola *delati* (*'dèlatì, P dèlatì*):

	ed	dv	mn
1	'dèlan (P dèlan)	'dèlava	'dèlamò
2	'dèlaš	'dèlata	'dèlate
3	'dèla (P dèla)	'dèlata	'dèlajò (P dèlajò)

Oblike velelnika:

[delati] <i>vel 2ed</i> (delaj!)	'dèlaj (P dèlaj)
[delati] <i>vel 1mn</i>	'dèlajmò
[delati] <i>vel 2mn</i>	'dèlajte
[delati] <i>vel 1dv</i>	'dèlajva
[delati] <i>vel 2dv</i>	'dèlajta

Oblike deležnika:

[delati] <i>deL m ed</i>	'dèlò (P dèlò san)
[delati] <i>deL ž ed</i>	'dèlala
[delati] <i>deL m mn</i>	'dèlajì

Besedje cankovskega narečja

Rekonstrukcije so narejene na podlagi etimoloških slovarjev (Snoj 2016, ESSJ 1977–2005). V gradivu so navedene fonetično poknjžene oblike narečnih leksemov, ki jim sledijo: (1) praslovanski predhodnik ali (2) tujejezični vir. Simbol * pomeni rekonstrukcijo, < ‘se je razvilo iz’, > ‘se je razvilo v’, ← ‘tvorjeno iz’ in ‘xxx’ pomen (po SLA 2.2: 52–58).

Neprevzete besede

Od besedja prevladujejo neprevzete besede (večinoma praslovanskega izvora), npr.:

doga -e ž = **P** *dòga* ‘ukrivljena deščica pri sodu’ (danes *'dòga*) in *bòža dòga* ‘mavrica’¹⁰ < **doga* ‘ukrivljena deščica; mavrica’;

¹⁰ Starejši Cankovčani danes namesto *bòža dòga* uporabljajo izraz *ma'ri:jìn po'jà:s, 'dòga* pa se uporablja samo v pomenu ‘ukrivljena lesena deščica, iz katerega delajo sode’.

- dreti (se) dêrem (se) nedov** = **P** *drèiti* ‘odreti, odirati’, *drèiti sä* ‘dreti se, kričati’ < **derti se* in **dbrati se* ‘vpiti na vse grlo’ se je po metafori razvilo iz ‘trgati se’, kar je povratni glagol od **derti*, **dbrati*, sed. **dbrq* ‘odirati, trgati kožo z živali’ (ESSJ I: 113);
- dveri mn** = **P** *dvàri* ‘vrata’ (danes *d'väri*) < **dv̅ri*, **dv̅re*, **dv̅ra* ← **dv̅rb̅*, mn. **dv̅ri* ‘vrata’;
- glad -a tudi -i m** = **P** *glád* ‘lakota’ < **goldb̅* ‘lakota’;
- lakovnica -e ž** = **P** *lâkavnica* [star.] ‘naprava oz. posoda, ki se uporablja za napolnitev soda; nejasen izvor, Skok ga povezuje z *lačen*, *lakom* (ESSJ II: 122);
- močnik -a m** = **P** *mòčnik* ‘močnik’ (danes *mõčnik*) < **mõčbnikb̅* ← **mõka* ‘moka’;¹¹
- melja -e ž** = **P** *mâla* = melja ‘moka’ (danes *'mäla*) < **meía* (< **melja*) ← **melti* ‘mleti’;
- (ne)volja -e ž** = **P** *nävòla* ‘nesreča, težava’, *vòla* ‘volja’ (danes *'vòla*) < **vóla* ‘volja’; **P** *nävòlän* ‘nejevoljen; slaboten’;
- ogradček -čka m** = **P** *ogrâčák* ‘vrt’ < **o(b)gordb̅čkb̅* < **o(b)gordb̅* ← **o(b)gorditi* ← **ob-* ‘ob, pri, okoli’ + **gorditi* ‘zagrajevati, delati ograjo’ ← **gordb̅* ‘ograda’;
- pamet -i ž** = **P** *pâmät* ‘pamet, razum’ (danes *'pâmet*) < **pa̅metb̅* ‘spomin, pamet’;
- ratovišče -a s** = **P** *rotiščä* ‘ratišče, kosišče ‘leseni del kose’ < **ratovišče* < **ratb̅* (ESSJ III: 155);
- stonjati -am nedov** = **P** *stònatì* ‘stokati, tarnati, ječati’ < **stenati* ‘stokati’ (ESSJ III: 317);
- strah -a m** = **P** *strâi* ‘strah’ < **straxb̅* ‘strah’;
- stolba -e ž** = **P** *stùba*, *stùbica*; *stubbnicä* ‘stopnica, stopnišče’ (danes *s'tube* ‘stopnice’) < **stolba* < **stlba* ‘stopnica’;
- tujinec -ca m** = **P** *tihinäc* ‘tujec’ (toda danes *'tujec*, *'lücki*) < **tudinb̅cb̅* < **tudb̅cb̅* ← **tudb̅* ‘tuj’;
- ujec -ca m** = **P** *vújäc* = ujec ‘ujec, materin brat’ (danes *'vüjec*) < **ujb̅cb̅* ← **ujb̅* ‘ujec, materin brat’;
- uljnjak -a m** = **P** *vijnák*, *viñák* < *vünák* ‘uljnjak, čebelnjak’ (toda danes *čebel'ná:k*) < **ulbj̅njakb̅* ← **ulbj̅b̅* ‘ulj, panj’;
- verigač -a m** = **P** *varigáč* [zastar.] ‘kljuka, zapah’ < **veriga* ‘dolga vrsta, niz’;
- vlas -a m** = **P** *vlás* ‘las’ (danes *v'lás*) < **volsb̅* ‘las’.¹²

¹¹ Toda poimenovanje za moko je *mâla*.

¹² Nekateri leksemi so bili obravnavani v prvih treh zvezkih SLA: melja (Jakop v SLA 3.2: 171), ogradček (Kumin Horvat v SLA 2.2: 301, stolba (Jakop v SLA 2.2: 179), tujinec (Zuljan Kumer v SLA 1.2: 319), ujec (Šekli in Petek v SLA 1.2: 262), uljnjak (Šekli v SLA 2.2: 272) in vlas (Škofic v SLA 1.2: 49).

Prevzete besede

- Narečju se poznajo vplivi nemščine in madžarščine. Največ je germanizmov:
- cajt -a m** = **P** *càjt* 'čas'; *càjtŋga*, *càjtŋgä* 'časopis, časnik' ← nem. *Zeit*, *Zeitung*;
- cigel -gla m** = 'cigeu' 'opeka' ← nem. *Ziegel* 'opeka';
- fal prid. neskl.** = **P** *fäl* 'poceni, cenen' ← nem. *feil* 'naprodaj; podkupljiv'; stvnem. *feile*, *fali*;
- fart -a m** = **P** *fàrt*, *fàrtŋ* ali *fàrt*, *fàrtŋ* 'krat' ← bav. *ein fart* = *einmal* 'enkrat, nekoč';
- fašenk -a m** = **P** *fâšänk* 'pust' (danes 'fâšanek') ← nem. *Fasching* 'pust';
- foringa -e ž** = **P** *fòrŋga* 'prevoz, vožnja', *forŋgás* 'prevoznik, voznik' ← nem. *fahren*;
- grunt -a m** = **P** *grùnt* 'kmetija' (danes *g'rünt*) ← srvnem. *grunt* 'tla, zemlja, posestvo', nem. *Grunt* 'tla, zemlja, temelj, osnova';
- jopa -e ž** = **P** *dòpa* ali *dòpič* 'jopa, jopica, suknjič' ← srvnem. *joppe* 'jopa, jopica' (> nem. *Joppe* 'navadno iz filca narejen moški suknjič');¹³
- klajfa -e ž** = **P** *klàifa* 'čenča'; ← nem. *kläffer* 'bevskač', bav. *klaffen* 'kvantati, obrekovati';
- klàjfati -am nedov** = **P** *klàjfati* 'kvantati';
- kuga -e ž** = **P** *kùga* 'kuga' (danes 'kùga') ← stvnem. **kuga*, *koga* 'kužna bolezen, epidemija, kuga', srvnem. *koge* 'kuga';
- najga -e ž** = **P** *nàiga* 'ostanek (vina v sodu)' ← nem. *Neige* 'ostanek (tekočine)';
- pob -a m** = **P** *pòjb* ali *pòjāb* 'fant' (danes 'pòjpb') ← bav. srvnem. *puobe*, srvnem. *buobe* 'fant' (o prehajanju *b* > *p* v izposojenkah iz bavarske nemščine gl. Striedter-Temps 1963: 27–30);
- ramati -am nedov** = **P** *rámati* 'pospravljati, čistiti' ← nem. *räumen* 'pospraviti, umakniti';¹⁴
- šnita -e ž** = **P** *šnita* 'rezina, kos' (danes 'š'nita'); *šnita* se imenuje tudi del konjske oprave¹⁵ ← nem. *Schnitt* 'urez, rez';
- šparhet -a m** = **P** *špòrät* ali *špàrät* 'štedilnik' (danes 'š'poret') ← nem. *Sparherd* 'štedilnik';
- špot -a m** = **P** *špòt* 'sramota, posmeh(ovanje)' ← nem. *Spott* 'posmeh';
- tal -a m** = **P** *tâo* = tal 'del' (danes 'tâo'); *tálatŋ* 'deliti', *tálañä*, *tálŋga* 'sodnijska delitev, zapuščinska razprava' ← nem. *Teil* 'del, kos; delež';
- virt -a m** = **P** *vèrt* 'gospodar' (danes 'v'ert') ← nem. *Wirt* 'gospodar';

¹³ Danes uporabljajo le izraza *št'rikaš* ali *št'rikanec*.¹⁴ Cankovčani uporabljajo za 'čistiti' tudi izraz 'pucati'.¹⁵ Danes izraz *š'nita* uporabljajo le še v pomenu 'rezina'.

- vanjkuš -a m = P** *vàŋkʷš* ‘vzglavnik, blazina’ (danes *'vânkiš*) ← stvnem. *wangakussîn*, srvnem. *wangeküssen*, *wangeküsse* ‘vzglavnik, blazina’ (> nem. *Wangenkissen* ‘vzglavnik, blazina’); knj. sln. *blazina*; knj. madž. *vankos* ‘vzglavnik, blazina’;
- vanjkušnica -e ž = P** *vàŋkʷšnɨca* ‘prevleka za blazino’ < *(*vanjkuš*)-*bnica* ← stvnem. *wangakussîn*, srvnem. *wangeküssen*, *wangeküsse* ‘vzglavnik, blazina’ (> nem. *Wangenkissen* ‘vzglavnik, blazina’), toda danes **ibercug** = *'iber'cuk* ← nem. *Überzug* ‘prevleka za blazino’ v bav. nem. izgovoru (*ü* > *i*).
- Precej je tudi madžarizmov oz. hungarizmov:
- baga -e ž (á) = P** *bàga* [star.] ‘tobak’ [nar. severovzhodno ‘gošča, ostanki v pipi’: drži se ga vonj po stari bagi / žvečiti bago], *bàgaš* ← madž. *bago* ‘čik’;
- betežen prid m = P** *bàtāzān* ‘bolan’ (danes *'bātežen*) ← madž. *beteg* ‘bolan, bolnik’;
- bolta -e ž = P** *bòyta* ‘trgovina’ (danes *'bo:yta*) ← madž. *bolt* ‘trgovina’;
- boltoša -e m = P** *bótoša* ‘prodajalec’, redkejša oblika je *bàtoša* ← madž. *boltos* ‘trgovec, prodajalec’;
- čonta -e ž = P** *čònta* ‘kost’ (danes *'čõnta*) ← madž. *csont* ‘kost’;
- falat -àta m = P** *fàlat* ‘kos’ ← madž. *falat* ‘kos, grizljaj’; *falàjčičäk* ‘košček’;
- fotiv -a m = P** *fòtɨv* ‘(nezakonski) otrok’ (danes *'fõtif*) ← madž. *fattyú* ‘pankrt’, Imn *fattyúk* ‘nezakonski otroci, smrkavci’;
- gomba -e ž = P** *gòmba* ‘gumb’ (danes *'gõmba*) ← madž. *gomb* ‘gumb’;
- hasek -ska m = P** *hàsäk* ← madž. *haszon* ‘korist, dobiček’;
- obkoroš -a m = P** *okòurɨš* ‘kor’ (danes *'o'ko:urɨš*) ← madž. *kórus* ‘kor, zbor’;
- orsag -a m = P** *orság* ‘dežela, kraljestvo’, [zastar.] ‘parlament, skupščinska zgradba’ ← madž. *ország* ‘država’;
- rud -a m = P** *rúd* ‘oje’ (danes *'ru:ut*) ← madž. *rud* ‘drog’;
- tanač -a m = P** *tanáč* ‘nasvet’ ← madž. *tanács*;
- varaš -a m = P** *váraš* ‘mesto’ (danes *'va:raš*) ← madž. *város* ‘mesto’.¹⁶

¹⁶ Nekateri leksemi so bili obravnavani v prvih treh zvezkih SLA: cigel (Zuljan Kumer v SLA 2.2: 130), grunt (Škofic v SLA 2.2: 63), kuga (Kumin Horvat v SLA 1.2: 221), pob (Jakop v SLA 1.2: 308), virt (Škofic v SLA 3.2: 69), vanjkuš (Jakop v SLA 2.2: 201) in vanjkušnica (Jakop v SLA 2.2: 204) ter betežen (Kumin Horvat v SLA 1.2: 185), čonta (Nartnik v SLA 1.2: 129) in rud (Gostenčnik v 3.2: 293).

Zaključek

Govor Cankove ne pozna kakovostnih nasprotij v naglašanih zlogih, ima pa kolikostno nasprotje: dolgi in kratki samoglasniki so možni v vseh besednih zlogih. Opazila sem, da govor v zadnjih sto letih daljša oz. diftongira naglašene samoglasnike, npr. odraz za stalno dolgi **e*, ki ga Pavel piše izključno monoftongično, ima dvojnice z diftongom: *'pe:t* in *'pe:it* (**P** *pét*), *'re:p* in *'re:ip* (**P** *rép*), *dä'se:t* in *dä'se:it* (**P** *däsét*), *'pe:ta* in *'pe:ita*, *g're:da* in *g're:ida*, Imn *sku'ze:* in *sku'ze:i* (toda **P** *sküzä*). Od soglasniških posebnosti je najbolj zanimiva jotacija. Pavel v *Glasoslovju* (1909) večinoma samo *d'* [*dj*], medtem ko se danes v cankovskem narečju zvočnik *j* lahko izgovarja kot *g* (*'gäzäro* = jezero 'tisoč' (toda **P** *d'äzäro*), *lid'ge:i* 'ljudje' (toda **P** *lidd'é*)) ali *dž* (*'žäboko* = jabolko (**P** *d'äboko* ali *d'äboka*), *väč'erža* = večerja (**P** *väč'er'da*), *ledev'ž'e:i* = ledevje 'križ' (toda **P** *lädäv'd'é*)). Ti primeri kažejo na to, da je prehod *j* > *g* > *dž* mlajši pojav.

Krajšave in kratice

D = dajalnik, del = deležnik, ed = ednina, dv = dvojnina, I = imenovalnik, K = konzovant/soglasnik, kajk. = kajkavsko, M = mestnik, m = moški spol, mn = množina, nam = namenilnik, ned = nedoločnik, nem. = nemško, nov. = novejšo, O = orodnik, prid = pridevnik, prisl = prislov, R = rodilnik, s = srednji spol, SLA = Slovenski lingvistični atlas, star. = starejše, T = tožilnik, T000 = točka, V = vokal/samoglasnik, vel = velelnik, zaim = zaimek, ž = ženski spol, 1 = 1. oseba, 2 = 2. oseba, 3 = 3. oseba

Literatura

ESSJ = France BEZLAJ, *Etimološki slovar slovenskega jezika I: A–J*, Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik (izd.) – Mladinska knjiga (zal.), 1977 (¹1976); II: *K–O*, Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik (izd.) – Mladinska knjiga (zal.), 1982; III: *P–S*, dopolnila in uredila Marko Snoj in Metka Furlan, Ljubljana: SAZU – Znanstvenoraziskovalni center, Inštitut za slovenski jezik, Etimološko-onomastična sekcija (izd.) – Mladinska knjiga (zal.), 1995; IV: *Š–Ž*, avtorji gesel France Bezlaj, Marko Snoj in Metka Furlan, uredila Marko Snoj in Metka Furlan, Ljubljana: SAZU – Znanstvenoraziskovalni center, Inštitut za slovenski jezik, Etimološko-onomastična sekcija (izd.) – Založba ZRC (zal.), 2005; V: *kazala*, izdelala Marko Snoj in Simona Klemenčič, Ljubljana: SAZU – Znanstvenoraziskovalni center, Inštitut za slovenski jezik, Etimološko-onomastična sekcija (izd.) – Založba ZRC (zal.), 2007.

Marija GERE, 1993: *Govor Cankove: Diplomsko delo*. Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta.

Tjaša JAKOP, 1998: *Pavlovo Glasoslovje slovenskega cankovskega narečja (s prevodom vokalizma): Diplomsko delo*. Ljubljana.

Tjaša JAKOP, 2003: Pavlovo Glasoslovje slovenskega narečja Cankove. *Avgust Pavel*. (Zora, 23). Ur. Zinka Zorko, Miha Pauko. Maribor: Slavistično društvo. 56–72.

Tjaša JAKOP, 2006: Leksika in frazeologija v Pavlovem glasoslovju slovenskega cankovskega narečja. *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah*. (Zora 41). Ur. Mihaela Koletnik – Vera Smole. Maribor: Slavistično društvo. 352–359.

Tjaša JAKOP, 2017: Govor Cankove od Pavlovega Glasoslovja (1909) dalje. *Avgust Pavel med Slovenci, Madžari in Avstrijci*. (Zora, 120). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 53–64.

Tjaša JAKOP idr. 2011: *Dr. Avgust Pavel – prvi prekmurski znanstvenik*. TV Idea, osrednja pomurska televizija. Murska Sobota.

Tjaša JAKOP, 2017a: (Nad)narečnost Pavlove rokopisne Prekmurske slovenske slovnice. *Rokopisi slovenskega slovstva od srednjega veka do moderne*. (Obdobja, 36). Ur. Aleksander Bjelčevič, Matija Ogrin, Urška Perenič. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 339–345.

Mihaela KOLETNIK, 2008: Narečna podoba Prekmurja. *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, 9–16.

Tine LOGAR, 1975: *Slovenska narečja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Vilko NOVAK, 1936: *Izbor prekmurske književnosti*. Celje: Družba sv. Mohorja v Celju.

Avgust PAVEL, 1909: *A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana*. Budimpešta: A Magyar Tudományos Akadémia.

SLA 1.2 = Jožica ŠKOFIC, Januška GOSTENČNIK, Mojca KUMIN HORVAT, Tjaša JAKOP, Karmen KENDA-JEŽ, Peter KOSTELEC, Vlado NARTNIK, Urška PETEK, Vera SMOLE, Matej ŠEKLI, Danila ZULJAN KUMAR, 2011: *Slovenski lingvistični atlas 1: Človek (telo, bolezni, družina 2: Komentarji*. Ur. Jožica Škofic idr. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

SLA 2.2 = Jožica ŠKOFIC, Januška GOSTENČNIK, Vito HAZLER, Mojca KUMIN HORVAT, Tjaša JAKOP, Janoš Ježovnik, Karmen KENDA-JEŽ, Vlado NARTNIK, Vera SMOLE, Matej ŠEKLI, Danila ZULJAN KUMAR, *Slovenski lingvistični atlas 2: Kmetija 2: Komentarji*. Ur. Jožica Škofic – Matej Šekli. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016 (Jezikovni atlas).

SLA 3.1 = Jožica ŠKOFIC, Karmen KENDA-JEŽ, Danila ZULJAN KUMAR, Mojca KUMIN HORVAT, Januška GOSTENČNIK, Tjaša JAKOP, Matej ŠEKLI, Nina PAHOR. Karta slovenskih narečij: (različica 2023). *Slovenski lingvistični atlas 3: Kmetovanje 1: Atlas*. Ur. Jožica Škofic idr. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2023. Zv. 1: atlas, 10–11, zvd. Zbirka Jezikovni atlas.

SLA 3.2 = Jožica ŠKOFIC, Januška GOSTENČNIK, Vito HAZLER, Tjaša JAKOP, Karmen KENDA-JEŽ, Mojca KUMIN HORVAT, Vlado NARTNIK, Nina PAHOR, Vera SMOLE, Matej ŠEKLI, Danila ZULJAN KUMAR, 2023: *Slovenski lingvistični atlas 3: Kmetovanje 2: Komentarji*. Ur. Jožica Škofic – Matej Šekli – Nina Pahor. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Jezikovni atlas).

Marko SNOJ, 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Založba Modrijan.

Marko SNOJ, ³2016: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan. Dostopno na portalu Fran.si (<https://fran.si/>).

Hildegard STRIEDTER-TEMPS, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*, Berlin: Osteuropa-Institut – Wiesbaden: Otto Harrassowitz (Veröffentlichungen der Abteilung für slavische Sprachen und Literaturen des Osteuropa-Instituts (Siavisches Seminar) an der Freien Universität Berlin 27).

Anton VRATUŠA, 2011: Šele politika dobrega sosedstva sosednjih republik Slovenije, Madžarske in Avstrije je odprla pot besedi Avgusta Pavla na celotnem alpsko-panonskem prostoru. *Avgust Pavel med Slovenci, Madžari in Avstrijci* (Zora, 120). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru.

Zinka ZORKO, 1994: Panonska narečja. *Enciklopedija Slovenije* 8. Ur. Marjan Javornik idr. Ljubljana: Mladinska knjiga, 232–233.

Zinka ZORKO, 2008: Prekmursko ravensko podnarečje na Cankovi. *Življenje in delo Jožefa Borovnjaka*. Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 257–269.

SUMMARY

A Study of the Prekmurje Dialect of Cankova

This article provides a detailed analysis of the Cankova dialect. This distinguishes between stressed vowels, which can be long or short, and unstressed vowels, which are only short. The system of long stressed vowels is monophthongic-diphthongic. Short stressed vowels in the non-final syllables have not undergone lengthening. One of the most notable consonantal features is jotation, where the voiced *j* can be pronounced either as *g* ('*gäzäro* = jezero 'thousand', *lid'ge:j* 'people') or as *dž* ('*žāboko* = apple, *vāč'erža* = dinner, *ledev'žē:j* = ledevje 'cross'). In this position, Pavel' Phonology (1909) typically cites only *d'* [*dj*]: *d'āzäro*, *lidd'ē*, *d'āboko* or *d'āboka*, *vāč'erd'a*, *lādäv'd'ē*

Although Avgust Pavel in his work *A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana* (1909) focuses primarily on phonology, the material contains also a wealth of vocabulary, phrases, basic and variant forms, as well as sentences typical of the Cankova dialect. These provide insight into other linguistic levels of the (Cankova) dialect, particularly morphological and lexical. Inflectional and word-formation patterns in the Cankova dialect for the most part preserve Proto-Slavic case endings, all three genders and all three numbers. The vocabulary is predominantly composed of non-borrowed words, mostly of Proto-Slavic origin. In addition to words of Slavic origin, this dialect also features loanwords adopted at different periods. The largest portion consists of Germanisms (borrowed primarily from Southern Bavarian German into dialectal Slovene) and Hungarianisms or Magyarisms, with the latter appearing more frequently in Pavel' study than in the modern Cankova dialect.

Nomen est omen – Jožef Košič

MARIJA BAJZEK LUKAČ

Filozofska fakulteta ELTE, H 1088 Budapest,
Múzeum krt. 4–8, bajzek.maria@btk.elte.hu

V znanstvenem in jezikoslovnem delovanju Antona Vratuše se zrealijo temeljna prizadevanja Jožefa Košiča, ki je v 19. stoletju sistematično deloval za ohranjanje in utrjevanje prekmurskega jezika ter z njim povezane kulturne identitete. Košičevo bogato in vplivno delo je pomembno zaznamovalo razvoj prekmurščine in je spodbudilo tudi raziskovalce na Madžarskem. Dosledno in vztrajno prizadevanje Antona Vratuše za raziskovanje prekmurščine ter njegova zavzetost za uveljavljanje jezikovnih in narodnostnih pravic, tudi slovenske v Porabju, predstavljalo pomembno nadaljevanje in nadgradnjo Košičevega poslanstva.

Ključne besede: Košičevo življenjsko delo, Košičev sklad, Porabje, slovenistika v Budimpešti

The scholarly and linguistic work of academician Anton Vratuša reflects the fundamental efforts of Jožef Košič, who in the 19th century systematically worked to preserve and strengthen the Prekmurje language and the cultural identity associated with it. Košič's rich and influential legacy significantly shaped the subsequent development of the Prekmurje dialect, which also encouraged its research among Hungarian scholars. Anton Vratuša's consistent and persistent dedication to the study of the Prekmurje dialect, as well as his commitment to advancing linguistic and minority rights—including those of the Slovenes in the Rába Valley (Porabje)—represents an important continuation and enhancement of Košič's mission.

Keywords: legacy of Jožef Košič, Košič Foundation, Porabje, Slovene Studies in Budapest

O Jožefu Košiču

Jožef Košič (1788–1867) je bil od leta 1829 do smrti duhovnik na Gornjem Seniku. Ob dušnopastirskem delu se je ukvarjal z jezikom in kulturo porabskih Slovencev ter prispeval svoj delež k razvoju prekmurskega slovenskega knjižnega jezika. Oddaljil se je od tradicije, ki so jo zastopali evangeličanski in katoliški prekmurški pisci, in je v svojih delih obravnaval predvsem posvetne teme. V razpravi *Magyarország Vendus Tótokról* (O Slovencih na Ogrskem), ki jo je leta 1828 objavil v reviji *Tudományos Gyűjtemény*, je podrobno predstavil kulturo, jezik in versko življenje prekmurskih Slovencev. Prevedel je madžarsko slovnico Imreta Szalayja (*Kratki návuk vogrszkoga jezika*, 1833) in omogočil, da so se prekmurški Slovenci lahko izobraževali v madžarščini, hkrati pa je ustvaril osnovno slovnično terminologijo

v prekmurščini, k prevodu pa je dodal še slovarček. Kot narodni buditelj in prosvetitelj se je izkazal z deloma *Zobriszani Szloven i Szlovenka med Mürov i Rábov* (1845–1848) in *Sztarine zseleznih ino szalaszkih Szlovenov*, ki je bilo objavljeno šele leta 1914. Trudil se je, da bi svoj narod v domačem jeziku seznanil z zgodovino Madžarske, zato je napisal knjigo *Zgodbe vogerszkoga králesztva* (1848). Njegova vsestranska dejavnost je temeljila na široki razgledanosti in jezikovni spretnosti. Pri svojem delu je izhajal iz prekmurskega narečja, zaradi terminološke natančnosti je črpal tudi iz drugih virov, predvsem iz del slovenskih in kajkavskih avtorjev, hkrati pa je tvoril številne nove besede.

Stanko Vraz je ob Košičevem prevodu madžarske slovnice Imreta Szalayja napisal sonet *Hoj Košič!*, v katerem tako ocenjuje Košičevo delo:

Zastoj ti trud ves. Se smeje ti čedni;
 bičujejo pa te satirni biči,
 z rešetkom vodo grabiš in boš grabil.
 Na priklad ti posluhni in pogledni:
 Prej vranin krik do včili se slaviči,
 Slovenč kak z madjarino bo se davil!

Jožef Košič je bil pravzaprav pripravljen na takšne odzive (Jesenšek 2025: 99), saj je v Uvodu slovnice zapisal:

Vido szam pri tom deli naprej vnouge loczne prouti meni nategnjene, – ali jasz szam sze nej zbojao lagojih jezikov, steri (fruges consumere nati) szami nikaj dobra neznajoucsi szpecsti, radi ospotavajo lüczke naj bougse reje, ino liki kakse szove v-kmici na hüdo i dobro ednako breccsijo. [...] Vüpaó szam sze, da ti csednejsi premiszlivsi tou, kak ‘smetno je prvomi po nevtretoj pouti hoditi. (Košič 1833: V)

Slovnico madžarskega jezika v prekmurskem slovenskem prevodu priporoča svojim rojakom, naj jo berejo in se iz nje učijo, saj jo je pripravil v njihovo korist.

Leta 1992 je v sodelovanju Vilka Novaka in Istvána Lukácsa v Budimpešti izšel izbor Košičevih del. V knjigi je bila objavljena pregledna študija Vilka Novaka in prevod Košičevega dela *O Slovencih na Ogrskem* (A Magyar Országí Vendus-Tótokról) v knjižno slovenščino, delo *Zobriszani Szloven i Szlovenka med Mürov in Rábov* ter odlomki iz dela *Zgodbe Vogerszkega Kralesztva, Sztarin Z'eleznih ino Szalaszkih Szlovenov*, Košičev predgovor k prevodu madžarske slovnice *Kratki Navuk Vogrszkoga Jezika* ter pesem *Szlovenszka Peszem na dén odpíranja prvoga Vogrszkoga Gledaliscsa vu Pesti 21-a Mesnjeka 1837*, ki jo je napisal kot pozdrav ob odprtju prvega madžarskega gledališča. Urednica knjige Marija Bajzek Lukač pa je pripravila slovarček manj znanih prekmurskih besed.

O Košičevem skladu

Po temeljiti seznanitvi z deli Jožefa Košiča, ugotovitvami Vilka Novaka kot raziskovalca prekmurskih piscev, se je rodila ideja o nadaljevanju Košičeve misli za ohranjanje slovenskega jezika in identitete v Porabju. Po tranziciji, v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, so na Madžarskem zaživele številne civilne pobude, nastajale so nevladne organizacije in tako je nastal tudi Košičev sklad, ki je zagotavljal institucionalne okvire za delovanje v Košičevem in Vratuševem duhu. Ustanovna seja Sklada je bila 16. januarja 1993, ustanovitelj je bil István Lukács, ki je pripravil ustanovno listino, zagotovil začetno premoženje, imenoval desetčlanski upravni odbor in poskrbel za registracijo na sodišču. V Ustanovni listini so bili zapisani naslednji cilji: pomoč slovenskim dijakom in odraslim na Madžarskem pri izobraževanju v maternem jeziku; nudenje materialne pomoči publikacijam in prireditvam o Košičevem življenjskem delu ter vsem publikacijam o Slovencih na Madžarskem; spodbujanje gospodarskega razvoja Slovencev na Madžarskem; krepitev duhovnega življenja Slovencev na Madžarskem; spodbujanje madžarsko-slovenskih stikov; promocija Porabja.

Sklad s sedežem v Budimpešti je 5. 5. 1993 registriralo Sodišče v Glavnem mestu. Ustanovitelj je imenoval upravni odbor: Janeza Lombergarja in Janeza Ujčiča (ob drugem imenovanju) kot predsednika, Marijo Bajzek Lukač kot sekretarko, Ferenc Hajósa, Ferija Lainščka, Mirana Hladnika (ob drugem imenovanju), Zinko Zorko, Sándorja Bediča, Lászla Domjána, Karla Kajczárja, Martina Ropoša in Elizabeto Bedi Soós kot člane. Upravni odbor je prvič zasedal 9. 5. 1993 in se je dogovoril o dejavnostih v Skladu s cilji, ki so bili zapisani v Ustanovni listini. Odločil je o razpisu štipendij dijakom porabskih šol in organizaciji simpozija o Jožefu Košiču. Oktobra leta 1993 je v Števanovcih potekal simpozij *Košič in njegov čas*, ki so se ga z referatom udeležili ugledni raziskovalci Košičeve dediščine, med njimi mariborski pomožni škof Jože Smej, duhovnika Lojze Kozar starejši in Lojze Kozar mlajši, István Fried, István Lukács, Martina Orožen, Vlado Nartnik, Zinka Zorko, Marko Jesenšek, Majda Potrata, Irena Stramljič-Breznik, Marija Bajzek Lukač in Franc Kuzmič. Referati s simpozija so bili leta 1994 objavljeni s finančno pomočjo madžarskega ministrstva za kulturo in šolstvo. Sklad se je zavzel za ponovno namestitev slovenskega duhovnika na Gornjem Seniku, saj je bil po smrti Jánoša Kúharja leta 1987 nameščen madžarski duhovnik in slovenščina je bila s tem izrinjena tudi iz cerkve. Za slovenskega duhovnika so se borili tudi prebivalci Gornjega Senika, ki so poslali prošnjo sombotelškemu škofu, naj jim zagotovi slovenskega duhovnika. Člane upravnega odbora Košičevega sklada je sprejel mariborski škof Franc Kramberger, ki je razumel prošnjo Seničanov in po dogovoru obeh škofij je bil na Gornji

Senik poslan prekmurski duhovnik Ivan Camplin. Do imenovanja domačega duhovnika Ferenca Merklia je vsako nedeljo maševal v slovenščini in opravljal tudi druge obrede, nameščeni madžarski duhovnik Sándor Bencze pa v madžarščini. Sklad je še istega leta pred božičem na slavnostni prireditvi 48 porabskim dijakom in dvema ministrantom podelil štipendijo, izplačila so se nadaljevala tudi v naslednjih letih. Denarni znesek je bil spodbuda dijakom pri učenju slovenščine, prejemnike štipendij so na podlagi učnega uspeha izbrali njihovi učitelji. Štipendijo sta prejela tudi ministranta, ki sta ministrirala slovenskemu duhovniku Camplinu. Ideja štipendiranja je bila na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja zelo napredna, državne institucije in manjšinske samouprave so šele pred leti uvedle štipendije za dijake narodnostnih šol. Nagrado bi si seveda zaslužili tudi učitelji, kar pa zaradi skromnih finančnih virov Sklada ni bilo izvedljivo. Šolama na Gornjem Seniku in v Števanovcih je Sklad s pomočjo takratnega predsednika Janeza Ujčiča zagotovil računalnike s slovensko programsko opremo Word, vsem učiteljem slovenščine pa Madžarsko-slovenski in Slovensko-madžarski slovar Elizabete Bernjak. Danes, ko imajo šole sodobno računalniško opremo, laboratorije (slovarji in drugo gradivo je dosegljivo na spletu), se morda zdijo donacije Sklada skromne. Upoštevati pa moramo, da so bile razmere v devetdesetih letih bistveno drugačne, možnosti skromne, finančna podpora Madžarske in Slovenije prav tako; v porabskih šolah ni bilo pisalnega stroja s slovenskimi črkami niti internetne povezave. Obstoječe institucije porabskih Slovencev (radio, tednik, televizijska oddaja) so se vsako leto borile za potrebna finančna sredstva. Sklad se je po svojih močeh trudil, da bi zagotovil nekaj osnovnih pripomočkov.

Sklad je nadaljeval z uresničevanjem načrtanih ciljev, ki so bili bolj intelektualni kot materialni. Leta 1995 in 1996 je organiziral zbiranje narečnega gradiva v Sakalovcih, Slovenski vesi in Števanovcih. Skupino dialektologov je obakrat vodila Zinka Zorko, ki je organizirala tudi profesionalnega snemalca in je bilo delo na terenu dokumentirano tudi s kamero. Tretji cilj dialektologov je bil Tarany v županiji Somogy, kamor so se Prekmurci preselili v 17. stoletju. Želeli so poiskati in anketirati prebivalce, ki so po hudih preizkušnjah v tem kraju še govorili slovensko. Dogodek je bil iz osebnih razlogov odpovedan, do načrtovanega obiska Slovencev v Somogyu ni prišlo, že pridobljena finančna sredstva pa je bilo treba vrniti.

Sklad je v času svojega delovanja objavil več publikacij. Leta 1996 je izšla knjiga *A vend kéréds* (Vendsko vprašanje), urednik knjige je bil István Lukács, v njej je zbral vse, kar se je vedelo in je bilo treba vedeti o t. i. vendskem vprašanju, torej kako so ga razumeli npr. Mátyás Rát, Jožef Košič, Franc Ivanoczy, Sándor Mikola, Matija Slavič in Endre Angyal. V tem letu je izšla tudi knjiga Tiborja Zsige *Muravidéktől Trianonig* (Od Prekmurja do

Trianona), na katero se je odzval Vilko Novak, tako da je ostro polemiziral z avtorjem knjige ter izpostavil njegove zablode. Najbolj zagrizen zagovornik vendske teorije je bil Sándor Mikola, svetovalec madžarske delegacije na pogajanjih o usodi Prekmurja v Trianonu. Ugleden madžarski literarni zgodovinar Endre Angyal je vprašanje razjasnil z zgodovinskim pregledom in razkril Mikolove manipulacije o vendskem jeziku in narodu ter potomcih Keltov ter izrazil upanje, da bo prišel čas, ko bodo izdali Kleklove spomine in Pavlovo Prekmursko slovensko slovnico. Leta 1998 je izšla dvojezična knjiga *Ujemanja in razhajanja / Hasonlóságok és különbözőségek*, v kateri so zbrane in prevedene študije o slovensko-madžarskih literarnih stikih. Avtorji prispevkov so ugledni komparativisti István Fried, Avgust Pavel, Marjanca Mihelič, István Lukács, Jože Pogačnik, Majda Potrata, Vilko Novak, Štefan Barbarič, Stojan Vujičić, Dezső Tandori, Orsolya Gállos, Milko Matičetov in Vlado Nartnik – obravnavajo vprašanja recepcije, stike in vzporednice, razmišljajo o svetu prevodov in kralju Matjažu pri Slovencih. Knjigo sta uredila István Fried in István Lukács. Isto leto je izšel tudi zbornik simpozija *Slovensko-madžarski jezikovni in književni stiki od Košiča do danes*, ki sta ga novembra 1997 organizirala Košičev sklad in Katedra za slovanske filologije Filozofske fakultete na ELTE. Simpozija so se udeležili odlični poznavalci in oblikovalci slovensko-madžarskih literarnih in jezikovnih kontaktov: István Nyomárkay, Martina Orožen, Zinka Zorko, Karel Gadányi, Marija Kozar-Mukič, Marija Jež, Elizabeta Bernjak, Zoltán Miklós Molnár, Marko Jesenšek, Mladen Pavičić, István Lőkös, István Fried, Majda Potrata, Orsolya Gállos, Jožica Čeh, Ibolya Doncsecz, Vlado Nartnik, Marija Sulics Leskovar in István Lukács.

Upravni odbor je podprl predlog odkritja spominske plošče Jožefu Košiču. Odkril in posvetil jo je mariborski škof Jožef Smej, tako da na gornjeseniški cerkvi tudi danes spominja na več desetletno vsestransko delovanje slovenskega duhovnika.

Sponzorji in podporniki sklada so bili ministrstva Republike Slovenije in Republike Madžarske, medijske hiše, banke, gospodarske organizacije in tudi posamezniki simpatizerji. Finančna sredstva Sklada so počasi usihala, proti koncu devetdesetih let prejšnjega stoletja je bilo vedno težje pridobiti sredstva na madžarskih javnih razpisih, še zlasti za financiranje intelektualnega dela, zato se je vodstvo Sklada odločilo, da bo začasno zamrznilo delovanje in počakalo na boljše čase. Ime Sklada se je nekaj časa še pojavljalo v določenih letnih poročilih. Sodišče Glavnega mesta je 6. decembra 2017 na predlog Tožilstva Glavnega mesta pravnomočno ugotovilo, da je Sklad prenehal delovati in ga je izbrisalo iz evidence – enaka usoda je doletela tudi druge neaktivne nevladne organizacije. Danes Košičev sklad sploh ne bi mogel delovati kot je nekoč, saj se je zakonodaja na Madžarskem spremenila.

Slovenistika v Budimpešti

Če se ena vrata zaprejo, se odprejo nova. Tako je bilo tudi z nadaljevanjem poslanstva Košičevega sklada na Filozofski fakulteti ELTE. V 20. stoletju so bile na Univerzi v Budimpešti ustanovljene številne katedre za slovanske jezike. Učitelje za porabske šole so v petdesetih letih izobraževali na Pedagoški fakulteti Jánosa Csereja Apáczaija v Budimpešti. Po zaprtju visoke šole so se porabski učitelji na Madžarskem izpopolnjevali na Visoki šoli Dániela Berzsenyija v Sombotelu, kjer so na začetku sedemdesetih let odprli lektorat za slovenski jezik, leta 1981 pa Katedro za slovenski jezik. Leta 1981 so na Filozofski fakulteti ELTE v Budimpešti odprli lektorat za slovenski jezik. Pot slovenščini kot študijski smeri se je na ELTE odprla v času akreditacijskega postopka bolonjskega študija. István Lukács, predstojnik Katedre za slovanske filologije, je pripravil program prvostopenjskega študija slovenščine, ki je bil uspešno akreditiran, kasneje pa tudi program druge stopnje. Študij slovenščine na prvi stopnji je bil omogočen leta 2006, na drugi stopnji pa se je nadaljeval od leta 2009. Med letoma 2006 in 2009 je jezikoslovje predaval gostujoči profesor Marko Jesenšek. Na fakulteti delujejo doktorske šole in doktorski programi, dva diplomanta slovenistike sta se vpisala na doktorski študij književnosti, dva pa na jezikoslovje, dva sta že doktorirala. Slovenščina je zanimiva tudi kot pedagoška smer, saj sodelovanje z ostalimi fakultetami Univerze omogoča veliko povezav s humanistiko in naravoslovjem. Slovenistika v Budimpešti ni le študijska smer, temveč tudi znanstvena delavnica, v kateri se študenti seznanjajo s prevajanjem in tolmačenjem, prevajanjem literarnih del, z branjem in analizo starih prekmurskih besedil in pripravo slovarjev.

Predstojnik Katedre za slovanske filologije István Lukács je ustanovil znanstveno zbirko slavističnih publikacij *Opera Slavica Budapestinensia* in v okviru nje podzbirke *Litterae Slavicae, Linguae Slavicae, Symposia Slavica* in *Didactica Slavica*. V knjižni zbirki so bile objavljene tudi knjige in študije s področja slovenistike. Uredniki Marija Bajzek, István Lukács in Mladen Pavičić so v letih 2007, 2008, 2009 in 2010 pripravili štiri zvezke dvojezične antologije slovenske književnosti, zbirko študij o slovensko-madžarskih literarnih stikih, knjigi Marka Jesenška *Prekmuriana: fejezetek a szlovén nyelv történetéből* (Prekmuriana: poglavja iz zgodovine slovenskega jezika) in *A szlovén nyelv válaszútjai egykor és ma* (Razpotja slovenskega jezika nekoč in danes); v knjigi *Kis szláv lexikográfia* (Mala slovanska leksikografija) je bila objavljena študija Marije Bajzek o slovenski leksikografiji, v podzbirki *Symposia Slavica* je izšel zbornik predavanj simpozija *Slovenistika 10*, organiziranega ob 10. obletnici Slovenistike na ELTE. István Lukács je objavil monografijo o kralju Matjažu, Marija Bajzek Lukač je prevedla

Prekmursko slovensko slovnico Avgusta Pavla, ki je 70 let ostala v rokopisu, leta 2013 pa jo je objavil Marko Jesenšek v zbirki Zora. Študenti so ob mentorstvu lektorja Mladena Pavičiča sodelovali pri prevajanju literarnih besedil v zgoraj omenjeni antologiji in tudi sodobnih slovenskih pisateljev in pesnikov, prevajanju dokumentarnih filmov itd. Največji projekt slovenistike v Budimpešti je bil *Veliki madžarsko-slovenski slovar*, ki ji je bil zaupan leta 2015. Ugledna založba Akadémiai Kiadó je zagotovila madžarske geselske članke z iztočnico, zaglavjem s slovničnimi podatki, zgledi in frazeološkim gnezdom. Dovolila je uporabo svojega programa za urejanje slovarjev in odprla vse svoje na spletu dostopne slovarje, nudila je strokovno pomoč in objavila slovar na svoji spletni strani <http://www.szotar.net>. Nosilec projekta je bil István Lukács, glavna urednica Marija Bajzek Lukač, lektorja Natalija Ulčnik in Mladen Pavičič, uredniki Előd Dudás, György Rágyanszki, Brigitta Soós, Tímea Tomka in Alma Várkonyi, programer pa Zoltán Gál. Slovanski projekt se je zaključil leta 2020. Slovar vsebuje 79.500 slovarskih sestavkov, 200.000 ustreznice v ciljnem jeziku ter 45.000 stavkov in besednih zvez kot ilustrativno gradivo. Na spletni strani založbe <http://www.szotar.net> je bil pet let dostopen brezplačno. Slovar je imel konec leta 2024 več kot 4.000 registriranih uporabnikov.

Slovenistika kot študijska smer je bila na Univerzi v Budimpešti akreditirana v času, ko so na velikih evropskih univerzah slovenistike zapirali ali pa združevali z drugimi smermi. Na slovenistiki so poučevali gostujoči redni profesor iz Slovenije Marko Jesenšek, redni profesor z doktoratom Madžarske akademije znanosti István Lukács, izredna profesorica Marija Bajzek Lukač in lektor z znanstvenim nazivom Mladen Pavičič.

Literatura

Endre ANGYAL, 1996: *A vend kérdés. A vend kérdés. Válogatás eszmék és téveszmék bőséges tárházából.* Ur. Stjepan Lukač. Budapest: Kossics Alapítvány/Košičev sklad. 71–104.

Marija BAJZEK LUKAČ, 2004 = Lukácsné Bajzek Maria: *A szlovén szótárirodalom. Kis szláv lexikográfia.* (Opera Slavica Budapestinensia Lingua Slavica). Ur. István Nyomárkay, István Vig. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék. 28–49.

Marija BAJZEK LUKAČ, 2013: *August Pavel, Prekmurska slovenska slovnica. Vend nyelvten.* (Zora, 100). Prevedla Marija Bajzek Lukač. Uredil Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.

Marija BAJZEK LUKAČ (ur.), 2017: *Slovenistika 10.* (Opera Slavica Budapestinensia. Symposia Slavica). Ur. Lukácsné Bajzek Mária. Budapest: ELTE BTK, Szláv Filológiai Tanszék.

Marija BAJZEK LUKAČ (ur.), *Veliki madžarsko-slovenski slovar*. Budapest: ELTE BTK; Akadémiai Kiadó. <http://www.szotar.net>

Elizabeta BERNJAK, 1995: *Madžarsko-slovenski, Slovensko-madžarski slovar; Magyar-szlovén, szlovén-magyar szótár*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

István FRIED (ur.), István LUKÁCS (ur.), 1998: *Hasonlóságok és különbözőségek. Tanulmányok a magyar-szlovén irodalmi kapcsolatokról/Ujemanja in razhajanja. Študije o slovensko-madžarskih literarnih stikih* Budapest: Kossics alapítvány/Budimpešta: Košičev sklad.

Marko JESENŠEK, 2010 *Prekmuriana. Fejezetek a szlovén nyelv történetéből*. Budapest: Balassi kiadó.

Marko JESENŠEK, 2021: *A szlovén nyelv választójai egykor és ma/Razpotja slovenskega jezika nekoč in danes*. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék.

Marko JESENŠEK, 2025. *Poglavja o različicah slovenskega jezika*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba.

Jožef KOŠIČ, 1828: A Magyar Országí Vendus-Tótokról. (O Slovincih na Ogrskem) [közli] Csaplovics János. *Tudományos Gyűjtemény* 5, 3–50.

A Magyar Országí Vendus-Tótokról. Kedveskedő (Bécs) 1824, 19–42.

O Slovincih na Ogrskem. *Jožef Košič, Življenje Slovencev med Muro in Rabo*. Izbor del Vilko Novak, Stjepan Lukač. Ur. Marija Bajzek. Budimpešta, 1992. 17–52.

Jožef KOŠIČ, 1833: *Kratki návuk vogrskzoga jezika za zacsetnike vödáni od Szalay Imrea; na vandalszka vüsta prenesseni po Kossics Jó'sefi*. V-Grádczi. Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si

Jožef KOŠIČ, 1845–1848: *Zobriszani Szloven i Szlovenka med Mürov i Rábov*. Körmend. Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si

Jožef KOŠIČ, 1914: *Sztarine zseleznih ino szalaszkih Szlovenov*. Rokopis.

Starine Železnih ino Salaskih Slovencev. *Jožef Košič, Življenje Slovencev med Muro in Rabo*. Izbor del Vilko Novak, Stjepan Lukač. Ur. Marija Bajzek. Budimpešta, 1992. 149–178.

Jožef KOŠIČ, 1848: *Zgodbe vogerszoga králesztva*. V-Szombotheli. Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si

István LUKÁCS, 2001: *A megváltó Mátyás király színeváltozásai a szlovén néphagyományban és szépirodalomban: a világ archetipikus víziója*. Budapest: Lucidus Kiadó; L. István.

István LUKÁCS (ur.), 1996: *A vend kérdés. Válogatás eszmék és téveszmék bőséges tárházából*. Ur. Stjepan Lukač. Budapest: Kossics Alapítvány/Košičev sklad.

Vilko NOVAK, István LUKÁCS, Marija BAJZEK, 1992: *Jožef Košič, Življenje Slovencev med Muro in Rabo*. Budimpešta: Košičev sklad.

István NYOMÁRKAY (ur.), Stjepan LUKAČ (ur.), 1998: *Slovensko-madžarski jezikovni in književni stiki od Košiča do danes*. Budimpešta: Košičev sklad.

Stanko VRAZ, 1952: *Hoj Košič! Slovenska djela*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Tibor ZSIGA, 1996: *Muravidéktől Trianonig*. Lendava: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet/Zavod za kulturo madžarske narodnosti.

Anton VRATUŠA idr. (ur.), 2008: *Živeti z mejo: Panonski prostor in ljudje ob dveh tromejah*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti; Inštitut za narodnostna vprašanja.

SUMMARY

Nomen est Omen—Jožef Košič

Academician Anton Vratuša began his scholarly career by researching the Prekmurje dialects and the Goričko speech, with particular attention to the Prekmurje authors Števan Kuzmič and Mikloš Kuzmič. Throughout his work, he closely monitored the linguistic situation in Porabje and the fate of Slovenes in Hungary, with whom he maintained strong connections. As the editor of the anthology *Living with the Border: The Pannonian Space and People at Two Tripoints* (2008), he helped shape the academic perspective on the life of Slovenes in Porabje. He was also the initiator of the establishment of the Committee for the Study of National Minorities at the Slovenian Academy of Sciences and Arts (SAZU), which focuses on the multidisciplinary study of national minorities, their languages, cultures, and histories in Slovenia and neighboring countries. His life and work bring to mind the legacy of Jožef Košič, who, a century before him, contributed significantly to the development of the Prekmurje regional literary language through his works written in Prekmurje Slovene. Košič's long-term engagement in Gornji Senik is remembered by Slovenes in Hungary, and his tombstone serves as a reminder of our Slovene roots. The Jožef Košič Foundation and its collaborators have endeavored to present the works of important Prekmurje authors, contribute to the preservation of the Porabje dialect, and foster the use of the Slovene language. This article outlines the Foundation's work from thirty years ago and the continuation of its original mission at the Department of Slovene Studies at ELTE in Budapest.

Vratuševa prekmuriana

MARKO JESENŠEK

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, II. razred za filološke in literarne vede, Novi trg 3, SI 1000 Ljubljana; Univerze v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Koroška cesta 160, SI 2000 Maribor, marko@jesensek.si

Anton Vratuša je v razpravi *Jezik »Nouvoga zákona« in »Szvěti Evangyeliomov«* primerjal prekmurski jezik Števana in Mikloša Küzmiča in opozoril na podobnosti in razlike pri prevajanju evangelijskega besedila v prekmurski knjižni jezik 18. stoletja. Martina Orožen je na osnovi te analize predstavila tezo o dvojničnem razvoju slovenskega knjižnega jezika v alpskem in panonskem jezikovnem prostoru in poenotenju slovenske knjižne norme sredi 19. stoletja.

Ključne besede: Anton Vratuša, Martina Orožen, prekmurski knjižni jezik, dvojnični razvoj slovenščine, poenotenje slovenske knjižne norme

Anton Vratuša, in his study *Jezik "Nouvoga zákona" in "Szvěti Evangyeliomov"* compared the Prekmurje language of Števan and Mikloš Küzmič, pointing out the similarities and differences in translating the Gospel text into the Prekmurje literary language of the 17th century. Based on this analysis, Martina Orožen proposed the thesis of a dual development of the Slovene literary language, distinguishing between the Alpine and Pannonian linguistic territories, and the subsequent unification of the Slovene literary norms in the mid-19th century.

Keywords: Anton Vratuša, Martina Orožen, Prekmurje literary language, dual development of Slovene, unification of the Slovene literary norm

Uvod¹

O Vratuševem jezikoslovnem delu sem obširneje pisal v dveh razpravah (Jesenšek 2018, 2024) – tam je navedena tudi pomembnejša strokovna literatura –, sedaj pa dodajam nekatere podrobnosti, ki so vezane na njegovo raziskovanje prekmurskega jezika. Vratuša se je zanj zanimal že pred drugo svetovno vojno med študijem na ljubljanski Filozofski fakulteti, kasneje se je strokovno ukvarjal z vprašanjem materinščine, kolikor in kadar mu je to dopuščalo delo v (domači in mednarodni) diplomaciji oz. politiki, po upokojitvi

¹ Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek*), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

pa ga je prekmuriana ponovno zaposlovala s še večjo raziskovalno in duhovno močjo kot v študijskem času. Vratuševo zanimanje za prekmurski jezik zajema (1) zgodnje predvojne zapise v časopisih (Vratuša 1937, 1937a) in dve nalogi, ki sta bili nagrajeni s študentsko Svetosavsko nagrado (Vratuša 1939c), (2) razpravo o jezikovnih razmerah v Prekmurju in Porabju (Vratuša 1939, prim. Vratuša 1966), (3) rokopis o leksikalnih vplivih romanščine na slovenščino (Vratuša 1939a), (4) rokopis jezikovne analize novozaveznih prevodov Števana in Mikloša Küzmiča (Vratuša 1940), (5) rokopisno analizo jezika Sebeborskega urbarja (1940a; prim. Vratuša 2011), (6) v *Zborniku Štefana Küzmiča* objavljeno analizo prekmurskega knjižnega jezika Števana in Mikloša Küzmiča (Vratuša 1974), (7) nadaljevanje razprave o jeziku Mikloša Küzmiča (2005c), (8) več pozdravnih besed (npr. Vratuša 1979, 1979/80, 1980, 2000, 2005a), (9) analizo prekmurskega jezika v Sebeborskem urbarju (Vratuša 2011) in (10) razmišljanja, ki so vezane na jezikovno politiko in jezikovno načrtovanje slovenskega jezika (npr. Vratuša 2005).

Jezikovna analiza novozaveznih prevodov Števana in Mikloša Küzmiča

Najpomembnejša Vratuševa jezikoslovna razprava je primerjava protestantskega (Števan Küzmič: *Nouvi Zákon*, 1771 = NZ) in katoliškega (Mikloš Küzmič: *Svéti evangyliomi*, 1780 = SE) prevoda Nove zaveze. Gre za temeljno analizo prekmurskega knjižnega jezika, ki je napovedala preobrat v razumevanju razvoja slovenskega jezika. Vratuša (1940) je besedilo pripravil za objavo v *Časopisu za zgodovino in narodopisje* (ČZN), vendar je začetek druge svetovne vojne prekinil izhajanje revije in razprava ni bila objavljena. V skrajšani različici je izšla štiriintrideset let kasneje (Vratuša 1974) kot prva primerjalna analiza »starega slovenskega jezika« drugo polovice 18. stoletja. Vratuša (1974: 54) je v uvodu pojasnil, da je besedilo »povzeto iz obširnejše študije« za ČZN, prvotnega rokopisa pa ni spreminjal, ampak ga je le precej skrajšal, ne da bi pri tem upošteval »poznejše objave in dostopno gradivo«. V Pokrajinskem arhivu Maribor (sig. SI_PAM/1212/030/00024) je ohranjenih 58 strani Vratuševega rokopisa,² in sicer je bilo leta 1974 objavljenih prvih 19 strani z nekaj jezikovnimi popravki in izpusti več primerjanega jezikovnega gradiva iz novozaveznih prevodov Števana in Mikloša Küzmiča. Domnevam, da je razprava v *Zborniku Štefana Küzmiča* izšla, kot je bila pripravljena za objavo leta 1940, ko je Vratuša (1940: I) v »pripombi« na koncu rokopisa pojasnil, da je moral črtati analizo besedila (tretjina pripravljenega besedila

² Kopija rokopisa je objavljena v Munda ur. (2015: 145–203).

od strani 20 do 57) »iz tehničnih razlogov«. Škoda, da se leta 1974 ni odločil za objavo celotnega rokopisa, ki ga je pred načrtovano objavo v ČZN-ju leta 1940 predstavil v Ramovševem seminarju in napovedal: »Objavim ga na drugem mestu.« Pomemben podatek za verodostojnost razprave je informacija, da je Vratuševo analizo pregledal in dopolnil Fran Ramovš:

Zahvaljujem se svojemu učitelju univ. prof. g. dr. Franu Ramovšu za prijaznost, da sem mogel pričujoči izdelek prebrati pred objavo v njegovem seminarju in za njegove znanstvene pripombe. (Vratuša 1940: I)

V rokopisu so na straneh 20–54 predstavljene vse izdaje *Nouvega Zákona* (1771, 1817, 1848 in 1928) (Vratuša 1940: 20–31) in *Svétiš evangyeliomov* (1780, 1804, 1840, 1852, 1858, 1864, 1906, 1920 in 1939/40) (Vratuša 1940: 31–51), ki jih je Vratuša poznal in analiziral. Sledi sklep/povzetek primerjalne jezikovne analize (Vratuša 1940: 51–54) s spoznanji, da (1) so se ponatise NZ in SE spreminjali, in sicer SE bolj kot NZ; (2) se je jezik NZ bližal bolj »živemu govoru«, jezik SE pa se je približeval slovenskemu knjižnemu jeziku; (3) NZ ohranja jezikovno tradicijo prekmurskega jezika, SE pa z njo prekinja, se spreminja »od izdaje do izdaje« in se tako oddaljuje od tradicije »starega slovenskega jezika«; (4) NZ je ohranjal prekmurico (na osnovi ogrice), SE je sprejel slovenico (na osnovi gajice). Vratuša je prekmurske protestantske pisce imenoval za zagovornike stare, arhaične jezikovne norme, za jezikovne tradicionaliste torej, ki so v primerjavi s katoliškimi pisci manj sodobni, celo zastareli in zato na videz slabše povezani s Slovenci na desni strani Mure:

[T.] nujna posledica njihovega pojmovanja naloge cerkvenega tiska in katoliškemu verskemu delu skoraj neznane pietete do tradicionalnega, starega, to pa se zopet izraža v močnem konservatizmu; mnogo daljša pot v priredbah SE ni morda le odraz večje povezanosti katoliške duhovščine s slovensko skupnostjo (in ta povezanost je bila na vsak način večja kot pa protestantska, imela je vrsto vzpodbudnih okoliščin in kazalcev v to smer, ki so bile prekm. Evang. Cerkvi v Prekmurju odvzete že zavoljo nje same in njenega bistva; npr. Mohorjeve knjige), pa tudi ne morda le uspeh večjega števila delavcev, ki so privlačile te, oziroma one, tudi izraz in posledica pojmovanja delovanja okoliša razlagalca Kristusovega nauka: protestantskemu duhovniku je prvo in edino vera ter vprašanje, kako povedati verniku to, kar mu je nujno potrebno, da bo čim bolj poučen; kulturni okoliš kat. duhovnika pa je po njegovem mnenju še marsikje drugje. Od tod v priredbah NZ prav za prav le spremembe k enotnosti v prvotnem okviru, v ponatisih SE pa čedalje močnejše in jasnejše oddaljevanje od prvotne oblika, mislim predvsem na črkopis. (Vratuša 1940: 51)

Vratuša je na svoj način povedal, da je prekmurski knjižni jezik Števana Küzmiča stranski dosežek protestantizma, ki omogoča vernikom neposreden stik z Bogom. Mikloš Küzmič ni prekinil z jezikovno normo prekmurskega protestantskega soimenjaka, so se pa njuni nasledniki in posnemovalci jezikovno drugače odločali. Protestantski pisci so ohranjali stari prekmurski

knjižni jezik, t. i. »ogrsko slovenščino«, katoliški pa so se začeli ozirati po jeziku t. i. »avstrijskih Slovencev« – Vratuša je to različnost utemeljeval tudi s črkopisom, ki je ostal pri protestantih »madžarski« iz »pietete do tradicionalnega, starega« (in tudi zato, ker je bilo protestantsko cerkveno središče na Madžarskem), katoliški pisci pa so opustili »madžarski črkopis«, ker je bila »gajica v slovenski knjigi« sprejeta in je dobila slovenski (in slovanski) združevalni predznak. Zanimivo razmišljanje, ki pa ga Vratuša še ni zmozel povezati s cerkveno-političnim vprašanjem in bojznijo prekmurskih protestantov, da bo enotni črkopis (slovenica) kot zunanji znak (jezikovne) enotnosti Slovencev na levi in desni strani Mure v Prekmurje razširil prevladno katolištvo in s tem odpravil dvojnost krščanske misli v Prekmurju, kot se je to na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem zgodilo v obdobju protireformacije na prelomu 16. in 17. stoletja.

Vratuševo razumevanje in povezovanje prekmurske jezikovne stvarnosti z družbenimi razmerami tistega časa kaže, da je imel veliko sposobnost za spoznavanje sociolingvističnih razmer v Prekmurju, čeprav ni do konca odgovoril na vprašanje o različnem razvoju slovenskega jezika v osrednje-slovenskem alpskem in vzhodnoslovenskem panonskem jezikovnem prostoru. Prekmurski jezik v cerkvenih prevodih Števana in Mikloša Kūzmiča je raziskoval predvsem kot dialektolog, zato so se mu zdele »uporabne za jezikoslovca« starejše izdaje, med tem ko je Borovnjakovo priredbo iz leta 1864 imel za »sploh neuporabno za Neprekmurca«. Dialektološkega pogleda na »stari slovenski jezik« ni zmozel preseči in je ostajal predvsem pri analizi kakovosti samoglasnikov in mesta naglasa: »Sicer tudi najstarejši prekm. tiski ne označajo akcentskega mesta v pravem pomenu besede, ker so znamenja le na vokalnih dolžinah (torej se kratko povdarjeni vokalizem loči od nepovdarjenega) (Vratuša 1940: 53). Samodolžinske naglase je kljub temu prepoznal za pomembne, ker hkrati označujejo tudi jakostno izrazitost zloga v naglašeni besedi – naglasnemu mestu v prekmurskem narečju je pripisoval (pre)veliko odvisnost od kajkavskih jezikovnih inovacij, ki oddaljuje panonsko narečno skupino, »močno labilno, polno analogija in izravnnav, povzročeni ob sožitju dveh jezikovnih edinic« (Vratuša 1940: 53), od osrednjeslovenskih narečij:

SE Ia so pisali za accpl: »sin« *fzini* IIa,8) dat. sg. istega subst. pa *fzini* 13); priredbe od Va dalje (deloma že tudi IV; dosledno šele Vb) pa so za oboje *szini*; Tako še: *vecsini* (imper. 2. sg.), tou i *vecsini* (3. sg. Prez.) IIa,17; *vecsini eto*, i *vecsini* Vb, 20; *trpi* (3. sg. prez.) IIa, 12; *trpi* (2. sg. imper); SE IVb pa ima za oba pimeri le *trpi*.

Take nejasnosti in dvojne možnosti v novejših izdajah večja obenem z opustitvijo dolžinskih znamenj tudi opustitev označevanja redukcijskega procesa ʼü, ʼê > ʼ: prim: *midi fze* SE IIa, 102 : *müdi sze*. SE Vb, 112 *on se müdi* (3.sg.) *sę* »*müdi sze*« je lahko 3. sg (*müdię* *sę*) in ravnotako imper 2 sg. (*müdię sę*). (Vratuša 1940: 53)

Jezikovne spremembe v SE so potekale postopoma, Borovnjakova odločitev za poenotenje slovenskega knjižnega jezika (Jesenšek 2013: 111) je postala podlaga za vse katoliške pisce po letu 1864, protestant Kardoš (2013: 103) pa je oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika razumel kot prevlado katoliške (osrednje)slovenske večine nad protestantsko prekmursko manjšino. Vratuša takega zaključka še ni izpeljal, vendar pa je z (delno) objavo pionirske raziskave prekmurskega knjižnega jezika pri protestantskem in katoliškem prevajalcu Nove zaveze leta 1974 odprl vrata teoriji o dvojničnem razvoju slovenskega knjižnega jezika. Nanjo je na simpoziju v Radencih (13. oktober 1973) opozorila Martina Orožen v koreferatu, s katerim je Vratuševo razmišljanje o prekmurskem jeziku vključila v razvojni lok zgodovine slovenskega knjižnega jezika. Pohvalila je Vratušev pogled na rodno prekmursko narečje in opozorila na važne novosti, ki jih je predstavil v razpravi: (1) Jezik Števana Küzmiča (in tudi Mikloša Küzmiča) v oblikoslovju, skladnji in besedišču je »v večji meri značilnost vsega prekmurskega narečnega prostora«, med tem ko je glasoslovje 250 let po prevodu *Nouvega Zákona* še vedno blizu gorički podnarečni podobi panonske narečne skupine. (2) Števan Küzmič je prvi Slovenec, ki je prevedel Sveto pismo (Nova zaveza) neposredno iz izvirnika, tj. iz stare grščine, ki je skladenjsko zaznamovala (»kar je v tipološkem pogledu postalo do neke mere usodno za sintaktično raven Küzmičevega jezika«) »stari slovenski jezik«, kot je Števan Küzmič imenoval prekmurščino razločevalno od kajkavščine: *Nouvi Zákon ali Testamentom Gospodna nasega Jezusa Krisztusa zdaj oprvics zGrcskoga na sztári szlovenszki jezik obrnyeni po Stevan Küzmiczi Surdanszkom. F. 1771*. (3) Števan in Mikloš Küzmič sta bila jezikovno različna, na kar sta vplivali različni predlogi (grška in latinska). Vratuša je pokazal »na njune stične in razlikovalne jezikovne značilnosti – še več, dokazal je vzroke njune jezikovne različnosti« (Orožen 1974: 114).

Martina Orožen je ob raziskovanju razvoja slovenskega jezika že imela izdelan pogled na dvojnični razvoj slovenskega knjižnega jezika, Vratuševo predavanje pa ji ga je tudi formalno potrdilo. Postavila je tezo o slovenskem osrednje-in vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku, ki sta se ločeno razvijala v alpskem in panonskem jezikovnem prostoru. Vratuševa analiza Küzmičeve prekmurščine je pokazala, da je njegov jezik prav tako knjižni kot Trubarjeva kranjščina, zato moremo govoriti o dveh različicah slovenskega knjižnega jezika. Prekmursko prevajanje Svetega pisma ni »izoliran pojav«, ampak gre za pokrajinsko različico slovenščine, ki se je oblikovala v 16. stoletju na Kranjskem (s pritegnitvijo jezikovnih prvin koroške in štajerske jezikovne nadstavbe), v 18. stoletju v Prekmurju med Muro in Rabo, v začetku 19. stoletja pa še v pokrajini med Dravo in Muro. Martina Orožen je dopolnila Vratuševo razmišljanje o prekmurščini na dialektološki ravni, tako da je Küzmičev jezik prepoznala za nadnarečno tvorbo goriškega in ravskega

prekmurskega podnarečja (Koletnik 2008: 10–16) – glasovje izhaja iz goriškega prostora, posamezni glasovni pojavi pa so značilni za celotno prekmursko narečje; oblikoslovje je še bolj vpeto v širši prekmurski in panonski jezikovni prostor:

Küzmič pa je šel dalje. Narečno jezikovno podlago je tvorno razvijal in tako moramo na leksikalno-besedotvorni in stilistični ravni jezika upoštevati še njegov osebno-ustvarjalni doprinos, ki je bil do neke mere gotovo tudi rezultat njegove strokovne in jezikovne izobrazbe. Spomnimo se slovenjenja terminov, oblikovanja novih pomenskih odtenkov, k čemur ga je silila tudi v stilističnem pogledu zahtevna biblijska vsebina. (Orožen 1974: 115)

Gotovo je v panonskem prostoru obstajala že daljša »ustna slovenska bogoslužna tradicija«, na katero se je lahko naslonil Števan Küzmič. Martjanska pesmarica, pridižni jezik v prekmurski cerkvi, verjetno tudi izgubljen agenda Vandolica itd. so v bogoslužju razširjali prekmurski »narodni jezik«, zato je Küzmič podobno kot Trubar »s svojim prevodom ustvaril knjižni jezik na ožji narečni podlagi panonske narečne baze«. Martina Orožen je tako razširila Vratuševo razmišljanje o prekmurskem jeziku Števana in Mikloša Küzmiča na normativno podobo, ki so jo prekmurski protestanti po Števanu Küzmiču ohranjali vse do konca prve svetovne vojne, prekmurski katoliški pisci pa so sredi 19. stoletja prepoznali romantično misel o jeziku, ki določa bistvo naroda in so zaradi slovenske državotvornosti sprejeli pisavo slovenico in enotni slovenski knjižni jezik.

Čeprav Vratuša te misli ni do konca izpeljal, pa je bil njen predhodnik. Spoznal je, da je Števan Küzmič prevajanje Svetega pisma razumel kot poslanstvo, da »ljubljenemu slovenskemu narodu, ki evangeličansko vero veruje«, čim prevej prevede celotno Sveto pismo: »Prevodi so mu nujni "ár je nej vzákómí dáno Bogá po pířzmi, ali Zidovřzki, ali Greski řzobom gucsécsega razmeti"« (Vratuša 1940: 22). Prekmurske Slovence je povezoval s Slovenci na desni strani Mure:

Sto de tak kráto nafim med Mürom í Rábom prebívajoucfim řzlovenom të řz. Bo'ze knige na řzvoj jezik, po řterom řzamom li vu řzvoji Prorokov í Apořtolor pířřzmej gucsécsega Bogá razmijo, obracsati? geto je i nyim zapovidáva Gofřzpodin Boug řteti; da je moudre vcfinřjo na zvelicřanye po vřri vu Jezufi Krifřztufi; tou pa ni íř Truberovřga, ni Dalmatinovoga, ni Frenzelovoga, niti znikakřlega drřřgoga obracsanya (verřio) csakati nemorejo. Ář tej nafi Vogřřzki řzlovenov jezik od vřzej drugi dolřta třřhoga í řzebi lařřřivnoga má. (ř. Küzmič 1771: Predgovor, ř14)

Küzmič je v tem odlomku zgodovinsko določil Slovence v Prekmurju in označil njihov posebni »jezik ogrskih Slovencev«, ki ga Vratuša (1940: 28) preskromno imenuje »domača govorica«, čeprav bi lahko uporabil nadpomenko slovenski jezik. Slovencev »v današnjem pomenu besede sicer ne pozna«

(Vratuša 1940: 23), zanimivo pa je, da razume izraz *Slovenska krajina* »tou je, Spanyorfzkom orfzági notri do Ilyriuma, fzlovenfzke krajine« (Küzmič 1771: Szveti Apostolov Djanye; Predgovor §α) kot »skupni naziv za ozemlje, kjer živijo Slovenci« in opozarja, da nekateri Prekmurci v 20. stoletju želijo s to besedno zvezo označevati le »svojo prekmursko enotnost«. Pravilno namreč sklepa, da se »prevajalec NZ v prekmurščino« zaveda »slovenskega pokolenja«, zato Vratuša (1940: 23) razume izraz *Slovenje* »v smislu današnjih prekmurskih Slovencev« (enako kot tudi: §14 i fzo, kak ftimamo znafimi Vogrfzkimi vu 'Zeleznoj, Szala i Somoczkoj fztoliczi bodoucfimi fzloveni vrét ofztánki ovi Vandalufov...; §13 med Mürom í Rábom пребивajoucfim fzlovenom):

Vtom táli fzo naj predneyjfi Vlahi, ali Taliánje (Itali): ki fzo nafkori po fzmrti Apoftolov, neznamo od koga, doubili Vlasko, ali, kak zdaj nafi Szlovenye gucsíjo, Deasco czejlo Biblio. (Š. Küzmič 1771: Predgovor, §12)

Küzmičevega zapisa, da so prekmurski Slovenci, Kranjci in Dolenjci potomci Vandalov, ne razlaga za napako, ampak to razume kot »splošno mnenje tedanje stopnje historične vede«, ki je izraz *Vandali* napačno uporabljala za Slované (širši pomen), nato pa še za prekmurske Slovence (ožji pomen); v širšem pomenu je izraz zapisal tudi Bohorič v *Zimskih uricah* leta 1584 (Vratuša navaja, da Küzmič citira³ Bohoriča pri »svojem štetju Slovanov):

Te druge zdaj ta nihávfi zadofzta ta nám bode: cfi fze fzpomenémo fzKrájnczov i zdolnyi Stajerczov; ki fzo, kak ftimamo znafimi Vogrfzkimi vu 'Zeleznoj, Szala i Somoczkoj fztoliczi bodoucfimi fzloveni vrét ofztánki ovi Vandalufov; koteri fzo po Krifztofom rojftvtvi na pét fztou (fauloV.) zete králevcfine Vlaski i potom Spanyorfzki orízág, odnut pa prejk mourja v Afriko odplavali. (Š. Küzmič 1771: Predgovor, §13)

Vratuša v analizi Küzmičevega Predgovora v Novem Zákonu sopostavlja prekmurščino ob Trubarjevo kranjščino in nakazuje, kar je Martina Orožen razvila v misel o dvojničnem razvoju slovenskega jezika. Presegla je ustaljeno delitev na t. i. središčni knjižni jezik in obrobna pokrajinska izročila, saj je izhajala in upoštevala stopnjo jezikovne tradicije različnih slovenskih pokrajin. Slovenska pisna in govorna kultura se je oblikovala ob neprestanem boju za priznanje slovenske narodnostne identitete. Primerjala je Japlja in Küzmiča in opozorila na strukturne razlike med osrednje- in vzhodnoslovenskim knjižnim jezikom. Čeprav je v strokovni literaturi veljalo, da med kranjščino in koroščino ni (pre)veliko razlik, pa vendar obstaja tudi kranjska in koroška

³ Praeter ipfam id testantem experientiam confirmat diplomate ab Alexandro illo Magno Macedonum rege Slavis ob egregiam in domando mundo ipfi navatam operam, dato ad occupandas in Meridie & Septentrione potiffimas Europe partes, Adamus Bohorizh in Praef. Grammal. Carniol. praefixa, Wittebergae 1584. in 8vo.

razlikovalnost. Slovenske dežele/pokrajine so bile razmeroma izolirane med seboj, Štajerska je bila celo razdeljena med zagrebško in sekavsko škofijo. Peter Dajnko je v prvi polovici 19. stoletja poskušal oblikovati še vzhodno-štajersko različico slovenskega knjižnega jezika, čeprav je Primic pred tem v Gradcu v obrisih že predstavil svoj pogled na oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika. Kremplove in Šerfove pridige ter Dajnkov jezik kažejo, da je panonski jezikovni prostor drugačen od osrednjega in da gre za ločen razvoj slovenskega jezika. Sredi 19. stoletja je bil zato genialen podvig, da se je na podlagi deželnih jezikov v alpskem in panonskem jezikovnem področju oblikoval enotni slovenski knjižni jezik. Vodilno vlogo je imela kranjščina, nekaj oblik pa je prišlo od drugod, za kar imajo zasluge Jarnik, Števan in Mikloš Küzmič, Caf, Murko... To tezo je Martina Orožen prvič javno predstavila na simpoziju ob 250-letnici rojstva Števana Küzmiča. Prekmurščina Števana Küzmiča je knjižna prav tako kot Trubarjeva kranjščina, saj Biblije ni mogoče prevesti v narečje. Poenotenje pa se ni zgodilo čez noč. Enotni slovenski knjižni jezik se je oblikoval postopoma, saj je še Janežič v slovnica 1854 in 1863 zapisal, da še ni vse upošteevano, pa tudi Tavčar še ni sprejel vseh novih oblik (Orožen 1996).

Martina Orožen je poudarila, da je Vratuša opozoril na razlike med protestantskim in katoliškim prevodom Nove zveze. Stavčna zgradba je opazno drugačna, saj je Mikloš Küzmič prevajal iz latinščine, Števan Küzmič pa iz grščine. Vratuša je bil prepričan:

Edina predloga za NZ v prekmurščini je bil grški izvirnik; poznal pa je prevajalec Štefan Küzmič že od prej nekatere druge slovenske in morda tudi druge okoliške, predvsem južnoslovanske protestantske tiske. Saj pravijo viri, da je le-te uporabljala prekmurska duhovščina pri cerkvenem opraviilu, dokler ni imela prevoda v lastnem narečju. (Vratuša 1974: 62)

Jožef Smej je v romanu *Po sledovih zlatega peresa* literariziral obisk Mikloša Küzmiča pri bratrancu (Smej 1997: 533) in protestantskem pastorju Števanu Küzmiču – navaja, verjetno po Predgovoru Nouvega Zákona, da je pri prevajanju uporabljal grški izvirnik, Trubarja, Dalmatinovo Biblijo in Francelov lužiški prevod Novega zakona (Smej 2014: 240). Küzmič je imel gotovo več predlog, med njimi tudi madžarsko Novo zavezo iz leta 1754,⁴ ki sta jo György Bárány in János Szabó Sartorius prevedla neposredno iz stare grščine.

⁴ *A mi Urunk Jézus Krisztusnak új testamentoma, most Görög nyelvből ujonnan magyarra fordítottott és némely [...] magyarázatokkal és jegyzetekkel [...] kibocsátottott. U. ott, 1754. (Torkos András, győri ev. prédikátorral együtt). Lauban, 1754. (Nova zaveza našega Gospoda Jezusa Kristusa, na novo prevedena iz grščine v madžarščino in objavljena z nekaj [...] pojasnili in opombami [...]) Ibid. 1754 (skupaj z Andrásom Torkosom, győrskim evangeličanskim pridigarjem).*

Prevod madžarske Nove zaveze ima sicer zapisano letnico 1754, vendar se je tisk zavlekel v leto 1758 (knjiga je bila natisnjena v Jaworju na Poljskem):

Struktura, vsebina in sporočilo predgovorov, ki ju je József Torkos napisal za slovenski prevod Nove zaveze Števana Küzmiča in za madžarski prevod Andrása Torkosa, so podobni. V Küzmičevem primeru je rabo madžarskih vzorcev mogoče dokazati z izposojenkami iz madžarščine, tvorjenjem besed po madžarskih vzorcih ter madžarski vezavi in idiomatiki. Števan Küzmič si je prizadeval za čist prekmurski jezik, vendar si je moral za ustrezen prevod zapletenega svetopisemskega besedila izposojati tudi iz drugih jezikov. Ustvaril je veliko delo za Slovence in dvignil murskosoboško slovenščino na raven standardnega jezika. (Bajzek 2009: 345)

Delo Števana Küzmiča so sodobniki poznali – madžarski kalvinisti so leta 1771 po zaslugi Györgyja Bárányja in Jánosa Szabója Sartoriusa ob izidu prvega slovenskega prevoda Nove zaveze iz grščine dobili dva izvoda *Nouvega Zákona* (Bajzek 2009: 345), pred nedavnim pa je Franci Just (2024: 171) odkril članek Karla Gottloba von Antona, ki je leta 1797 pisal o *Nouvem Zákonu* Števana Küzmiča, v časopisu *Allgemeiner litterarischer Anzeiger*. Zanimivo pa je, da Küzmičevega *Nouvega Zákona* niso poznali Japelj in njegovi sodelavci, ki so konec 18. stoletja prevajali *Biblijo* (1784) v kranjski knjižni jezik. Prve informacije o prekmurski različici slovenskega knjižnega jezika so prišle v Ljubljano šele na začetku 19. stoletja, ko so o prekmurskem *Nouvem Zákonu* objavili prve članke Adelung, Kopitar in Dobrovsky (Just 2024: 171–173). Zdi se, da bi do poenotenja slovenskega knjižnega jezika lahko prišlo že na prelomu 18. in 19. stoletja, če bi Japelj poznal Küzmičev prekmurski prevod in bi med prevajanjem *Biblije* soočil biblični jezik kranjske in prekmurske različice slovenskega knjižnega jezika.

Števan Küzmič se je v Požunu seznanil s pietističnimi nazori evangeličanskega pridigarja in slovaškega razsvetljenca Mateja Bele,⁵ v Gjurju pa še z delom madžarskega pietista Andrása Torkosa – požunski (bratislavski) pietisti so podpirali Küzmičevo skrb za versko in jezikovno izobraževanje prekmurskih Slovencev v Čobinu (Nemescsó). Med letoma 1751 in 1755 je kot učitelj na latinski šoli pripravil *Mali szlovenszki katekizmus* (1752) in *ABC kni'sniczo* (1753), ki sta izgubljeni, ohranil pa se je *Vöre krsztsánszke krátki návuk* (1753), ki ga je prav tako napisal v Čobinu. V tem artikularnem kraju je sedemindvajset let (do smrti 1756) živel tudi János Sartorius Szabó, madžarski protestantski pastor in prevajalec Nove zaveze v madžarščino – Küzmič ga je gotovo poznal in se je z njim družil, verjetno pa je madžarski pastor, ki

⁵ Znana je npr. Belova misel o preseganju jezikovne in deželne/narodnostne ozkosti: »Lingua Slavus, natione Hungarus, eruditione Germanus.« / Slovak (slovanski) po jeziku, Madžar (madžarski) po narodu in nemški (Germanski) po izobrazbi.

je bil učenec Andrása Torkosa, svetoval in posredoval, da je Andrássev sin in ugledni šopronski pastor József Torkos, napisal oz. podpisal Predgovor za *Nouvi Zákon*; Küzmič je verjetno poznal tudi madžarskega pastora Györgyja Bárányja, soprevajalca madžarske Nove zaveze leta 1754, prav tako učenca Andrása Torkosa (Bajzek Lukácsné 2017).

Osebne povezave Števana Küzmiča z madžarskimi pietisti in pastori so nova spoznanja, ki jih Vratuša leta 1940 ni poznal, leta 1974 pa v objavljeni študiji tudi ni dodal »poznejših objav in dostopnega gradiva« (Vratuša 1974: 54). Dopolniti je potrebno Vratuševo misel, da Števan Küzmič »ob prevajanju NZ ni uporabljal razen gršega izvirnika nobene druge predloge« (Vratuša 1974: 68). Podatki kažejo, da je Küzmič dobro poznal madžarski prevod Nove zaveze (1754) in ga je pri svojem delu tudi uporabljal – gre predvsem za močan vpliv madžarske vezave (Bajzek Lukač 2005: 440) in prevzete madžarske besede, ki se pojavljajo na istih mestih kot v madžarskem prevodu Biblije (Bajzek Lukač 2005: 442–447). Po natančni primerjalni analizi prekmurskega in madžarskega prevoda Nove zaveze je jasno, da je Predgovor nastajal pod delnim Torkoševim vplivom, med tem ko domneva, da je besedilo napisal v celoti, nima veliko zagovornikov (F. Kuzmič 2008: 90). Zdi se, da je Küzmič prevedel Torkošev Predgovor iz latinščine v prekmurski jezik, besedilu pa je dodal še informacije o, danes bi tako rekli, prekmurskem jeziku, Prekmurju in Slovencih, npr. 13., 15. 17. in 18. paragraf (M. Kuzmič 1981). Glavnina besedila je podobna predgovoru, ki ga je Jožef Torkoš (József Torkos) sestavil za Novo zavezo, ki jo je iz grščine v madžarščino prevedel njegov oče András Torkos leta 1736. Gre za zelo podobni »strukturi, vsebini in sporočili«, ki ob teoloških vsebinah natančno predstavljata prevode Biblije v madžarščino (Küzmič pa navaja še Trubarja, Dalmatina, Bohoriča, nekatere hrvaške prevode in lužiškosrbskega prevajalca). Izvirno Küzmičevo besedilo, v katerem se pokažeta izrazna moč prekmurskega jezika in prevajalčevo popolno slogovno obvladovanje materinščine, so predgovori k posameznim poglavjem Nove zaveze (npr. *Evangyliom pouleg pizma svétoga Mátaja Predgovor*), kot zanimivost pa je potrebno dodati, da je k *Sz. Pavla apostola k-Rimlánzom pizani lizt. Predgovor* Lutrovo besedilo, ki ga je Küzmič prevedel iz madžarske Biblije (1754):

Razlika med predgovoroma je le-ta, da je Luthrovo avtorstvo v Küzmičevem predgovoru označeno le na koncu prevoda z monogramom D. L. M. Po temeljiti primerjavi obeh besedil lahko zanesljivo trdimo, da je Küzmič ta del predgovora prevedel iz madžarščine. Gre za vsebinsko in miselno zapleteno besedilo, ki ga je Küzmič poskušal čim bolj verodostojno prevesti v prekmurski slovenski jezik. Tudi pri tem delu se je zavestno držal načela čiste prekmurske slovenščine. Zaradi zahtevnosti besedila se je togo držal *madžarske skladnje* in po potrebi tvoril *besede* in *besedne zveze* po madžarskem vorcu,

kot je razvidno iz naslednjih primerov: *Ár aze nyegova miloscsa ne tála liki dári: / Mert az ő Kegyelme nem oszlik fel, mint az ajándékok [...]*. (Bajzek Lukač 2005: 440)

Natančnejša primerjava prekmurskega prevoda z Lutrovim besedilom še ni bila narejena, Vratuša pa je izključil Dalmatinov vpliv na Küzmičev prevod:

Po vsem tem lahko z gotovostjo rečemo, da Števan Küzmič ni prevajal s pomočjo Dalmatinove Biblije. Poznal pa jo je vsekakor. In sicer toliko poznal, da so mu posamezni izrazi bili prisotni in domači, da jih je ob delu sem ter tja tudi uporabil. Da je temu tako, pojasnjuje tudi dejstvo, da je Küzmič zapisal tudi nekatere leksikalčne drobce, uporabljeni pa so tako, da je npr. pri Števanu prav tam domač izraz, kjer stoji v Dalmatinu tak leksikalčni drobec, katerega je Küzmič kje drugje uporabil. Tako berem v NZ 55 *csi sto scsé za menom pojti; té naj szam szebé zataji* – pri Dalmatinu pa na ustreznem mestu: ... *sa mano hoditi*. (Vratuša 1974: 60)

Odperto ostaja vprašanje medsebojne odvisnosti prevodov Števana in Mikloša Küzmiča. Vratuša (1974: 55) se je spraševal, ali si Mikloš Küzmič med prevajanjem evangelijev res ni pomagal z *Nouvim Zákom* Števana Küzmiča, oz. je prevajal zgolj in samo po vulgati. Še bolj zanimivo pa je vprašanje, ali je katoliški prevod Nove zaveze bližji »živi govorici« kot protestantski. Odgovor na prvo vprašanje je enoznačen, in sicer naj bi si Mikloš Küzmič pri prevajanju iz latinščine pomagal tudi z že prevedenim *Nouvim Zákom* v prekmurski knjižni jezik. Vratuša (1974: 64) je logično sklepal, da je imel katoliški prevajalec »pri roki« tudi devet let starejši protestantski prevod in je »to ugodnost res tudi izkoristil«. Primerjal je oba prevoda in zaključil, da sta prekmurski knjigi konec 18. stoletja jezikovno soodvisni, vendar se je Mikloš Küzmič držal predvsem latinske predloge, prevod Števana Küzmiča pa je uporabljal le na mestih, ko se je poskušal nazorneje približati tradiciji prekmurskega knjižnega jezika. Vratuša (1974: 64) je zato imenoval evangelistar *Szvéti evangyeliomi* za »samostojno delo«, tako kot ga je označil že tudi Vilko Novak (1936: 15–15), ki je kasneje dodal, da je jezik obeh prekmurskih prevajalcev »v glavnem enak«, saj sta izhajala iz tradicije prekmurskega govornega jezika v cerkvi (Novak 1976: 56). Martina Orožen je v Vratuševi razpravi našla dokaze za jezikovno različnost prekmurskih prevajalcev Svetega pisma, čeprav bi se po njenem mnenju Mikloš Küzmič lahko opiral na devet let starejši prevod Števana Küzmiča, saj »sta pripadala istemu govornemu območju«, časovna razlika med prevodoma pa je bila zanemarljiva glede na takratne jezikovne razmere v Prekmurju – v resnici je bila še krajša, kot se zdi glede na letnici izida obeh, saj je Mikloš Küzmič *Szvéte evangyeliome* pripravil za tisk že leta 1776. Tipološke skladenjske razlike je pripisala grški in latinski predlogi, ki sta bili prepoznavni po različni izpeljavi in rabi trpnika, tvorbi futura, rabi določne oblike pridevnika, deležijskem strnjanju itd. Razlikovalnost je bila še večja med kranjsko in

prekmursko knjižno različico slovenskega jezika, in sicer vse do poenotenja slovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja (prekmurski katoliški pisci so začeli upoštevati dogovorjene nove oblike in pisavo slovenico), oz. do konca prve svetovne vojne, ko so t. i. novoslovenščino oz. enotni slovenski knjižni jezik sprejeli tudi prekmurski protestantski pisci. Martina Orožen je s tezo o dvojničnem razvoju slovenskega jezika v osrednje- in vzhodnoslovenskem prostoru pomembno dopolnila Vratuševo raziskavo prekmurskega jezika konec 18. stoletja, Števana Küzmiča pa je prepoznala za (posrednega) gramatičnega prenovitelja kranjskega osredneslovenskega knjižnega jezika. Samo obžalujemo lahko, da Vratuša že napisane razprave ni objavil trideset let prej, saj bi naše vedenje o dvojničnem razvoju slovenskega knjižnega jezika lahko vključili v slovenski šolski sistem že takoj po koncu druge svetovne vojne.

Smej je dodatno pojasnil, zakaj Mikloš Küzmič ni mogel/smel odkrito slediti protestantskemu prevodu in jezikovnemu vzoru Števana Küzmiča. Iz korespondence⁶ med škofom Szilyjem in Miklošem Küzmičem (Smej je latinska pisma prevedel leta 1997) je razvidno, da katoliški prevajalec evangelijstarija ni imel škofovega dovoljenja za branje Svetega pisma, zato tudi v študijske namene ni smel uporabljati knjige, ki jo je prevedel nekatoličan. Pismo dobro predstavlja jezikovne, verske in kulturne razmere v Prekmurju konec sedemdesetih let 18. stoletja, zato ga v Smejevem prevodu v celoti navajam:

Presvetli gospod škof,
meni zelo naklonjeni zavetnik!

Če vrednotim kakovost in razlog podeljene službe tako glede na vzvišenost osebe, ki jo podeljuje, kakor tudi glede na neznatnost tistega, ki to službo sprejema, moram reči, kako presenetljivo in izredno je to, da presvetli gospod škof iznenada mene, ki nikoli nisem na kaj takega mislil in nikakor zaslužil, iz same naklonjenosti imenuje za namestnika in pomočnika rednega vicearhiadiakona Slovenske okrogline (Districtus Tothsâghiensis).⁹ Za to izredno milost z vdano spoštljivostjo poljubljam (če smem) vašo posvečeno desnico in se vaši presvetlosti izročam, posvečam in dajem na voljo z dostojno hvaležnostjo, ponižnostjo in poslušno pokorščino, da se vam tako vsaj nekoliko oddolžim za vašo posebno naklonjenost. Ne neham prositi predobrega troedinega Boga, naj vas, presvetli gospod škof, kolikor je le mogoče, dolgo ohrani zdravega in vam vse do poznih let da moči za uspešno vodstvo škofije; naj vas kot ljubeznivega, modrega in dobrega očeta nenehno varuje!

V roke mi je prišel Slovenski evangelij (Evangelium Vandalicum), ki sem ga bil spisal prejšnje leto (anno superiore a me conscriptum). Ta evangelij so cenzorji, ki jih je bil za to delo izbral in pooblastil sombotelski škofijski konzistorij, pregledali in odobrili. V Gyôru pa – kot sem zvedel – so (odlašali z natisom?), vendar bi bili morali zagnati vik in krik za njegov natis. Skoraj bi bil (v obupu odnehal?), če me ne bi bila potolažila vaša izredna darežljivost, gorečnost za božjo slavo in bogoljubna velikodušnost. Zares, slovensko ljudstvo (gens Vandala) bedno blodi brez vodnika in trpi veliko škodo, ker je

⁶ Prim. pismo Mikloša Küzmiča sombotelskemu škofu Janosu Szilyju z dne 1. 11. 1777.

vse do današnjih dni oropano knjig svojega maternega jezika (*quod libris suae natalis hodie dum spoliata existât*) in prav zato žalostno iz srca zdihuje. In kdo ne bi zdihoval in tožil, ko gleda, kako je njegovo ljudstvo, nekoč tako slavno,¹⁰ zdrknilo v prepad skrajne duhovne bede, da ne more dobiti v tisku niti knjige evangelijev za tiste, ki to goreče prosijo in to videti želijo. Zato se pretežna večina silno čudi, ne vem, ali bolj nad našimi predniki ali nad nami samimi, da si ne drznemo ničesar lotiti se v korist našega ljudstva. In prav na račun te nemarnosti in pogubne strahopetnosti smo morali bedni Slovenci (*miseri Vandali*), ko sem v györskem semenišču polagal temelje cerkveni disciplini, z rdečico sramu prenašati marsikatero zbadljivko od prečastitega gospoda Emerika Szaböja, blagega spomina, takratnega prefekta klerikov. Vse to po pravici, saj uporabljamo rokopisna besedila ali pa v hrvaščini natisnjene evangelije (*vel enim Scriptis utimur, vel Croaticis in typo Evangeliiis*). Zaradi različnosti pisave so nekatera besedila tako bedno zapisana, da se tujim redovnikom ali duhovnikom, povabljenim, da stopijo na prižnico in spregovorijo ljudstvu, dostikrat med branjem evangelija primeri hud spodrslijaj in so tako navzočim v spotiko. Sam sem bil navzoč, ko je neki redovnik končal pridigo in začel moliti naprej pred zbranim občestvom; sredi molitve pa se je naenkrat ustavil in ni znal izgovoriti niti mu (*in medio orationis stitit, et nec mu pronuntiare potuit*). Tisti pa, ki uporabljajo hrvaško knjižico, je nujno, bodisi da sčasoma v svoj jezik vpletejo hrvaške besede, bodisi da na nekaterih mestih hrvaške besede nadomestijo z drugimi ali pa so primorani tu in tam besedilo drugače izgovarjati, da bi jih ljudstvo razumelo; vse to pa povzroča veliko težavo tistemu, ki se tega loti (*Croaticum autem qui utuntur libello vel Croatizare eos necesse est, vel alias voces certis in locis substituere Croaticis, in aliis vero pronuntiationem diversam adhibere, ut populus capiat, quorum utrumque haud levem causat difficultatem illud praetextenti*). Potemtakem je očitno, da se zelo moti tisti, ki si je pred nedavnim drznil zatrjevati vam, gospod škof, da mi in naše ljudstvo atančno razumemo Hrvaški evangelij (*Croaticum Evangelium*). Recimo, da bi tudi razumeli hrvaško – čemur pa nikakor ne moremo pritrđiti – menim, da moj trud (*labor*) pri prevajanju evangelijev ni zaman, saj slovensko ljudstvo željno pričakuje, da bi videlo tisk v svojem jeziku. Vidi ga sicer, in vendar – o da ga nikoli ne bi bilo videlo – namreč knjigo *Nouvoga zakona*, ki vsebuje prevod v ta naš jezik. Knjigo so prinesli k nam iz saksonske tiskarne. Knjiga nehote zbuja odpor in bi jo kot tako morali iztrgati iz rok katoličanov, ker je izpod peresa krivoverskega avtorja, Števana Kiizmiča, surdanskega predikanta, ki mi je sicer soroden po primku, ne pa po veri (... *librum Novi Testamenti, in hanc linguam versionem continentem, qui esset vel ex eo exosus, et manibusque Catholicorum eripiendus quod sit authoris Haeretici, Stephani Küzmicis, Praedicantis Surdensis, mihi quidem cognomine, ast non Religione affinis*).« Ko to knjigo z užitkom berejo zlasti tisti, ki drugega jezika ne razumejo, je od njene uporabe ne bo mogoče zlahka in s potrpežljivostjo odvrniti (*cujus cum lectione delectentur ii potissimum, qui aliam non callent linguam, non facile se patienter ab ejus usu avelli*), dokler ne bomo namesto nje natisnili naših knjig. V nemajhno zadrego nas spravlja to, da naši nasprotniki za svoje vernike žrtvujejo dneve in noči in so nenehno na delu. Bolj si prizadevajo za to, da bi svoje utrdili v sekti, druge pa zapeljali, kakor pa mi, da bi naše potrdili v veri, blodeče pa spravili nazaj na pravo pot.

In tako sem nameraval za naše ljudstvo jedrnato sestaviti tudi kratek katekizem z izvlečki iz raznih avtorjev. Prečastiti škofijski konzistorij mi je bil namreč še pred vašo umestitvijo naročil, naj se potrudim spisati omenjeni katekizem. Ko sem pa videl, da moj Evangelij sem ter tja premetavajo tako močni valovi, sem nameraval opustiti sestavljanje omenjenega katekizma, dokler mi niste vi tudi glede tega milostno vllili tolažbe in poguma.¹² S tem, da ste prevzeli zavetništvo nad omenjenoknjižico katekizma, si boste pri Najvišjem pridobili velike zasluge. Upamo namreč, da bomo iz rok katoličanov lažje

iztrgali Katekizem (Catechesim), ki ga je bil pred nekaj leti pripravil prej omenjeni surdanski predikant, če slovenskemu ljudstvu ponudimo drugega v branje (si alium genti Vandalae porrexerimus legendum).

Da bi torej odstranili tako številne in tako velike ovire, utrdili Kristusove ovce v veri in preprečili prevratno delovanje na duše, sem sklenil omenjeni Evangelij skupaj z molitvami po pridigi posvetiti vam, gospod škof, kot zelo naklonjenemu mecenu. Kakor sem sam ves vaš, tako naj bo tudi to moje delce vaše. Polagam ga k vašemu posvečenemu prestolu in tako željno čakam na ugodno milost. Priznam namreč, da bi me vaša prevzvišenost morala zapustiti, če ne bi bilo prav vam posvečeno to moje delce. Vaša dobrotljiva svetost in sveta dobrotljivost ter pregoreča vnema do vam zaupanega božjega ljudstva narekujejo, da prav vam posvetim to nezatno delo. Sprejmite ga z veselim srcem in sprejetega z vso dušo podprite. Slovenska okroglina (Vandalia) bo slavno počaščena in se bo veselila, če se iz črnih saj in torture tiska srečno izvije knjiga Evangelijev, saj njeno rojstvo že dolgo in željno pričakuje. Če si knjiga pridobi milost v vaših očeh, potem bodo moji trudi (labores mei) kronani. In to, kar vaša številna nesmrtna dejanja že doslej oznanjajo, bo odslej slavila tudi ta knjižica, namreč vaše ime in sloves na veke. Ko jo ponižno izročam vašemu blagohotnemu zavetništvu, pod plašč vaše darežljivosti, z vdano ljubeznijo poljubljam vašo dobrodelno desnico in ostajam

presvetlega gospoda škofa
in milostljivega zavetnika

1. novembra 1777
v Ivanovskem dolu župnik

najnezatnejši in nevredni
kaplan, Mikloš Küzmič,
pri Sv. Benediktu, s. r.

P. S. Spisek, ki ste ga našemu prečastitemu gospodu vicearhidiakonu in tudi nam ukazali, je omenjeni gospod vicearhidiakon, še preden sem prejel od vas pismo, odposlal prečastitemu škofijskemu konzistoriju.

Kar pa boste ukrenili glede prej omenjenih Katehez (intuitu supra dictae Catecheseos), vas ponižno prosim, da me o tem na kratko obvestite. (Smej 1997: 536–538).

Vratuša tega dokumenta ni poznal, ko je analiziral jezik obeh prekmurških prevajalcev (Jesenšek 2018: 243). Ko se je seznanil s korespondenco, je sprejel Smejevo utemeljitev, zakaj se Mikloš Küzmič pri svojem prevodu *Evangyeliomov* formalno ni mogel naslanjati na Števana Küzmiča in je to tudi javno povedal na Zborovanju slavističnega društva Slovenije leta 2005 v Lendavi – to zmorejo le največji:

Leta 1974 so na simpoziju o Števanu Küzmiču v Murski Soboti objavili del moje obsežne razprave iz l. 1939 O jeziku Števana Küzmiča v njegovem prevodu Svetega pisma v prekmurščino. Razprava je l. 1940 obležala v uredniškem predalu mariborskega Časopisa za zgodovino in narodopisje (ČZN), saj je revija tega leta začasno nehala izhajati zaradi vojne. V zvezi s to objavo se je obnovila tudi razprava o jeziku Mikloša Küzmiča in o njegovem prevodu Svetih Evangelijev. To je bilo po 35 letih moje prvo ponovno soočenje s problematiko slovenskega jezika. Menim, da sva to razpravo končno sklenila z dr. Jožefom Smejem, odličnim poznavalcem Mikloša Küzmiča in njegovega dela, na simpoziju v Kančevcih aprila letos ob 200 letnici Mikloševe smrti. (Vratuša 2007: 2005)

Vratuša (2007: 740) je Smeja zato imenoval za »najboljšega poznavalca Mikloša in Števana Küzmiča, dveh cerkvenih in posvetnih in odličnikov Slovenske okrogline v 18. stoletju«. Spoštoval je njegovo znanstveno misel, vedel je, da je široko razgledan humanist in odličen poznavalec kulturne zgodovine Slovencev in še posebno Slovenske okrogline, tj. slovenskega narodnostnega in jezikovnega prostora med Muro in Rabo. Danes vemo, da sta bila Vratuša in Smej zaradi svojih izrednih sposobnosti in dosežkov pri širjenju poznavanja in ugleda prekmurskega knjižnega jezika, narečja, literature in kulture, vere in narodnostnega obstoja znamenita sodobnika, ki sta povezovala Prekmurje in Slovenijo z drugimi narodi (Vratuša je rekel: »Živeti z mejo!«) in se vzemala za sožitje vseh Prekmurcev in ljudi, ki dobro mislijo.

Zaključek

Marsikdo se sprašuje, ali je v sodobnem globalnem času in prostoru še vredno in je potrebno odpirati jezikovno in narodnostno vprašanje ter ohranjati izročilo slovenstva in vez med preteklostjo in sedanostjo. Dajati prednost materialnim dobrinam in vsemu, kar prinaša globalizacija, ali pa priznati, da dolgoročno štejejo vrednote, ki morajo biti drugačne in izhajajo iz naše kulturne dediščine? Ali se še »splača« ukvarjati s Števanom in Miklošem Küzmičem, z njunimi knjigami, ki sta jih pisala v »starem slovenskem jeziku«, s prekmurskim knjižnim jezikom in narečjem, z zgodovino slovenskega jezika? Vratuša odgovarja:

Raziskave zgodovinskega razvoja jezika ne omogočajo le preučevanje za vsako obdobje značilne strukture sistema živega jezika. Skupaj z zgodovinskimi, gospodarskimi in antropološkimi raziskavami odkriva tako raziskovanje značilne procese razvoja proizvajalnih sil in proizvajalnih odnosov. Ti pa so, skupaj z vsemi materialnimi, socialnimi, duhovnimi in političnimi dosežki in pojavi predstavljali vsebino človeške komunikacije v posameznih zgodovinskih obdobjih. Preučevanje teh vidikov in z njimi povezanih jezikoslovno definiranih problemov je torej smiselno in neophodno tudi za razumevanje današnje strukture naših jezikov in njihovih izraznih možnosti. [...] V procesu nastajanja modernih narodov je materni jezik pomemben dejavnik tudi v oblikovanju ozemeljskih meja. Znotraj teh meja so se kristalizirali in dozorevali v zgodovini procesi gospodarskega zedinjevanja. Pri tem so tudi jezikovne komunikacije izredno važen dejavnik integracije, pa tudi obrambe. Jezik namreč varuje ozemeljsko opredeljene okvire gospodarskih procesov, v katerih se je porajal narod kot nova družbena struktura s svojim značilnim manifestativnim znakom, vsenarodnim, maternim jezikom. [...] Danes namreč ni dovolj, če imamo samo kulturne navade, če smo sprejeli ustno izročilo kulturnega odzivanja, saj je velika nevarnost pozabe in prekritja. Vedno so potrebni in bodo potrebni pri vsej moderni tehniki ljudje, ki »učijo brati in pisati«, ki jim je naloga spoznavati sami sebe in osveščati v lastnem jeziku, literaturi, v stikih z drugimi jeziki, sosednjimi in daljnimi. (Vratuša 1980: 3–5)

Literatura

- Mária BAJZEK, 2009: Küzmičev prevod *Novega zakona* v luči prevzemanja besed iz madžarščine. *Studia Slavica* 54/2, 345–357
- Marija BAJZEK LUKAČ, 2005: Madžarske izposojenke v Küzmičevem prevodu *Novega Zakona*. *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*. (Zora, 32). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo. 436–448.
- Mária BAJZEK LUKÁCSNÉ, 2017: Küzemics István Újszövetség-fordításának lehetséges magyar mintái. *Szláv kultúrák, irodalmak és nyelvek. Tanulmánykötet*. Ur. Aleksander Urkom. Budapest: ELTE BTK, Szláv Filológiai Tanszék. 113–144.
- Karl Gottlob ANTON, 1797: Nachricht von einem kleinen Slawischen Volke. *Allgemeiner litterarischer Anzeiger* 2/81. 830–831.
- Marko JESENŠEK, 2018: Jezikoslovno delo Antona Vratuše. *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*. (Zora, 129). Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru. 217–247.
- Marko JESENŠEK, 2024: Števan Küzmič v Smejevi prekmuriani. *Poglavja o različicah slovenskega jezika*. (Zora, 155). Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 212–243.
- Franci JUST, 2024: Prvi zapis o Küzmičevem Nouvem Zákonu, prekmurskih Slovencih in njihovem jeziku. *Monografija Števana Küzmiča*. (Razred za filološke in literarne vede. Razprave, 32). Ur. Marko Jesenšek. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 169–185.
- Mihaela KOLETNIK, 2008: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. (Zora, 60). Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti.
- Franc KUZMIČ (ur.), 2008: *Predgovor. Nouvi zakon*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej.
- Mihael KUZMIČ, 1981: Kdo je avtor Predgovora k Nouvemu Zákonu iz leta 1771. *Predgovori Števana Küzmiča*. Zagreb: Teološka fakulteta Matija Vlačič Ilirik. 93–106.
- Mirko MUNDA (ur.), 2015: *Jezikoslovna in literarna misel Antona Vratuše*. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija; Murska Sobota: Pomurska akademsko znanstvena unija.
- Martina OROŽEN, 1974: O vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku. *Zbornik Števana Küzmiča. Gradivo s simpozija od 250-letnici*. Murska Sobota: Pomurska založba. 114–122.
- Martina OROŽEN, 1996: *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Vilko NOVAK, 1936: *Izbor prekmurske književnosti*. (Cvetje iz domačih in tujih logov, 9). Celje: Mohorjeva družba.
- Vilko NOVAK, 1976: *Izbor prekmurskega slovstva*. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.
- Jožef SMEJ, 1980: *Po sledovih zlatega peresa*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Jožef SMEJ, 1997: Se je Mikloš Küzmič pri svojem prevodu Evangyliomov res naslanjal na Števana Küzmiča? *Slavistična revija* 45/3–4, 533–544.

- Jožef SMEJ, 2024: Števan Küzmič v Smejevi prekmuriani. *Poglavja o različicah slovenskega jezika*. (Zora, 155). Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 212–243.
- Anton VRATUŠA, 1937: Izbor prekmurske književnosti. Jožef Baša-Miroslav, Prekmurske pesmi. *Ljubljanski zvon* 57/4–5, 191–194.
- Anton VRATUŠA, 1937a: Pomisleki prekmurskega recenzenta, *Sodobnost* (Ljubljana) 5, 477–480, 569–571.
- Anton VRATUŠA, 1939: Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju. *Slovenski jezik* (Ljubljana) 2, 213–228.
- Anton VRATUŠA, 1939a: *Leksikalni vplivi romanščine na slovenščino*. Seminarska naloga. Rokopisni oddelek NUK, Ljubljana, sig. Ms 1396 (zapuščina slavista Staneta Suhadolnika). Tipkopis, 83. str.
- Anton VRATUŠA, 1939b: *Levec in Ljubljanski Zvon*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza.
- Anton VRATUŠA, 1939c: *Opis govora v mojem domačem kraju*. Svetosavska nagrada. Prim. *Jutro* 20, 3 (28. 1. 1939).
- Anton VRATUŠA, 1939č: Kak je grački vitéis kače i korouno fkradno. *Mariborski večernik Jutra* 14/8, 142 (24. VI. 1939).
- Anton VRATUŠA, 1940: »Nouvi zákon« in »Szvėti Evangyeliomi«. Pokrajinski arhiv Maribor. Sig. 58 strani Vratuševega rokopisa. Rokopis, 59 str.
- Anton VRATUŠA, 1940a: *Jezik Sebeborskega urbarja*. Pokrajinski arhiv Maribor, sveženj št. 92/8 (zapuščina Vaneka Šiftarja). Rokopis, 11 pol. Tudi: Anton Vratuša, *Jezik Sebeborskega urbarja*. Rokopis. R 109/17. Murska Sobota: Pokrajinska in študijska knjižnica.
- Anton VRATUŠA, 1940b: Tri o rabskih Slovencih. *Sodobnost* 1/2, 30–39.
- Anton VRATUŠA, 1941: Motovóuske prijlike, *Kalendar Srca Jezušovega*, 19–22.
- Anton VRATUŠA, 1966: Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju. *Panonski zbornik*. Ur. F. Zadavec idr. Murska Sobota: Pomurska založba. 20–28. (Ponatis razprave iz leta 1939).
- Anton VRATUŠA, 1974: Jezik »Nouvoga zákona« in »Svėti evangyeliomov«. *Zbornik Štefana Küzmiča. Gradivo s simpozija od 250-letnici*. Murska Sobota: Pomurska založba. 54–75. (Skrajšana objava rokopisa iz 1940).
- Anton VRATUŠA, 1979: Zajemati moramo iz ljudske govorice (Izjava pred posvetovanjem Slovenščina v javni rabi), *Delo* (Ljubljana), 21/110, 2 (14. V. 1979).
- Anton VRATUŠA, 1979/80: Pozdravna beseda, *Jezik in slovstvo* (Ljubljana), 25/2, 33–36.
- Anton VRATUŠA, 1980: O jeziku, jezikoslovju in literarni vedi. *Slavistična revija* 28/1, 1–7.
- Anton VRATUŠA, 2000: Materinščina, dejavnik osebne in skupnostne narodnostne identitete. *Živeti z mejo*. (Narodnostne manjšine, 4). Ljubljana: SAZU. 19–23.
- Anton VRATUŠA, 2005: Kongres Slavističnega društva Slovenije. Nagovor A. Vratuše na otvoritvi kongresa *Vloga meje: Madžarsko-slovenska razmerja, slovenistika na sosednjih univerzah, humanistika in družboslovje v Pomurju*. Lendava 6.–10. 2005.

Anton VRATUŠA, 2005a: O jeziku Mikloša Küzmiča. *Pisec sedmih luči*. Ur. F. Just. Moravske Toplice: Občina; Murska Sobota: Pomurski naddekanat. 26–30.

Anton VRATUŠA, 2005b: Živeti z mejo. *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost*. Ur. J. Vugrinec. Petanjci: Ustanova dr. Šiftrajeva fundacija. 34–37.

Anton VRATUŠA, 2005c: O jeziku Mikloša Küzmiča. *Pisec sedmerih luči. Zbornik s simpozija o Miklošu Küzmiču*. Ur. L. Kozar ml. Moravske Toplice: Pomurski naddekanat, Petanjci: Ustanova dr. Šiftrajeva fundacija.

Anton VRATUŠA, 2007: Z dr. Jožefom Smejem od Kančevca do Petanjec. Ob 85. življenjskem miljniku škofa dr. Jožefa Smehja. Ur. Drago Sobočan. Murska Sobota: Stolna župnija Murska Sobota. 740–742.

Anton VRATUŠA, 2011: Jezik sebeborskega urbarja. *Az igaz tanár üzenete/Sporočilo iskrenega učitelja*. Ur. K. Gadany, M. Jesenšek. Szombathely: Nyugat-Magyarországi egyetem kiadó. 137–156.

SUMMARY

Vratuša's Prekmuriana

Vratuša was exceptionally well-versed in Slovene linguistics and literature. Within his generation, he stood among the foremost experts on the Prekmurje language, literature and culture, which promised that he would be able to pursue a successful scholarly career in Slovene studies. Initially, he was interested in general linguistic issues, delving more deeply into vocabulary and the Slovene language contact (e.g. Romance lexical influences on Slovene). However, he soon shifted his focus to the linguistic situation in Prekmurje and Porabje regions. It seemed that he would dedicate his life to dialectology and the systematic study of the Pannonian dialect group. However, in the late 1930s, Professor Ramovš guided him toward broader linguistic-cultural and, in particular, literary-historical research, encouraging him to collect data on Prekmurje's Protestant and Catholic writers of the 18th and 19th centuries, who at that time were either poorly researched or virtually unexplored. He wrote three fundamental studies on this subject (*Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju*, 1939; "Nouvi zákon" in "Szvėti Evangyeliomi", 1939; *Jezik Sebeborskega urbarja*, 1940). In 1974, his paper *Jezik "Nouvoga Zákona" in "Szvėti Evangyeliomov"* was published in *Zbornik Štefana Küzmič*, which laid the groundwork for the thesis on the dual development of the Slovene literary language. In the discussion paper responding to Vratuša's contribution, this thesis was then presented by Martina Orožen.

Vratuša in Porabje

MARIJA KOZAR-MUKIČ

Muzej Savaria, Kisfaludy Sándor u. 9, H 9700 Szombathely;
Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Novi trg 3,
SI 1000 Ljubljana, mukic@t-online.hu

Anton Vratuša je kot študent zbiral jezikoslovno gradivo tudi v slovenskem Porabju na Madžarskem (1939) in je poročal o svojih metodah terenskega dela v porabskih vaseh. Del zbranega gradiva je bil objavljen (1939, 1966). Poznal je jezikoslovno delo Avgusta Pavla o Cankovi in Porabju – kot študent je z njim celo polemiziral, kasneje pa je na jubilejnih simpozijih pozitivno ocenjeval Pavlovo raziskovalno delo in si prizadeval za objavo Pavlove *Prekmurske slovnice* in njegove korespondence s slovenskimi raziskovalci.

Ključne besede: Anton Vratuša, Porabje, slavistika, terensko delo, Avgust Pavel

As a student, Anton Vratuša collected linguistic material also in the Slovene Raba region in Hungary (1939) and reported on his field research methods in the Porabje villages. Some of the collected material was published (1939, 1966). He was familiar with the linguistic works of Avgust Pavel in relation to the village of Cankova and the Porabje region. As a student, he even challenged him in a written debate, expressing a differing viewpoint. However, at the jubilee symposia in later years, he positively evaluated Pavel's research work and made efforts for the publication of Pavel's *Prekmurje Grammar* and his correspondence with Slovene scholars.

Keywords: Anton Vratuša, Slovene Raba region, Slavic studies, field research, Avgust Pavel

Anton Vratuša se je rodil kot *Antal* 21. februarja 1915 v kraju Alsócsaló-gány (danes Dolnji Slaveči) v Slovenski krajini na Ogrskem. Starša sta bila mali posestnik Antal Vratosa in Anna Vratosa, roj. Bokán.¹ Iz leta 1938 se je ohranila družinska slika, na kateri so maturant Anton Vratuša, njegova starša, starejši sestri Marija in Jožefa ter mlajši brat Franc.² Anton je leta 1939 kot študent raziskovalno obiskal slovenske vasi v okolici Monoštra na Madžarskem.

¹ Rojstna matična knjiga 1915. <https://www.documenta-pannonica.si/arhivsko-gradivo/rojstvo-antona-vratuse-iz-dolnjih-slavec-politika-in-slavista-izpisek-iz-rojstne-maticne-knjige/>

² <https://www.geni.com/people/Antal-Vratussa/6000000002161199065>

Slika 1: Anton Vratuša na družinski sliki (zadaj v sredini) leta 1938 (Vir: internet)

Spoznavanje s terenom in informatorji

Anton Vratuša je že kot študent med letoma 1936 in 1941 objavljaj jeziko-slovne in literarnozgodovinske članke, povezane predvsem z rodnim Prekmurjem. V nekaterih spisih se je zanimal tudi za rojake, ki so ostali na Madžarskem, tj. v slovenskem Porabju. Čeprav ga je življenjska pot po letu 1941 odpeljala daleč od rodne grude in slavistike, je po duši ostal do konca življenja Prekmurec.

Kot študent slavistike se je med poletnimi počitnicami leta 1939 podal v Porabje, da bi zbiral primerjalno gradivo k opisu govora svoje rojstne vasi Dolnji Slaveči v Prekmurju. O potovanju in zbiranju gradiva v Porabju je leta 1940 poročal v reviji *Sodobnost* (Vran 1940: 34–35). Članek je razdeljen na tri dele. V prvem delu je pripoved »šolarčka iz Slovenske vesi« zapisana v knjižni slovenščini s petnajstimi madžarskimi besedami, ki jih šolarček uporablja med pogovorom. S tem je Vratuša ponazoril vpliv madžarščine na porabsko narečje. Šolarček pripoveduje, da sta učitelj in župnik v vasi Madžara, zato so morali šolarji govoriti, brati in pisati madžarsko. Sošolec je bral slovenske knjige, ki jih je njegov oče prinašal »s Slavskoga«, tj. iz Jugoslavije in je bil zaradi tega v šoli tepen. Šolarček je predstavil tudi svojo družino. Oče je delal v tovarni opek, mati pa v tovarni svile, pri hiši pa je bilo pet otrok: »Stric so v Ameriki, pa nič denarja ne pošiljajo. [...] Ata in mama zaslužita mnogo. [...] Toda kaj, če ves dan doma kričijo Micka, Franček, Majček pa Tina.« (Vran 1940: 31).

V drugem delu članka je objavljena pripoved »vaščana iz Slovenske vesi« – prav tako v knjižni slovenščini – o življenju na vasi:

Mi starejši sicer še vsi po domače govorimo, razen nekaterih, ki se hočejo prav visoko pririti pa mnogo zaslužiti. Ampak otroci [...] skoraj rajši govorijo vogrski kot pa slovenski. [...] Doma za silo pridelamo, potem še v Monoštru kaj zaslužimo, pa iz Amerike nam včasih kdo kaj pošlje. (Vran 1940: 32–33)

V tretjem delu piše Vratuša o sebi, »popotniku«, ki je potoval in zbiral narečno gradivo v Porabju. Peljal se je z vlakom iz Ljubljane čez Mursko Soboto do Hodoša. V Murski Soboti sta vstopila na vlak moški in ženska, ki sta se pogovarjala madžarsko. Vprašala sta ga, kam potuje, toda naredil se je, kot da ne razume njunega govora. Ugibala sta, če je tujec z nahrbtnikom in palico turist, trgovec ali mešetar. Odločila sta se, da je begunec. Na Hodošu je Vratuša izstopil in se napotil na mejo – carinske formalnosti (pregledali so potni list, potrdilo o denarju in vsebino nahrbtnika) so trajale skoraj eno uro. V gozdu je nato preveril na zemljevidu, da pot do Monoštra vodi skozi vasi Kotormány, Szalafő, Farkasfa in Zsidó:³

Dolga pot, a zanimiva. Saj še niti osem ura ni — in sonce tudi ne bo vroče, kakor vse kaže. Pot me pelje po boričevju. Vse me spominja na Goričko. Kako tudi ne! Saj je vse tako kot tam: ilovnata zemlja, ponekod pesek in pred mano razdrt kolosek, ki se mu še pozna huda ura prejšnjega dne. A na levo in desno gozd, sam borov gozd. Pa vendar je razlika med tem borovim gozdom in med borovim gozdom Goričanca. Tukaj gospodari še grof, tam pa bajtar; tukaj je videti v gozdu le pot in ob njej napise, da ni dovoljeno po gozdu hoditi, tam pa meja ob meji, sosed pri sosedu, ki ne moreta dočakati, da bi gozd malo porasel: otroke zebe, kuriti je treba; suhljadi pa tudi ni toliko, da bi je bilo dovolj. O, tukaj na grofovskem bi je bilo. A vmes je meja in na obronkih so napisi, da ni dovoljeno hoditi po gozdu. (Vran 1940: 34–35)

V Farkašovcih je Vratuša srečal starejšo žensko, ki je trdila, da v vasi nihče več ne zna slovensko. Ko pa jo je ogovoril v domačem narečju: »No, mati! Močni ste pa ešče zato, pa zdravi tuj, Bog Vam daj dugi žitek,« je starka spregovorila slovensko: »Gja, gja san pa mislo, ka ste kakši žakucar⁴ od birovije.« Takoj je postala prijazna in zgovorna ter mu je zaupala, da se je v Farkašovce priženila iz porabskih Andovcev. Vratuša se je odločil, da bo odslej vsakega ogovoril v domačem narečju:

Ne bom jih več spraševal, ali govorijo tudi slovenski, ampak bom kar sam začel govoriti po domače. Če me bo kdo razumel, bo dobro, če pa ne, pa tako ne bo vedel, v kakšnem jeziku sem govoril. In sklep ni bil napačen. Naklonil mi je še mnogo domačinov na moji poti in mi izgledil pot do marsikaterih njihovih skrivnosti in do marsikaterih posebnosti njihovih narečja. (Vran 1940: 36)

³ Kotormány je danes del vasi Bajánsenye, slovensko ime za Szalafő je Sola, za Farkasfa Farkašovci, za Zsidó madžarsko Zsida, slovensko Židovo; Farkašovci in Židovo sta bili leta 1983 priključeni Monoštru.

⁴ (Davčni) izterjevalec s sodišča.

Na Židovi, dvajset minut hoda južno od Monoštra, je ob potoku srečal starčka in med pogovorom si je zapisal »nekaj značilnosti in ga primerno poplašal: Malo za tobak, oča!« Potem je krenil na sever in na robu mesta spet proti jugu mimo opekarne do Slovenske vesi.

Tu sem prvič onstran meje naletel na odkrito in splošno slovensko besedo, vendar pa so me pozdravili v tujem jeziku. Ker sem bil pač drugače oblečen. Ko pa so videli, da govorim kot oni vsi, so se vstopili okrog mene in me obsipali z vprašanji, kaj delam na njihovi strani, kam sem namenjen, kaj bo prinesel jutrnji dan in sploh – kako stoji politika. (Vratuša 1940: 36)

Leta 1939 je Vratuša v Slovenski vesi stanoval pri Bedičevih, po domače Ričinih, takoj ob vaški kapelici. Bedičeva hiša je bila značilno porabska, z »obokanim trnecem« (hodnikom) vzdolž »prednjega hrama«, streha krita z opeko, »zidana kuhinja« z modernim štedilnikom, pečjo in kotlom. Vratuša je videl še tudi s slamo krite hiše z odprtim ognjiščem.

Hodil sem skoraj da ves dan brez odmora, a nisem čutil utrujenosti, ne gladu. Tako čudno in nepopisno lepo se mi je zdelo vse okrog mene. Posebno pa še, ko so mi udarjali na ušesa neprestano novi zvoki, novi izrazi in nove besede – stvar, zavoljo katere sem prišel k Rabi v vas. (Vran 1940: 38)

Prvi teden bivanja pri Bedičevih je Vratuša pripravil »papir in svinčnik ter samo poslušal, poslušal. [...] Pole so se polnile in gradivo je naraščalo iz dneva v dan.« (Vran 1940: 38).

Vratuša je hodil po Porabju septembra 1939: »Onega dne je bil praznik 'mala meša'. Napravil sem se in odpeljal z jutranjim vlakom v Sombotelj.« (Vran 1940: 38) To potrjuje tudi razglednica, ki jo je poslal Avgustu Pavlu 26. septembra 1939 iz Ljubljane, češ da ga je hotel obiskati »na Malo mešo« (8. september), a ga ni bilo doma: »Prišel sem [...] na Malo mešo popoldne in trikrat zvonil (od ½ 4 – ½ 5 h popoldne).«⁵

Vratuša se je še enkrat vrnil v Porabje in obiskal še ostale vasi: Sakalovce, Števanovce, Andovce, Ritkarovce, Verico in Gornji Senik.

Vratuševe metode zbiranja gradiva

Pri zbiranju gradiva je Vratuša uporabljal vprašalnik, ki ga je sestavil že v Ljubljani:

⁵ Razglednica iz zapuščine Avgusta Pavla, ki jo hrani Pomurski muzej Murska Sobota. Prim. še Žižek (2010: 87).

Sestavil sem si že v Ljubljani vprašalne pole v obliki nekakšnega slovarja z okrog 2500 besedami. V prvo kolono sem napisal izraze iz svojega rojstnega kraja in jih uredil po glasoslovnih pojavih tako, da mi je bilo delo potem lažje in možna preglednost vsega gradiva že ob nabiranju ter eo ipso tudi omogočeno čim točneje zasledovanje raznih jezikovnih pojavov in njihov razsega. V naslednjih kolonah so pač bila samo še ob vrhu napisana imena postojank, ki sem si jih bil že prej izbral predvsem glede na to, ali je tam kdo, pri komer bi lahko zanesljivo in mirno opravljal svoje delo. (Vratuša 1939: 215)

Delo pa ni potekalo gladko, »da bi človek sedel, vzel vprašalne pole in pisal.« Ponekod so ga sprejeli prijazno, drugod so mu zaprli vrata pred nosom. Delo se je večinoma začelo z uvodnim pogovorom o letini, pridelkih, družini in sorodnikih. »Šele, ko so uvideli, da se prav za prav razumem na njihovo delo (včasih je bilo treba celo za plug in koso prijeti),« so mu domačini zaupali. Šele potem je začel spraševati: »Kak pa tomi privas pravite?«

Vratuša je prepešal Porabje in večino hribovitega Prekmurja. Povsod je naletel na radovedne otroke, od katerih je izvedel določene besede z zvijačo in denarjem. Pobral je kamenček na cesti in ga vtaknil v žep. Ko je srečal otroke, je iz žepa vzel kamenček in jih vprašal: »No mlajši, šteri ščej, ka nika dobi?« Ko so videli, kaj ima v roki, so rekli: »U, ka mo pa s komla delo? Tej se samo norca z nas dela.« Vratuša je potegnil iz žepa tudi venček iz rdečih in belih »korin s papejra« in vprašal: »No, ka pa tou bi raj meli?« »Ou, vejnac pa, vejnac«, so rekla dekleta:

Seveda jim nisem dal niti komla niti vejnac, ampak sem jih drugače potolažil. Čim pridneje sem segal v denarnico, tem večjo družbo sem imel in tem pogosteje so mi bile na uho zaželenne oblike: komla, kámla, kamla; vejnac, vejnac. (Vran 1939: 220)

Objave porabskega gradiva

Zbrano gradivo in zapiski študenta Vratuše so med vojno, žal, »propadli; od vsega je ostala le naloga, ki je dobila takratno svetosavsko nagrado na univerzi in [...] odlomek, objavljen v reviji Slovenski jezik (letnik 1939)« (Vratuša 1966: 20). Odlomek je bil ponatisnjen leta 1966 v Panonskem zborniku (Vratuša 1966: 20–28) z manjšimi avtorjevimi popravki.

Ob 20-letnici smrti Avgusta Pavla je potekal spominski simpozij v Murski Soboti in Sombotelu. V Murski Soboti je 27. maja 1966 predavanje Antona Vratuše z naslovom *Slovenske jezikovne razmere na Goričkem in v Porabju ter Pavlovo raziskovalno delo* prebral Jože Ternar.⁶ Besedilo kasneje ni bilo objavljeno v dvojezičnem zborniku »zaradi kompliciranega fonetskega zapisa«

⁶ Dr. Pável Ágoston élelművészek nyomdokain. Népújság, 1966. št. 20. str. 3. Dr. Anton Vratuša előadását, melyet részleteiben a múlt számunkban közöltünk, Jože Ternar olvasta fel.

in ker je razpravo »že pred simpozijem Pomurska založba izdala v svojem Panonskem zborniku.« (Brumen idr. 1967: 6). Krajši odlomek iz predavanja v madžarskem prevodu je objavil tednik prekmurskih Madžarov⁷ *Népújság*, ki pa ni istoveten z razpravo, ki je bila objavljena v reviji *Slovenski jezik* in v *Panonskem zborniku*. Slovenskega besedila Vratuševega predavanja nisem našla objavljenega v tiskani obliki.

Med objavama v *Slovenskem jeziku* in *Panonskem zborniku* so manjše razlike. Leta 1966 je črtanih nekaj stavkov in odstavkov: »Zavoljo pomanjkanja fonetskih znakov nekateri vokalni odtenki niso mogli biti označeni tako natančno, kakor je bilo to storjeno v reviji *Slovenski jezik*.« (Vratuša 1966: 20) V Panonskem zborniku manjka tudi zemljevid *Slovenski dialekt v severnem Prekmurju in ob Rabi* iz revije *Slovenski jezik* (Vratuša 1939: 219). Manjka še zahvala vsem, ki so Vratuši omogočili »večtedensko popotovanje onstran in tostran meje«: Fran Ramovš, Kraljevska banska uprava Dravske banovine v Ljubljani, učitelji, duhovniki in informatorji, tj. »mladi, stari, mali in veliki« (Vratuša 1939: 215).

Vratuša je razpravo o jezikovnih razmerah razdelil na tri dele: uvod, opis in nekaj rezultatov terenskega dela ter primerjava zbranega gradiva s študijama Avgusta Pavla o cankovskem glasoslovju in o odprtih ognjiščih v Porabju, ki ga Vratuša citira kot *Etnolog IV*. V uvodu in v sklepu je izpostavil, da je napisal le »poročilo« o gradivu, ki ga je leta 1939 zbral: »Vprašanje (je) šele načeto, ker še ni niti vse gradivo zbrano. Šele ko bo to storjeno, bo mogoče pristopiti pravi kvalifikaciji vseh prekmurskih govorov.« (Vratuša 1939: 228)

Vratuša je potoval v Porabje:

[...] da bi nabral pri njih gradiva za izpopolnitev in razširitev pred letom začete ga opisa govora svoje rojstne vasi Dolnje Slaveče v Prekmurju... da doženem na terenu samem, kako daleč segajo pojavi, ki so mi znani iz domočega govora ... oziroma kolikšen obseg zavzemajo 'posebnosti. (Vratuša 1939: 213)

Med posebnostmi omenja, da za strigalico, »žival, ki tako rada v ušesa zleze«, uporabljajo v Slovenski vesi izraz »fülamaiza« – gre za madžarsko-nemško sestavljenko 'fül' (uho) in 'Amaise' (mravlja).

V drugem delu članka Vratuša opisuje delo na terenu in navaja nekaj izbranih besed. Objavljen je tudi zemljevid *Slovenski dialekt v severnem Prekmurju in ob Rabi*, ki ponazarja razširjenost in različice besed *stena*, *žena*, *koleno*, *mama* in *vrana*.

V tretjem delu primerja literaturo o prekmurskih govorih z lastnimi zapiski in ugotavlja, da je »dosedanje znanje o prekmurščini dokaj površno in

⁷ Szlovén nyelvviszonyok Goričkón és Rábavidéken és Pável Ágoston kutatómunkássága. *Népújság*, 1966. št. 19. str. 3.

v marsičem nezadostno. Krivi smo pač Prekmurci sami, ker se nismo pozanimali tudi za to stvar« (Vratuša 1939: 220). Svoje zapiske iz Prekmurja je primerjal s študijo Avgusta Pavla o glasoslovju cankovskega narečja (Pavel 1909), iz Porabja pa s Pavlovo etnološko in jezikoslovno razpravo o odprtih ognjiščih pri rabskih Slovencih v prevodu Vilka Novaka (Pavel 1930). Ugotovil je, da Pavel ni natančno zapisal narečnih izrazov pri opisu kuhinjske opreme v Porabju, oziroma da je na Pavla vplival cankovski govor in je »na podlagi domačega govora rekonstruiral obliko po spominu« (Vratuša 1939: 223). V resnici je Pavel primerjal porabske izraze s cankovskimi, prav tako kot Vratuša z besedami svoje rojstne vasi Dolnji Slaveči (Kozar-Mukič 2022).

Vilko Novak je 30. novembra 1939 Pavlu iz Kranja napisal pismo, v katerem ga sprašuje, ali je prejel revijo *Slovenski jezik*, v kateri je Vratuša objavil članek. Pavla je prosil, naj se ne jezi, saj je Vratuša »mladi zaletenec, toda zelo sposoben« (Žižek 2010: 53). V pismu iz Kranja (28. april 1940) pa je Novak sporočil Pavlu, da je uredništvo revije *Slovenski jezik* »okregal zaradi mnogih Vratuševih nerodnosti. Pavel naj bi napisal, da vztraja pri obliki dialekta ob Rabi, kakor ga je zapisal in da ga je Vratuša pavšalno obsodil brez konkretnih popravkov« (Žižek 2010: 55). O tem primerjaj tudi Jesenšek (2015: 73–76).

Vratuša o razmerah v Porabju leta 1953

Vratuša je leta 1939 in 1940 očital Pavlu, da ga je leta 1927 – ko je raziskoval odprta ognjišča – neupravičeno skrbelo za asimilacijo porabskih Slovencev. Trinajst let pozneje pa se je tudi sam pritoževal, da v Porabju ostajajo pusti domovi (Vran 1953). V *Tovarišu* se je uvodoma skliceval na svoj članek v *Sodobnosti* (Vran 1940) in naštel spremembe, ki so nastale od takrat:

Šolarček iz porabske vasi je medtem zrasel v mladeniča. Med vojno je bil [...] na prisilnem delu, [...] pobegnil, [...] delal na polju, kajti ostal je sam doma. Mati mu je med vojno umrla. Oče padel na vzhodni fronti, kamor je bil s silo odgnan. Micka in Tina služita nekje v Sombotelju. Francek in Majček se nista vrnila iz Mauthausena.⁸ Stric iz Amerike se ne javlja več, ker je na Madžarskem pretrgana za navadnega človeka vsaka zveza z zapadnim svetom. (Vran 1953: 178)

Leta 1939 je Vratuša stanoval pri Bedičevih v Slovenski vesi in pri njih je zbral tudi veliko jezikovnega gradiva; pri družini Bedič je bilo že več gostov iz Jugoslavije – Vratuša je takole predstavil gospodarjevo usodo: »Bedič iz

⁸ V avstrijskem kraju Mauthausen je bilo poleg Auschwitzta in Dachaua eno najhujših in največjih koncentracijskih taborišč v Evropi (1938–1945). https://sl.wikipedia.org/wiki/Koncentracijsko_tabori%C5%A1%C4%8De_Mauthausen (2. 4. 2025)

Slovenske vesi je pregnan s svoje grude. Gonili so ga od taborišča do taborišča, zasliševali o zvezah z Jugoslavijo in na koncu se je izgubila vsaka sled za njim.« (Vratuša 1953: 178) Opiše pa tudi, kako je vaščan iz Slovenske vesi z ženo in otroki prebežal na jugoslovansko stran (leta 1939 ga je imenoval za kmeta): »Patrulje vojakov in policije so se zagnale za njimi, toda Gašper je bil tedaj že preko v Trdkovi.« (Vratuša 1953: 178)

Vratuša je poročal tudi o usodi »popotnika« (tj. sebe) iz leta 1939:

Tudi popotnik iz 1939. leta je naredil dolgo pot od takrat. Jezikoslovni zapiski s Porabja so mu bili poslednji zapiski te vrste. Takrat je zapisoval besede, izraze, izgovorjavo. Raziskoval je jezik in prisluškoval melodiji govorov prekmurskega narečja. Potem je prišla vojna. Vrgel se je v vrtnice osvobodilne vojne. Osvoboditev je končno le bila izvojevana. Toda nekdanji popotnik po Porabju se ni vrnil, da bi prisluškoval melodiji slovenskih narečij. Ostal je pri delu, katero je začel med vojno in je zgradilo v njem novega človeka. (Vratuša 1953: 178)

Po primerjalnem uvodu je Vratuša predstavil dogodke v Porabju med drugo svetovno vojno in po vojni do februarja 1953, ko je izšla 7. številka časopisa *Tovariš*: »Tega je vzela vojna, onega koncentracijsko taborišče, največ pa je zadnja leta razseljenih po madžarskih pustah. Nekatere so baje prepeljali v Sibirjo.«⁹ (Vratuša 1953: 178)

Na Madžarskem so v obdobju Rákosijevega režima (1949–1953) po resoluciji Kominforma (1948) med letoma 1950 in 1953 deportirali okoli 10.000 nedolžnih ljudi v taborišča v pokrajino Hortobágy in okolico na severovzhodnem delu Madžarske. Pokrajino so imenovali tudi stalinistična madžarska Sibirija (Munda-Hirnök 2010: 42). Porabcev torej niso odpeljali v pravo Sibirijo. Iz Porabja je bilo deportiranih 53 družin, skupaj 218 oseb¹⁰ (Munda-Hirnök 2016: 855). Vratuša je naštel 50 družin, najbrž po ustnem izročilu, ker vira ni navedel¹¹ (Vran 1953: 178). Na Madžarskem so po Stalinovi smrti (5. 3. 1953) odpravili taborišča 31. oktobra 1953 (Munda-Hirnök 2010: 44), tega pa Vratuša februarja 1953, ko je pisal članek, še ni vedel.

Domovi v Porabju pa so ostajali prazni tudi zaradi obvezne prodaje poljščin državi po nizki ceni.

Slovenski kmet je prepuščen milosti in nemilosti madžarskih prišlekov. Obvezni odkupi mu s silo jemljejo poslednji grižljaj iz ust. Kdor ne da, je obsojen na razne globe in kazni od zavora do izгона. Kjer zmanjka argumentov, si oblast pomaga z obtožbami, kot so

⁹ Deportacije iz Porabja so potekale 23. junija in 6. decembra 1950, julija 1951, 29. maja 1952 in 3. januarja 1953 (Munda Hirnök 2013: 205).

¹⁰ Gornji Senik 69, Dolnji Senik 19, Verica-Ritkarovci 37, Sakalovci 19, Slovenska ves 8, Števanovci 45 in Andovci 21; skupaj 218 oseb.

¹¹ Gornji Senik 11, Dolnji Senik 7, Ritkarovci 12, Verica 8, Sakalovci 6 in Slovenska ves 6.

Volksbund ali pa zveza z Jugoslavijo. Kdor je obtožen enega teh dveh grehov, je lahko prepričan, da bo moral kmalu zapustiti domače ognjišče. Proti tej obtožbi ni pomoči in zdravila. Mnoge kmetije so zapuščene. Prazni hlevi in na stežaj odprte shrambe zevajo v svet in govore, da je tod mimo šla nič hujša nesreča kot kuga. (Vran 1953: 178)

Porabci so od pomladi do jeseni odhajali na sezonska dela, da so se lahko preživljali (Munda-Hirnök 1997) in nekateri se niso več vrnili domov – tudi tako se je zmanjševalo število Slovencev na Madžarskem:

Kdor le more, gre na sezonsko delo. Polirji¹² prihajajo na spomlad, ko staro in mlado odhaja na madžarske puste, s trebuhom za kruhom. Nekateri se vrnejo, drugi ne. Nekdo se omoži ali oženi na delu, nekdo se zameri oblasti in gre v zapor. (Vran 1953: 178)

Ljudje iz Porabja so bežali celo čez močno zastraženo mejo, tj. z bodečo žico ograjeno in minirano železno zaveso.¹³

Meja je močno zastražena. Opasana je z več vrstami bodeče žice. V nekdanji lepi borov gozd so vsekane sto in več metrov široke preseke vzdolž meje. Na posekalju so ostala samo še gola rebra ilovnate in laporne zemlje. Tu in tam so na pobočju pognale jagode. Sicer pa graničarji z druge strani to zemljo stalno preoravajo in branajo in sadijo v njo mine na gosto ko krompir. Toda porabski Slovenci najdejo pot v svobodo tudi preko takih zaprek. Bežijo na »slavski kraj« posamezno, v skupinah, brez družine, z družino ... (Vratuša 1953: 178)

Z ugotovitvijo, da »v Porabju ostajajo pusti domovi«, je Anton Vratuša nehote preklical svoje mnenje iz leta 1939, ko se ni strinjal z Avgustom Pavlom, da bodo Slovenci ob Rabi utonili v madžarskem morju.

Vratuša o Avgustu Pavlu

Junija 1939 je ob 20. obletnici priključitve Prekmurja Kraljevini SHS v Ljubljani potekal Prekmurski teden. V petek, 16. junija 1939, tj. dan pred otvoritvijo, je izšla posebna prekmurska številka *Trgovskega lista* z več članki o Prekmurju – štiri je napisal Vratuša (Vran 1939; Vratuša 1939a, 1939b, 1939c), in sicer je predstavil tudi cankovskega rojaka Avgusta Pavla:

¹² *polir -ja* m (i) pog. *delovodja*: delal je kot polir (SSKJ, www.fran.si)

¹³ Železna zavesa je bil približno 50 metrov širok obmejni pas, ki je bil med letoma 1949 in 1963 miniran, nato pa do leta 1989 zaščiten z električnim signalnim sistemom (Gráfik 2001: 17).

[Pavel je] napisal razpravo o svojem domačem govoru, zbiral narodno blago in skušal najti domačega izraza prvim prekmurskim poskusom – ostal pa je v stari državi in nedomestil domači jezik s tujim, v katerem je zapel pred kratkim pesem zrelega, treznega moža in oblikovalca besede. Kakor govorimo danes o njegovi zbirki 'Vak völgý öläń így zsolozsmázok' (Szombathely, 1933), tako bi mogli govoriti o njegovi knjigi 'Tako pojem psalme ...', da je ostal doma. (Vratuša 1939a: 12)

Po letu 1941 je Vratuša sodeloval v NOB, bil je interniran, do konca druge svetovne vojne pa je opravljal razne vojaške in politične dolžnosti. Po letu 1945 je bil politik in kot znanstvenik je sodeloval pri raznih družbenopolitičnih projektih.¹⁴ Pavlovo raziskovalno delo je začel ponovno ocenjevati na jubilejnih simpozijih od šestdesetih let 20. stoletja, pri tem pa si je prizadeval tudi za objavo Pavlove Prekmurske slovnice ter korespondence s slovenskimi raziskovalci (Jesenšek 2013: 160).

Na Univerzi v Mariboru je bil 4. aprila 2002 znanstveni posvet o Avgustu Pavlu, naslednje leto pa je izšel tudi zbornik. Vratuša (2013: 13) se je v Uvodni besedi skliceval na svojo študijo *Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju*. V seminarski nalogi je kot študent prvega letnika slavistike sicer kritiziral fonetični zapis narečnih izrazov v Pavlovem *Glasoslovju cankovskega narečja in Odprtih ognjiščih pri rabških Slovencih*, kasneje pa je to mnenje spremenil in je Pavlovo delo pozitivno ocenil:

Njegova, za tiste čase izredno natančna transkripcija samoglasnikov in strokovno dognano označevanje naglasov v prekmurskem narečju sta bila zame izredno poučno vodilo pri delu in sta mi ostala trajno v spominu. Občudoval sem njegovo doslednost, temeljitost in marljivost pri raziskovanju tega narečja ter človeško tenkočutnost in zavzetost pri zbiranju etnološkega bogastva med porabskimi Slovenci. (Vratuša 2003: 13)

Sestanki na pobudo akademika Antona Vratuše

Leta 2008 sta na pobudo akademika Antona Vratuše bila sklicana dva sestanka v zvezi z objavo Pavlove korespondence. Pisma, ki so jih Avgustu Pavlu pošiljali slovenski izobraženci, je v Sombotelu hranila hči Judita Pavel – ker ne govori slovensko, sem na sestankih z mariborskimi slovenisti sodelovala kot prevajalka. Pred prvim sestankom je Judita Pavel sestavila seznam pisem po avtorjih in poklicih, ki sem ga prevedla v slovenščino, sestavila seznam pisem z anotacijo ter ga poslala v Maribor. Prvi sestanek smo imeli 29. aprila 2008 na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. Sestanka so se udeležili Anton Vratuša, Zinka Zorko, Marko Jesenšek, Andrej Hozjan, Judita Pavel,

¹⁴ <https://www.sazu.si/clani/anton-vratusa>

Marija Kozar-Mukič in prekmurska študentka zgodovine in slovenskega jezika na FF UM Mateja Žižek. Z Judito Pavel smo se dogovorili, da si pisma ogledamo na njenem domu. 28. junija 2008 smo se srečali v Sombotelu pri Juditi Pavel. Sestanka so se udeležili Anton Vratuša, Andrej Hozjan, Mateja Žižek, Marija Kozar-Mukič in Judita Pavel. Dogovorili smo se, da je Pavlovo korespondenco odkupil Pokrajinski muzej v Murski Soboti, kopije pisem pa je dobila študentka Mateja Žižek – leta 2010 jih je predstavila v diplomski nalogi *Slovenska pisma Avgustu Pavlu iz njegove osebne zapuščine* (Žižek 2010).

Slika 2: Pred Pavlovo hišo v Sombotelu, 2008 – z leve Endre Simon (mož Judite Pavel), Anton Vratuša, Mateja Žižek, Judita Pavel in Andrej Hozjan (Foto: Marija Kozar)

Leta 2010 je na pobudo Antona Vratuše skupina enajstih profesorjev in raziskovalcev pod vodstvom Marka Jesenška prijavila na razpis Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) raziskovalni projekt *Prekmurski knjižni jezik v slovnici in korespondenci Avgusta Pavla* (Jesenšek 2013: 160). Raziskovalni projekt je bil, žal, zavržen, kljub temu se je vsaj deloma uresničil:

Skupina slovenistov iz Slovenije, Madžarske in ZDA se je odločila, da ... prevede Pavlovo madžarsko pisano rokopisno slovnico prekmurskega jezika v angleščino in slovenščino ter objavi angleško različico pri ugledni tuji založbi Rodopi na Nizozemskem, slovensko pa v mariborski mednarodni knjižni zbirki Zora. [...] Pobudniki za tak »individualni projekt« so bili prof. Marc L. Greenberg s kansaške univerze ZDA, prof. Marko Jesenšek z mariborske Filozofske fakultete in porabska Slovenka ter slovenistka Marija Kozar Mukič. (Jesenšek 2013: 172)

Kot 100. knjiga mariborske knjižne zbirke Zora je izšla *Prekmurska slovenska slovnica* Avgusta Pavla (Pavel 2013). Na levi strani knjige je natisnjen Pavlov madžarski tipkopis, ki je bil skeniran v Muzeju Savaria v Sombotelu, na desni pa ustrezeni slovenski prevod, ki ga je pripravila porabska Slovenka, profesorica na univerzi ELTE v Budimpešti Marija Bajzek Lukač. V angleščino je Pavlovo slovnico prevedel Marc L. Greenberg in je izšla leta 2020 pri nizozemski založbi Rodopi.

Pavlova korespondenca še čaka na objavo. Marko Jesenšek je leta 2010 predlagal, da bi obdelali:

[...] celotno ohranjeno korespondenco med Pavlom in njegovimi dopisovalci, ki vsebuje dragocene podatke za kulturno zgodovino Slovenije, in o kulturnih in znanstvenih stikih med slovenskimi in madžarskimi znanstveniki v tridesetih in štiridesetih letih 20. stoletja. Zlasti pomembna so tista pisma, ki se vsebinsko navezujejo na slovenski jezik, kulturo in položaj madžarskih Slovencev. (Jesenšek 2013: 160)

Z izdajo Pavlove korespondence leta 2026 bi lahko izpolnili drugo željo Antona Vratuše in počastili 140. obletnico rojstva Avgusta Pavla.

Literatura

Niki BRUMEN (ur.) idr., 1967: *Dr. Pável Ágoston. Előadások gyűjteménye/Zbirka predavanj*. Szombathely-Murska Sobota: Berzsényi Dániel Könyvtár, Pomurska založba.

Imre GRÁFIK, 2001: Tromeja. *Etnologija Slovencev na Madžarskem* 3. Ur. Marija Kozar. Budimpešta: Magyar Néprajzi Társaság. 9–32.

Marc L. GREENBERG (ed.), 2020: *Prekmurje Slovene Grammar. August Pavel's Vend nyelvten (1942)*. (Studies in Slavic and General Linguistics, 47). Leiden, Boston: Brill, Rodopi.

Marko JESENŠEK, 2013: Zadnji (!) zaplet pred natisom Pavlove rokopisne slovnice. *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*. (Zora, 90) Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 160–199.

Marko JESENŠEK, 2015: Jezikoslovno delo Antona Vratuše. *Jezikoslovna in literarna misel Antona Vratuše*. Ur. Mirko Munda. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija; Murska Sobota: Prekmurska akademsko znanstvena unija. 63–101.

- Marija KOZAR-MUKIČ, 2022: Narečno besedje v etnološki razpravi Avgusta Pavla. *Narečno besedje slovenskega jezika. V spomin na akademikinja Zinka Zorko.* (Zora, 148). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 174–185.
- Katalin MUNDA HIRNÖK, 1997: Sezonstvo. *Etnologija Slovencev na Madžarskem 1.* Ur. Marija Kozar. Budimpešta: Magyar Néprajzi Társaság. 19–66.
- Katalin MUNDA HIRNÖK, 2010: Porabski deportiranci v taboriščih na Hortobágyu v letih 1950–1953. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 50/3–4, 42–45.
- Katalin MUNDA HIRNÖK, 2013: Represija nad Slovenci v Porabju v času Rákosijevega režima (1948–1956). *Prispevki za novejšo zgodovino* 53/1, 201–212.
- Katalin MUNDA HIRNÖK, 2016: Življenje porabskih slovenskih povojnih deportirancev po zaprtju delovnih taborišč. *Etnolog* 26, 81–101.
- Ágost PÁVEL, 1909: *A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana.* (*Glasoslovje cankovskega slovenskega narečja*) Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Avgust PAVEL, 1930: Odprta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev. *Etnolog* 4, 125–145.
- Avgust PAVEL, 2013: *Prekmurska slovenska slovnica. Vend nyelvtan.* (Zora, 100). Predvlela Marija Bajzek Lukač. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
- VRAN, 1939 = Anton VRATUŠA: Pismo »Novin« ob osvobojenju. *Trgovski list* 22/68, 4–.
- VRAN, 1940 = Anton VRATUŠA: Tri o rabskih Slovencih. *Sodobnost* 8/1–2, 30–39.
- VRAN, 1953 = Anton VRATUŠA: V Porabju ostajajo pusti domovi. *Tovariš* 7, 178.
- Anton VRATUŠA, 1939: Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju. *Slovenski jezik* 2, 213–228.
- Anton VRATUŠA, 1939a: Razvoj prekmurske književnosti do Ivanocija. *Trgovski list* 22/68, 11–12.
- Anton VRATUŠA, 1939b: Prekmurska beseda v 20. stoletju. *Trgovski list* 22/68, 12–13.
- Anton VRATUŠA, 1939c: Sedanja prekmurska književnost. *Trgovski list* 22/68, 13–14.
- Anton VRATUŠA, 1966: Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju. *Panonski zbornik.* Ur. Božidar Borko, Franc Zadravec. Murska Sobota: Pomurska založba. 20–28.
- Anton VRATUŠA, 2013: Uvodna beseda. *Avgust Pavel.* (Zora, 23). Ur. Zinka Zorko, Miha Pauko. Maribor: Slavistično društvo. 12–14.
- Mateja ŽIŽEK, 2010: *Slovenska pisma Avgustu Pavlu iz njegove osebne zapuščine.* Diplomaska naloga. Maribor: Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru. <https://dk.um.si/Dokument.php?id=15040&lang=eng>

SUMMARY

Vratuša and Porabje

Anton Vratuša, as a student between 1936 and 1941, published linguistic and literary-historical articles, mainly related to his native Prekmurje. In some of his writings, he also showed interest in compatriots who remained in Hungary, i.e. in Slovene Porabje (the Raba region), including in his seminar paper *Linguistic Situation in Northern Prekmurje and the Slovene Porabje*, for which he received the St. Sava Award at the university. An excerpt of the seminar paper was published in the same year (1939) in the journal *Slovenski jezik*, and in 1966 in the proceedings *Panonski zbornik*. In 1940, Vratuša wrote an interesting and informative report on his field research in the Porabje region for the journal *Sodobnost (Three Stories about the Raba Slovenes)*. In 1939, he reproached Avgust Pavel for being unjustifiably concerned about the assimilation of the Porabje Slovenes, but fourteen years later he himself complained that there were deserted homes in Porabje (1953). As a young linguist, he challenged Pavel in a written debate, but in later years he positively evaluated Pavel's research (at jubilee symposia) and made efforts for the publication of Pavel's Prekmurje Grammar and his correspondence with Slovene scholars. The Prekmurje Grammar was published in 2013. By publishing the correspondence in 2026, we could fulfill Vratuša's wish and commemorate the 140th anniversary of Avgust Pavel's birth. Vratuša never met Pavel in person. He did meet his daughter Judita Pavel several times, however. It is a great honor for me to have known and worked with Anton Vratuša personally.

Akademik Anton Vratuša – častni član Slavističnega društva Slovenije

JOŽICA JOŽEF BEG

Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, Aškerčeva cesta 1,
SI 1000 Ljubljana; jozica.beg@guest.arnes.si

Anton Vratuši, obetavnemu dialektologu, literarnemu zgodovinarju in literarnemu kritiku, je druga svetovna vojna prekržala načrte. Njegovo znanje tujih jezikov je bilo pomembno za novo oblast, nepogrešljiv je bil v diplomaciji, znanstveno pa se je na novi poti našel v družbenih vedah. Kljub temu so bile njegovi dosežki v predvojnem obdobju in zvezanost slovenskemu jeziku tako pomembni, da je postal tudi častni član Slavističnega društva Slovenije.

Ključne besede: Slavistično društvo Slovenije, častno članstvo, raziskovanje, slovenščina

Anton Vratuša, a promising dialectologist, literary historian and literary critic, had his plans interrupted by the World War II. Due to his knowledge of foreign languages the new authorities saw him as indispensable in diplomacy, while he found his scientific calling in the social sciences. Nevertheless, his achievements in the pre-war period and his commitment to the Slovene language were so important that he also became an honorary member of the Slavic Society of Slovenia.

Keywords: Slavic Society of Slovenia, honorary membership, research, Slovene language

Antona Vratušo sem osebno spoznala, ko sem leta 2016 vodila okroglo mizo, na kateri je obujal spomine na svojega kolega iz slavističnega seminarja na Filozofski fakulteti v Ljubljani, narodnega heroja Vinka Paderšiča - Batrejo. Kot gost je presenetil z izrednim spominom, predvsem pa je bilo čutiti nostalgijo za časom, ko so študentje iz slavističnega seminarja enotno nastopili proti okupatorju in študijsko gradivo zamenjali za delovanje v Osvobodilni fronti in boj v vojni. Ta je bila za obetavnega slavista Vratušo tudi po strokovni plati usodna, saj je po vojni stopil na politično in diplomatsko pot. Kljub temu je ostajal v stiku s slavistiko in spremljal dogajanje na tem področju, med kolegi slavisti pa se je nato pojavljal predvsem kot govornik na slavističnih zborovanjih in simpozijih. Leta 1976 je bil na slavističnem zborovanju v Poštojni ob 40-letnici Slavističnega društva Slovenije (v nadaljevanju Društva) proglašen za častnega člana z naslednjo utemeljitvijo:

Anton Vratuša je bil tik pred zadnjo vojno ena najvidnejših mlajših osebnosti v slavističnem seminarju, organizator Osvobodilne fronte v njem oziroma njen vojaški vodja. V sebi je srečno združeval velike strokovne sposobnosti, o čemer zgovorno priča njegovo

dialektološko in literarnozgodovinsko delo, ki je bilo v svojem času izjemno strokovno in miselno napredno, ter politično organizacijsko dejavnost, dopolnjeno z osebnim pogumom. S svojim osebnim zgledom in dejavnostjo v stroki in zunaj nje je ena tistih osebnosti, ki so nenavadno mnogo prispevale k družbenemu ugledu slovenske slavistike. (JiS 1975: 67)

Skupaj z njim so postali častni člani še: France Bezlaj, France Dobrovoljc, Janko Jurančič, Bogo Komelj, Uroš Kraigher, Janez Logar, Boris Merhar, Fran Petrè, Viktor Smolej, Franc Sušnik, Silva Trdina in Josip Vidmar (JiS 1975: 65–67).

Iz utemeljitve je razvidno, da je Vratuša postal častni član Društva predvsem zaradi znanstvenih dosežkov pred drugo svetovno vojno, verjetno pa tudi zato, ker je z zgledom in ponosom vplival na ugled slovenščine v času, ko se je gradila skupna jugoslovanska država.

Vratuševa študijska pot je bila resnično izjemna in z današnjega vidika vrtoglavo hitra. Dandanes je skoraj nepredstavljivo, koliko volje za učenje je imel mladi Anton Vratuša, ko se je odločil za študij, čeprav ga domači niso mogli vzdrževati. Kot gimnazijec je pridobival znanje najprej na nižji gimnaziji v Murski Soboti, nato v Ljubljani na državni realni gimnaziji. Ves čas se je preživil sam, najprej z inštrukcijami, v Ljubljani pa tudi s poučevanjem stenografije. Da bi si povečal dohodek, je namreč v Zagrebu opravil državni stenografski izpit in čez nekaj tednov je na svoji realki ter na klasični gimnaziji že predaval stenografijo (Munda, Žunec 2015: 7). Po ljubljanski realki se je leta 1937 vpisal na ljubljansko slavistiko, leta 1941 diplomiral in istega leta zagovarjal doktorsko disertacijo o Franu Levcu in Ljubljanskem zvonu. Že kot gimnazijec in nato ves čas študija je v *Domu in svetu*, *Mentorju*, *Sodobnosti*, *Mladem Prekmurcu*, *Ljubljanskem zvonu* objavljajl jezikoslovne, literarnozgodovinske in literarnoteoretične razprave ter ocene. V zadnjem letniku gimnazije, v šolskem letu 1936/1937, je vzbudil zanimanje slavistične javnosti z razpravo v dijaškem listu *Mentor* o »večno mladem levu« *Levstiku*, kot študent slavistike pa si je s številnimi objavami, tudi polemičnimi zapisi že pridobil sloves enega najobetavnejših mladih slovenskih jezikoslovcev in literarnih zgodovinarjev (Munda, Žunec 2015: 8). Njegovi znanstveni in strokovni prispevki so bili v preteklih letih že obravnavani, zato se bom omejila le na tiste, ki so objavljeni v publikacijah Slavističnega društva Slovenije. Društvo je bilo ustanovljeno leta 1935 in si je zadalo naslednje naloge: (1) znanstveno raziskovanje slovenskega jezika in literature, (2) izdajanje znanstvenih in praktičnih publikacij in (3) skrb za pravilno učenje slovenščine. Da bi uresničili svoje načrte, je Društvo še isto leto dravsko banovino najprej zaprosilo za finančno podporo pri obnovitvi izdajanja *Časopisa za slovenski jezik, književnost in zgodovino*, ki je izhajal pri Slovenski matici, prvo samo društveno glasilo pa je bil *Slovenski jezik*, ki je izhajal od leta 1938 do 1941 (izšli so štirje letniki).

Leta 1941 je Društvo prenehalo delovati oz. se je del dejavnosti prenesel v Slovensko matico. Po vojni, 11. avgusta 1945, je Društvo na pobude takratnih učiteljev slovenščine spet zaprosilo za delovanje in se obnovilo s skoraj enakim programom. Spremenilo se je samo to, da sta del prejšnjih, predvojnih društvenih načrtov prevzela Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Ministrstvo za prosveto oz. Svet za prosveto in kulturo. Danes deluje Društvo kot Zveza društev Slavistično društvo Slovenije in vključuje 11 pokrajinskih društev ter devet sekcij.

V arhivu Društva ni mogoče najti seznama predvojnih članov, torej tudi ni dokazov o članstvu Antona Vratuše v Slavističnem društvu Slovenije pred vojno, vendar pa sklepam, da je bil član, saj je bilo v preteklosti članstvo v stanovskem društvu skoraj samoumevno. Že v drugi številki *Slovenskega jezika* je tudi objavil svoje temeljno delo s področja dialektologije, obsežen prispevek Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju (ponatis leta 1966 v *Panonskem zborniku*), v katerem opisuje svoje raziskovanje besedišča in jezikovnih pojavov v prekmurskih in porabskih vaseh. Namen raziskave je bil na terenu preučiti, kako daleč v kraje ob Rabi sežejo pojavi, ki so mu bili znani iz domačega govora, in kako so razširjene »posebnosti«, ki jih je opazil pri govorcih s Senika ali celo iz Monoštra (Jesenšek 2018: 225). Vratuša svoje delo na terenu popisuje v živahnem slogu, ki z vključevanjem anekdotičnih zapisov kaže na to, da je avtor večš tudi literarnega pisanja:

Ponekod pa je bilo treba previdnosti in prigovarjanja nič koliko, preden sem kaj izvedel. Drugod niti govora ni bilo o tem, da bi človek sedel, vzel vprašalne pole in pisal. Kaj še! To bi se reklo, poditi ljudi od sebe in si zapirati vrata pred nosom. Šele, ko smo se pogovorili o letini, o pridelkih, o nadlogah in težavah; šele, ko so uvideli, da se prav za prav razumem na njihovo delo (včasih je bilo treba celo za plug in koso prijeti), se jim je začela luščiti debela skorja nezaupanja s preizkušenege in večkrat v boli prekaljenega srca. (Vratuša 1939: 217)

Vratuša je svoje zapiske primerjal z ugotovitvami v že znanih razpravah in ugotavljal, da je prekmurščina slabo raziskana, saj je bila do tedaj glavni vir za živi prekmurski govor študija Avgusta Pavla, vendar pa je bila to študija zgolj o glasoslovju cankovskega narečja. Vratuša je v prispevku opisal svoje ugotovitve o vokalizmu v prekmurskih govorih, ki dopolnjujejo in popravljajo Pavlove opise, pri tem pa se je seveda zavedel, da ostaja za nadaljnje raziskovanje še veliko dela:

Podal sem le nekaj iz pestre zakladnice sev. prekmurskih in porabskih vasi brez posebnega namena, te pojave tudi razlagati. To pa iz dveh razlogov: prvič, ker je hotelo biti vse to le poročilo in drugič poročilo o tem, kar sem letos nabral. Iz drugega jasno sledi, da je vprašanje šele načeto, ker še ni niti vse gradivo zbrano. Šele ko bo to storjeno, bo mogoče pristopiti k pravi kvalifikaciji vseh prekmurskih govorov. (Vratuša 1939: 228)

Iz zaključnih povedi prispevka je razvidno, da je nameraval raziskavo nadaljevati in bi jo gotovo nadgradil, če ne bi njegovega slavističnega dela prekinila vojna. V spominih na leto pred vojno je Vratuša pisal o zavzetosti za študij v letih 1938–41, da bi čimprej opravili študijske obveznosti. Vratuša se je spominjal, da je bil Seminar za slovansko filologijo »med najodmevnejšimi oddelki filozofske fakultete tako po svoji številčnosti kot po glasnem obsojanju vojne«; med slavisti je že v letu 1940 prevladala zvest, da je vojna na slovenskih tleh samo še vprašanje časa. Sam se je pripravljal na diplomu in še pred vpoklicem v vojsko je diplomiral. Napisano je imel tudi že doktorsko disertacijo o Franu Levcu in Ljubljanskem zvonu, ki pa jo je lahko zagovarjal šele 28. junija 1941. V tem času je hitel tudi s pisanjem svojega dela razprave o urbarju Marije Terezije. Njegova naloga je bila raziskati slovenski jezik v dokumentu, akademik Metod Dolenc naj bi predstavil pravni vidik, Vanek Šiftar pa družbeno-ekonomski vidik dokumenta. Svoj del je dokončal, vendar ga ni mogel predati Šiftarju, saj se je ta že vrnil domov v Prekmurje. Prispevek je odnesel na dom akademiku Metodu Dolencu, da pripravi svojo študijo in poskrbi za objavo v *Mladem Prekmurcu* (Vratuša 2016). Do izida ni prišlo, saj je list prenehal izhajati, s tem prispevkom pa se je zaključilo tudi Vratuševo predvojno pisanje, saj je nastopil čas za upor. Tudi na v uvodu omenjenem pogovoru se je Vratuša oz. Vran, ki je zaradi vojaških izkušenj postal vojaški referent skupine slavistov, s posebnim ponosom spominjal odločnega upora kolegov v slavističnem seminarju, pri čemer je seminar imenoval ne le kot seminar za slovansko filologijo, kot se je tedaj imenoval oddelek na filozofski fakulteti, ampak predvsem v žargonskem pomenu besede – kot »prostor, kje so potekali strokovni sestanki, seminarske in druge vaje, pa tudi izpiti« in kot »naravni kraj srečevanj študentov in zaposlenih na oddelku« (Vratuša 2016: 11).

Po kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije je bilo torej popolnoma naravno tudi to, da se slavisti srečajo v seminarju. Prvo srečanje s tovariši po kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije je ostalo Vratuši v globokem spominu:

Ko na pol odprem vrata, prihiti Tone Paderšič - Batreja, »stara bajta« iz Dolenjske, odpre vrata na stežaj in me pritisne na svoje prsi – bil je za glavo višji od mene, ki sem v mladosti dosegel 172 cm telesne višine, in zapoje s svojim barvitim baritonom »*vse je pomendrano, vse je poteptano, samo le robida v lufs, v lufs štrli*«. Ko se poležeta smeh in krohota navzočih, se »starosta slavistov« zresni in doda tiše: »*Narava je še vedno naša in vedrina med nami tudi*.« (Vratuša 2016: 13)

Poleg Paderšiča (njegovo pravo ime je bilo Vinko) so bili na srečanju v seminarju še drugi slavisti; poročali so o svojih vtisih ob okupaciji, sklep pa je bil enoten – za slaviste ni bilo nobene dileme – treba se je upreti. Študenti slavističnega seminarja so z navdušenjem pozdravili ustanovitev Osvobodilne

fronte in se vključili v delovanje organizacije. Skrbeli so za varnost Slovenskega poročevalca, ki je postal glavni vir informacij, in za organizirano delovanje proti okupatorju pridobivali mlajše člane slavističnega seminarja (Vratuša 2016: 15). Vratuša je bil med najbolj angažiranimi aktivisti OF in ker je bil rezervni častnik, je bil odgovoren tudi za vojaške zadeve. Na sestankih so načrtovali akcije, od vsakdanjih, kot sta trošenje letakov in pisanje parol na zidove, do večjih in zahtevnejših akcij, ki so bile rezervirane za študente starejših letnikov (Munda, Žunec 2015: 10). Vratuši je v trajnem spominu ostal prenos knjig univerzitetne knjižnice v Narodno in univerzitetno knjižnico. Naloga je bila dodeljena slavističnemu seminarju. Organizirali so človeško verigo in si več dni podajali knjige iz rok v roke. Na to svojevrstno narodnoobrambno delo so bili izjemno ponosni, hkrati pa je »vplivalo tudi na razvoj medsebojnega zaupanja in na rast narodne zavesti. Slavistični seminar, ki je slovel po svoji enotnosti in prijateljstvu, se je v novih razmerah še bolj strnil« (Vratuša 2016: 17).

Po desetih mesecih aktivističnega delovanja v slavističnem seminarju so Vratušo skupaj s še dvema slavistoma in s študentom prava aretirali Italijani in po skoraj trimesečnem zasliševanju internirali v Gonars. Tudi v taborišču se skupaj s tovariši ni odpovedal uporu, seveda na drugačne načine. Po uspešnem pobegu osmih internirancev pa so ga premestili v koncentracijsko taborišče Treviso, nato v Padovo, od tam pa v Kapor na Rabu, od koder se je vrnil v Slovenijo kot namestnik komandanta Rabske brigade.

Pot ga je kmalu vodila nazaj v Italijo, kjer je imel trojno nalogo: z imenom profesor Urban je bil predstavnik OF pri Komiteju za nacionalno osvoboditev za severno Italijo oziroma pri italijanski osvobodilni fronti (CLNAI) ter predstavnik Glavnega štaba NOV in PO Slovenije pri Komandi garibaldincev in Korpusu prostovoljcev svobode v Milanu ter oseba za zvezo med CK KPS in CK KPI za okupirano severno Italijo. V začetku marca 1945 so ga poslali v Beograd, saj je postal zaradi znanja jezikov, zlasti italijanščine, za novo oblast koristen v politiki in diplomaciji. Po vojni se je sicer želel demobilizirati in vrniti na Univerzo v Ljubljani, da bi opravljal poklic, za katerega se je usposobil pred vojno, vendar mu to ni bilo namenjeno. Leta 1950 je ob delu končal tudi tretjo stopnjo študija družbenih ved na Visoki politični šoli v Beogradu, k slavistiki pa se je začel vračati šele leta 1966, in še to bolj priložnostno predvsem kot politik in humanist. Področja njegovega povojnega delovanja so postali politika, diplomacija, družboslovje ter akademsko delo oziroma profesura na univerzah v Beogradu in Ljubljani.

V uvodnem nagovoru na slovenskem slavističnem kongresu v Lendavi je leta 2005 pojasnil svoj odmik od raziskovanja slovenščine, prekmurskega jezika in književnosti. Po razkolu Jugoslavije s Sovjetsko zvezo je po lastnih besedah čutil, da je domovina v nevarnosti, zato se je odločil za politično pot.

S problematiko slovenskega jezika se je ponovno začel ukvarjati šele leta 1973, ko je sodeloval na simpoziju ob 250-letnici rojstva Števana Küzmiča (1723–1779), ki ga je soorganiziralo Slavistično društvo Pomurje. V zborniku o Števanu Küzmiču je bil prvič objavljen del Vratuševe predvojne razprave *Jezik »Nouvoga zákona« in »Szvétih Evangyeliominov«*, v kateri je Vratuša razvijal tezo, da se je Mikloš Küzmič (1737–1804) v svojem katoliškem prevodu Svetega pisma naslanjal tudi na prevod Števana Küzmiča. Temu je kasneje oporekal prevajalec Jožef Smej, ki je ob prevajanju pisma Mikloša Küzmiča sombotelskemu škofu Jánosu Szilyju ugotovil, da Mikloš Küzmič ni uporabljal prevoda Števana Küzmiča (Smej 1997: 533–544). S to ugotovitvijo je ovrgel tezo o kontinuiteti prekmurskega knjižnega jezika, Vratuša pa je leta 2005 na slovenskem slavističnem kongresu v Lendavi svojo strokovno napako tudi priznal (Jesenšek 2018a: 253).

Do Vratuševega prvega neposredno srečanje s slovenskimi slavisti po vojni se je zgodilo oktobra 1979 na 9. kongresu Zveze slovenskih slavističnih društev na Bledu, kjer je bil kot predsednik Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije povabljeni govornik. Obširna razprava O jeziku, jezikoslovju in literarni vedi je bila leta 1980 objavljena v *Slavistični reviji*, v prevodu pa tudi v hrvaškem slavističnem glasilu *Jezik*. Kljub socialističnemu izrazoslovju so nekatere Vratuševe misli še zelo aktualne, npr. o raziskovanju zgodovine, jezika in književnosti kot o »nacionalnih temah«, pa tudi o slovenski terminologiji, ki ne sledi družbenim spremembam in napredku tehnologije. Posebej je poudaril pomen maternega jezika kot temelja nacionalne zavesti:

Osnovno družbeno poslanstvo nacionalnih ved in s tem tudi slavističnega jezikoslovja je, da preko rezultatov svojega delovanja omogočajo procese narodovega samospoznavanja, stalno poglobljanje spoznanj o bistvenih okoliščinah, ki so v bojih za ekonomsko in družbeno osamosvojitve oblikovale vsakega od naših narodov kot samostojne zgodovinske subjekte z lastno identiteto. (Vratuša 1980: 2)

Vratuša sicer ni bil purist, navsezadnje je zagovarjal nujnost učenja tujih jezikov, vendar je tudi on opozarjal na prevzemanje tujega besedišča zaradi lenobe in nepripravljenosti poiskati domačo besedo, celo takrat, kadar za to ni nobenih resničnih razlogov, in se obregnil ob to, da se tudi sredi Ljubljane bohota »črna gospa Holiday Inn«. Izjava je kot mnoge druge še danes aktualna. Na Bledu je Vratuša opozoril na pomen portoroške konference o slovenščini v javnosti, ki sta jo spomladí sklicala SZDL in Slavistično društvo Slovenije. Posvet, ki je odprl vprašanja o statusu slovenskega jezika v vojski, medijih, šolstvu in na drugih področjih, je ocenjeval kot izjemno pomemben, saj je spodbudil tudi »široko družbeno akcijo vseh družbenih dejavnikov Slovenije« (Vratuša 1980: 2).

Vratuša je z zanimanjem spremljal pojave na področju javne rabe slovenščine, kar je razvidno tudi iz njegovega članka v *Delu*, objavljenega 14. maja 1979, dan pred portoroškim posvetom. V njem je opozoril na neskrbnost in ohlapnost v izražanju, posebej je bil kritičen do političnega jezika, rekoč: »družbeni delavec se mora izražati izbrano in plastično; njegova besedila naj bodo oblikovno, vsebinsko in jezikovno dognana« (Vratuša 1979: 2). V istem članku se je dotaknil tudi pouka slovenščine, pri čemer je menil, da se je treba učiti slovenščine pri vseh predmetih, tudi pri matematiki, kajti jezik je »moč gojiti ali zanemarjati na vsakem področju«. Pomembno je, da je jezikovni pouk življenjski, odprt za potrebe družbe. Da je mogoče tudi najtežje jezikovne probleme razlagati zanimivo, ponazarja s primerom profesorja Frana Ramovša, ki je »vzgojil generacije slavistov in so bile njegove predavalnice vedno nabito polne«. Poudaril je pomen učenja tujih jezikov, ki ga je razumel kot »kazalec spoštovanja do lastnega jezika, in spomnil, da je jezik živ in da ni dogma. Razvija se z družbo in novimi tehnologijami, torej je nujno sprejemanje novih besed v knjižno besedišče, nikakor pa se mu ne zdi primerno nekritično prevzemanje niti iz tujih jezikov niti iz narečja (Vratuša 1979: 2). Vse to je prav gotovo še vedno aktualno tudi dandanes, pa naj gre za kultiviranost političnega govora, živahen pouk slovenščine, učenje tujih jezikov kot nujnost sodobnega človeka ali pa kritičnost pri prevzemanju iz drugih jezikov (Vratuša 1979: 2). Žal se zdi, da je šel odnos do slovenščine v drugačno smer, kot si je želel Anton Vratuša. V političnem govoru opazamo nekultiviranost, uradni dokumenti so povprečnemu naslovniku težko razumljivi, o živahnem in življenjskem pouku slovenščine lahko sodimo le glede na rezultate nacionalnih preverjanj, ki niti niso preveč spodbudni, učenje tujih jezikov pa za večino populacije pomeni učenje zgolj enega samega jezika.

Kot politični in kulturni delavec je Vratuša podpiral projekte, povezane z jezikom in književnostjo. Tako je bil med pobudniki za obnovo kulturnega doma v Velikih Laščah, kjer so ob Levstikovem letu (1981) uredili spominske sobe Frana Levstika, Josipa Jurčiča in Josipa Stritarja. Postal je tudi predsednik organizacijskega odbora za obeležje 400-letnice Trubarjeve smrti: leta 1984 so na Rašici pri Velikih Laščah obnovili Trubarjevo domačijo, mlin, žago in kaščo. Na ta dosežka je opozoril tudi leta 2005, ko je bil slavnostni govornik na slovenskem slavističnem kongresu v Lendavi. V svojem govoru je pojasnil okoliščine, ki so ga oddaljile od slavistike, in se opravičil, ker se ne udeležuje kongresov, kar pa ne pomeni, da ne spremlja dogajanja v Društvu. Pri tem je posebej pohvalil koristnost Kronike Slavističnega društva Slovenije, ki mu omogoča, da ostaja informiran o dogajanju v stroki. V posebno zadovoljstvo mu je bilo, da je bil del tematskih sklopov na lendavskem kongresu povezan s temami, ki so ga okupirale od začetka osemdesetih let dalje, tj. z vprašanji mej, narodnih manjšin in panonskega multikulturnega prostora.

Lendavski kongres je posvetil posebno pozornost Slovincem ob Rabi in v Radgonskem kotu. Z raziskovanjem narečij ob Rabi se je Vratuša ukvarjal že kot študent slavistike konec tridesetih let 20. stoletja, kot član Odbora za preučevanje narodnih manjšin na SAZU pa se je ukvarjal tudi s problematiko Slovencev v Radgonskem kotu in vzdolž slovensko-avstrijske meje, zlasti po ustanovitvi Kulturnega društva 7. člen 1988. leta, po letu 1995 pa tudi v okviru raziskovalnega in kulturnega programa Ustanove Dr. Šiftarjeva fundacija, ki deluje v sklopu Vrta spominov in tovarštva na Petanjcih (Vratuša 2005).

Anton Vratuša, častni član Slavističnega društva Slovenije, je ne glede na vse politično in diplomatsko delovanje ostal do konca svojega življenja slavist, ki je ob vsem znanju in spoštovanju do drugih jezikov postavljaj na prvo mesto slovenščino. V pogovorih in nastopih za javnost je svojo pripadnost slavistiki pogosto s ponosom poudarjal. To je kazal tudi z izjemno lepim, jasnim in kultiviranim govorom. Slavist, ki je zaradi dolžnosti do domovine izbral drugačno pot. Politika je s tem pridobila izjemnega govorca in diplomata, slavistika pa je nedvomno izgubila velikega znanstvenika.

Literatura

Mirko MUNDA, Branko ŽUNEC, 2015: Samorastnik z Goričkega. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 51/1, 5–13.

Marko JESENŠEK, 2018: Jezikoslovno delo Antona Vratuše. *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečje*. (Zora, 129). Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru. 217–245.

Marko JESENŠEK, 2018a: Srečevanja z akademikom Antonom Vratušo. *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečje*. (Zora, 129). Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru. 248–255.

JiS, 1975 = Novi častni člani SDS, 1975. *Jezik in slovstvo* 21/3, 65–67.

Jožef SMEJ, 1997: Se je Mikloš Küzmič v svojem prevodu evangeliomov res naslanjal na Štefana Küzmiča? *Slavistična revija* 45/3–4, 533–544.

Anton VRATUŠA, 1939: Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju. *Slovenski jezik* 2/2, 213–228.

Anton VRATUŠA, 1979: Zajemati moramo iz ljudske govornice (Izjava pred posvetovanjem Slovenščina v javni rabi). *Delo* 21/110, 2 (14. 5. 1979).

Anton VRATUŠA, 1980: O jeziku, jezikoslovju in literarni vedi. *Slavistična revija* 28/3, 1–7.

Anton VRATUŠA, 2005: Slavnostni govor na slovenskem slavističnem kongresu Slavističnega društva Slovenije. Lendava, 6. 10. 2005. Arhiv ZdSdS (neobjavljeno gradivo).

Anton Vratuša, 2016: Slavistični seminar. *Slovenski zbornik 2016. Ob 75- obletnici ustanovitve Osvobodilne fronte slovenskega naroda*. Ur. Janez Stanovnik in Nevenka Troha. Ljubljana: Ustanova Franca Rozmana – Staneta. 11–18.

SUMMARY

Anton Vratuša – Honorary Member of the Slavic Society of Slovenia

This article presents academician Anton Vratuša as an honorary member of the Slavic Society of Slovenia. His desire for knowledge of languages led him from Dolnje Slaveče in the Goričko region to Ljubljana, where he enrolled in the Slavic Studies program. He graduated in 1941 and that same year also defended his doctoral thesis on Fran Levec and the Ljubljanski zvon. During his studies, he had already established himself in the professional community with his scientific work in the field of literary history and linguistics. He published in *Ljubljanski zvon*, *Dom in svet*, *Sodobnost* and also in *Slovenski jezik*. The latter was the first journal of the Slavic Society of Slovenia, founded in 1935. He devoted himself intensively to scientific research, but the war interrupted his plans. After the liberation in 1945, he wanted to return to Slavic studies, but his life path led him into politics and diplomacy. Nevertheless he remained involved in Slavic studies and contributed to the debate on the issues related to language in public use. He also played an important role in the restoration of the cultural center in Velike Lašče and the Trubar's Homestead in Rašica. In 1975, when the Slavic Society of Slovenia celebrated its 40th anniversary, Slavic scholars gathered in Postojna and awarded Anton Vratuša the title of honorary member of the Slavic Society of Slovenia.

Vratuša in slovenska jezikovna identiteta

HOTIMIR TIVADAR

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2,
SI 1000 Ljubljana, hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si

Slavist Anton Vratuša je deloval pretežno izven Prekmurja in slovenskega prekmurskega jezika. Ohranil pa je usmerjenost k našim manjšinam, kot diplomat in v mednarodni prostor odprt človek pa je ohranjal povezanost s prekmursko kulturo. Zaradi slavistične izobrazbe je poudarjal znanje tujih jezikov (poliglotstvo) kot pogoj za kakovostno delovanje v mednarodni politiki, pri čemer pa se je vse življenje boril za samobitnost in pravice slovenščine, kar je in bo aktualno tudi danes v pokrajini ob Muri, na kar opozarjam v tem prispevku.

Ključne besede: Anton Vratuša, slovenščina, prekmurščina, sociolingvistika, nacionalna identiteta, slavistika

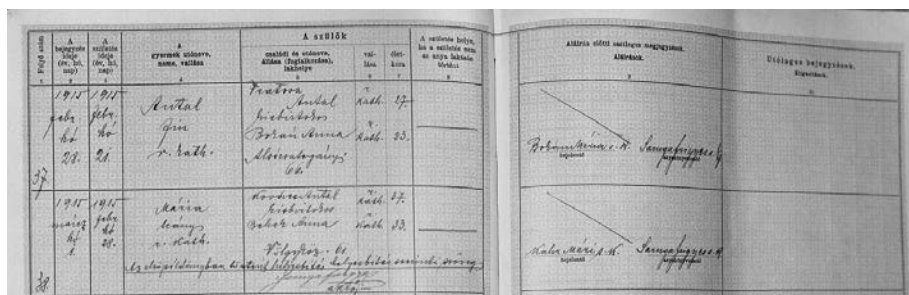
Slavist Anton Vratuša primarily worked beyond Prekmurje and outside the Slovene Prekmurje language linguistic sphere, yet he maintained a strong commitment to Slovene minorities. As a diplomat and an open-minded individual engaged in international affairs, he preserved a strong connection to Prekmurje cultural heritage. Given his Slavic studies background, he emphasized the importance of foreign language proficiency (polyglotism) as a prerequisite for effective participation in international politics. Throughout his life, however, he also fought for the autonomy and rights of the Slovene language—a struggle that remains relevant today in the region along the Mura River, as highlighted by the examples presented in this contribution.

Keywords: Anton Vratuša, Slovene language, Prekmurje dialect, sociolinguistics, national identity, Slavic studies

Uvod o Antonu Vratuši s stališča sodobnega Prekmurja

Dosedanje monografije in znanstveni članki so Antona Vratušo opredeljevali predvsem kot pomembnega politika, svetovljana, komunista, aktivista in borca za slovenski jezik ter Jugoslavijo, slavista, raziskovalca dvojezičnosti ipd. Manj pa je bil izpostavljen Vratušev odnos do slovenskega prekmurskega jezika kot pomembnega gradnika njegove identitete in njegove versko-prekmurske korenine. Identiteto človeka na Slovenskem je še v prvi polovici 20. stoletja pomembno določala tudi vera. Vratuša, katoličan z Goriškega, Dolnjih Slaveč, je začetno izobrazbo pridobil v katoliškem Martinišču v Murski Soboti (Kolar 2015), kjer je bil med drugimi tudi Jožef Smej, kasnejši mariborski škof, s katerim je prijateljske vezi ohranil tudi po letu

1945, v času socializma, ki je poudarjal ateizem in verskim skupnostim ter običajem ni bil naklonjen.¹ Vratuša je prihajal iz prekmurskega okolja, kjer so bila različna verstva del multikulturne krajine, ob njegovem rojstvu še pretežno govoreče in pišoče v madžarščini predvsem v uradnih govornih položajih, zasebno pa prav gotovo prekmursko govoreče, v Kleklovih *Novinah* ter drugih publikacijah tudi zapisane v prekmurščini. In prav boju za samostojnost slovenskega jezika in naroda je Vratuša, ki je bil še krščen za Antala, torej v madžarščini (Slika 1), posvetil svoje življenje in žrtvoval tudi svojo znanstveno kariero.

Slika 1: Vratušev rojstni list (<https://www.documenta-pannonica.eu/archive-material/anton-vratusa-a-dolnje-slavec-i-politician-and-slavist-birth-certificate/>).

Vratuša je kot študent ljubljanske slavistike pripadal tistemu krogu prekmurskih intelektualcev, ki so pisali pretežno v slovenskem knjižnem jeziku – prekmurski knjižni jezik se je po letu 1919 začel umikati osrednjeslovenskemu knjižnemu jeziku. Ta usmeritev se je kljub veliki prekmurski knjižni tradiciji pokazala kot ustrezna, saj se je prekmurski govor v Prekmurju ohranil do danes in se sedaj tako govorno kot pisno krepi.

Gradivo in metode

Vratušev življenjsko pot in izbrana stališča o nacionalnem, jeziku in politiki ter družbi sem v tej razpravi postavil v sodobne okoliščine, pri čemer sem opravil obsežno besedilno analizo avtentičnih izjav Antona Vratuše in pomembnih prekmurskih javnih osebnosti. Uporabil sem tudi umetno

¹ Umetna inteligenca, Copilot, na vprašanje, ali je Vratuša bil v Martinišču, odgovarja: »Vir, ki navaja, da je Anton Vratuša obiskoval Martinišče v Murski Soboti, je Wikipedija. Vendar pa nisem našel natančnega citata, ki bi to potrdil.« O tem je natančneje govoril škof Jožef Smej, kar navajam v nadaljevanju.

inteligenco za preverjanje stališč in prepoznavnosti slovenske identitete ter Antona Vratuše na spletu. Na koncu sem s konkretnimi aktualnimi primeri izpostavil sodobno jezikovno situacijo predvsem v Prekmurju, od koder je izhajal Vratuša, saj ima prekmurska multiverska in multijezikovna ter multikulturalna pokrajina velik vpliv tudi na celoten nacionalni prostor.

Osebna in nacionalna identiteta – jezikovni vidik

Na Slovenskem smo med drugo svetovno vojno (1941–1945) in v 80-ih letih 20. stoletja, tj. pred slovensko osamosvojitvijo (1991), zelo intenzivno poudarjali slovenske simbole, danes pa je odnos do nacionalnega dostikrat le del preteklosti ali pa pretiranega izkazovanja nacionalne pripadnosti v obliki različnih nacionalističnih aktivnosti, kar lahko najdemo tudi na spletu (primer spletne strani slovenisti.si, ki je celo rasistično usmerjena).² Zato je še toliko pomembnejše nenehno pozitivno predstavljanje slovenske nacionalne identitete, katere simbol in glasnik je bil Anton Vratuša.

Sodobna digitalna sredstva (Copilot, uporabljen 20. 2. 2025) kot simbole slovenstva izluščijo: (1) Triglav, ki kot »najvišja gora v Sloveniji [...] simbolizira slovensko narodno identiteto ter naravne lepote države«, »Triglav je tudi upodobljen na slovenskem grbu, kar poudarja njegovo simbolično vrednost.« Pri tem dodajam še vlogo Jakoba Aljaža, katoliškega duhovnika, ki je Triglavu posvetil tako materialno (stolp) kot nematerialno (pesem *Oj, Triglav, moj dom*) kulturno dediščino.³ (2) Slovenski jezik, ki je »eden najpomembnejših elementov slovenske identitete« in po besedah umetne inteligence »ni le sredstvo sporazumevanja, temveč tudi nosilec kulture, zgodovine in identitete naroda«. (3) Lipa »kot simbol slovenstva in slovenskega naroda [...] ima globok kulturni in zgodovinski pomen za Slovence. V preteklosti so pod lipami potekali pomembni družbeni in politični dogodki, drevo pa je

² Kljub prizadevanjem Oddelka za slovenistiko FF UL (že od novembra 2024) ne policija ne pravosodni organi ne morejo ukrepati, saj domena ni registrirana v Sloveniji, inšpekcijski nadzor pa v tem primeru ne more biti ustrezno (v smislu prepovedi spletne strani) izveden.

³ Tudi v primeru Prekmurja se pogosto pozablja na sočasno in povsem strpno ter produktivno sodelovanje luteranskih in katoliških piscev, kar poosebljata prav oba Küzmiča, Števan (luteran) in Miklós (katolik) (Tivadar 2020a, 2020b). Prav tako pa je avtor zdaj ponarodele in nacionalno simbolne pesmi *Oj, Triglav, moj dom* veliki borec za Triglav, tudi v posestniškem smislu, katoliški duhovnik Jakob Aljaž. Katoliškost izpostavljam ravno zaradi pogostega zlorabljanja katoliškega v nedomoljubne in nacionalistične namene kot tudi negativnega označevanja povezav s katoliško cerkvijo.

tudi simbol prijateljstva, povezanosti in miru.« Lipov list je bil tudi osnovni simbol reklamne akcije konec 80-ih let *Slovenija, moja dežela* (Kerec-Repe 2017). Lipa pa je spremljala tudi Vratušo v Gonarsu, kamor je bil zaradi svojega aktivizma deportiran: »V Gonarsu smo bili v začetku samo Slovenci in to predvsem Ljubljanci. Nismo se preveč ozirali na to, ali nas opazujejo, ampak smo nadaljevali z našim kulturnim delom. Najbolj jim je šla na živce pesem Lipa zelenela je.« (Štih idr. 2015: 18)

Kot rojeni katolik in obenem borec za osvoboditev Slovenije ter komunist ni nikoli napadal drugih nacionalnosti oz. se je celo zavzemal za manjšine, med drugim tudi za Porabje, kar je bilo njegovo začetno raziskovalno področje, h kateremu se je potem vračal na jesen svojega življenja. Kot aktivist slavist (ljubljanški slavistični seminar je bil ob začetku vojne središče upora proti okupatorju) se je po vrnitvi iz italijanskih koncentracijskih taborišč oz. že v Gonarsu in kasneje na Rabu še aktivneje vključil v narodnoosvobodilni boj, kar ga je povsem oddaljilo od slavistike in raziskovalnega dela, h kateremu se je zares vrnil šele po upokojitvi. Slavistična in jezikoslovna izobrazba mu je sicer pomagala pri delovanju na različnih političnih funkcijah, kjer je bil zelo uspešen, tudi v mednarodnem prostoru, kamor lahko prištejemo tudi takratno širšo domovino Jugoslavijo.⁴

Vratuševa nacionalna, politična in jezikovna identiteta

O nacionalni identiteti se v sodobni znanosti pogosto razpravlja predvsem takrat, ko gre za skrajno obliko nacionalnega, ki preraste v nacionalistično in do drugih narodov sovražno delovanje. V osnovi pa je bil koncept nacionalne združevalnosti in nacionalne reprezentativnosti v jeziku namenjen preseganju različnosti, vzpostavljanju določene skupne kulture na nekem območju in znotraj sorodnih jezikovnih skupnosti. Vratuša kot Prekmurec je gotovo razumel pomen nacionalnega jezika, tj. knjižnega jezika, zato se je znotraj slavističnega seminarja že leta 1941 aktivno vključil v narodnoosvobodilni

⁴ Na spletu je prepoznavno Vratušovo politično delovanje, kjer je opredeljen z naslednjimi vidnejšimi funkcijami: (1) Predsednik Izvršnega sveta Socialistične republike Slovenije (1978–1980); (2) Stalni predstavnik SFRJ pri Organizaciji združenih narodov (UN) (1967–1969); (4) Podpredsednik Zveznega izvršnega sveta SFRJ (1971–1978). Te funkcije izpostavi tudi Copilot (Microsoftova UI), ki o Vratuši pravi: »Ti položaji so Vratuši omogočili, da prispeva k razvoju in ohranjanju slovenske identitete ter k političnemu in diplomatskemu sodelovanju v SFRJ.« Glede na znane podatke in delovanje Antona Vratuše je zato dokaj nerazumljivo, da se kljub takšnemu znanju in izkušnjam ni konkretno vključilo akad. dr. Antona Vratušo pri oblikovanju slovenske samostojne države in politike (od leta 1990 do njegove smrti 2017).

boj, ki mu je v prvi vrsti pomenil boj za slovenski jezik in kulturo. Kot intelektualec, ki je na začetku objavljaj tudi v prekmurskem knjižnem jeziku v Kleklovih *Novinah*, se je zavedal pomena skupnega slovenskega jezika za ohranitev naroda. Jezik in kulturna identiteta mu nista bila sredstvo za dokazovanje nadmoči nad drugim narodom in sočlovekom. Kritično je vrednotil pretirane nacionalistične usmeritve drugih narodov, kot npr. hrvaške politike Tuđmana in Dapčević Kučar:

Za Savko Dapčević Kučar bi rekel, da je bila »odbojna baba«. /.../ Z njo sem imel stik že kot direktor Inštituta za družbene vede v času, ko je vodila hrvaško partijo. Takrat je bil glavni problem Bela knjiga o položaju hrvaškega jezika. Ravno ko sem prihajal do Savke, je pred vrati Hrvaškega zgodovinskega inštituta razkoračeno stal Franjo Tuđman in mi navrgel: »Vi Kranjci ste srečni. Imate vsaj svoj jezik, mi pa še tega nimamo!« Prej se nisva poznala, on pa je začel kar s takšnim pozdravom. V zvezi z medsebojnim nasprotjem hrvaškega in srbskega jezika, ki je velo iz knjige, sem vprašal ali se mar ne da zadev reševati na mirnejši način. Savka je odgovorila z besedami: »A, to so oni napisali, jaz se slažem«, kar je pomenilo tudi konec najinega razgovora.« (Štih idr. 2015: 52)

Kot diplomat z izkušnjami in slavist se je zavedal, da je treba jezikovna vprašanja reševati postopno, saj je vprašanje nacionalnega jezika lahko zelo konfliktno. Pri Vratuši ni šlo za premajhno nacionalno zavednost, kaj šele strahopetnost. Znal je biti tudi zelo kritičen, celo do Tita, saj ni nekritično sledil zapovedim komunistične partije.

Na vprašanje o svojem vstopu v komunistično partijo je rekel: »Vidim, da so komunisti povsod, kjer je tveganje, in tudi sam sem tvegaj. Torej je naravno, da sem tudi formalno v njihovih vrstah.« (Vratuša, Volk 2021: 12).

Pirjevec to interpretira takole:

Mislim, da se je izognil jasnemu odgovoru in da svojih liberalnih in humanističnih, tudi krščanskih vrednot ni nikoli izgubil, čeprav je posebno v času, ko je tesno sodeloval s Kardeljem, usvojil njegove ideje o socializmu s človeškim obrazom. O njih je pisal v odmevnem članku, ki ga je objavil v vplivni ameriški reviji *Foreign Affairs* leta 1971, značilen pa se mi zdi v tem smislu tudi Vranov kritični odnos do Tita, ki mu je zameril, da ni prišel v zvezno skupščino na razglasitev Kardeljeve ustave – ni mi jasno, ali tiste iz leta 1963 ali tiste iz leta 1974 –, ker se je raje udeležil nogometne tekme. (Vratuša, Volk 2021: 12)

Argumentirano kritičen je bil torej celo do Tita. Vratuša je bil borec, tovariš, ki je v vojni dosti tvegaj in zagovarjal socializem, obenem pa je bil tudi prijatelj mariborskega pomožnega škofa Jožefa Smeja, gojenca iz Martinišča. O izkazovanju vere je sicer govoril tudi ironično:

Bil sem precej indiferenten, ker pač nisem želel izstopati. Takrat se je v gimnaziji še moralo obvezno hoditi v cerkev. Ker sem rad uril svoj spomin, sem katehetu v Murski

Soboti ponudil, da bom zapisoval njegove pridige. Tako sem potem doma kar nekaj nedelj skoraj dobesedno zapisoval te pridige. (Štih idr. 2015: 13)

Vratušev odnos do katoliškega duhovništva je bil zadržan tudi zaradi odnosa in tesnih povezav katoliške cerkve s takratno oblastjo v Jugoslaviji med 1919 in 1941, ki še posebej po letu 1929 ni bila demokratična:

Ko so bile po državnem udaru 6. januarja 1929 ustanovljene banovine, sem ravno prišel v gimnazijo in na vratih našel lepak, da je v Sloveniji Dravska banovina. Sklenil sem, da ne bom na pismo naslovljeno v Slovenijo niti enkrat napisal »Dravska banovina«, česar sem se potem tudi držal, čeprav nisem imel veliko priložnosti za pisanje. Naslovniki pa so moja pisma vendarle prejeli. To kaže na moj odnos do Kraljevine Jugoslavije. Motilo me je tudi, da je bilo moje prvo gimnazijsko spričevalo v srbohrvaščini. V osnovni šoli pa ob petju himne nisem razumel kaj pomeni »Bože pravde, Ti što spase / Od propasti do sad nas...« Za »spase« sem mislil, da pomeni pasti doma krave. Kaj je kdo »popasel«?!« (Štih idr. 2015: 14)

Kljub temu pa je bil kot nekdanji častnik v vojski Kraljevine Jugoslavije ob napadu Nemčije kot rezervni podporočnik vpoklican v vojsko:

Odhod na fronto je bila zame patriotska dolžnost, toda, ko so Nemci oddrdrali mimo nas in se jim nihče ni zoperstavil, je odšla domov skoraj polovica vojakov. Preostalim sem naročil, naj naložijo orožje na mule in gredo proti Celju. Razen tega, da so šli Nemci naprej, nisem imel nobenih informacij. Po snegu in blatu smo krenili čez hribe v glavnem vzdolž reke Dravinje. Naslednji dan, ko se je vreme končno popravilo, sem s hriba pri Slovenskih Konjicah videl, kako Nemci vodijo kraljeve generale v ujetništvo. Takoj mi je postalo jasno, da nimamo nobene možnosti odpora več, zato sem naročil zakopati okidače, s čimer je postalo naše orožje neuporabno, mule pa sem prepustil tamkajšnjim kmetom. Ker je bilo še vse bolj ali manj nekontrolirano, sem poslal fante domov, sam pa sem sklenil oditi v Ljubljano. (Štih idr. 2015: 14)

Ko je bilo potrebno, je Kraljevino Jugoslavijo in vojsko izpostavil kot argument nasproti fašistični vojski v Gonarsu:

Dežurni oficir je pozdravil s »saluto romano« [fašistični pozdrav], jaz pa mu nisem odgovoril z istim pozdravom, na kar mi je odgovoril: »Tukaj je saluto romano!«. Najprej sem molčal, ko pa je postal že neprijeten, sem mu povedal: »Moja prisega kralju Jugoslavije mi ne dovoljuje, da pozdravljam drugače kot tako!« Poklicali so komandanta Macchija in me skupaj prepričevali, vendar se nisem dal. Zaradi tega so me za en dan zvezali za kol, kar je bila običajna kazen. Zvezali so me od zadaj in nihče se mi ni smel približati, da bi mi dal vodo ali hrano. Toda občutka, da bi bil lačen, se sploh ne spominjam. (Štih idr. 2015: 16)

Po kapitulaciji Jugoslavije se je aktivno vključil v upor proti okupatorju še pred 27. aprilom 1941, do komunistov in njihove organiziranosti je bil dokaj zadržan. V Ljubljani so se že pred ustanovitvijo Osvobodilne fronte zbrali

člani zgodovinskega in slavističnega seminarja, ki je takrat bil v sedanjem NUK-u:

Na vzhodnem delu zgradbe je bil slavistični, na zahodnem pa zgodovinski seminar. Močno poklapani so me kolegi vprašali: »Kaj bo pa zdaj?«. Ker sem bil na fronti, so pričakovali, da vem kaj več od njih. Odgovoril sem jim: »Ja, nič, uprli se bomo!« Naš sklep je bil: »Ne damo jim miru, dokler jim ne vidimo peta!« To je moralo biti vsekakor pred 15. aprilom 1941, saj Osvobodilne fronte takrat še ni bilo. Torej nobenega navodila od nikogar, enostavno sem bil prepričan, da je takšna reakcija normalna. Ko so moji nameri vsi pritrdili, smo se dogovorili, da se dobimo ponovno čez nekaj dni. Takrat smo začeli z listkovnimi in napisnimi akcijami. Živa Kraigher, ki je bila tudi tam, se je držala nekako skrivnostno, zamujala na sestanke in včasih iz njih tudi prej odšla. Sam pri sebi sem si mislil, da je sigurno »organizirana«, kot se je takrat reklo za člana partije. (Štih idr. 2015: 14–15)

Te besede iz enega zadnjih Vratuševih intervjujev jasno pričajo o njegovi zadržanosti do partijske organiziranosti, v narodnoosvobodilno gibanje se je vključil izključno na svojo pobudo:

Pirjavec: Torej niste bili vključeni v nobeno strukturo in ste delovali na lastno iniciativo?

Vratuša: Popolnoma. Kot odgovoren za vojaške zadeve pri našem seminarju sem bil povabljen na sestanek v neki podstrešni sobi pri stolnici. Tam se je pojavil Aleš Bebler, ki je bil med prvimi vodilnimi pri narodnoosvobodilni vojski, in me spraševal, kaj delamo ter svetoval kako naj se obnašamo naprej. Tako smo se začeli povezovati in ena izmed prvih večjih skupnih akcij nas z univerze in drugih iz Ljubljane je bila zaplemba orožja italijanske finančne sekcije na Bregu januarja 1942. V zunanji zaščiti akcije smo sodelovali v glavnem slavisti, drugih pa tedaj še nisem poznal. /.../

Pirjavec: Ste bili oboroženi?

Vratuša: Jaz sem bil, ker sem pač imel nekaj vojne šole. V Osvobodilni fronti sem bil odgovoren za vojaške zadeve na filozofski in pravni fakulteti. Eno je zbiranje orožja, drugo pa je poučevanje ljudi kako streljati. (Štih idr. 2015: 14)

Na ta njegov zelo borbeni pristop v času vojne in aktivna ter samoiniciativna pridružitve uporu proti okupatorju in obenem boju za ohranitev slovenskega jezika in kulture sta gotovo vplivali katoliška vzgoja ter vojaško šolanje v okviru Kraljevine Jugoslavije. Malo znano, predvsem pa premalo izpostavljeno je dejstvo, da je bil Vratuša gojenec Martinišča, tj. katoliške gimnazije, potem pa je svojo pot nadaljeval pri jezuitih, vendar se za duhovništvo ni odločil. Njegov prijatelj in sošolec Jožef Smej, tudi častni član Slavističnega društva in pomemben prekmurski intelektualec, je omenil Antona Vratušo v intervjuju za katoliški tednik *Družina* ob vprašanju *Kakšno lestvico vrednot ste si postavili? Kaj vas je vodilo v življenju?*:

Akademik Alojz [Anton, napaka časopisa] Vratuša je bil skupaj z nami v Martinišču v Murski Soboti. On je bil četrti letnik, jaz prvi. Bil je celo predsednik Marijine

kongregacije. Bil je izjemno marljiv. Pri učnih urah je eno do dve uri nepremično bral in študiral. Zelo natančen je bil. Ko nisem več stanoval v Martinišču, za nas je bilo zelo drago, mi je še danes ostal pred očmi dogodek. Ponoči je svetila obcestna svetilka in Vratuša je študiral ob njeni svetlobi.

Ravnatelj Martinišča je bil Tomaž Kelec [verjetno Kelenc] in Vratuša nam je dal vsem za vzor. Ko je Vratuša maturiral, je bil pri jezuitih na duhovnih vajah in se ni odločil za duhovništvo, ampak za slavistiko. Potem pa ga je zanesla partizanščina. Nekoč, ko so ga vprašali, kaj bi rekel mladim, naj si vzamejo za življenjsko navodilo, je odgovoril: »Česar nočeš, da bi drugi tebi storil, ti nikoli drugemu ne stori.« Iz Svetega pisma. Tudi sam bi to ponovil in dodal: delaj dobra dela. V vsakem človeku poskusi najti in videti nekaj dobrega. (Smodiš, Smej 2019)

V intervjuju je omenjena beseda partizanščina, kar je malo hudomušno izpostavil Smej, v skladu z njegovim sproščenim in humornim govorjenjem, ki ga je ohranil tako v uradnih kot manj uradnih govornih položajih. Zelo pomembno pa je dejstvo, da je Antona Vratušo omenil ob vprašanju o svojih vrednotah, in to v katoliškem tedniku, kjer je partizansko gibanje pogosto izpostavljeno le s stališča komunistične stranke in zločinov po koncu vojne.

Na osnovi teh zapisov iz različnih intervjujev je razvidna Vratuševa izločenost iz ideoloških bojev v Sloveniji in njegova zavezanost svojim koreninam, tudi katoliškim, kar izpostavlja tudi Pirjevec. Narodna zavednost in boj za svobodo v osnovi ni vključevala izključevanja drugega, kaj šele pobijanja rojaka. O komunistični konspiraciji, vlogi Rožmana in povojnih pobojih ter slovenskem razkolu je Vratuša odgovoril:

Pirjevec: Kako ste doživljali politično razklanost v osrednji Sloveniji in lik škofa Rožmana?

Vratuša: Pravzaprav o tem nisem vedel dovolj. V našem slavističnem seminarju je bila popolna enotnost. Pravzaprav niti konspiracije ni bilo dovolj. Smatralo se je, da karkoli, kar se tam dela in govori, ne pojde ven iz naše dvorane. Opazil sem, da sta Štajerc Lojze Zbradoj in Ljubljanka Živa Kraigher nekoliko skrivnostna in sem sumil, da »morata biti nekje povezana«. To sem ugotovil, več pa me ni zanimalo. Jaz sem bil predvsem za akcijo, zlasti za zbiranje orožja in za vznemirjanje okupatorja.

Pirjevec: Torej se vas razkol v Sloveniji ni posebej dotaknil?

Vratuša: Ne. Ko sem pisal knjigo o Rabski brigadi, še nisem vedel, kaj je tisti italijanski general, ko je prišel iz službe v Črni Gori, rekel škofu Rožmanu. Uporabil je preroške besede: »Vaše vaške straže in antikomunistična milica sicer nam Italijanom lajšajo delo, med Slovence pa bodo vnesle razkol, ki ga v petdesetih letih ne boste premostili.« Če bi mi te besede bile znane, bi jih v svoji knjigi gotovo objavil. Skratka o dogajanjih med in neposredno po vojni sem se seznanil šele iz knjig, saj sem takoj po Mašunu odšel ponovno v Italijo, ko sem tam končal, pa naravnost v Beograd na delo v zvezne organe nove federativne države in sem se vrnil za stalno v Ljubljano šele po letu 1990. (Štih idr. 2015: 32)

Poudarjam razliko med dogajanjem v osrednji Sloveniji in na Primorskem, kjer je Vratuša deloval, ter v Prekmurju, kjer so okupatorji pogosto zatirali,

zapirali in internirali intelektualce, tudi duhovnike (primer Vilka Novaka, Jožefa Klekla st., Danijela Halasa idr.), vsak upor pa so odločno zatrli (kruta smrt Štefana Kovača - Marka), zato se tudi ni zgodila kolaboracija z okupatorjem. Na to posebnost Prekmurja se pogosto pozablja, na slovensko katolištvo v celoti se je v javnosti pogosto obravnavalo kot s fašizmom in nacizmom sodelujočo skupnost, saj se je posploševalo posamezne politične aktivnosti znotraj osrednjeslovenskih regij (Gorenjska in Dolenjska) na vse pokrajine in celotno skupnost. Prijateljstvo med Vratušo in Smejem, ki sta ga ohranila do pozne starosti in ga celo javno priznavala, bi zato moralo biti bolj izpostavljeno, da bi se lahko premagale razlike in ne ponovili zločini zaradi različnega mišljenja in ideološke razklanosti. O tem obdobju slovenske zgodovine, po- in medvojnih pobojev ter sodelovanje z okupatorjem, kar še vedno ovira nemoteno delovanje slovenske družbe, bo treba pogledati skozi Smejeve besede in pomirjeno delovanje ter na osnovi humanističnih korenin, ki vključujejo tudi krščanski nauk. V nasprotnem primeru bomo o tem v bistvu zmagovitem obdobju slovenske zgodovine govorili le skozi prizmo narodne razklanosti med Slovenci, ne bomo pa se zavedali vzroka tovrstnega nesmiselnega in krutega nasilja, in sicer okupacije in zatiranja s strani fašistično-nacističnih okupatorjev iz severa, vzhoda in zahoda, ki so hoteli uničiti slovenski jezik in kulturo. K obrambi slovenskega jezika in kulture so v prvi vrsti pristopili slavisti. Vratuševa humanistično-krščanska drža spoštovanja sočloveka, ki je tudi kot socialistični politik ni izgubil, mora biti temelj za preseganje teh na videz nepremostljivih delitev v slovenskem narodu. Tudi slovenski jezik in slovenistika, ki sta v tem globalnem svetu postavljena pred mnoge preizkušnje, potrebujeta enotnost v vseh pogledih.

Diplomatski jezik in prekmurščina

K dokaj neobremenjenemu pogledu na slovensko medvojno in povojno dogajanje je pripomogla Vratuševa službena pot, predvsem delovanje v diplomaciji in pretežno izven Slovenije. Ko je nastopil mir, je bilo treba odložiti orožje in delovati z drugimi sredstvi, predvsem z jezikom. Vratuša ni nekritično gledal na takratno diplomatsko delovanje, niti ni zaničevalno gledal na starejše intelektualce in diplomate:

Bajc: Slovenski diplomati, ki so tedaj delovali pri OZN, so obvladali kar precej tujih jezikov, kajne?

Vratuša: Prva generacija jugoslovanske diplomacije, recimo prvih pet let, posebej Slovenci, so bili pravi poliglotti. Rekel bi, da je bila to prava diplomatska smetana. Kasneje niti jugoslovanska niti slovenska diplomacija ni več dosegla takšnega nivoja. (Štih idr. 2015: 37)

Svoj primarni jezik, prekmurščino oz. prekmurski dialekt, je »uporabljak« tudi pri delu v diplomaciji:

Zanimanje za jezike je bil pravzaprav razlog, da sem šel študirat. Še ko sem pasel krave, sem si rekel, da se moram naučiti jezikov, da lahko pridem na belo cesto in me ljudje razumejo, jaz pa njih. Jezike sem se potem učil po Langenscheidtovi metodi, pri tem pa mi je pomagalo slovensko jezikoslovje, predvsem fonetična transkripcija, ki sem se je naučil pri dialektologiji. Ko sem za časa vojne prišel v stik s prvim Angležem, sem ugotovil, da v bistvu izgovarjam še kar dobro. Toda tudi pri tujih jezikih me je vedno spremljal prekmurski dialekt. Ko sem bil v Združenih narodih, kjer se govorijo vsaj trije ali štiri jeziki, sem, če se nisem spomnil kakšne besede, pomislil na prekmurščino in jo prevajal v ta jezik. (Štuh idr. 2015: 13)

Raba jezika in odnos do slovenskosti v Prekmurju – ali danes primerno skrbimo za slovenski jezik in identiteto v javnosti?

S temi mislimi Antona Vratuše, ki mu je prekmurski dialekt bil temelj njegove osebne identitete, se oziram tudi na aktualno dogajanje v Prekmurju, kjer se v zadnjem času dogajajo na jezikovnem področju zelo izzivalne stvari. Izpostavljam odnos aktualne madžarske oblasti, ki se je v zadnjih letih aktivneje vključila v širjenje svoje kulture, pri čemer se dogajajo tudi zanimivi diplomatski zdrsi. Tako je v oddaji *Težišče / Súlypont* na Televiziji Slovenija (10. 3. 2022), ki je del televizijskega programa madžarske narodne skupnosti v Sloveniji, državni sekretar Madžarske za narodno politiko Árpád János Potápi govoril o skrbi madžarske vlade za zamejske Madžare. Na vprašanje voditeljice, kaj mu pride najprej na misel, ko sliši besedo Prekmurje, je odgovoril: »Seveda najprej Mura kot reka, ki je mejna reka med Madžarsko in Slovenijo.« Madžarsko veleposlaništvo je kasneje pojasnilo, da je šlo za »lapsus lingvae« in da je meja med Madžarsko in Slovenijo določena z mednarodno pogodbo.⁵ Ob dogajanju v Ukrajini, kjer se spreminjajo meje, določene z mednarodnimi pogodbami, pa je vsekakor potrebna previdnost. Hrvaški portal Index.hr je namreč poročal (27. 6. 2024), da »tam [v Zakarpatju] predvsem [Madžari] zahtevajo, da se vsa naselja v Zakarpatju samodejno priznajo kot »tradicionalna madžarska«, tudi tista, kjer Madžari nikoli niso živeli.«⁶ O vojni v Ukrajini govori tudi Potápi. Pri izjavi madžarskega državnega sekretarja v oddaji *Težišče* je pomembno, da je šlo za vnaprej pripravljeno in potem tudi v slovenščino prevedeno oddajo (s podnapisi), ki jo je pripravljalo več snemalcev, novinarjev in urednikov ter prevajalcev. Lapsus linguae se zgodi, ko smo nepripravljeni. Intervju je bil pripravljen, intervjuje verificirajo

⁵ <https://ljubljana.mfa.gov.hu/svn/news/potapi-arpad-janos-nyilatkozata>

⁶ <https://www.index.hr/vijesti/clanak/orban-postavio-11-zahjteva-ukrajini/2577551.aspx>

intervjuvanci, kar v tem primeru očitno ni pripomoglo k popravku pomote, oz. napaka ni bila naključna. Izjava o Muri kot mejni reki (Slika 2) je bila podana v prvi minuti pogovora, zato ni naključna, res pa je bilo vprašanje zastavljeno v rahlo nostalgичnem smislu, na kaj najprej pomislite ob omembi Prekmurja (Muravidek), torej na Muro, ki je v predtrianonskem smislu, kar večkrat izpostavlja madžarska politika, mejna reka, toda takrat z Avstrijo. Po razpadu Avstro-Ogrske so se oblikovale nove državne meje, ki jih ni dobro spreminjati, oz. je vsako spreminjanje povezano z vojno in nasiljem, kot vidimo v Ukrajini. Pozitivna stran te napake pa je nedvoumno priznanje madžarske države, tj. madžarskega veleposlaništva v Ljubljani, da je bila to napaka in da Mura ni mejna reka med Slovenijo in Madžarsko, zato je treba na tovrstne napake opozarjati.

Zakaj ni na ta »lapsus« opozorila urednica ali novinarka, pa tudi prevajalka, je vprašanje, ki tudi zaradi dobrega nadaljnjega dela v nacionalnih medijih zahteva odgovor.

Slika 2: Izjava državnega sekretarja o Muri kot mejni reki med Madžarsko in Slovenijo (zajem zaslona z MMC RTV Slovenija, 18. 5. 2025).

Podobna napaka v smislu nespoštovanja zakonov in slovenske ustave se je zgodila v Prekmurju ob razstavi madžarskemu pisatelju Petru Nadašu jeseni 2024 (Slika 3), na kar smo se odločno odzvali v Slavističnem društvu Prekmurja, Prlekije in Porabja, ko je v imenu Društva in Jezikovne komisije Franci Just zapisal:

/N/a Slavistično društvo Prekmurja, Prlekije in Porabja se je obrnilo več posameznic in posameznikov in nam zastavilo vprašanje o ustreznosti rabe slovenskega jezika na razstavi z naslovom »Nádas Péter«, ki je postavljena v 1. nadstropju Pokrajinske in študijske knjižnice Murska Sobota. Kot stanovsko in strokovno združenje, katerega namen je tudi skrb za splošno jezikovno kulturo in ustrezno javno rabo slovenščine (3. odstavek 6. člena Statuta SDPPP), smo se dolžni odzvati na tovrstna vprašanja. Zato smo navedeno razstavo ogledali. Po ogledu (prilagamo fotografije, posnete 5. 10. 2024) smo bili neprijetno presenečeni in ugotavljamo, da so bila na nas naslovljena vprašanja utemeljena.

Na plakatih je namreč večinski del besedila in z večjimi črkami natisnjen v madžarščini, manjši del besedila in z manjšimi črkami pa v slovenščini. Jezikovna komisija Slavističnega društva Prekmurja, Prlekije in Porabja v sestavi Hotimir Tivadar (predsednik), Maja Hajdinjak, Franci Just, Štefan Kardoš in Jolanda Lazar (člani) takšno ravnanje označuje za nedopustno in ga razume kot omalovaževanje slovenskega jezika. Puščamo ob strani okoliščino, da Murska Sobota, kjer je sedež Pokrajinske in študijske knjižnice, ni na dvojezičnem območju (to sicer ni nepomembno dejstvo), in opozarjamo na 1. odstavek 23. člena Zakona o javni rabi slovenščine, ki dopušča hkratno uporabo tujega jezika, če je besedilo posebej namenjeno tudi tujcem, in jasno določa, da v primeru hkratne uporabe tujega in slovenskega jezika tujejezična različica ne sme biti izrazno bolj poudarjena kakor slovenska. (Just 2024)

Na plakatu je slovensko besedilo bistveno krajše in tudi zapisano z manjšimi črkami, kar nedvoumno kaže na dominantnost madžarščine celo v Murški Soboti, ki ni dvojezično območje (Slika 3).

Primer neustrezne rabe slovenskega jezika sedaj obravnavajo različni inšpekcijski organi, prav tako se je odzvala Služba za slovenski jezik na Ministrstvu za kulturo RS. Slavistično društvo ni takoj izpostavilo tega problema v javnosti zaradi občutljivega nacionalnega vprašanja, vendar smo po neodzivnosti in sprenevedanju vodstva in strokovnega Sveta knjižnice sprožili tako inšpekcijske kot tudi medijske aktivnosti – šele po dveh mesecih smo to dali v javnost z objavami: (1) Maja Hajdinjak v lokalnem časopisu Vestnik, 11. 1. 2025⁷ in 17. 1. 2025;⁸ (2) Boštjan Rous na RTV Slovenija, 27. 1. 2025.⁹ Zaskrbljujoča pa je neodzivnost vodstva in Sveta knjižnice ter tudi PAZU, krovne pomurske znanstvene organizacije, ki se je na skupščini 15. 3. 2025, ko je Jolanda Lazar opozorila ne nepravilno rabo slovenščine v Pokrajinski knjižnici Murska Sobota, le »seznanila« s tem vprašanjem, kot je zabeleženo v zapisniku:

⁷ <https://vestnik.svet24.si/novice/kultura/pisk-bleda-senca-delovanje-klavrno-stanje-1393547>

⁸ <https://vestnik.svet24.si/novice/slovenija/pokrajinska-in-studijska-knjiznica-ms-madzarizacija-1394630>

⁹ <https://www.rtvlo.si/kultura/knjige/knjiznica-v-murski-soboti-delezna-kritik-zaradi-neustrezne-rabe-slovenscine/734746>

Pom. akad. dr. Jolanda Lazar je opozorila na razstavo v PiŠK, kjer je bilo besedilo v madžarščini bolj poudarjeno od slovenskega. Pazu se je seznanil z zaskrbljenostjo Slavističnega društva Prekmurja, Prlekije in Porabja zaradi tovrstne rabe jezika. (Zapisnik, 15. 3. 2025)

Nádas Péter

Rövid életrajz
Kratke življenjepis

A modern magyar irodalom meghatározó, világirodalmi rangú alkotója. A különösképp a német nyelvterületen kedvelt Nádas neve többször felmerült már az irodalmi Nobel-díj esélyesei között. A posztmodern prózafordulat, Esterházy Péterrel, Hajnóczy Péterrel és Lengyel Péterrel együtt a "Péterek nemzedékének" egyik nagy újtója, akinek monumentális regényeket köszönhetünk.

Budapesten született 1942. október 14-én. Szülei 1945-től magas rangú kommunista pártvezetők és vállalatvezetők lettek. Előbb édesanyja hunyt el rákban, utána három évvel édesapja a gyászban megroppanva öngyilkos lett. Nagynéje, Aranyosi Magda gyámsága alá került.

1958 nyarán, tizenhat évesen megszakítja tanulmányait. Űsztől fényképész szakmunkástanuló. 1961 tavaszán szakmunkásvizsgát tesz le, szeptembertől a Nők Lapja szerkesztőségében fotóriporter-gyakornokként dolgozik. Megismerkedik Salamon Magda újságíróval, akivel 1962 márciusától együtt él. Pesterzsébeten laknak. Itt írja A Biblia című elbeszélést, amelyet 1962 karácsony másodnapján fejez be. Elvégzi a MÚOSZ kéteves újságíró-iskoláját. 1963 és 1965 között katonai szolgálatát teljesíti Budapesten. Leszerelése után a Pest Megyei Hírlap munkatársa. Előbb fotóriporterként, majd néhány hónap múlva újságíróként dolgozik.

Esti gimnáziumba jár, kétszer kezd el, kétszer hagyja abba. 1965 és 1967 között elvégzi a Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetemének filozófia szakát, de nem tesz államvizsgát. 1968 nyarán Kisorosziába költözik, ahol szobát bérel. Itt írja a Leírás novelláit és szövegeit. 1969-ben otthagyja újságírói állását. 1972 szeptemberében három hónapos ösztöndíjjal az NDK-ba, Kelet-Berlinbe utazik. 1973 őszén és 1974 őszén visszatér Berlinbe, a Humboldt Egyetemre a századforduló történetével foglalkozó előadásokat hallgat, illetve a Staatsbibliothekban olvas.

1974 és 1979 között a Gyermekek című pedagógiai folyóiratnál dolgozik olvasószerkesztőként. A kisoroszi szülőhelyen telket vásárol, és 1974 őszére tizenkét négyzetméteres faházat állítanak fel rajta, ahol tovább dolgozik regényén. 1979-ben feladja állását, csak a regénynek szenteli idejét. Ugyanabban az évben költözik be Salamon Magdával Tárnok utcai lakásukba. Szikora János rendezésében a győri Kisfaludy Színház 1980 szeptemberében próbálni kezdi Takarítás című darabját, s ugyanekkor lektoroként a színházhoz szerződik.

1990. február 23-án összeházasodik Salamon Magdával. 1993. június 28-án infarkttal a budapesti Szent János Kórházba szállítják, ahol reanimálják. Két nap múlva átvélik az Ér- és Szívsebészeti Klinikára, dr. Szathmari Lászlóhoz, ahol május 3-án koszorúér angioplasztikai beavatkozást vesznek, s ezt december 13-án megismétlik.

2002-ben több magyarországi és németországi irodalmi fórum megünnepli 60. születésnapját. 2004-ben a hollandiai magyar évad egyik legsikeresebb rendezvénye Nádas fotokiváltása volt Hágában. 2006 júniusában a Berlini Művészeti Akadémia tagjai közé választották.

Svájcban fotóiból kiállítás nyílt: Zug, Kunsthau, 2012. szept. 1-nov. 25.

70. születésnapjáról több magyar és külföldi fórum tanulmányokkal, interjúkkal emlékezett meg.

Miközben következő regényén dolgozott, számos rövidebb letelező írás jelent meg tőle, köztük vitákat is kiváltó társadalmi, politikai tárgyú esszéek.

2010. június 23. és szeptember 3. között a svájci Zugban (Kunsthau) második ízben is fotókiállítást rendeztek munkásságról Autor auf Reisen (Az író útján) címmel. A régi és az új, mobiltelefonnal készült műveiből álló kiállítást Nádas Péter maga rendezte.

Jelenleg a Jola megyei Gombosszegen él.

Kiljučna osebnost: spobne madžarske literature mednarodnega slovesa. Nádas, posneta priljubljen na neško govornih območjih, je bil že večkrat omenjen kot možni kandidat za Nobelovo nagrado za književnost. Skupaj s Péterjem Esterházyem, Péterjem Hajnóczym in Péterjem Lengyeljem je eden velikih inoimprorjev postmoderne proze, znan kot del "Generacije Péterjev", ki je znan po svojih monumentalnih romanih.

Rodil se je v Budapešti 14. oktobra 1942. Od leta 1945 sta njegova stariša postala visoko rangirana voditelja komunistične partije in direktorja podjetij. Njegova mati je umrla za rakom, tri leta kasneje pa je oče iz žalosti storil samomor. Skrbništvo nad njim je prevzela njegova teta Magda Aranyosi.

1958. leta (1942) je pisatelj, dramatik in esejist. Študiral je novinarstvo in fotografijo ter nekaj časa deloval kot fotoreporter pri Budapestskem časopisu Pest megyei Hírlap. Potovanja po svetu, zlasti v Berlin in New York, so imela naenaj močan vpliv, v njegovi literaturi pa je močno sled pustila tudi njegova najprej v vasico Kisoroszi na Szentendrejskem otoku sredi Donave, nato pa v Gombosszeg, ki leži v bližini Zalaezerskega jezera, od leta 1969 se posveča izključno literaturi in velja za enega najpomembnejših svetovnih literatov.

Med 23. junijem in 3. septembrom 2012 je bila njegova dela drugič razstavljena v Kunsthau v Zugi. Švicji pod naslovom "Autor auf Reisen" (Pisatelj na poti). Razstavo, ki jo je končal sss Nádas, so sestavljala stara in nova dela, narejena z različnih telefonov.

Trenutno živi v Gombosszegu v županiji Jola.

Slika 3: Plakat z razstave o Petru Nadašu, posneto 5. oktobra.

Jolande Lazar kljub jasni argumentaciji nihče ni podprl. Razstava o Petru Nadašu je bila sicer hitro umaknjena, toda nihče v prekmurskem prostoru (razen slavistov) te napake ni obsodil, prav tako pa je ni priznalo vodstvo Pokrajinske in študijske knjižnice v Murski Soboti.

Podobno se je glede rabe slovenščine v javnosti zgodilo na dvojezičnem območju ob zadnjem referendumu o dodatkih pri pokojninah za zaslužne kulturnike, kjer so bili objavljeni neustrezni in protizakoniti plakati z bistveno večjimi črkami v madžarskem jeziku (Slika 4).

Slika 4: Plakat s pozivom za glasovanje PROTI na zakonodajnem referendumu o zakonu o dodatku k pokojnini za izjemne dosežke na področju umetnosti (ZDPIDU) (foto Vladimir Horvat, 11. 5. 2025; posredoval Stanko Sraka).

Pogled na jezik prekmurskih katoliških duhovnikov

Na primeru neustrezne rabe slovenskega jezika in odnosa do slovenskega Prekmurja po 100 letih od priključitve bo treba ponovno revidirati tudi odnos katoliške cerkve do slovenščine in jezika (Tivadar 2020a, b). Izpostavljam samo nekaj najaktualnejših misli nekdanjega soboškega škofa Petra Štumpfa ob letošnjem prazniku združitve prekmurskih Slovencev:

Zanj [za Klekla] lahko rečemo, da je bil vsem vse. Bil je domačin v srcih mnogih ljudi. On je bil največji garač za prekmursko slovenstvo. V svojem Odgovoru na obtožbo leta 1941 prizna, da je Slovenec, ki ne izključuje tujih jezikov in narodov. Zavedal se je svoje jezikovne in narodne pripadnosti, ju nadvse spoštoval, vendar je v središče svoje osebe in delovanja postavil vero, ki jo je oznanjal tudi drugim v njihovem jeziku. Klekl je vedel, da Prekmurci ne bodo mogli obstati brez vere in jezika. Vera in jezik sestavljata narodnost prekmurskih Slovencev. Svoj boj za pravico do uporabe slovenskega jezika je navezoval izključno [podčrtal H. T.] na službo veri. (Potrpin 2024)

Misli škofa Štumpfa, ki je v pridigi na več mestih izpostavil vero in službo jezika samo pri oznanjanju vere, nikakor niso v neskladju s Kleklovim duhovniškim poslanstvom. Vere tako v sodobnem času kot pred 100 leti ne moremo ločiti od osnovnega človekovega izraza, tj. govora in maternega jezika. Klekl se je boril za svobodo vere in za »za branje nabožnih knjig in poslušanje pridig v maternem jeziku«:

Od vernikov druge narodnosti, ki jim je oznanjal, ni pričakoval, da se bodo oni naučili njegovega jezika. Klekl priznava, da mu vera prepoveduje dve stvari: sovražiti druge države in ne priznavati v novi državi pravic drugih državljanov. (Potrpin 2024)

Klekl se je jasno postavil na stran preprostega domačega človeka in maternega jezika še preden je bila oblikovana jugoslovanska država, kamor so se Slovenci tudi z njegovo pomočjo odločno usmerili. Že leta 1913 je v *Kalendari Srca Jezušovoga* objavil pesem *Nas materni jezik* (Tivadar idr. 2022: 12), kjer so za njegovo nacionalno in versko usmeritev pomembni naslednji verzi v 3. kitici:

Svet' spomin si ; vero pravo
 Ciril, Metod je z teb' glaso.
 Ti si služo
 Našo dūšo
 Duga leta v svetoj meši.

Klekl je izpostavil starodavnost prekmurskega slovenskega jezika, ki so ga takratni oblastniki Prekmurcem odrekli (Tivadar, Hajdinjak 2023; Mannová 2005). V 7. kitici zapiše:

Navdüşavao si slovence
Vnigdar verne domorodce
Na boritev,
Oslob'ditev
Lepe naše domovine.
Naj ti slava žnjov ne mine,
Matern' jezik!

S poudarjanjem jezika in pozivom k osvoboditvi je Klekl poslal v javnost sporočilo o pomenu maternega jezika, ki je bil že pred stoletji tudi mašni jezik. Osvoboditev izpod madžarskega jarma in večstoletne teme ter sužnosti (»robstva«) je Klekl v svojem govoru in pesmi *Mura je zašepetala* izpostavljala tudi avgusta 1919. Prekmurski človek je bil stoletja podložnik madžarskim plemičem in posestnikom predvsem v ravninskem delu, kjer je Klekl deloval, imeli so radi svoj jezik in zemljo, ki so jo obdelovali predvsem za plemiče. Toda ni jim bilo omogočeno preživetje na prekmurskih tleh, zato je bilo v tistem času zelo močno prisotno izseljenstvo. Prekmurje je bilo zelo revno in gospodarsko zaostalo. Prav socialne razmere in krivično razporejeno naravno bogastvo, tj. zemlja, v takratni Ogrski so bile eden poglavitnih razlogov za odločitev prekmurskih ljudi po koncu 1. svetovne vojne za Jugoslavijo in ne Ogrsko oz. Madžarsko. Klekl, Jerič in drugi duhovniki ob koncu 1. svetovne vojne, pred njimi pa že Franc Ivanoci, so se odločili za revno domače slovensko ljudstvo; z Matijem Slavičem (bil je tudi rektor ljubljanske univerze) in s primerno argumentacijo so prepričali velesile, da je bilo Prekmurje priključeno novonastali Jugoslaviji. Seveda po letu 1919 vse socialne krivice in neenakost niso bile odpravljene, zagotovljena pa je bila večja svoboda tudi v smislu jezika. Kleklova drža ni bila nacionalistična, ampak se je zavzemal za svobodo svojih vernikov, prekmurskega ljudstva, pri čemer lahko potegnemo vzporednico tudi z Vratuševim delovanjem in njegovim prizadevanjem za socialno pravičnost in slovensko kulturo kot celoto.

V luči nekdanjega fevdalnega madžarskega imperija ter posesti, ki jih tudi danes pridobivajo nazaj, celo v naravi, moramo skrbno opozarjati na določene nedemokratske in protizakonite aktivnosti na področju kulture in vere ter ne pozabiti na nekdanje socialno krivične čase. Izpostavljati moramo delovanje in zasluge katoliških duhovnikov leta 1919 in še leta pred tem, ko so sprejeli odločitev v interesu svojih vernikov. Njihova drža mora biti zgled tudi današnjim intelektualcem, ki niso le duhovniki. Za Slovenijo in slovansko državo so se leta 1919 odločili zato, da bi lahko vernikom še naprej oznanjali vero v njihovem jeziku. Na te velike može opozarja tudi umetniška stvaritev v spomin prekmurskim priključiteljem za katoliško cerkvijo v Beltincih.

Slika 5: Umetniška stvaritev prekmurskim domoljubnim duhovnikom v prelomnem letu 1919 (foto: Jože Potrpin).

Prizadevanje za slovenski jezik ne pomeni izključevanja madžarskega ali drugega naroda. Kritično spremljanje pisanja ter dejanj javnih osebnosti, tudi duhovnikov, in opozarjanje na nezakonito rabo jezika v Republiki Sloveniji nista zaskrbljenost, ampak usmeritev v multikulturno in demokratično družbo, ki se začne z doslednim spoštovanjem zakonov, državnih meja in soljudi. Predvsem pa lahko s pogovorom preprečimo večje nesporazume in konflikte. Površno govorjenje ali molčanje o nacionalnih vprašanjih in ob nenamernih ali celo namernih provokacijah, vezanih na nacionalna vprašanja, lahko napetosti samo še poveča.

Današnja slovenska nacionalna in jezikovna identiteta – pogled »skozi Vratuševe oči«

Vratuša je bil s svojo pokončno držo, aktivnostjo in diplomatsko spretnostjo prav gotovo zgled politika, intelektualca in slavista, ki se ni ustrašil izzivov časa, pa naj so bili še tako neprijetni. Ves čas si je prizadeval za dobrososedske odnose (Vratuša 2017), enotnost slovenskega naroda,¹⁰ deloval je po načelu

¹⁰ Zelo pomembne so njegove besede, da je bila v slavističnem seminarju ob začetku vojne popolna enotnost.

»ne delati hudo bližnjemu«. Pomembna je njegova pripravljenost na boj za svobodo, če je bila ta ogrožena. Prav tako ni zanikal svojih vrednot, niti vere.

Narod, jezik in vera so bili predvsem za duhovnike 19. in 20. stoletja od Aljaža in Slomška do Ivanocyja, Klekla in Smeja neločljivi pojmi, saj je bil to čas razraščajočih nacionalizmov. Tudi danes moramo biti zelo previdni in trdni v smislu ohranjanja ter nadaljnjega razvijanja slovenskega jezika. V smislu enotnosti, tudi verske, je bil postavljen leta 1940 spomenik prekmurski knjigi v soboškem parku, kjer so na spomeniku navedeni tako luteranski kot tudi katoliški pisci (Slika 6), na drugi strani te kamnite knjige pa je zapis: »V dvajsetem letu osvoboditve Prekmurja v trajen spomin vsem, ki so s slovensko besedo budili in dvigali svoje rojake.«

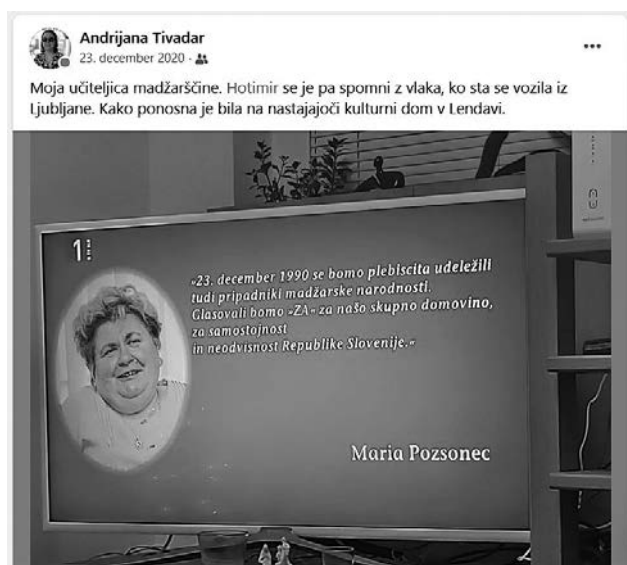

Slika 6: Spomenik prekmurskim piscem v obliki knjige (foto: Hotimir Tivadar).

Tako kot je v središču slovenske metropole postavljen spomenik pesniku Francetu Prešernu, umetniku pisane besede, je bil sredi Murske Sobote že leta 1939/40 postavljen spomenik prekmurski knjigi in ne vojakom oz. orožju. V miru in demokraciji je namreč pomembna moč besede in sodelovanje ljudi na volitvah, ob upoštevanju ustave in zakonov države, tudi rabe in razvoja slovenskega jezika, za kar smo se stoletja borili. Za državo Slovenijo smo se z veliko večino odločili na plebiscitu 1990 skupaj s sodržavljani madžarske in drugih narodnosti.

Zaključujem z zapisom na družbenih omrežjih v spomin na prvo poslanko madžarske skupnosti Marijo Pozsonec (Slika 7). TV Slovenija je 23. 12. 2020 ob dnevu samostojnosti in enotnosti pripravila oddajo, v kateri so objavili tudi

misel Marije Pozsonec iz leta 1990, da so se pripadniki madžarske narodnosti ob plebiscitu odločili za samostojno slovensko državo. Ponosna Madžarka in slovenska državljanka se je jasno opredelila za Slovenijo, ki jo je spoštovala, saj je vedela, da je madžarska manjšina dobila veliko več pravic, kot manjšine drugod po Evropi, vključno s čudovito kulturno dvorano, kjer potekajo slovenske in madžarske prireditve v duhu multikulturalnosti.

Slika 7: Zapis na družbenem omrežju.

Enotnost med državljani Slovenije bi morala biti usmeritev za v prihodnje, kjer ne bi smelo biti delitve na osnovi verske, narodne in strankarske pripadnosti, saj je kritična masa vseh živečih na ozemlju Republike Slovenije zelo majhna. Zato bo treba dodatno podpreti izobraževanje in razvoj slovenske kulture, literature in slovenskega jezika ter pri tem upoštevati veljavne zakone ter ustavo.

Literatura

Marko JESENŠEK, 2019: *Združitev Prekmurja in poenotenje slovenskega knjižnega jezika. Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest (38. Simpozij Obdobja)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 381–389.

Franci JUST, 2024: Odziv na neustrezno rabo slovenskega jezika v Pokrajinski in študijski knjižnici Murska Sobota. (14. 10. 2025)

- Bogdan KOLAR, 2015: *Martinišče v Murski Soboti*. Veržej: Zavod Marianum.
- Darja KEREK, Božo REPE, 2017: *Slovenija, moja deželca. Družbena revolucija v osemdesetih letih*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Elena MANNOVÁ, 2005: Na poti v modernizacijo 1848–1918. *Slovaška zgodovina*. Ur. Elena Mannova. Ljubljana: Slovenska matica.
- Jože POTRPIN, 2024: Škof Štumpf: Kristjani smo posebne vrste bojovníki; zmagujemo, ko smo poraženi. *Družina. Slovenski katoliški tednik*. <https://www.druzina.si/clanek/dr-zavni-praznik-dan-zdruzitve-prekmurskih-slovencev-z-maticnim-narodom>
- Karlo SMODIŠ, Jožef SMEJ, 2019: Razpet med Novo zavezo v grščini in rožnim vencem v latinščini: škof Jožef Smej – ponosen Prekmurec z mehkim in ponižnim srcem. *Družina. Slovenski katoliški tednik* 68/25–26. <https://www.druzina.si/clanek/68-25-razpet-med-novo-zavezo-v-grscini-in-roznim-vencem-v-latinscini>
- Peter ŠTIH (ur.) Biba TERŽAN (ur.), Slavko SPLICHAL (ur.), 2015. *Zbornik ob stoletnici akad. Antona Vratuše*. (Razprave, 31). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti,
- Hotimir TIVADAR, 2020a: Bratje po jeziku. Jezikoslovno-zgodovinski pogled na priključitev oziroma združitve prekmurskih Slovencev. „*Mi vsi živeti ščemo*“: *Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice*. ur. Peter Štih, Kornelija Ajlec, Atila Kovács. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 565–592.
- Hotimir TIVADAR, 2020b: Vloga vere in duhovnikov pri ohranitvi slovenske kulture in jezika med Muro in Rabo. *Prekmurje v letu 1919 in katoliška cerkev*. (Acta Ecclesiastica Sloveniae, 42). Ur. Bogdan Kolar. Ljubljana: Teološka fakulteta. 155–174.
- Hotimir TIVADAR idr., 2022: *Prekmurščina, kinč predragi. Živa prekmurska kulturna dediščina v zvoku in pisavi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Hotimir TIVADAR, Maja HAJDINJAK, 2023: The position of the Prekmurje Slovene language today in relation to the once dominant Hungarian culture. *Ethnologia slovacica et slavica*. 44, 25–43, https://stella.uniba.sk/texty/FIF_eth_slo_sla_44.pdf.
- Anton VRATUŠA, Sandi VOLK, 2021: *Trojno poslanstvo profesorja Urbana*. Ljubljana: Beletrina.
- Anton VRATUŠA, 2017: Šele politika dobrega sosedsstva sosednjih republik Slovenije, Madžarske in Avstrije je odprla pot besedi Avgusta Pavla na celotnem alpsko-panonskem prostoru. *Avgust Pavel med Slovenci, Madžari in Avstrijci* (Zora, 120). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 203–211.

SUMMARY

Vratuša and Slovene Linguistic Identity

In this article, we interpret issues of Slovene linguistic and national identity through the lens of Vratuša's thoughts and personality, considering both the context of his time and the modern challenges facing the Slovene nation and language. We emphasize his strong commitment to the Slovene language and his Prekmurje identity, as well as his Catholic faith and his use of the Prekmurje dialect, which he even integrated into international settings by translating his thoughts from Prekmurje dialect into other languages during

his work at the United Nations. He also believed it was essential for diplomats to be proficient in multiple languages. In one of his last interviews, he strongly criticized the lack of language proficiency in the later years of Yugoslav and the new Slovene diplomacy. Furthermore, we note Vratuša's detachment from ideological battles in Slovenia. His relatively unbiased perspective on wartime and post-war events was shaped by his career, as he worked mostly outside Slovenia until 1990. His worldview was also significantly shaped by his education at the Martineum in Murska Sobota and his friendship with Prekmurje linguist and theologian Dr. Jožef Smej. In the second part of the discussion, we use concrete examples, considering pivotal historical events and figures, including Catholic priests, to highlight the inappropriate public use and treatment of the Slovene language and Slovene identity in Prekmurje and in the Republic of Slovenia. Without genuine national unity, care for our language, and acceptance of diversity in conversation, Slovene language will struggle to survive.

Vratuša in štiristoletnica smrti Primoža Trubarja

JOŽE OSTERMAN

Zveza Kulturnih Društev Slovenije, Cesta 1. maja 7,
SI 4270 Jesenice, joze.osterman@guest.arnes.si

V prispevku sta prikazana vloga in pomen Antona Vratuše pri pripravah velike proslave na Raščici; Vratuša je predsedoval Organizacijskemu odboru za počastitev 400-letnice smrti Primoža Trubarja – pet let pred tem (1981) je bilo v Velikih Laščah slavlje ob 150-letnici rojstva Frana Levstika.

Ključne besede: Primož Trubar, Fran Levstik, obletnica, organizacijski odbor

This article presents Anton Vratuša's role and significance in the preparations for the grand celebration in Rašica. Vratuša chaired the organizing committee for the commemoration of the 400th anniversary of Primož Trubar's death. Five years earlier, in 1981, a major celebration had taken place to mark the 150th anniversary of Fran Levstik's birth.

Keywords: Primož Trubar, Fran Levstik, anniversary, organizing committee

Ko so me prijazni organizatorji simpozija ob 110. obletnici rojstva Antona Vratuše povabili, da kaj napišem o njegovem predsedovanju republiškem odboru za počastitev 400-letnice smrti Primoža Trubarja, sem z veseljem pristal. Nedvomno je eden mojih najlepših spominov na ljudi, s katerimi sem sodeloval, povezan prav z Vratušo. Tako rekoč na dih sem pripravil svoj približno 1600 znakov dolg, bolj kratek prispevek, ki je precej lapidaren zapis o takratnem dogajanju.

Predstavitev prispevka na simpoziju mi je odprla nekaj dodatnih možnosti. Spominu na Trubarjevo obletnico v letu 1986 sem dodal spomin na obletnico, ki je bila v istem okolju štiri leta prej nekakšna predhodnica, lahko bi rekel uvertura vanjo, namreč 150-letnica rojstva Frana Levstika. Z njo je Vratuša začel tisto, kar se je kasneje izteklo v odlično promocijo velikolaškega območja, teh »slovenskih Aten«, kot je ponosno zapisal Jože Javoršek, eden od domačinov – njegova trditev je realna. Atenci iz Velikih Lašč oz. okolice, na katere meri Javoršek, so namreč Trubar, Levstik in Stritar, resnično velika imena slovenske kulture.

Kako je ideja o dostojni počastitvi obletnice Frana Levstika prodrla do tega, da je bilo leto 1981 razglašeno za Levstikovo leto, ne vem. Časti na tej ravni je bil do tedaj – če se prav spomnim – deležen pravzaprav le France Prešeren. Če smem malce špekulirati, morda zato, ker je nekaj mesecev prej

Vratuša moral zapustiti mesto predsednika Izvršnega sveta, politika pa mu je želela to vsaj malce kompenzirati z imenovanjem, ki bi ga promoviralo na njegovem matičnem, torej slavističnem področju. Kakor koli, bil je zadetek v polno, saj je republiška SZDL kasneje prikimala vsem Vratuševim pobudam in načrtom, končno poročilo o izvrstno izpeljani obletnici pa je bilo sprejeto s samimi pohvalami. Veliko se je dogajalo!

Mene je fasciniralo, kako neverjetno tesno, prijateljsko se je Vratuša povezal z domačini, ki so bili prijazni, delavni, da ne rečem garaški, hkrati pa ponosni Velikolaščani, ki so z njim navezali pristen stik; kot sekretar Republiškega odbora za počastitev Levstikove obletnice sem samo strmел nad pozitivno energijo, ki je rojevala skorajda nepričakovane sadove. Vratuša je bil pravi človek, ki je odprl veliko vrat, če je bilo potrebno poiskati podporo ali če se je kaj zataknilo. Uspeli smo urediti obupno zanemarjeno stavbo združnega doma, ki nosi danes ime Levstikov dom – v njem so zasijali lepo urejena dvorana in spominski sobi Levstika ter Stritarja. Lastnika Stritarjeve in Levstikove rojstne hiše sta sodelovala tako, da sta uredila zunanost obeh objektov. Vrhunec Levstikovega kulturnega leta je bil ljudski tabor na poljani pred Levstikovo rojstno vasjo Retje, kjer se je konec septembra v prijaznem vremenu zbrala množica kakih 8.000 ljudi. Na treh odrih, vsak na svoji lokaciji, so potekali gledališki, literarni in glasbeni dogodki. Režiser vsega je bil Zvone Šedlbauer. Meni se je vtisnil v spomin zlasti Polde Bibič, ki je igral Martina Krpana. Levstikova življenjska zgodba je v monodrami, ki jo je za to priložnost napisal Matjaž Kmecl, postala prava uspešnica domačih gledališčnikov KUD Primož Trubar iz Velikih Lašč. Mislim, da je po množičnosti udeležbe ta ljudski tabor morda celo presegel slavje, ki smo ga doživeli štiri leta kasneje. Obenem smo vsi vedeli – še najbolj pa domačini, ki so v vsem dogajanju dobili prav neverjeten zagon, – da 400-letnica Trubarjeve smrti ne bo smela zaostati za Levstikovo obletnico. Računali smo na Vratušo, ki ni odklonil podpore. Mislim, da je začel iskreno uživati v delu, ki mu je bilo vsebinsko zelo blizu. Predsedovanje Organizacijskemu odboru za počastitev 400-letnice smrti Primoža Trubarja je bilo tako določeno že pet let prej. In to je bilo dobro. Republika Slovenija se je takrat vendar odločila, da je treba Trubarju, podobno kot Prešernu, postaviti spomenik, ki bo združeval slovensko občestvo. Vratuša je bil pravi človek z nespornim ugledom in karizmo za tako nalogo.

Odbor, v katerem so bili predstavniki vseh državnih ustanov in vsi lokalni voditelji (ti so odlično opravili večino operativnih nalog), je zrasel v nekakšno ljudsko tribuno, ki je delovala skorajda samodejno. Vratuša ga je vodil s svojo neizmerno, blago prijaznostjo, s katero je na mah osvojil ljudi z območja Velikih Lašč. Spretno je prenašal pobude do odgovornih nosilcev državne kulturne politike in v kratkem času je uspel doreči povsem novo

ureditev predela Rašice, v katerem je že stoletje sameval Temkov mlin, dom, v katerem je po ustnem izročilu odraščal Primož Trubar. Spomnim se divje goščave z dvema zapuščenima zgradbama, ki smo si jo odborniki skupaj z Vratušo ogledovali z obrobja Rašice slabo leto pred Trubarjevo štiristoletnico. Neverjetno je, kaj je iz tega nastalo s pomočjo Vratuševe »mehke« (po)moči, ki je navdihnila tudi ljudi, da so z »nabirko« zbrali skoraj tretjino sredstev za nastanek Trubarjevega spominskega muzeja.

Trubarjeve proslave na Raščici se je junija 1986 udeležil tudi tedanji predsednik Predsedstva Jugoslavije Sinan Hasani, Prešernova *Zdravljica* pa je bila takrat prvič javno predstavljena kot slovenska (državna) himna, saj smo vsi udeleženci proslave spontano vstali ob njeni izvedbi. Vratuša je takrat vodil eno od uvodnih dogajanj v slovensko osamosvojitvev.

Anton Vratuša je vodil dve pomembni promociji slovenske samobitnosti, ki sta spontano povzemali tedanje slovensko narodno občutje in sta bili na nek način del uvodnih dogajanj v slovensko osamosvojitvev. Verjamem, da je to tudi Vratuši pustilo neizbrisne spomine.

SUMMARY

Vratuša and the 400th Anniversary of Primož Trubar's Death

One of the fondest memories of the people I have ever worked with is tied to academician Anton Vratuša. It goes back to 1986, when Vratuša chaired the organizing committee for the commemoration of the 400th anniversary of Primož Trubar's death. At that time, the Republic of Slovenia finally decided that, like Prešeren, Trubar should also have a symbolic monument that would unite the Slovene community. Vratuša was the perfect person for such a task—an individual of undeniable reputation and charisma.

The committee, which included representatives from all state institutions and local leaders (who efficiently carried out most of the operational tasks), grew into a kind of public forum that functioned almost autonomously. Vratuša led it with his immense kindness, through which he won over the people of Velike Lašče area. He skillfully conveyed initiative to the responsible figures in the national cultural policy, and in a short time, he successfully negotiated a completely new arrangement for Rašica area, where Temk's Mill had stood abandoned for centuries—the home, according to oral tradition, where Primož Trubar grew up.

The Trubar celebration in Rašica in June 1986 was also attended by the then President of the Presidency of Yugoslavia, Sinan Hasani. Prešeren's *Zdravljica* was publicly presented for the first time as the Slovene (national) anthem, as all participants of the celebration spontaneously stood up during its performance. At that moment, Vratuša was leading one of the early events paving the way for Slovene independence.

Vratuša in PAZU

MITJA SLAVINEC

Univerza v Mariboru, Fakulteta za naravoslovje in matematiko,
Koroška cesta 160, SI 2000 Maribor; Pomurska akademsko-znanstvena unija,
Lendavska ulica 15a, SI 9000 Murska Sobota, mitja.slavinec@um.si

V prispevku je predstavljena vloga Antona Vratuše pri ustanavljanju in razvoju Pomurske akademsko-znanstvene unije (PAZU). Vratuša je bil med njenimi ustanovnimi člani, kot ugledni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU) pa je za sodelovanje in včlanitev motiviral tudi akademikinjo Dragico Turnšek in akademika Franca Zadravca.

Ključne besede: Anton Vratuša, Pomurske akademsko-znanstvene unije (PAZU), Krajski park Goričko, Prekmurje

This article presents the role of Anton Vratuša in the establishment and development of the Pomurje Academic-Scientific Union (PAZU). Vratuša was among its founding members and, as a distinguished member of the Slovenian Academy of Sciences and Arts (SAZU), he also encouraged the participation and membership of academicians Dragica Turnšek and Franc Zadavec.

Keywords: Anton Vratuša, Pomurje Academic-Scientific Union (PAZU), Goričko Landscape Park, Prekmurje

Anton Vratuša je bil med ustanovnimi člani Pomurske akademsko-znanstvene unije. Njegova naklonjenost je bila za PAZU pomembna, saj je bil ugleden član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Spominjam se njegove vloge in pomoči pri izbiri imena nastajajoče akademije. Sprva je bilo predlagano, da bi se imenovala Pomurska akademija znanosti in umetnosti, in sicer po vzoru SAZU, saj smo imeli velike ambicije in bili zavezani naši pokrajini. Vran mi je na primeren način povedal, da imajo na SAZU-ju pomisleke glede našega imena in da bi to tudi njega oviralo pri sodelovanju. Naši ustanovni člani so kratico PAZU že poznali in so jo dobro sprejeli – predlagal sem, da bi jo ohranili in poiskali ustrezno poimenovanje z enakimi začetnicami. Naloga ni bila enostavna, zato sem hvaležen ženi Nuši Slavinec, ki mi je pri tem zelo pomagala. Dogovorili smo se, da bo naša akademija Pomurska akademsko-znanstvena unija. Ime ohranja kratico PAZU, hkrati pa izraža tudi naša hotenja in prizadevanja, da delujemo znanstveno. Akademik Anton Vratuša se je PAZU-ju seveda pridružil in se je takoj aktivno vključil v delo; med drugim je odločilno pomagal, da nas je na prvi konferenci nagovoril takratni predsednik SAZU-ja Boštjan Žekš – njegov rod izhaja iz Petanjec, zato je postal tudi pomurski akademik.

Statutarno ima PAZU tri razrede, in sicer sta naravoslovno tehnični in družboslovno humanistični uspešno delovala od ustanovitve, za umetniški razred pa sprva nismo našli primernih meril in potrebnih pogojev za nominacijo članov. Na proslavljanju Vratuševega stotega rojstnega dne smo se pogovarjali tudi o tem. Branko Žunec, naš dolgoletni podpornik, novinar in raziskovalec Pomurja, je predlagal, da je Vratuševa obletnica lahko pravi trenutek za zagon še nedelujočega umetniškega razreda. Vranov odobravajoči pogled je bil zame moralna obveza, da v PAZU-ju ustanovimo tudi umetniški razred. Vratuša je imel izjemen ugled in je bil med nami nesporno najvišja in največja avtoriteta – vsi smo ga tako spoštovali, da za odločanje ni potreboval nobene formalne funkcije in posebnih pooblastil v PAZU-ju. Nihče mu nikoli ni nasprotoval, saj so bili njegovi predlogi koristni za širšo skupnost in smo jih zato brez težav sprejeli. Če redkokdaj nismo navdušeno sledili njegovi misli, je to bilo zato, ker ga nismo takoj razumeli – Vran nam je seveda znal stvari potrpežljivo pojasniti in razložiti.

Anton Vratuša je bil v Pomurju predan predvsem Krajinskemu parku Goričko, Ustanovi dr. Šiftarjeva fundacija in Pomurski akademsko-znanstveni uniji. Zelo je bil povezan z rodnim Goričkim, zato je pozorno spremljal in aktivno podpiral delo javnega zavoda Krajinski park Goričko. Bil je eden največjih zagovornikov Parka, ki je zaradi njega dobil številne podpornike. Zavzemal se je za ohranjanje naravne in kulturne dediščine v Pomurju ter spodbujal razvoj trajnostnih oblik kmetovanja. Bil je veliko pred časom, v katerem se je, žal, vedno bolj uveljavljala globalizacija. Zagovarjal je (naj)krajše dobaviteljske poti in nas navduševal za lokalno pridelano hrano – bil je velik podpornik trajnostnega razvoja in varstva naravne dediščine, zato je s številnimi pobudami pomagal ohranjati kulturno in naravno identiteto Goričkega.

Vratuša je bil pomemben ustvarjalec projektov Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija, saj je bil z Vanekom Šiftarjem velik prijatelj že iz mladosti in je imel zelo osebni odnos do Ustanove. Spominjam se, kako mi je na začetku vsakega programskega obdobja z velikim žarom predstavljal zastavljene cilje in kako se je veselil, ko so bili uresničeni. Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija je bila zanj ena najpomembnejših organizacij, kljub temu pa drugih nikoli ni zapostavljal – Ustanovo je vedno postavljala na prvo mesto, vendar ni nikoli izpostavil njene prevlade, ampak jo je znal povezati z drugimi partnerji tako, da so se vsi sodelujoči medsebojno dopolnjevali. Danes je veliko članov PAZU-ja aktivno vključenih v delo Ustanove. Občutek imam, da je Vran najtesneje povezal Ustanovo in PAZU, da delujeta za dobro Pomurja – Marjan Šiftar to Vranovo poslanstvo uspešno nadgrajuje z Vanekovimi večeri in drugimi dejavnostmi Ustanove.

Vratuša je tudi po ustanovitvi PAZU-ja ostal aktivni član pomurske akademije in jo je vključeval v svoje številne aktivnosti. Poudarjam, da se je

udeležil vseh konferenc PAZU-ja in je bil na njih plenarni predavatelj. Široke intelektualne sposobnosti so mu omogočale, da je zadevno predaval tudi o temah, ki niso bile tesno povezane z njegovo stroko. Pogosto je tudi sam predlagal plenarne teme za naše konference – tako je npr. za konferenco leta 2006 pripravil pomemben sestanek *Krajinski park Goričko, izziv in priložnost za sonaravni razvoj*.

Vratuša je bil raziskovalec in intelektualec, ki ga je splet okoliščin popeljal v politiko. Leta 2017 smo se mu na prvi PAZU-konferenci po njegovi smrti poklonili na plenumu *Akademik Anton Vratuša – med znanostjo in politiko*.

PAZU tesno sodeluje s Pomursko izobraževalno fundacijo PIF, Vratuša pa je tudi te projekte vzel za svoje. Skoraj vsako leto je na podelitvi Pomurskih raziskovalnih nagrad nagovoril prejemnike in zbrane, po potrebi pa je tudi recenziral prispelle naloge. Naneslo je, da sta bili prijavljeni dve nalogi iz slovenščine, Vratuša pa je bil med nami edini slavist. Previdno sem ga vprašal, ali bi recenziral nalogi in morebiti tudi odločil, katera si zasluži nagrado. Prošnji se je odzval in v dogovorjenem roku opravil delo ter mi sporočil: »Mičo, prva naloga je zelo dobra, tista druga pa še ima priložnost za izboljšanje.«

Anton Vratuša me je sprejel za enakovrednega sogovornika in sem mu za to odločitev zelo hvaležen. Veliko sva se pogovarjala – vedno je govoril zelo spoštljivo in videlo se je, da je bil vrhunski diplomat na zahtevnem položaju in v še bolj zahtevnih časih. Vsak pogovor z njim je bila priložnost za intelektualno rast. Nikoli ga nisem slišal, da bi o komer koli izrekel žal besedo. Kadar v določenih okoliščinah težko zadržujem besede, ki bi jih kasneje obžaloval, se najprej vprašam, kako bi to povedal Vran in šele nato poskušam umirjeno in spoštljivo odgovoriti, kot me je (na)učil Vran.

Vratuša je bil izjemno dober predavatelj. Sporočilo predavanja je podkrepil s primeri iz bogate zakladnice svojih izkušenj. Primeri včasih na prvi pogled niso bili povezani s tematiko predavanja. Poslušalci, ki niso poznali njegovega načina razmišljanja, so večkrat pomislili, da je izgubil rdečo nit predavanja in je zašel na drugo področje ali temo. Predstavljajmo pa si njihovo presenečenje in občudovanje, ko se je po nekaj takih »izgubljenih« povedih vrnil in zaključil predavanje, tako da se je skliceval na vsebine, ki jih še pred nekaj minutami nihče od poslušalcev ni znal neposredno povezati z vsebino predavanja. Priznam – tudi tisti, ki smo poznali njegov način predavanja, pogosto nismo vedeli, (za)kaj povezuje, vendar pa smo ves čas vedeli, da ne pripoveduje ničesar naključnega, ampak si pripravlja zaključek.

Spomnim se njegovega plenarnega predavanja na konferenci PAZU o Krajinskemu parku Goričko. Uvodoma je predstavil Goričko in možnosti, ki jih ima za razvoj in gospodarstvo, nato pa je začel z nami deliti spomine

na bolnišnico Golnik na Gorenjskem. Pojasnil je, kako pomemben je bil ta sanatorij za pljučne bolezni, ki so na začetku prejšnjega stoletja pogosto bile smrtne. Navrgel je marsikatero zanimivost, med drugim tudi to, da koristi od bolnice niso imeli le pacienti, ampak tudi okoliški kmetje, ki so lažje prodajali svoje pridelke. Sledil je pomemben preobrat v njegovem predavanju – po izkušnjah gorenjskih kmetov bi v Prekmurju morali imeti nekaj, kar bi pritegovalo, da bi za svoje potrebe odkupovali doma pridelano hrano in »tako bi bilo vsem boljše«. Šolo trajnostnega gospodarjenja in pomena kratkih dobaviteljskih poti smo dobili od človeka, ki ni imel ekonomske izobrazbe, ampak je študiral jezike, da se bo razumel s sosedi čez mejo in se bo lahko z njimi pogovarjal. Pogosto se spomnim tega predavanja, ko poslušam, kakšne težave imajo ravnatelji vrtcev, šol ali po vzoru Golnika tudi bolnišnic, če želijo učencem ali pacientom zagotoviti zdravo lokalno hrano. Kljub vsem naporom dosegajo največ 15-odstotni delež lokalne hrane, 85 odstotkov hrane prepotuje dolgo pot do krožnikov. Naše gospodarstvo od tega nima koristi. V globalnem svetu pripadajo kmetom drobtinice, bogatijo pa posredniki na dolgi poti. Vran nam je dal misliti! Čim krajša je pot hrane, tem več koristi od nje ima tisti, ki jo je pridelal, saj je vključenih manj zaslužkarjev.

Življenjska pot Antona Vratuše je združevala akademsko delo, politično dejavnost, diplomacijo in globoko osebno povezanost z domačo pokrajino ter njenimi ljudmi. Njegovo delo je trajno vplivalo na razvoj Pomurja, še posebej na področju znanosti in kulture. Vratuševa zapuščina živi v številnih institucijah in pobudah, ki jih je podpiral in soustvarjal, zato je velik navdih za prihodnje generacije. Deloval je skromno, vendar zelo načelno. Iz spoštovanja do predlagateljev je npr. odklonil državno medaljo, ki ni bila v skladu s predlogom. Nekoliko več spoštovanja kot država mu je izkazalo rodno Pomurje. Bil je častni občan Murske Sobote, Grada, Tišine in Puconec ter častni član Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija; v PAZU-ja je pustil tako globoko in trajno sled, da je za stoti rojstni dan postal prvi častni član PAZU-ja.

Pomurska izobraževalna fundacija je po Vratuši poimenovala eno od Pomurskih raziskovalnih nagrad – nagrada akademika Antona Vratuše za najboljše magistrsko delo s področja družboslovja in humanistike spodbuja raziskovalno odličnost in prepoznavna delo mladih družboslovcev in humanistov, ki prispevajo k razumevanju družbenih izzivov ter razvoja humanističnih vrednot.

PAZU je po Vratuševi smrti predlagal, naj Mestna občina Murska Sobota po njem imenuje eno izmed mestnih ulic. Predlog je bil sprejet z odobravanjem in prav bi bilo, da bo čim prej uresničen. Morda je simpozij ob 110. obletnici rojstva Antona Vratuše priložnost, da se po njem poimenuje Pokrajinska in študijska knjižnica v Murski Soboti. Obrazložitev je lahko formalna – naštetih so vsi njegovi dosežki, ki poudarjajo, kako velik intelektualec in humanist

je bil; lahko pa je zelo preprosta in kratka – knjižnica v Murski Soboti naj nosi njegovo ime, ker je akademik in pomurski akademik Anton Vratuša velik človek.

SUMMARY

Vratuša and PAZU

Anton Vratuša was a founding member the Pomurje Academic-Scientific Union (PAZU). As a distinguished member of the Slovenian Academy of Sciences and Arts (SAZU), he supported the establishment of PAZU. His constructive role in coordinating circumstances and seeking solutions was crucial in ensuring that SAZU did not oppose the founding of PAZU. Vratuša played a key role in encouraging the participation and membership of two then-living members of SAZU from Pomurje, academicians Dragica Turnšek and Franc Zadravec. He actively contributed to all PAZU conferences, opening them with plenary lectures, and often suggesting topics for the plenary sessions. His broad intellectual horizon allowed him to deliver insightful lectures even on subjects beyond his primary field of expertise.

Vratuša maintained a deep personal and professional bond with his native Goričko. He closely monitored and actively supported the work of the public institution Goričko Landscape Park. His influence and reputation were so significant that his recommendations were widely embraced. He secured numerous supporters for Goričko Landscape Park and, in 2006, proposed the plenary session *Goričko Landscape Park—Challenge and Opportunity for Sustainable Development* at the conference. His impact on PAZU was profound and enduring, earning him the distinction of its first honorary member upon the celebration of his centenary. A scholar and intellectual, he was drawn into politics by circumstances—an aspect highlighted in 2017 with the telling plenary title of the conference dedicated to him: Academician Anton Vratuša—between Science and Politics.

I am deeply honored and grateful for the special privilege of having had frequent conversations with the academician and Pomurje scholar Anton Vratuša. Every encounter with him was an enriching intellectual experience and left a lasting positive impact on me. He never uttered a word or expressed a thought that could offend anyone, and in all people, events, and things, he sought only the good. Inspired by Vratuša, I strive to avoid hasty words that I might regret later, always asking myself how Vran would have expressed the same thought.

Vratuša in Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota

JOŽE VUGRINEC

Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota, Zvezna ulica 10,
SI 9000 Murska Sobota, vugrinecjoze@gmail.com

V prispevku se zahvaljujem dobrotniku soboške knjižnice Antonu Vratuši za vse pisne darove ter za nasvete in podporo pri rasti strokovnih in materialnih uspehov njenega vodstva. Tvorno sva sodelovala pri delu v Knjižnici, Ustanovi dr. Šiftarjeva fundacija in Krajinskem paku Goričko. V članku dodajam novo odkritje – posvetilno pesem Števanu Küzmiču, ki jo je napisal neznani avtor z Gradiščanskega – in predstavljam štiri prekmurske znameniteže, ki so bili dobri prijatelji pomurske regijske knjižnice; v članku predlagam, da se soboška knjižnica poimenuje po Števanu Küzmiču, ulica, v kateri je, pa po Antonu Vratuši.

Ključne besede: Anton Vratuša, Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota, Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, Krajinski park Goričko, posvetilna pesem Števanu Küzmiču

In this article I express my gratitude to Dr. Anton Vratuša, a generous benefactor of the Murska Sobota Library, for all his written contributions, as well as his advice and support, which have helped guide its management toward both professional and material growth. I also acknowledge his active collaboration with me in our shared work related to the library, the Dr. Šiftar Foundation, and the Goričko Landscape Park, as well as his ideas and joint projects. Additionally, I include the discovery of a poem written by an unknown author from Burgenland dedicated to Števan Küzmič. At the conclusion of this report, I mention four prominent Prekmurje figures who were close friends of the regional Pomurje library, my colleagues, and myself. Finally, I propose naming the Murska Sobota Library after Števan Küzmič, and renaming the street on which it stands in honor of Anton Vratuša.

Keywords: Anton Vratuša, Regional and Research Library Murska Sobota, Dr. Šiftar Foundation, Goričko Landscape Park, poem dedicated to Števan Küzmič, naming the library after Števan Küzmič and the street after Anton Vratuša

Uvod

Murskosoboška Pokrajinska in študijska knjižnica (PiŠK) se ob 110. obletnici rojstva velikega Prekmurca, Slovenca, svetovljana in člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti Antona Vratuše postumno zahvaljuje za vse, kar je dobrega storil zanjo, za ljudi v rodni pokrajini, za Slovence v Porabju na Madžarskem, v Radgonskem kotu v Avstriji in po svetu.

Prvi meni znani Vratušev stik s soboško knjižnico je bil posredni – Vratuša (1986: 5) je v kratkem uvodnem zapisu za *Bibliografijo knjižne zbirke*

Mostovi 1977–1986 (Brumen 1986) pohvalil zbirko kot »graditev mostov med narodi«, ki zblizuje narode in omogoča boljše medsebojno spoznavanje. Uspešno bibliotekarko, bibliografkinjo in vodjo knjižnice Nikico Brumen sem leta 1982 nasledil v delovni enoti PiŠK-a. Vratuša je z mano navezal stike šele leta 1992, ko je PiŠK postal samostojni javni zavod. Najini prvi pogovori so bili telefonski. Vratuša me je poklical iz Mednarodnega centra za podjetja v deželah v razvoju (ECPD) in prosil za fotokopijo pesmi Otona Župančiča *Zlata ptička*. Pojasnil je, da ima Župančiča (in večjo knjižnico zbranih in izbranih del slovenskih avtorjev) v vili v Beogradu, ne v ljubljanskem stanovanju, ni pa povedal, zakaj ga je pesem, ki jo je poznal iz dijaških let, ponovno tako očarala – željo smo mu v knjižnici izpolnili, tako kot je ujeta ptička v pesmi izpolnila želje vsem trem fantičem. Prvemu po vedno polni čaši, drugemu po denarju, tretjemu pa tako, da bo srečen tudi v hudih časih. Najbrž je za pesem zaprosil, ker ga je spominjala na mladost, ko je moral pomagati pri delu staršem; Župančičeva zadnja kitica se glasi:

Tretji fant ob zori vstajal,
hodil je na delo,
v mraku je domov se vračal
pa zapel veselo.

Čez nekaj mesecev je prosil, naj mu pošljemo povest *Kruh* Matije Malešiča, ki je bila ena od prvih pisateljevih stvaritev. Tudi to delo je poznal iz mladosti in ga je vedno znova pritegovalo. Dejal je, da so v njem predstavljeni socialni problemi prekmurskega malega človeka, zato bi moral življenje, ki je v njem prikazano, poznati vsak prekmurski intelektualec in vsak slovenski politik – prepričan je bil, da bi se slovenski politiki bolj spoštljivo obnašali do Prekmurja, če bi poznali Malešičevo povest. Knjigo smo mu izposodili in ko jo je vrnil, smo jo nekateri tudi prebrali, saj je vredna razmisleka.

Trije stiki s soboško knjižnico v drugi polovici osemdesetih in prvi polovici devetdesetih let kažejo, da se je Vratuša ponovno začel zanimati za domačo pokrajino in ljudi, ki se jim je v zadnjih desetletjih življenja povsem posvetil.

Vratuša se vrača domov

Kljub častnim in dobro plačanim funkcijam po končani drugi svetovni vojni ga je ves čas najbolj vleklo k slavistiki, študiju slovenskega jezika in književnosti, pa tudi k domoznanstvu. Ponovno ga je pritegnil jezik Prekmurja, Porabja in Radgonskega kota, zanimal se je za zgodovino in življenje ljudi, ki so živeli v teh pokrajinah. Kdor je zaznal njegovo vedno večjo pripadnost »svojim«, je vedel, da je Vratuša to deželico že od nekdaj izredno ljubil,

vendar ga je usoda za dlje čas od nje odmaknila. To je občutil kot »krivdo«, ki jo je hotel na starost popraviti. Verjetno je to Vratuševo zagnanost za razvoj, sodelovanje in vzajemnost Prekmurja, Porabja na Madžarskem in Radgonskega kota v Avstriji spodbujal prijatelj Vanek Šiftar, ki me je predstavil Antonu Vratuši in predlagal, da sodelujeva.

Skupno delo se je začelo leta 1996 in ga je vodil ter usmerjal Vanek Šiftar. Začeli smo bolj načrtno skrbeti za Vrt spominov in tovarištva, nato pa smo pripravili prvo znanstveno srečanje *Protestantizem – zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nádasdyjev dvorec)*. Simpozij je bil 28. in 29. oktobra 1999 v Radencih in na Tišini, zbornik pa je izšel že naslednje leto. Predgovor sem napisal jaz (bil sem ravnatelj PiŠK-a), *Uvod Vratuša* (bil je predsednik Programskega sveta Ustanove dr. Šiftarjeve fundacije, sledijo referati, ki so razvrščeni v štirih poglavjih, nato spominski zapisi o Vaneku Šiftarju (med pripravami na simpozij je umrl), knjigo pa zaključujejo *Priloge*, med katerimi je najbolj zanimiv Šiftarjev načrt za to znanstveno srečanje iz marca 1988. Na simpoziju sva z Vratušo prvič tesno sodelovala, nato pa se je nadaljevala najina skupna pot, saj sem postal tajnik Programskega sveta Ustanove dr. Šiftarjeve fundacije.

Morda je bil še večji znanstveni dosežek, kot sta bila simpozij in zbornik o protestantizmu in protireformaciji, znanstveni sestanek *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost* (2003) in zbornik, ki je izšel leta 2005. Obe prireditvi in knjigi so velik dosežek Ustanove – Šiftar je umrl jeseni 1999, zato je njegovo delo prevzel Vratuša. Sredi priprav na drugo znanstveno srečanje je umrl še Jože Pogačnik, ki je pred tem pripravil simpozijška izhodišča. Simpozij je bil 14. in 15. julija 2003 v hotelu Diana v Murski Soboti. Na njem je sodelovalo več kot trideset znanstvenikov, strokovnjakov in politikov iz štirih držav, ki so razpravljali o prekmurskem jeziku, slovstvu, narodopisju, narodnostnih skupnostih in drugih temah našega družbenega življenja. Zbornik referatov dopolnjuje 5. poglavje s prilogami, ki kažejo, da je v Prekmurju, Porabju in Radgonskem kotu še veliko nerazkritega in neobdelanega.

Oba zbornika smo pripravili Jože Vugrinec (bil sem glavni urednik in lektor), Franc Mesarič (tehnični urednik) in uredniški odbor; Vanek Šiftar, (kasneje) Anton Vratuša in Jože Pogačnik so bili pobudniki razprav in organizatorji (izbrali so predavatelje, donatorje, kraj dogajanja, uredniški odbor itd.).

Vratuša in uspehi soboške osrednje območne knjižnice

Anton Vratuša je bil zelo vesel uspehov soboške osrednje območne knjižnice. Dosegala jih je prav v času, ko je z njo tvorno sodeloval. Veselil se je zavze-manja – skupaj z mariborskimi knjižničarji – za vzpostavitev slovenskega

vzajemnega kataloga COBISS in vstopa vanj ter odličnega sodelovanja PiŠK-a z madžarsko županijsko knjižnico Berzsényi Dániel v Sombotelu. To je bilo v dobro porabskih Slovencev in prekmurskih Madžarov (izmenjava gradiva za predstavnike obeh narodnosti, vzajemno izobraževanje knjižničarjev, razstave, t. i. knjižničarski dnevi, izdaja dvojezičnega zbornika *Sodelovanje ob meji / Együttműködés a határ mentén* (Murska Sobota-Szombathely, 1996), ki je izšel ob 35-letnici sodelovanja obeh knjižnic, strokovni posveti knjižničarjev z obeh strani, sodelovanje PiŠK-a s porabskimi knjižnicami idr.). Vesel je bil začetkov potujoče knjižnice PiŠK, bibliobusa, ki je leta 2000 začel voziti in izposojati knjižno in drugo gradivo tudi v porabskih vaseh in v Monoštru (Szentgotthárd). Pohvalil je vodstvo knjižnice, da je pridobilo sredstva za novi bibliobus (prvo vozilo je zastoj dobilo od Turističnega podjetja Kompas iz Ljubljane) in so slovenske ter madžarske oblasti dovolile, da je povezoval prekmurske in porabske Slovence, ki jih je takrat še razdvajala dokaj zaprta državna meja.

Vratuša se je leta 2000 razveselil gradnje nove knjižnice, novega knjižnično-informacijskega središča v Murski Soboti. Tako kot mnoge pomurske pomembne osebnosti (npr. katoliški škof Jožef Smej, evangeličanski škof Geza Erniša, Franc Zadavec, Nikica Brumen itd.) je projekt podpiral tudi Vratuša. Najbolj vztrajen in zahteven pa je bil Vanek Šiftar, ki me je od moje zaposlitve v knjižnici leta 1982 kar naprej opozarjal, naj začnem kampanjo za novogradnjo. Poslušal sem zagovornike gradnje novih prostorov knjižnice, pripravil sem programska izhodišča in zasnovo za gradnjo (Vugrinec 1998) ter začel nagovarjati javnost, tudi politike, da naj prenatrpane stare prostore zamenja nova stavba. Monumentalna zgradba je zrastle v štirih letih in je bila odprta na Prešernov dan leta 2004.

Vesel je bil daril prvega predsednika RS Milana Kučana, ki je PiŠK-u sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja začel podarjati knjige, fotografije in nekatere osebne predmete in tako dopolnjeval že tako izredno bogato domoznansko zbirko knjižnice. Kučan je s podarjenimi dragocenostmi podpiral gradnjo novih prostorov.

Vratuša je pozdravil projekt PiŠK-a, ki je leta 1994 pripravil razstavo disertacij prekmurskih doktorjev znanosti. Šlo je za dvajset enot, zbirka pa se je nato dopolnjevala; več disertacij smo pridobili po letu 1996, od praznovanja 50-letnice povojnega soboškega knjižničarstva, 40-letnice ŠK Murska Sobota in 35-letnice sodelovanja soboških in madžarskih knjižničarjev. Na večje število pridobljenih disertacij je vplival tudi PAZU, ki je vključil svoje delovanje še na desni breg reke Mure. V zbirki je tudi Vratuševa disertacija *Levec in Ljubljanski Zvon*.

Vratuši sem ves čas omogočal neposreden in hiter dostop do literature in virov za njegovo strokovno delo. V PiŠK-u je imela prostor za prireditve

vedno tudi Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, tako da sva z Vratušo tesno sodelovala – obiskovala sva predstavnike lokalnih skupnosti, župane, ravnatelje osnovnih šol in direktorje podjetij, pri katerih sva vsak po svoje in z medsebojnim »pomaganjem« utirala pot Ustanovi in PiŠK-u. Vratuša je seveda imel glavno besedo in sogovorniki so mu sledili, čeprav nekatere prošnje, žal, niso bile uresničene.

Vratuša je imel s PiŠK-om ves čas dobre odnose, soboška pokrajinska in študijska knjižnica pa je bila pomembna tudi za njegovo raziskovalno in znanstveno delo. V knjižnici si je izposojal knjige, revije in časopise, in sicer ga je najbolj zanimalo življenje v Prekmurju. Velikokrat je potreboval kopije iz revij in časopisov, novejše monografije pa je kupoval in pri tem smo mu prav tako pomagali.

Krajinski park Goričko in soboška knjižnica

Vratuša je zadnja leta živel in ustvarjal največ v Ljubljani, povezan pa je ostal s Petanjci, z Mursko Soboto ter Goričkim in občino Grad. Pogosto smo se srečevali na Šiftarjevini na sejah Programskega sveta Ustanove, se družili v Vrtu spominov in tovarištva, v Murski Soboti in na Goričkem. Prizadeval si je, da bi zaživel Krajinski park Goričko (KPG) in da bi gorički človek začel sonaravno živeti, se ekološko obnašati in živeti v čistem okolju. Vratuša je bil pobudnik vodnika po naravnih in kulturnih znamenitostih občin z območja KPG-ja *Goričko. Na zelenem otoku presahlega morja*, ki ga je leta 2008 izdala Ustanova. Vratuša je v uvodnem besedilu poudaril: »Njegova vsebina je ideja povezovanja in sodelovanja, odprtosti in dobrega sosedstva pri snovanju skupnega čezmejnega razvoja, ki temelji na ohranjanju narave in sonaravnih oblikah gospodarjenja.« (Vratuša 2008: 6) Pri tem projektu PiŠK ni sodeloval, se je pa 10. maja 2011 pridružil strokovnemu posvetu o Krajinskem parku Goričko, ki je potekal v ICPE v Ljubljani. Pobudnik je bil Anton Vratuša, posvet pa je pomenljivo naslovil *Celostno upravljanje zavarovanih območij – primer Krajinski park Goričko*. Prispevki so bili objavljeni v brošuri – Anton Vratuša je orisal pokrajino, njene značilnosti, bogastvo in možnosti razvoja, predstavil je vizijo Krajinskega parka Mura, ki pa zaradi slabega sodelovanja pomurskih županov ni bila uresničena; Janez Malačič je prikazal demografske značilnosti območja Krajinskega parka Goričko in širše regije ter s statističnimi podatki dokazal, da je Prekmurje kot celota kljub nekaterim dosežkom Parka še vedno nerazvito območje; Bernard Goršak je bil kritičen do egoističnih interesov posameznikov in posameznih skupin, ki so nasprotovali sonaravnemu in ekološkemu kmetovanju, tj. pravemu ravnanju z obdelovalno zemljo, travniki in gozdovi na Goričkem, za kar si

je prizadeval Park. Vratuša je zadolžil PiŠK, da poroča o kulturi Parka in povezavi s knjižničarstvom, zato sem predstavil delo naše knjižnice, ki je s potujočo knjižnico veliko pridobila, precej pa tudi izgubila zaradi ukinjanja krajevnih knjižnic. Opozoril pa sem, da potrebujemo publikacije, tj. itinerarije o krajih in njihovih snovnih ter duhovnih bogastvih – poudarke s posveta sva z Vratušo predstavila županom goriških občin in ravnateljem osnovnih šol na področju Parka, a, žal, naših predlogov niso upoštevali.

Vratuša je želel, da bi v Prekmurju pridelovali lan in iz njega izdelovali domače, unikatne izdelke, predvsem pa je spodbujal našo kulinariko, ki je tako dobra in posebna, da bi nam jo lahko zavidali po vsem svetu. Škoda, da ga niso razumeli. Ko sem ga spremljal od občine do občine, od šole do šole, od ene ustanove do druge, je po utrujajočih sestankih razočaran razmišljal:

Bilo bi prav, da bi ljudje na Goričkem še pridelovali naravni gnoj, morda samo kompost, če že nimajo živádi, ki bi jo vsaj na Goričkem, če že ne povsod po Prekmurju, morali imeti. Manj naj bi uporabljali umetna gnojila in ne bi smeli pršiti njiv s škropivi, ki nas zastrupljajo. Zemljo je potrebno obdelovali bolj sonaravno, tako, kot ji to najbolj pritiče, da bo prst rodovitna, sveža, nam in posevkom prijazna, ne pa trda, izmozgana, izrabljena zemeljska gmota.

Vratuša je uresničevanju teh idej posvetil nekaj zadnjih deset let svojega življenja. Bil sem njegov prijatelj, soustvarjalec, prepisovalec njegovih rokopisov na računalniku in mnogokrat tudi »(so)izvrševalec« njegovih zamisli. Večkrat me je prosil, da sem prebral njegove članke in mu predlagal vsebinske dopolnitve. Veliko člankov sem mu lektoriral, čeprav je bil sam slavist in dober stilist, veliko mojih besedil pa sem mu pred objavo moral poslati v branje in potrditev. Očital mi je, da pišem predolge povedi. Imel je prav, a moje pisanje je že iz srednješolskih let tako. Vratuša je bil jedrnat, njegove zapise so odlikovali kratki in sporočilno jasni stavki, imel pa je tako drobno pisavo, da sem se nanjo navajal več let.

Vratuša – dobrotnik soboške knjižnice

Vratuša je PiŠK-u podaril svojo disertacijo *Levec in Ljubljanski Zvon*, izvorni rokopis *Sebeborskega urbarja* (R 109/17) in razpravo *Jezik sebeborskega urbarja* (Vratuša 2011). V njej je predstavil črkopis, glasoslovje, naglaševanje, oblikoslovje in sintakso, na koncu pa je dodal še slovarček. Podaril je tudi več drugih rokopisov, med njimi je dragocen predvsem njegov zadnji dar, ki je prava rariteta: gre za Vratuševo študijo o najpomembnejših piscih starejše prekmurske književnosti, tj. o jeziku Števana in Mikloša Küzmiča (o Števanovem *Nouvem Zákonu*, Halle 1771, in Mikloševih *Szvétih evangyeliomih*,

Sopron 1780). V razpravi, ki jo je naslovil *Predloge in prevoda*, polemizira tudi Vilkom Novakom in Ivanom Zelkom.

Vratuša je PiŠK-u podaril še naslednje gradivo: (1) Ro 109/11 rokopis *Dvanajst let Mednarodne tribune »Socializem v svetu«* – razprava, ki je nastala leta 1988, je bila objavljen v Časopisu za zgodovino in narodopisje; (2) Ro 109/12 rokopis *Nekatere značilnosti današnjega položaja Slovencev v Avstriji in Italiji*; (3) Ro 109/13 je krajši zapis v angleščini o tem, kako naj Jug postane bolj učinkovit; (4) Ro 109/14 rokopis v angleščini o Nehruju in neuvršenih; (5) Ro 109/14 je Vratušev nagovor delegatom vseh zborov Skupščine Občine Murska Sobota, v katerem oriše mednarodne odnose, zavzemanje za mir v svetu in zaščito človekovega okolja itd. Prvi rokopis je iz leta 1988, vse ostale pa je napisal leta 1989.

Zanimivo odkritje

Vratuša bi se prav gotovo razveselil zapisa, ki sem ga odkril 12. januarja letos v *Panonskem listu*, ki izhaja na Gradiščanskem v Avstriji. Urednik Robert Hajszan je iz gradiva, ki ga je Panonskemu inštitutu poklonil gradiščanski pesnik Anton Leopold (1928–2021), objavil pesem *Štefe Kuzmics* v gradiščanskohrvaškem jeziku. Gre za odo Števanu Kūzmiču.¹ Vratuša bi je bil vesel, saj ga je delo evangeličanskega prekmurskega pisca pritegovalo vse življenje. Takole jo zapiše neznani, nepodpisani avtor, ki je najbrž imel »Štefa Kuzmicsa« za gradiščanskega Hrvata:

V železanskoj se je županiji rodil,
Va selu Štrukovcu, kade j' školu hodil.
Ovde je detinstvo veselo prebavil,
Ov prez brigov žitak vred mu se j' rastalil.
Kada je mladenac Muzam v ruke dospil,
Dokljek k cilju dojde, čuda se j' potil.
Učitelj, a kašnje i rektor je nastal,
Verno je dečicu v školi podučaval.
Zatim pak dvajset i još četira ljeta
Kot duhovnik služil v crikvi 'voga mesta.
Pisal je on knjige va svojem jeziku,
A i »Novi Zakon« nek na božju diku.
Poboljšal je stare vse jačke crikvene,
Takaj ljudem vsake knjige molitvene.

Da se tužno srce i onda ubatri,
Kada smrt uzroči velike žalosti:
Je mrtvačke jačke vernikom zipisal,
Kaže, da j' pesništvo takaj rado imal.
I vsa drugačija pisma mu to kažu,
Da j' bogaboječ bil, ti svitlo razlažu.
Velika je škoda, nij dokonjal delo,
Beteg mu je z ruke van izkinul pero.
Na zadnje ga je pak prsna bol nemila
V pedesetšestletnoj starosti zničila...
Hodi, krščanski drug, ter si peldo zami,
Kako da preživiš tvoj žitak na zemlji!
I blažen ćeš bit va žitku i smrti,
Po Goristajanju stan ćeš najt va nebi!

¹ Pesem neznanega gradiščanskega pesnika o življenju Števana Kūzmiča omenja njegovo službo in *Nouvi Zákon* ter imenuje njegov rojstni kraj Štrukovec (=Štrukovci).

Ko je PiŠK leta 2009 začel digitalizirati svoje domoznansko knjižnično gradivo, sem Vratuši sporočil, da je bila prva digitalizirana knjiga Küzmičev *Nouvi Zákon* iz leta 1771 – sporočila se je zelo razveselil, saj ga je najpomembnejše delo prekmurske protestantske književnosti zanimalo vse življenje.

Zaključek

Vratuša je veliko naredil za razvoj pokrajin na severovzhodu naše države, za Ustanovo dr. Šiftarjevo fundacijo na Petanjci, za Pokrajinsko in študijsko knjižnico Murska Sobota in zame. Vsi smo mu zelo hvaležni za vse, kar je naredil, za darove javnemu zavodu, za nasvete in za prijateljstvo, za ljubezen do našega človeka in njegove ustvarjalnosti, za skrb za naravo... Za vse to se mu poklanjam in se mu zahvaljujem tudi v imenu mojih sodelavcev.

Zelo malo je ljudi, ki so tako goreče ljubili svojo rodno pokrajino, o njej pisali, toliko praktičnega, oprijemljivega postorili, toliko sanjali o njenem duhovnem in gmotnem razvoju, kot so bili Vanek Šiftar, Vilko Novak, Jožef Smej in Anton Vratuša. Ko je šlo za starejše prekmursko evangeličansko in katoliško slovstvo, sem z vsemi tesno sodeloval. Čeprav sem bil mlajši od njih, so me sprejeli za sogovornika, cenili so moje delo in delo mojih sodelavcev. Postalni smo pravi prijatelji. S svojo modrostjo, znanjem in ljubeznijo do soboške knjižnice, njenih delavcev in uporabnikov so nas do neke mere tudi vodili in podpirali strokovno ter materialno rast soboškega in pomurskega knjižničarstva. PiŠK je v »njihovem« času dosegel največje uspehe – postal je strokovno ena najbolj razvitih slovenskih regionalnih knjižnic.

Prav zato predlagam, da naj se soboška knjižnica poimenuje po največjem prekmurskem protestantskem pisatelju Števanu Küzmiču, ulica, na kateri stoji pa (kljub zraslemu betonskemu orjaku pred njo, ki ji jemlje sonce in kviri lepoto) po Antonu Vratuši.

Literatura

Nikica BRUMEN, 1986: *Bibliografija knjižne zbirke Mostovi: 1977–1986*. Murska Sobota: Pomurska založba.

Vilko NOVAK, 1976: *Izbor prekmurskega slovstva*. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.

Panonski list 1e/2025 = *Panonski list/Pannonisches Blatt/Pannon Lap*. Ur. Robert Hajszan. Pinkovac/Güttenbach: Panonski inštitut.

R 109/17 = Anton Vratuša, *Jezik Sebeborskega urbarja*. Rokopis. R 109/17. Murska Sobota: Pokrajinska in študijska knjižnica.

Klaudija SEDAR (ur.), 2016: *Zakladi znanja, spominov, zgodb*. Zbornik ob 70-letnici delovanja Pokrajinske in študijske knjižnice Murska Sobota. Murska Sobota: Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota.

Anton VRATUŠA, 1939: Slovenstvo prekmurskih pisateljev. *Mladi Prekmurec* 3/9–10, 149–155.

Anton VRATUŠA, 1939: *Levec in Ljubljanski Zvon*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza.

Anton VRATUŠA, 1986: Uvodna beseda. *Niki Brumen, Bibliografija knjižne zbirke Mostovi 1977–1986*. Murska Sobota: Pomurska založba.

Anton VRATUŠA, 1989: *Predloge in prevoda*. Tipkopis. R 109/16.

Anton VRATUŠA, 2008: Vodniku na pot. *Goričko. Na zelenem otoku presahlega morja*. Ur. Franci Just. Franc Kuzmič, Anton Vratuša. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija. Ustanova.

Anton VRATUŠA, 2011: Jezik Sebeborskega urbarja. *Az igaz tanár üzenete/Sporočilo iskrenega učitelja*. (Bibliotheca Slavica Avariensis, 12). Ur. Karel Gadány, Marko Jensešek. 137–156.

Jože VUGRINEC, 2010: Anton Vratuša – pisec in raziskovalec. *V svet po veliki, beli cesti. 95 let akademika Antona Vratuše* (Knjižna zbirka Redkosti). Ur. Franci Just. Murska Sobota: Franc-Franc, Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija. 68–77.

Jože VUGRINEC, 2019: Dr. Anton Vratuša (1915–2017) – Moja srečevanja z Vranom. *Vanekovo stoletje. Ob stoletnici rojstva dr. Vaneka Šiftarja*. Ur. Darja Senčur Peček. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru. 75–84.

Jože VUGRINEC, 1998: *Programska izhodišča in zasnove za gradnjo novega knjižnično-informacijskega središča v Murski Soboti*. Murska Sobota: Pokrajinska in študijska knjižnica.

SUMMARY

Vratuša and the Regional and Research Library Murska Sobota

On the occasion of Vratuša's 110th anniversary, I express, on behalf of the staff of the Regional and Research Library Murska Sobota, my deep gratitude for his friendship and meaningful collaboration with the Library throughout the late 20th and early 21st centuries. I sincerely appreciate his contribution to this important regional library and information institution, as well as to the Dr. Šiftar Foundation in Petanjci, all in service of the people in his native region, Porabje, and Radgonski kot. This report stands as both a tribute and expression of gratitude from my former colleagues and me to Vratuša's invaluable impact on the Library, the Foundation, the Garden of Remembrance and Comradeship in Petanjci, and the Goričko Landscape Park, along with other significant projects—including scholarly symposia, the publication of proceedings, various monographs, his scholarly discussions, proposals, and ideas. Many of these initiatives were carried out in

collaboration with or supported by the management of the Murska Sobota Library over two decades of creative partnership. The Library's former management assisted him, while he, in turn, contributed with advice, gifts (notably, his manuscript of the *Sebebor Urbarium*), and recommendations for both the Library management and policymakers—advocating for new library spaces and a permanent exhibition showcasing the Library's most significant rare books. He took great joy in witnessing their successes, which ultimately benefited the Regional and Research Library of Murska Sobota.

Sakši se od sakšoga leko kaj navčij

Intervju (akad. pom. akad. dr. Anton Vratuša)

MITJA SLAVINEC

Pogovor z Antonom Vratušo je nastal decembra 2014 v Murski Soboti na pobudo direktorja Mitje Podgajskega (intervju je pripravil Mitja Slavinec, snemalec Zvonko Žekš, odgovorni urednik Mitja Podgajski, produkcija TV Idea – Kanal 10 d. o. o.). Želeli smo dokumentirati čim več misli, spominov in nasvetov, ki jih je v visoki starosti – ob izjemni duševni in telesni kondiciji – lahko posredoval mlajšim generacijam. Intervju je potekal v sproščenem vzdušju priprave nanj pa so vključevale pregled najpomembnejših prelomnic Vratuševega življenja in njegove znanstvene ter politične zapuščine. Del posnetega gradiva je bil predvajan tudi v posebni TV oddaji, ki je bila na programu ob praznovanju Vratuševe stoletnice. Intervju je sicer dostopen na spletu,¹ po pogovoru z Markom Jesenškom, urednikom *Vratuševe monografije*, pa smo se odločili za objavo intervjuja tudi v pisni obliki, ki omogoča natančnejši premislek o povedanem. Objava v *Vratuševi monografiji* je dokument časa in poklon izjemnemu človeku, ki je več kot stoletje osebno in dejavno soustvarjal zgodbo slovenskega naroda. Njegove besede so danes še posebej dragocene – kot orientir, opomin in navdih. Besedilo je za objavo pripravil Mitja Slavinec.

Mitja Slavinec: Akademik, pomurski akademik dr. Anton Vratuša je gvüšno eden tistih, keromi se lejko najbole zavalimo, ka Pomurska akademija je spoj gratala, ka je bila priznana tuj v Ljublani in ka lejko deluvle tak, kak deluvle. Nega konference, na kateri Vran nebi möu svojoga uvodnoga predavanja in zavolo toga smo tüdi telko bole veseli in ponosni, ka so si naše konference in pa nasploj delovanja Pomurske akademije lejko utrli pot v našon prostori, pa tuj širše.

Fejst smo pa tuj veseli sakšoga Vranovoga predavanja iz vsebinske plati, zato, ka kakšen koli je büo naslov našoga plenuma, sigdar smo od njega lejko zvedili eno življenjsko resnico, nekaj, ka nan je sen vküper dalo misliti in hasnilo za naše življenje. No in zavolo toga, dragi Vran, dobrodošel gnes na ton pogovori, ka va probala še kakšno takšno resnico zvediti.

¹ <https://www.youtube.com/watch?v=sNzBk0M8ylo>

In spomnim se, ena izmed pazujovih konferenc, ge si nam povedo, kak se tvoja pout, pout do znanja, v bistvi začala, kak si doma pravo, ka jih nikaj neboš košto, gda odijdeš v školej. Kak je to bilo?

Anton Vratuša: Ja, to je pa že precj davno. Precj davno. Pravzaprav tako, če pomislím na tiste čase, šele vidim, koliko se je tudi Prekmurje spremenilo, kako se je razvilo, kako so se oblikovali prekmurski značaji od onega bejruškega, pa do današnjega, samostojnega, po malem svetovljanskega. Sezonsko delo je sicer breme, je odraz siromaštva, prenaseljenosti, ne dobiš dovolj, ne moreš pridelati dovolj kruha doma, pa greš s trebuhom za kruhom. Ampak zunaj v svetu se pa človek tudi navzame raznih stvari, če hodi odprtih oči in ušes. Mnogo kaj se lahko nauči, to vem sam po sebi. Takrat avtomobila nisem videl, dokler nisem prišel v Mursko Soboto; tam je tudi bicikel imel samo kaplan pri Rogoševcih – mi ga je posodil, pa sem mu ga zlomil, žal.

Šola – vedel sem za domačo šolo v Dolnjih Slavečaj, imeli so samo štiri razrede, ampak jaz sem mislil, ker pač nisem bil poučen, vprašati pa tudi nisem hotel, da moram najprej končati celo osnovno šolo, torej štiri razrede, tj. sedem let.

Ko je minilo sedem let, to sem pa že prej sklenil, da jaz grem v šolé. Nisem pravzaprav imel pravega pojma, kaj so to, kakšne so to šolé, ampak neke šolé, kjer se jezike lahko nauči človek. To pa zavoljo tega, ker naša ves je tam gor malo pod Srebrnim brejgom – pol ure hoda, pridem na Sotinski breg, vprašam nekoga, hočem nekaj vprašati, pa mi pravi: »Ich verstehe nicht!« Jaz njega ne razumem on pa mene debelo gleda. Če grem tri četrt ure proti Sebaščanu, pa pridem spet do ljudi, ki me ne razumejo. Nekaj vprašam, pa reče: »Nem értem!« In takrat sem, ko sem še krave pasel, sklenil, jaz grem v šolé. Ata so bili naročeni na *Novine*. *Novine* Kleklove sem od prve do zadnje strani vedno prebral. Bili so naročeni tudi na *Kmečki glas* in tudi tam sem prebiral vse, me je pač vse zanimalo. Učitelj me je vprašal: »Ja, kaj ti bo spričavalo, saj je tukaj dobro spravljeno v šoli.« Sem rekel: »Že, že, ampak jaz ga potrebujem.« Me vpraša: »Zakaj ga potrebuješ?« Nisem vedel, kaj naj odgovorim in tudi nisem takoj odgovoril in on pravi: »A pojdeš v Nemčijo na delo?« »Ja, iden! In še danes mi je žal, ker sem se mu zlagal. On mi je sicer dal spričevalo in jaz sem ga vzel, potem pa je bilo treba starše prepričati, ker tudi njim nisem povedal. Oče, seveda, je mislil: »Zdaj pojeb ima štirinajst let, zdaj de mi pomago doma.« Jaz nisem bil najstarejši, sestra je bila najstarejša, jaz pa leto in pol za njo. Sreča moja je bila, da se je ravno takrat sedmi otrok naredil. To je spet bil fantek, pa sem rekel ati: »Pa evo, Francak je tü!« Pravijo: »Pa dobro, to je za štirinajst lejt, kaj boude.« No, mama so bili bolj naklonjeni, so razumeli. Oba sta imela krasno pisavo, to mi je ugajalo. In sem poslušal tam v zadnji hiši, kjer sem spal, ko sta se

pogovarjala, ali naj me le pustita ali naj me ne pustita. Prevladalo je mamino mnenje, ampak potem sta mene poklicala: »Ja, pa znaš, ka nejmamo pejnez?« Ja sen pravo: »Zelo enostavno«, in tako sem tudi iskreno mislil, »nikaj vas ne bom koštal. In dejansko, nič jih nisem stal, ne od prvega leta naprej, niti kasnej v gimnaziji in na univerzi. Z inštrukcijami sem se pač vzdrževal in ni mi žal, da sem šel. Predvsem prvo, že v Murski Soboti sem pač razširil svoj horizont. Tu sem se srečal s Hedžetom. On je bil mojih let, ampak ker je bil bliže večjemu mestu, je vedel, da lahko z desetimi leti gre v gimnazijo in je bil v tretjem razredu. Zame je to bil že tako učen človek in sva postala prijatelja in se spomnim najinega razgovora. Jaz sem njega vse spraševal. Drugače nisem rad spraševal nikogar. Njega pa, tako sem melzaupanje v njega. Pa vprašam: »Kaj je to pravzaprav domovina?« In on pravi: »Ja, veš, to pa je različno. To, kakor rasteš. Ko si majhen, cepetaš še bos ob mami, se za kiklo držiš – to je tvoja domovina. Da, ko greš v osnovno šolo, evo se ona širi. Zdaj si prišel sem, zdaj je nekako tvoja domovina do Mure. Enkrat, ko bomo šli na Kapelo gor, se ti bo razširila domovina. Domovina se širi, s tem kako človek raste in kako se po svetu giblje, če ima odprte oči in ušesa.« Evo, to je bil najin razgovor in sem si ga zelo zelo zapomnil. Drugi tak razgovor, ki sem si ga zapomnil in ki me je spremljal in me še danes spremlja, je pa mamin poduk. Upkaš se je oglasil, ko sva šla koruzo okopavat v Vidново grabo. Ve se, kako poje, pa vprašam mamo: »Kak popejva te ftič.« Ona pa pravi: »Ja, popejva, pod pudon sidin, postružnjek ladin, srmaki ga dan, bogatim pa nej.« To me spremlja. Jaz sem na strani srmaka, na strani človeka, ki ima probleme celo življenje. In skušam tudi sam se ravnati tako, da tisto, česar ne želim, da drugi meni storijo, jaz ne storim drugim. To je pravilo, ki se ga držim, kjer koli sem, od Združenih narodov, ali v partizanih, ali še prej tukaj v gimnaziji. Mislim, da se v tem pravzaprav življenjska modrost širi in se pogloblja s tem, kakšne izkušnje človek ima. Če je iskren do samega sebe in če zaupa v svoje sposobnosti in če vedno pri vsaki stvari tudi najhujši, skuša najti nekaj dobrega, za kar se oprime, ta se ne more izgubiti. Zdi se mi, da s takimi principi (oni so zelo enostavni) – ne vem, kaj bi modrijani o tem rekli, ampak jaz se s temi občutki in s takim prepričanjem in zaupanjem vase dobro počutim vedno in kjerkoli; in sem pravzaprav povsod doma. V tujini, v Jugoslaviji, posebno ko sem bil v Beogradu. Zelo rad sem potoval po Jugoslaviji, ker me je zanimalo, kakšna je naša politika doma do siromašnih krajev. Jugoslavija je bila znana, ena njenih prioritet je bilo Gibanje neuvrščenosti, v okviru Gibanja neuvrščenosti pa skupina 77 nerazvitih držav in tudi sama je bila v tem sklopu v združenih narodih uvrščena v azijsko skupino. Z vzhodom nismo hoteli imeti nobenega opravka. Z vzhodom smo imeli skupaj edino, ko so bile volitve za kakšne funkcije, za posebno delo v Združenih narodih,

ker so Združeni narodi razdeljeni regionalno: Vzhodna regija, Zapadna regija in takrat tako imenovani Tretji svet.

To so reči, v katerih se mi zdi, da sem se kar dobro znašel in da nobenemu, vsaj vede, nisem napravil neke krivice.

Mitja Slavinec: Ja, ne samo vede, vrđen ka tudi ne vede, zato, ker že gda se muva pogočavljava, je točno to, ka sigdar pogledneš ka bi se dalo dobro napraviti, za ove druge stvari, pa se niti nikdaj nejsva pogočavala in to je tudi eden izmed razlogov za koj je nej samo meni, sen nan se je tak fajn s teuf pogučavati, kad obijmo eno širino, en novi pogled pa napuniš nan baterije in to je leko samo za svejta prišlo, ker ti je dal jezike, gučijš dosta jezikov, kak je bila prva ideja, pa zaj san premišlavo, pout te je med drugin tuj v Nemčijo odpeljala, tak ka se učitelji nejsi, čista zlago, si büo tudi v Nemčiji, kaj zasküjžo.

Z Nemcami pa si möu tuj drüjge opravke, predvsem med drugo svetovno vojno, ešče bolje pa z Italijani. In ta izkušnja, gvüšno, je bila nej samo žmetna, se spomnim, ka si inouk pravo, ka si imel srečo ko si Italijano nazaj gučo, vej, Nemci bi te včasih doj strejlili. Ampak to pokaže na tisto načelnost, ki za svoje cilje se ne stopi fkraj in jih trbej slediti. In to je gvüšno stvar, kera je vrejdna, ka se jo fküper spomnimo.

Anton Vratuša: To je bil čas, ki je prav spremenil v veliki meri moje življenje. Ko se je izvršila agresija na Jugoslavijo, na Slovenijo, sem bil mobiliziran. Imel sem eno četo ob Ptujskem mostu, da bi branili Dravo, da ne bi Nemci prešli. To je bilo 11. ali 10. aprila. Najprej sta prišla dva aviona, sta bombardirala. Takrat sem prvič videl rezultat, ko pade bomba, vse raztrešči. Padla je na en pašnik in enostavno je razneslo krave, ki so se tam pasle. In pač se čakamo. Tretjo noč slišimo bobnenje čez most – to so Nemci drdrali proti Celju s tanki. Za nas se sploh zmenili niso.

Moja četa je bila dopolnilna bataljonu za jačanje ognjene moči bataljona. In ko so Nemci odrdrali, se je tudi fronta enostavno razklala. Ostal sem s svojo četo sam. Moji fantje so bili predvsem Prekmurci in Prleki. In če je kaj kraljevina Jugoslavija pametnega napravila v obrambi države, je bilo to, da je človek imel vtis, da brani svoj prag, svojo domačijo. Nikamor dalje.

Za odsluženje roka so navadno pošiljali daleč, ampak v vojni je mobilizacija doma. In to sem videl tudi pri teh fantih, ko tretji dan po tistem – vreme se je grozno poslabšalo, sneg, dež, blato – in tretji dan, ko sem videl, da nikjer nikogar ni (tudi Nemcev ni bilo, ker so oni drdrali naprej, da čim prej prevzamejo državo, jo okupirajo), sem rekel fantom: »Gremo proti Celju!« Bil sem pač naiven. Mislil sem, da bo tam gotovo druga obrambna linija. Ob Dravinji, čez hribe, smo se napotili blizu Celja. Med tem časom se je vreme

poboljšalo. Vidim, kako Nemci vodijo kraljeve generale v ujetništvo. Ob večernem soncu so se bliskale njihove sablje. Rečem fantom: »Onesposobimo orožje, ali ga pa zakopajmo!« To smo napravili. Mule, kar smo jih imeli, smo razdali kmetom. Svojo oficirsko uniformo sem menjal za stare, raztrgane hlače domačega hlapca, da bi manj padal v oči kogar koli srečam. In fantom: »Hitite domov, predno se ne razširijo Nemci, da vas nekje ne ujamejo, pa da vas odvedejo v ujetništvo, kot tele, vidite, vodijo generale.« Sosedo so se zbrali in me povabijo, naj pri njih prespim. Sem sprejel, da prespim, ampak ne v hiši, na senik sem šel. In zjutraj, še predno so se domači zbudili, jaz sem že vstal, pa čez Žalec, sem nameraval čez Trojane v Ljubljano. Zakaj v Ljubljano? V Ljubljano za voljo tega, ker je naš slavistični seminar na Filozofski fakulteti bil pač med, kako bi rekel, narodnostno najbolj zavednimi, kar se meni se zdi tudi čisto naravno. Kdo gre študirat svoj materni jezik, kdo gre študirati svojo kulturo, kdor hoče poznati samega sebe in svoj narod, kam bo gledal, če ne bo zaveden. Da sem sam tako bil, pri neke vrste kmečki pameti, se spomnim tudi, ko sem prišel v gimnazijo, je ravno kralj Aleksander izvršil udar in Slovenija je izgubila svoje ime, je dobila ime Dravska banovina. Prvo leto sem bil v gimnaziji, nikjer nisem študiral teh stvari. Sem rekel: »Nikoli jaz na pismo ne bom napisal Dravska banovina!« In res nikoli nisem napisal, ampak so pisma vseeno prišla. Sicer v tistem času nisem mnogo pisal, ampak je bilo tako. No, zakaj nazaj na slavistiko? Eno je bila mobilizacija, ko je bila domovina napadena – to je dolžnost, da braniš meje svoje domovine.

Ko pa je sovražnik v tvoji državi, je pravzaprav tvoja dolžnost, da storiš vse, da se ga čim prej rešiš. In na slavističnem seminarju sem našel nekaj študentov, nekaj drugih, ki so že diplomirali, kakor tudi jaz. Me vprašajo, ker so vedeli, da sem bil na fronti: »Ja, kaj pa zdaj?« Sem malo premislil in rekel: »Veste kaj, ne damo jim miru dokaj jim ne vidimo peta.« Osvobodilne fronte še ni bilo, šele kasneje smo zvedeli, da je nastala OF, ampak mi smo takoj začeli zbirati, kar je bilo koristnega in predvsem pa z napisnimi akcijami. Tako sem bil v Ljubljani prvih osemnajst mesecev, dokler me niso zaprli skupaj še s tremi drugimi.

Začelo se je štirinajst mesecev na Rabu. To je bilo najhujše italijansko taborišče. Tam je vsak tretji Slovenec, Hrvat umrl, ostal na taborišču. Italijani niso imeli plinskih celic, kot so Nemci, so pa imeli blato pa nered brez prave zdravstvene oskrbe. Od tega so ljudje umirali. In umirali so od groznega zaničevanja, s katerim jih je komandant Kojuli vedno ošteval. Bičevko, imel je bič in imel je psa. In tega psa je naravnal na ljudi, če niso delali, kot je on želel; drugače pa vezal za kol. Tudi jaz sem bil enkrat vezan. To pa spet zavoljo pač principa. Nadaljuje se vojna. Jaz nisem nikoli razumel svojega zapora ali pa svojih koncentracijskih taboriš kot (zdaj, evo) nesrečo, zdaj pa

trpim. Ne! Ne trpim, jaz se borim naprej na drug način, s kulturo. In ker smo se poznali med sabo – Italijani so v Gonars odpeljali predvsem razumnike, študente – se je takoj začelo kulturno delovanje: petje, recitacije, kulturni krožki, učenje jezikov. Enostavno se je treba zaposliti, ker to ti bo zelo prav prišlo. Ne pa samo objokovati usodo, kako si (evo, zdaj) za žico. Nisi brez-pomočen. Jaz se nikoli nisem počutil, da (evo) nič ne morem napraviti. In ta spor, ki je nastal že takoj drugi dan, je pa bil za voljo tega, ker se je pač zahteval fašistični pozdrav, *saluto romano*. Jaz pa nisem hotel tako pozdraviti. Mi je zelo prav prišlo, da sem bil že rezervni oficir. Rekel sem: »Meni moja prisega mojemu kralju ne dovoljuje, da pozdravim drugače, kot tako!« Poklicali so komandanta. Dolgo časa, še naprej so me prepričevali, ker me niso, so me pač vezali za kol. To je bila italijanska kazen v vseh njihovih taboriščih. Naslonijo te na kol, roke zadaj vežejo in nihče se ti ne sme približati, niti vode dati ali kaj takega. In tako sem pač bil (na kosilo ali kaj takega sploh nisem pomislil) nekje do sončnega zahoda. Potem so me odvezali, ampak po tistem sem pa imel mir.

Zapomnili so si pa vseeno, zato sem kar šest taborišč obiskal; so mi pač hoteli pokazati, kakšna je hrana v teh raznih taboriščih. Na področju kulture smo se borili, ker noter ti je pravzaprav težko kaj drugega. Kar koli drugega se lotiš, te lahko ustrelijo, zavoljo tega, če si kulturnen, te pa ne more (razen če je pač skrajnejš, ki te videti ne more). No in naša neke vrste himna je bila *Lipa zelenela je*. Italijani so to vedeli, to je na vseh taboriščih, kjer so bili Slovenci, kolikor je meni znano, pravzaprav postala himna taborišča, kot je himna Vanekovega vrta postala *Bosa pojdiva, dekle, obsorej, / bosa pojdiva med bele cvetove, / v krilo nalomiva češnjevih vej, / da jih poneseš na talcev grobove*. In mislim, da je pravzaprav smisel himne, to ni prazna stvar. Himna mora biti ta, ki pravzaprav človeka povezuje z družbo, ki ga utrjuje v tem, da ni osamljen neki pojedinec, ampak je član neke večje skupine. To ga potem motivira, da skrbi za to, da se v tej družbi z vsemi svojimi sovaščani ali sodržavljani normalno obnaša.

Ja, tu govorijo zdaj kar naprej, nekateri niso zadovoljni s slovensko himno. Jaz ne vem, kaj je mogoče lepšega imeti, kot Prešernovo Zdravljico. Navadno himne, posebno v starejših časih, hrabrijo se, kot recimo ona prva nekdanja slovenska *Naprej zastava slave na boj junaška kri* in tako naprej. Tri kitice so bile – ena srbska: *Bože pravde, ti što spase od propasti dosad nas*, potem hrvaška: *Lijepa naša domovino, oj junačka zemljo mila* in slovenska poskočnica: *Naprej zastave slave*, ki meni prav nič ni ugajala. Najlepša pa mi je bila *Bože pravde*, samo sem imel problem že v osnovni šoli, ker nisem vedel, kaj ta beseda *spase* pomeni. Kaj je kdo komu popasel? To je lejpa, ta je med lepšimi, svetovno lepšimi himnami. Podobno kot je njihov *Marš na Drini*. To se vidi obrambna vojna, se boriš za preživetje, ustvariš lahko samo

nekaj pozitivnega, kulturno bogatega; to je med najlepšimi koračnicami, kar sem jih slišo.

Mitja Slavinec: To kulturo, ste tam tudi v taborišči začujtili tak ka ste svoje glasilo izdajali, novine, o taborišči si napijso tudi knjigo, prevedeno v italijanščino, ka naj Italijani vidijo, ka so delali. Zato, ka dosta krat se tudi, vörden ka se zavedajo, samo je žmetno takšne stvari kesnej poslušate. Pa tudi po vojni, dosta pomembnih pa tudi odgovornih funkcij te je čakalo, liki na prvom mesti pa je bijla slovenščina, jezik in pa znanost. To je tudi bil pogoj geli, kaj si sprejel tiste obveznosti.

Anton Vratuša: Ko je bila domovina osvobojena, tam 1947., sem bil še vedno v vojaški uniformi na Rabu. Mislim, da moram to povedati, ker je unikum. Ko je Italija kapitulirala, smo zahtevali polovico orožja od komandanta, onega zloglasnega fašista. Ni rekel, da nam ne da. Rekli smo: »Polovico orožja potrebujemo, ker se hočemo organizirani vrniti domov!« Nič drugega. Nemci že prihajajo, mi pa smo, končno, zdaj zavezniki. Nič ni rekel, ampak se je skril v mestu Rab. Drugi dan ponovimo: »Dajte polovico!« Ker niso hoteli dati polovico, smo potem četrti dan, v noči od desetega na enajsti september, sklenili: »Če ne dajo zlepa polovice, vzamemo vse!« Uspelo nam je brez žrtev, malo z ukano, malo s hrabrostjo fantov. Res, vse je bilo tako živahno, malo pa mogoče predvsem tudi zavoljo popolne demoralizacije italijanske vojske. Bili so tam vojaki, ki so nas stražili, enajst let in več v vojni od Afrike, Abesinije, Libije do Slovenije. In razumljivo je bilo, to smo tudi izvedeli; ko smo videli vojaka tam gori na straži, na stolpu okrog taborišča, enostavno vrže kapo na tla in reče: »Guerra finita, andiamo a casa!« Bil je stalno napet odnos med interniranci in komandantom, ker je tako hudo ravnal z interniranci. Vojaki so se bali, kaj bo na koncu, če se vojna konča. Če ti ljudje dobijo orožje, se bodo maščevali. Pomembno je bilo, da vojake umirimo. V bližini je bil židovski kamp, mi smo ga gradili, ker mi smo bili kriminalci, Židje pa so bili pod italijansko zaščito. Kasneje, ko sem pisal knjigo, sem razmišljal in raziskoval. Dejansko sem imel prav, ko sem takrat sumil, da se je Italija že pripravljala na odhod iz zavezništva s Hitlerjem. Dejansko je tako bilo na mirovni konferenci in tudi takoj po kapitulaciji. Prva karta, ki si jo vrgli na mizo z zapadnimi zavezniki (ker samo z njimi so se pogovarjali), so bili Židje: »Mi smo reševali Žide, inace bi vsi končali v krematorijih v Nemčiji.« Potem smo formirali brigado Hrvatov, Slovencev in Židov. Pet bataljonov je imela, peti je bil židovski. Od 15. do 17. septembra, v treh nočeh, smo prišli z ladjicami na kopno. Židje so odšli v Hrvaško Banjo, kjer so bili takrat krvavi boji in so jih takoj vključili v to divizijo. Oni so sami želeli, vodstvo tega bataljona je samo želelo, da jih razporedijo drugam, ker so vedeli, da

če ostanemo sami in če Nemci zvedo, da smo Židje, bodo napravili vse, da nas uničijo. Rešitev je, da se pomešamo in prav so imeli. Mi smo pa imeli drugačen pristop. Če so ljudje od januarja triinštiridesetega leta do septembra, do kapitulacije Italije, bili pripravljene, da riskirajo tudi življenje, da se organizirajo kot prostovoljci tako imenovanega udarnega tajnega bataljona, ki je bil globoko konspirativen, potem smo mislili, da je ljudem potrebno treba dati zadoščenje. Naj ljudje, ki so skupaj trpeli v taborišču in so tam skovali pravo tovarštvo, ostanejo skupaj. Glavni štab Slovenije se je s tem strinjal. To so bili ljudje, ki so devet in več mesecev trohneli v taborišču. Takoj smo šli na fronto med Rakekom in Šempetrom na Krasu, da rušimo progo. Ampak ni prišlo do tega, ker se je vreme tako pokvarilo, mnogo ljudi je zbolelo, komanda se je razšla in ostal sem edini od komande. Glavni štab nas je potegnil nazaj na Mašun in takrat so privolili, da dajo ljudem zdravniški dopust; in so ga res dali štirinajst dni s strogim navodilom, da se po dopustu priključimo najbližji vojni enoti ali komandi mesta ali pa terenskemu delu. Ko sem kasneje pisal knjigo o tem, sem posebej raziskoval, koliko ljudi se je res vrnilo. Več kot tri četrtine se nas je prijavilo v tistem času, ko so Nemci z največjo silo že udarjali na vse strani. Ljudje so iz zavesti in zaradi izkušenj v taborišču enostavno šli in izpolnjevali svojo državljansko dolžnost, oziroma so uresničevali svojo ljubezen do svobodne domovine, do svobode.

Zgodilo pa se je nekaj, česar nisem pričakoval. Na Mašun, kjer sem jaz čakal na razpored, ko sem predal bataljone, sta prišla dva odposlanca italijanske partizanske enote garibaldincev, ki jih je organizirala komunistična stranka. Italijansko sem govoril, v taborišču pa sem znanje italijanščine še malo pojačal. Proti večeru je prišel naš politkomisar Janez Kraigher, je to bil Boris Kraigher, mali Janez smo mu rekli. Poznal me je iz Gonarsa, ker je tudi on bil tam. Zavoljo njega, da bi ga rešili, so izkopali 60 metrov dolg rov in je osem tovarišev z njim pobegnilo iz Gonarsa in vsi so se odlično pokazali v narodnoosvobodilnem boju. No, in se vsedeval pod debelim hrastom in Kraigher pravi: »Pojdeš v Italijo!« Nisem nič rekel. »Poglej, kdo so. Sta prišla dva, mi seveda ne nameravamo z njimi vzpostavljati kontaktov, zato pojdi, poglej, kdo so, kaj delajo in javi. In takoj na pot!« To je bilo zvečer ob zahajajočem soncu. Takoj, še isti večer sem šel dol v Bač, to je vas blizu Šenpetra.

Tam pri aktivistih OF, to sta bila dva, mož in žena, glavna aktivista v Pivki, vržejo na mizo nekoliko osebnih legitimacij fantov, ki so bili v partizanih. Gledamo njihove fotografije in nazadnje so mi ponudili tri, od katerih naj izberem eno, pa sem izbral eno, katero sem jaz delal do najbolj nekako liči na mene. Vsa sreča, da me nihče ni legitimiral, ker to bi vsak opazil, da je ponaredek. Ona dva sta šla v enem vagonu pred nama, z vlakom smo potovali do Vizence. No, in tam sem čakal, da smo mi napravili novo carto

de identita in tako sem se začel gibati normalno po Italiji. In to je trajalo kakšnih šestnajst mesecev. Sčasom so nastajale potem obveznosti. Tako, da sem bil tam pravzaprav predstavnik Osvobodilne fronte, Glavnega štaba in za povezavo med komunističnima strankama. In to je bila izredna šola za mene, izredna univerza svoje vrste. Še predno je bila Slovenija (in tudi Jugoslavija) osvobojena, se je tam začel direktni prepir okrog meja, ko se je razklala anti-fašistična zveza. To se je seveda krilo, navadni ljudje niso vedeli tega, ampak sta Stalin in Churchill že na Moskovski konferenci oni zgodovinski fifty-fifty priredila. Začela se je pač borba, kdo bo pobral največji kos vojnega plena. Moja naloga je bila, med nalogami je bila naša borba primorskega ljudstva in sodelovanje italijanskega in slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja. Ko ni bilo več prostora za to, ko se je začela konkretna razprava o mejah, potem sem sam odločil (in tudi vodstvo slovensko), da pridem domov. Bil sem vsega dva meseca na svobodnem teritoriju. »Ja, pripravi se, greš v Beograd.« »Ja, kaj bom v Belgradu?« »Ja, to boš pa že tam videl. Kaj boš? Pojdi na delo v zvezdne organe nove države.« Pri Črnomlju je bilo partizansko letališče; smo čakali, da je dovolj zmrznilo, da se je lahko spustil britanski vojni avion, ki je prevajal ranjence v Bari (to je bila naša največja postojanka, bolnišnica) in so tudi mene vkrcali na eden tak. Tam sem počakal dva dni in s prvo priložnostjo v porušeni Beograd.

Tako se je potem zgodilo, to sem začel praviti prej. Jaz sem hotel iti nazaj na slavistiko, ker to sem študiral in to sem računal, da je moj poklic. Veselilo bi me poučevati mladino, sodelovati z mladino. Moj predpostavljeni general gleda v mizo, me posluša, potem pa reče: »Ja, lijepa stvar taj tvoj univerzitet, ali front je ovdje!« Takrat se je že vedelo, da bo prišlo do težkih sporov s Stalinom. Pustil mi je nekaj dni za razmislek; vleklo me nazaj k slavistiki, ampak sem pa smatral (ja, pa, z ozirom na to, ker sem pričakoval, kako hudo bo za časa kominforma) in si rekel, a ne bi bilo to neke vrste beg s fronte. Ostal sem.

Vpisal sem še eno fakulteto, politične vede, ob delu to opravil in 1953, ko je Kidrič umrl, mi je slovensko vodstvo reklo, naj grem za šefa kabineta Kardelja, podpredsednika Zvezdnega izvršnega sveta. Moram reči, da je bil to čas moje največje svobode, po osvoboditvi. Ko to komu pripovedujem, se začudi, kako to v tistih časih. Ja, največje svobode. Kardelj je pač bil tak, imel je zaupanje. Vsi smo se tikali, čeprav se prej nikoli nisva srečala, ga vprašam: »Ja, tovariš Krištof, kako si zamišljaš moje delo tukaj?« On pravi: »Glej, kaj jaz delam in najdi si posel.« To je bilo vse, kar sva se midva pogovorila o mojem delu. Ko sem prišel tja, je Kardelj imel samo varnostnika, šoferja in tajnico, ko pa sem čez trinajst let odhajal, je bil kabinet mali znanstveni inštitut z devetnajstimi ljudmi, med njimi so trije doktorirali za časa dela tam v kabinetu.

No, in potem, ko sem ostal, sem rekel generalu: »Ja, ampak jaz bi se rad naprej bavil tudi z znanostjo, ne želim politizirati, z znanostjo bi se bavil.« On spet, bil je tudi sicer redko beseden, pravi: »Pa možeš, ako uspješ!« In drago mi je, da sem uspel in vse, kasneje je potem pravzaprav bilo moje delo predvsem na znanstvenem delu. Vodil sem Inštitut družbenih znanosti v Beogradu. To je pa bila druga svoboda, to so bili prvi veliki, kako bi rekel, demokratizirani inštituti v Beogradu. Dolfe Vogelnik je takrat uvajal neke vrste, reformo znanosti. Jaz sem imel Inštitut za družbene vede, Milka Milič je imela Inštitut za samoupravljanje, Horvat je imel Inštitut za ekonomske znanosti. Ta Inštitut za ekonomske znanosti še deluje, tudi moj Inštitut v Beogradu še deluje.

No, in ker mi je Kardelj dal svobodo, sem ga vprašal, ko sem dobil vabilo, da naj pridem predavat v Združene narode o jugoslovanskem samoupravljanju. Samo enkrat (tj. prvič) je rekel: »Ja, če so te povabili, kar pojdi in dobro opravi. Uredi, da bo v kabinetu vse v redu, ta čas ko tebe ne bo.« In tako je bilo polovico teh let, kar sem bil pri Kardelju – julija in avgusta sem navadno kakšne tri tedne vodil razne konference v Združenih narodih o lokalni samoupravi in seveda o samoupravljanju. To me je najbolj zanimalo, tudi osebno; ne zato ker je to bila politika, ampak ker sem smatral, da moramo graditi tak komunalni sistem, da bo človek prišel do izraza na svojem delavnem mestu in v svoji krajevni skupnosti, kjer živi; da ima občutek, da tudi soupravlja, je pa, da ravnopravno sodeluje pri odločanju. No, in ta princip, sem potem, ko sem se vrnil iz Združenih narodov, uvedel v Mednarodnem centru za družbena podjetje v Ljubljani. 1974. smo ga ustanovili in je odlično deloval, dokler je bila Jugoslavija. Slovenija, žal, ko se je osamosvojila, se ni mogla še posebej baviti še z mednarodnim centrom. Meni je bilo razumljivo, da je pač imela mnogo drugih, večjih problemov, ampak (evo) nisem računal, da bo to trajalo dvajset let. Sem pa zelo zadovoljen, ker smo ravno te dni imeli kontakte z vlado, z ministri, ki delajo na področju izobraževanja in znanosti, da so nastali časi, ko bomo lahko obnovili Center spet v njegove razsežnosti, kakršen je bil takrat 1974. leta, ko smo začeli.

Pri vsem tem delu seveda imam tudi možnosti, da se na nek način odolžujem slavistiki. Dve leti, ko sem bil več v Ljubljani kot v Beogradu, so bile ravno slavnosti za Stritarja, Jurčiča, Levstika in še za Primoža Trubarja. Povabili so me, naj vodim pripravljalni odbor. Pristal sem, ampak sem želel, da nekaj trajno ostane. V Velikih Laščah je nastala znamenita knjižnica treh veljakov iz tega kraja. Trubarjev dom, Trubarjevino, smo tudi popolnoma obnovili. Takrat in še danes je to zelo pomembno in kulturno bogato središče, ki ga tam v predmestju Ljubljane vsako dan obiskujejo šole in tudi tujci; to mi je jako drago.

Leta 1986 smo na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti ustanovili Odbor za preučevanje narodnih manjšin, ki sem ga dolgo časa kar sam vodil. Kasneje smo delo predali mlajšim, jaz pa še vedno v njem sodelujem. In na ta način raziskujemo porabske Slovence in Slovence v Radgonskem kotu – pri enem in drugem sem od začetka bil zraven. Drugače pa so tudi posebne organizacije, ki predstavljajo kulturo in civilizacijo naroda, kot je Vrt spominov in tovarištva in Fundacija dr. Vaneka Šiftarja. To je eno tako področje, drugo je Krajinski park Goričko, ki ravno v zadnjih časih, ko nam preteče visijo nad nami vremenske spremembe (evo, to leto smo imeli že trikrat povodenj, pa led in ogromno škode), kaže, da je skrajni čas, da začnemo živeti na način trajnostnega razvoja, ne pa razpravljati o trajnostnem razvoju kot neki stvari, ki nas šele čaka v bodočnosti. Če ne bomo takoj začeli drugače ravnati z naravo (to se pravi soživljenje z naravo, namesto upravljanje z naravo s pohlepom), se nam slabo piše. Celotnemu človeškemu rodu se slabo piše in tega si res ne smemo dovoliti. Take odgovornosti pred bodočimi generacijami ne smemo prevzeti.

Mitja Slavinec: To fes rad čujem da se po dvajsti lejtaj končno nekaj obe-tavnoga zgoudilo, ali pa bar čulo v zvezi z Mednarodnim centrom, zato ka znan, ka tou je tuj eno od tvojih ditet. Ena trajno stvar, kera je takšna, ka tuj v Sloveniji omogoča velke možnosti za gospodarsko sodelovanje, predvsem Indici, geli so tü fejst poleg. Eno izmed tvojih ditet, či se tak povej, tuj traj-nih, pa je gvüšno Vanekov vrt spominov in tovarištva. To je fejst povezano tuj s tistim, ka sva se prle pogučavala in pa seveda, kak je že tan v tiston sporočili, ka naj bou tudik v opomin v prihodnje sen ostalin. Tudi z naravov trbej živeti tak ka s eji ne dela škoda, ka se ji čim več zeme, pa tüdi za samo družžbo okolik.

Fejsom pa seveda veseli da lejko Vrt spominov tak dobro sodeluje tudi z Pomorsko akademijo in gda si omejno Krajinski park, nega teme ge nebi najšo možnost kak se da tou povezati tüdi s Krajinskim parkom in pa z naravo. Tou je tüdi samo po sebi nekako razumljivo, če znaš na tej način poglednoti, kak si pravo, ka trbej fküper z naravov živeti.

Znan ka se po ton najnon pogovori nadaljuje sestanek v Krajinskem parki. Planov je še dosta pred Krajinskim parkom, PAZU-jova konferenca je tudi bila, nej dugo toga v Püconcaj.

Anton Vratuša: Moram posebej pohvaliti občino Puconce in oba župana, tega v odhodu in novega župana; z njimi sodelujem že več kot deset let in med občinami imajo največje razumevanje in tudi največ storijo za sonaravni razvoj. Krasen šolski vrt, šolski ograçek imajo. Tehnično najboljše urejen, kar sem jih videl. Drugi takšen ograçek, šolski ograçek, je gor pri Gradi, on je

specializiran za lončarstvo, ta pa predvsem za spoznavanje pridelovanja hrane in sploh za spoznavanje za vstop mladine v znanost, na področje znanosti.

Puconska osnovna šola je tudi odlično povezana s starši, ne samo z otroci. Starši prihajajo tja na ta šolski ograček in skupaj z otroci obdelujejo tisto malo zemlje, kar je imajo. Mene najbolj veseli, kadar vidim, ko obiščem kakšno šolo, da imajo otroci nekaj, na osnovi česar spoznajo svojo okolico in možnosti življenja v tej okolici, to se pravi možnost blagodeti tam, kjer živiš in tega bi moralo biti več. Če bi jaz imel kakšno besedo, bi recimo predpisal, da šole, posebno podeželske šole, morajo imeti šolske ogračke. V Vanekovi fundaciji imamo Ograček mladih talentov, posebno literarno tekmovanje otrok, ki napišejo krasne stvari.

Recimo, so imeli tudi nalogo, da pišejo o materi, ki je posadila dve vrbi žalujki. To je Vanekova mati. Starejša sinova se leta 1946 nista vrnila iz vojne, zato je jeseni, ko se je vrnil tretji sin Vanek, posadila dve vrbi žalujki. Verjetno tudi Vaneka ne bi bilo, če ne bi prebegnil k Rdeči armadi in tako je ostal živ. Odločil se je, da bo nadaljeval materin zgled. Ko sva se z Vanekom srečala, to je moralo biti 1947. leta, prvič po vojni, mi je to pripovedoval in razmišljal je, kakšen spomenik naj bi to bil. Pravi, če je lesen, strohni, če je jeklen, zarjavi, če je kamen, se okruši; in odločil se je za vrt. V njem je danes zasajenih več kot 70 dreves ali grmovnic, predvsem spominskih iz krajev največjih fašističnih zločinov, po vojni pa iz krajev, kjer se gradi mir in sodelovanje med narodi; temu primerno imamo tudi dejavnosti v smislu Vanekovega naročila, da naj bo Vrt najtrajnejša šola v naravi. Vsako leto, prvi petek v maju, imamo posebno kulturno mladinsko prireditev. Vsako leto je drugačna tema, drugi govorniki, vsako leto je več ljudi in prireditev je postala že zelo zelo odmevna. Poleg tega poteka znanstveno delo, Vrt pa se povezovanje tudi s šolami. Tako daleč je že prišlo, posebno na osnovi natečajev mladih talentov, da tudi šolska vodstva iz Pomurja svoje sestanke združujejo na Vrtu, to se pravi v podružnici Znanstveno raziskovalnega centr, ki ga vodi Lutar. V Vanekovem vrtu je posebna postaja, ki se imenuje Postaja Znanstveno raziskovalnega centra Prekmurje; to je lepa pridobitev, lepa pridobitev za Prekmurje.

Mitja Slavinec: Lepa pridobitev kak infrastruktura, pa ešče lepša za se tisto znanje, ka se notri stavi, zavrtij, pa tuj napravi. Ne nazadnje smo meli tuj dveh mladivi raziskovalki, ka sta tu doktorirali.

Je tudi eden izmed redkih centrov, ge je kaj z Lublane nan uspelo na področju tercijalnoga izobraževanja nan spraviti v Prekmurje in Pomurje nasploj.

Spomnim se svoje izkušnje, kda smo imeli eno srečanje na Slovenske akademije znanosti in umetnosti, in to se razen na skupščini, geli nikdar ne

zgotovi, ka pride celo predsedstvo z glavnim tajnikom, sekretarjem vred, je bilo vezeno na Pomurje. Znan ka je tou bilou samo zavolo tvoje avtoritete in spoštovanja, ka ga majo do tvojoga dela. Znan pa tudi, ka je predsednik takratni Slovenske akademije znanosti pa umetnosti prišel na prvo konferenco Pomurske akademije, tuj samo zavolo tebe in fala lepa, ka ti je uspelo tan voščiti rejč, ešče bole pa, ka si od samega začetka tuj PAZU zou za svojega.

Anton Vratuša: Ne, ne je zavoljo mene, ampak zato, ker vejo, da se v Prekmurju stalno nekaj dogaja; in to je prav, da se dogaja. Nekoč smo govorili o Prekmurju kot o slepiču. Bili smo daleč od Ljubljane, od Maribora do Sobote se je vozilo tako dolgo kot od Ljubljane do Maribora. Zdaj, ko nas je povezala avtocesta, ni več upravičeno govoriti, da smo nekje v nekem kotu. Od Prekmurcev je odvisno, ali bo Prekmurje postalo stičišče mednarodnega sodelovanja ali pa bo prevladal provincializem. Imamo inštitucije, kot so Vanekov vrt, PAZU, Krajinski park Goričko, imamo še veliko drugih ustanov in nekatere prodore v samem gospodarstvu. Glejte, imamo Janeza Koudilo, gospodarstvenika leta 2014; to je krasno, kako je to družinsko podjetje postalo svetovno znano v drugi generaciji. To se da napraviti, če vodstvo (družinsko ali drugo) spoštuje vsakega delavca in lahko vsak delavec ustvarjalno sodeluje.

Včeraj sem bral v Delu o direktorju trboveljske steklarne Božiču. Podjetje v razpadu je povzdignil v eno vodilnih svetovnih podjetij z najboljšimi rezultati na svetovni ravni. V intervjuju je povedal nekaj, s čimer se jaz popolnoma strinjam. Ustvarjam, kolikor moram, pogoje, da so ljudje motivirani, da dobro delajo. Motivirani pa so, če vidijo, da jih vodstvo inštituta spoštuje. Ne, da pišejo na listke predloge ali kaj takega, ampak da so zraven, ko se odloča. Božič pravi (in to je velika resnica), če pridobiš 70 % delavcev, če zbudiš njihovo zanimanje in jih motiviraš, je to pogoj za uspeh, to deluje. Torej iz tovarne, ki je bila v razpadu, je napravil eno svetovno najpomembnejših podjetij. Torej: če lahko en človek to napravi, če lahko Kodila tukaj v Prekmurju kaj takega napravi, to pravzaprav pomeni, da to lahko naredi vsak, če se pravilno loti svojega dela in če ostane človek ter spoštuje vsakega brez ozira, kaj dela in koliko zna. In da gradi na tem, kar človek zna. Ne pa na kaznih za tisto, česar ne zna. To, kot Gabi Čačinovič zahteva kot pravico otrok. Mislim, da imamo nekaj odličnih ljudi in tudi znanstvenikov; to je posebno zadnjič tukaj prišlo posebej do izraza v onem prvem delu, ker sem tudi sam bil zraven. To je pravzaprav zame bila ena šola, tri ure, eno popoldne; žal nisem mogel ostati, ko so prišle na vrsto teme iz eksaktne znanosti; to je velika stvar; in velika stvar je pa tudi ta, kako moram reči, ta PIF.

Mitja Slavinec: Pomurska izobraževalna fundacija.

Anton Vratuša: Tako, mislim; vendar še nekako ni prodrla dovolj ta ideja in spoznanje predvsem onih, ki ustvarjajo dohodek, da je investicija v mlade ljudi najboljša investicija.

Nedavno se mi je zgodil dogodek, ki me ni prav nič razveselil. Iskal sem kandidata za podiplomske študije v Mednarodnem centru, pa ni bilo mogoče nabrati nekaj tisoč evrov za šolnino. Šlo je za človeka, ki je bil pripravljen ostati v Prekmurju in se izobraziti. To je posebne vrste podiplomskih študij, nekaj takšnega imajo Angleži in Francozi na državni ravni. Torej ne nadaljuješ podiplomskega študija takoj, ko si diplomira, ampak so se vanj vključijo ljudje z določeno prakso, ki so perspektivni, ki so lahko vodeči, ki so lahko inspirativni, ki delujejo na svojo okolico in med študijem dobijo čim globlje znanje o družbi in o, kako bi rekel, tajni uspeha.

Mitja Slavinec: Ges mijslin, ka je največša tajna uspeha tisto, kar si prle pravo, ka ostaneš človek.

Anton Vratuša: Ja, tak je.

Mitja Slavinec: In ge san fejst veseli, ka je usoda prekriježala najne potij, ka san se lejko teh istin telko nafčo in gda si pravo tisto, zaj že drüjga generacija, gvüšno pa je tou tüdi eden izmed privilegijov, gda lejko več generacij spremlaš uspehe ljudi in na osnovi toga seveda tüdi dobijš tiste izkušnje in pa tüdi, kak se pravi, občutek, ka so ti jasne ene stvarij, kere nan drujgin nejso, ka tij si jih pa skous dal.

In ges ti seveda ob konci najnoga pogovora seveda zelen ešče čim več tejh izkušenj in pa seveda, kam omeli tüdi mij, ka se s teuf pogučavlemo, čim večkrat tou prijliko tüdi dobiti občutek in pa predvsem ki mo ostali lidge in Vran najlepša fala za te pogovor, najlepša fala az se tvoje misli.

Anton Vratuša: Kar se pa tiče včenja, pravzaprav, sakši se od sakšega lejko kaj navčij.

Mitja Slavinec: To je najlepši zaključek. Rejsan fala lejpa ak sva lejko bila gnes fküper se vidimo v prvi in naslednji priliki.

Anton Vratuša: Tako, v redu je. Hvala.

Dva jubilara u Gradišću – o Mati Meršiću Miloradiću i Ignacu Horvatu

ROBERT HAJSZAN

Panonski inštitut/Pannonisches Institut/Panonski institut, Kirchenplatz 2,
A 7536 Güttenbach/Pinkovac, office@paninstitut.com

Mate Meršić Miloradić i Ignac Horvat najistaknutiji su predstavnici gradišćanskohrvatske manjine 20. stoljeća, do 1921. godine u Mađarskoj, a potom u Austriji. I jedan i drugi bili su uz svoje publicističko djelovanje itekako angažirani na svim važnim područjima dnevnoga života gradišćanskih Hrvata. Bilo bi željno i potrebno za našu naodnosnu zajednicu u Gradišću da bi se ponovno pojavila dvojica kulturnih djelatnika među gradišćanskim Hrvatima kao što su bili i Mate Meršić Miloradić i Ignac Horvat!

Ključne besede: Mate Meršić Miloradić, Ignac Horvat, gradišćanski Hrvati, kulturna zgodovina, literatura

Mate Meršić Miloradić and Ignac Horvat are the most prominent representatives of the Burgenland Croatian minority of the 20th century, until 1921 in Hungary, and later in Austria. Alongside their journalistic activities, both were highly engaged in all important areas of for Burgenland Croats. It would be desirable and indeed necessary for our national community in Burgenland to once again have two cultural figures among Burgenland Croats, similar to Mate Meršić Miloradić and Ignac Horvat.

Keywords: Mate Meršić Miloradić, Ignac Horvat, Burgenland Croats, cultural history, literature

Uvod

Mate Meršić Miloradić i Ignac Horvat, najplemenitiji literati gradišćanskih Hrvata, do dan danas su nenadmašeni predstavnici gradišćanskohrvatske književnosti. Oni su i po opsegu objelodanjivanja svojih djela i po estetskoj vrijednosti pisanja najistaknutiji književnici hrvatske manjinske autonomne grupe u Gradišću.

O Mati Meršiću Miloradiću i Ignacu Horvatu

U svojem sam eseju *Hrvatska dijaspora u Gradišću* (Hajszan 2025), pred kratkim je brošura ugledala svjetlo dana, predstavio i jednoga i drugoga našega literata. Ovi najplemenitiji gradišćanskohrvatski svećenici i pisci 20. stoljeća plijenili su pažnju širinom svojih preokupacija i do dan danas su nenatkriljeni u literarnoj sceni među gradišćanskim Hrvatima.

Početak 20. stoljeća predstavlja prekretnicu u gradišćansko-hrvatskoj književnosti, jer se tada na književnoj sceni pojavio pjesnik Mate Mersich Miloradić, koji je dugotrajno pisano stvaralaštvo (od 16. stoljeća nadalje) u gradišćanskih Hrvata obogatio estetskim vrijednostima i tako ga uzdigao do pjesništva. Unio je novi sjaj i snagu u stih, oživio mu ritam, obogatio ga metaforama i protkanošću sjajne melodije. Njegova književna ostvarenja mogu se mjeriti s djelima „susjednih« autora i pisaca koji su objavljivali u njegovo vrijeme, odnosno s književnicima njemačkog, mađarskog, slovačkog ili slovenskog podrijetla. Lirska djela Mate Mersicha Miloradića mogu se, naravno, svrstati i u pjesništvo hrvatske lirike u staroj domovini; drugim riječima, najveći i najpoznatiji gradišćansko-hrvatski književnik pripada književnoj epohi Hrvatska moderna. Konačno, Mate Meršić Miloradić nije bio samo pjesnik, već i matematičar, fizičar i astronom, koji je o tim temama napisao i objavio mnoge članke na više jezika. Rođen je 1850. godine u Frakanavi, a preminuo je 1928. u Hrvatskoj Kemlji (Horvátkimle/Hrvatska Kemlja) nakon gotovo pedesetak godina službovanja; ondje je i pokopan.

No, veoma opširno i iscrpljivo ga je predstavio Nikola Benčić, doajen gradišćanskih Hrvata. Između ostalog piše bard gradišćansko-hrvatske manjine u Austriji o najistaknutijem našem pjesniku:

Mate Meršić Miloradić je živio u jednom prelomnom vrimenu. Rodio se je kratko po euforičnoj ugarskoj revoluciji 1848., u koj su si frakanavski (Frakanava mjesto u srednjem Gradišću) ditići umazali krivično ruke krvlju hrvatskih krajišnikov Jelačićeve vojske. Potom su Frakanavci dostali nadimak Tukavci i naložena im je teška pokora i kaštiga cesarskoga pravosuđa, a farnik Zeichmann je bio u domaćem arestu. Nerazumljivo bi bilo – akoprem nimamo nikakovoga dokaza u Meršićevom djelu – da Miloradić ne bi bio znao zato. Povijesno su to ljeta teškoga Bachovoga apsolutizma, gospodarstvenoga siromaštva o čemu se većkrat spomene Miloradić u svoji pjesma. Školovanje mu spade u popušćanje strogoga vladanja i izvojevane ravnopravnosti Ugrov s Austronimci u Nagodbi 1867. ljeta. (Benčić 2025: 10):

Kad smo u Vel. Borištofu uređjivali prvi broj Naših Novin, doleti nam hitro, na nikakov zahićen papirac napišeni, ova glasna-krasna budnica. Pak ča je karakteristično za one čase – ne na prvom mestu smo dali ovu budnicu, nego odzad med Glasih – kako tiho, pomuče smo se ufali zbudit, stajat!

O Hrvati, narod mali
 Stanmo gori, dost smo spali!
 Prestat mora dugi san,
 Zora puca, bit će dan!
 Novo leto, nove muke!
 Dane su nam dvoje ruke;
 Branmo se na vsaku stran,
 Zora puca, bit će dan !
 Ki, nam tlaču Veru svetu,
 čedu čut va novom letu:

»Kršćenik sam, ne pogan!«
Zora puca, bit će dan!
Ki nam tlaču Dom naš sveti,
ćedu čut va novom leti:
Zora puca, bit će dan!
Ki nam tlaču Rod naš sveti,
ćedu čut va novom leti:
»Svoj svojemu bud podan!«
Zora puca, bit će dan!
Sveta vera, Dom, Rod mili!
Va tom letu Bog udili,
Da Vam čuva vsaki stan, -
Zora puca, bit će dan!

Na samom kraju mog izlaganja o Miloradiću pročitat ću vam pjesmu *Bog i Hrvati* koja je i intonirana! Zaistinu veličanstven hvalospiv za nas siromašne Hrvate. Želja biše Miloradića, da bi pri svih svetačnih prilikah ovu himnu jačili:

Bog i Hrvati

Bože, ki si na višini,
Ki narodom životi daš,
Vsega svita kralj jedini,
Kralj, Otac, Branitelj naš!
Ta hrvatski narod mali
Rad bi životi, rast i cvast!
Dugo su ga Turki klali
Ti mu nisi dal propast!

Smrt na kolcu, ne na križu...
Ti si gledal grozni čin ...
Ruke s groba k Tebi dižu
Oci, majke, kćer i sin!
Za toliku bol i ranu
Za toliki strah i big,
Za toliku krv proljanu,
Plaću prosi mučenik!
Ne to prosi, da na druge
Sebe stavi kot tiran;
Neg da lanci i veruge
Padnu vsim na vsaku stran!
Da nek same dobre ljude
Hrani širom Božji svit,
A Hrvatu radost bude
Med dobrimi dobar bit!

Da od boja, kuge, glada
čuvaš svit i vsaki kut;

Da na zemlji zmožno vlada
Sloboda uz mar i trud!
Da Te slavi muž i žena,
Oci, majke, vsi okrug,
Od kolena do kolena
Sin i kćer i daljni vnuk!

Hrvat sam

Hrvat su moj otac
I Hrvatica mat,
A ja sam njeva krv
I verni sin: Hrvat!
Kroz mnoge veke, oj!
Je moj hrvatski rod
Pod turskim krvnikom
Toči I krvavi pot ! .
Kot lastavice ptić
I kot ovčice vuk
Napal je nas krvnik,
Posel hrvatski jug.

Ono što sam gore izrazio o Mati Mersichu Miloradiću i njegovom pjesništvu vrijedi i za svećenika i književnika Ignaca Horvata, utemeljitelja suvremene burgenlandsko-hrvatske prozne književnosti. Uzimajući u obzir najvažnije prekretnice u povijesnom, društvenom i kulturnom razvoju Gradišćanskih Hrvata prije i poslije Drugog svjetskog rata, može se prepoznati da je svećenik i književnik Ignac Horvat bio u središtu mnogih povijesnih, kulturnih, religijskih, književnih, ali i političkih zbivanja.

Rođen je u Malom Borištofu 1. veljače 1895. godine, u vremenu kada su se njegovi prethodnici i uzori – prije svega Mate Mersich Miloradić i Martin Mersich stariji – već snažno zalagali za narod Gradišćanskih Hrvata, koji je tada još pripadao Zapadnoj Ugarskoj, i požrtvovno i uzorno radili na očuvanju njegovog identiteta. Martin Mersich stariji, veliki promicatelj hrvatske kulture u Gradišću, potaknuo je Ignaca Horvata na urednički rad, čime ga je motivirao i na književno stvaralaštvo. Ovo područje djelovanja postalo je najsnažnija strana našeg najvećeg i najpoznatijeg književnika, iako je on, osim toga, bio i svećenik, učitelj, prosvjetitelj, promicatelj kulture, jezikoslovac i političar, koji je usmjeravao i utjecao na sudbinu svoga naroda.

Ignac Horvat smatra se utemeljiteljem burgenlandsko-hrvatske prozne književnosti. Njegov opsežan publicistički rad do danas nije dostigao nijedan drugi pisac, pjesnik ili publicist među Gradišćanskim Hrvatima. Ipak, književno stvaralaštvo Ignaca Horvata u posljednjem desetljeću prošlog stoljeća kritički je analizirao Milorad Stojević, književni znanstvenik iz Rijeke, koji je ukazao na određene nedostatke u njegovoj književnosti. Usprkos tome,

Ignac Horvat ostaje i dalje ključna ličnost burgenlandsko-hrvatske kulturne scene 20. stoljeća.

Najvažnije publikacije i urednički radovi Ignaca Horvata:

- 1922. – *Kršćanske hrvatske novine* (Katoličke hrvatske novine) – urednik
- 1922. – *Veliki i mali, crte i slike* (Veliki i mali) – Beč
- 1930. – *Gradišćanke* (Gradišćanke) – Zagreb
- 1931.–1973. (s prekidima tijekom rata) – urednik burgenlandsko-hrvatskog kalendara *Gradišće kalendar*
- 1947. – *Iz naše stare gor*« (Iz našeg starog vinograda) – Beč
- 1949. – *Školnik zvonar* (Učitelj zvonar) – kazališni komad
- 1955. – *Brate, ostani doma* (Brate, ostani kod kuće) – kazališni komad
- 1965. – *S perom kroz selo i život* (S perom kroz selo i život) – Željezno
- 1974. – *Hiža rasipana po svitu* (Kuća raspršena po svijetu) – Željezno (posthumno)
- Bezbrojni članci i prilozi u hrvatskim novinama, časopisima i kalendarima.

Među učenicima Ignaca Horvata posebno se ističe Augustin Blazovich, koji se jedini može mjeriti sa svojim učiteljem i u kvantiteti svojih književnih publikacija i u kvaliteti svojih objavljenih djela.

Završna riječ

Mate Meršić Miloradić i Ignac Horvat najistaknutiji su predstavnici gradišćanskohrvatske manjine 20. stoljeća, do 1921. godine u Mađarskoj, a potom u Austriji. I jedan i drugi bili su uz svoje publicističko djelovanje itekako angažirani na svim važnim područjima dnevnoga života gradišćanskih Hrvata.

Bilo bi željno i potrebno za našu naodnosnu zajednicu u Gradišću da bi se ponovno pojavila dvojica kulturnih djelatnika među gradišćanskim Hrvatima kao što su bili i Mate Meršić Miloradić i Ignac Horvat!

Literatura

- Nikola BENČIĆ, 2018: *Miloradić*. Željezno.
- Robert HAJSZAN, 1979: *Ignac Horvat*. Pinkovac.
- Robert HAJSZAN, 2025: *Hrvatska dijaspora u Gradišću*. „story.one“.
- Mate MERŠIĆ MILORADIĆ, 1933: *Zibrane jačke*. Željezno.

SUMMARY

Two Jubilarians in Burgenland—about Mate Meršić Miloradić and Ignac Horvat

The symposium on academician Vratuša deserves recognition in Burgenland as well, given his close ties with various institutions in Austria. I had the privilege of meeting him at Prof. Vanek Šiftar's in Petanjci, where, on behalf of the Pannonian Institute, we presented him with the title of Honorary Member of our cultural institution.

Mate Meršić Miloradić was born in Frakanava in 1850 and died in 1928 in Hrvatska Kemlja, where he had served as a parish priest for fifty years. He began to write poetry in his mature years and “reformed” Burgenland Croatian lyricism—he infused verse with new brilliance and strength, enriched it with imagery, revived its rhythm, and interwove it with melody.

The same holds true for Ignac Horvat, who was born in Mali Borištof in 1895 and died in Gornja Pulja in 1973. He was the pioneer of Burgenland Croatian artistic prose and published ten monographs. He spent many years serving in Nova Gora and Pinkovac in southern Burgenland before moving to Frankenava in 1938, where he remained until 1971. During this time he wrote his most extensive book *Iz naše stare gore*.

Mate Meršić Miloradić and Ignac Horvat are the most important literary figures of the 20th century among the Burgenland Croats, and to this day, no contemporary author in Burgenland has surpassed them.

9 789612 681166